

CİLT -II

**SOSYAL, BEŞERİ ve
İDARİ BİLİMLER ALANINDA
GÜNCEL ARAŞTIRMALAR**

Editörler

Prof Dr. Adem KARA

Prof. Dr. Sinan SÖNMEZ

**SOSYAL, BEŞERİ ve
İDARİ BİLİMLER ALANINDA
GÜNCEL ARAŞTIRMALAR
CİLT II**

Editörler

Prof Dr. Adem KARA

Prof. Dr. Sinan SÖNMEZ

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Güncel Araştırmalar Cilt-II
Editör:

Prof. Dr. Adem KARA
Prof. Dr. Sinan SÖNMEZ

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design
Baskı: Ekim 2020
Yayıncı Sertifika No: 16122
ISBN: 978-625-7680-05-9

© Duvar Yayınları
853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir
Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com
duvarkitabevi@gmail.com

Baskı ve Cilt: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Ve Tic. Ltd.
İstanbul Cad. İstanbullu Çarşısı No:48/48-49
İskitler 06070 Ankara
Tel: 03123413667
Sertifika No:47865

İÇİNDEKİLER

Bölüm-1

- Coğrafya’da Çevresel Determinizm: Kökleri ve Etkileri** 9
Hasan İÇEN

Bölüm-2

- Kamuda İnsan Kaynakları Yönetimi:
Türkiye ve Avrupa Birliği Uygulamaları** 23
Salim KURNAZ

Bölüm-3

- Algılanan Örgütsel Desteğin İşten Ayrılma
Niyeti Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Sinizmin Aracı Rolü:
İstanbul İlinde Bir Araştırma** 45
Büşra ÖZÇİFTÇİ
Cafer Şafak EYEL

Bölüm-4

- Uriel Heyd’in
Türk Milliyetçiliğinin Kökleri Eseri Bağlamında Ziya Gökalp** 61
Enver Emre ÖCAL

Bölüm-5

- İklim Değişikliği Söylemi Ve Çevrecilik:
Politik ve İdeolojik İşlevlerine Dair** 97
Devrim ÖZKAN

Bölüm-6

Uluslararası Güçlerin Çıkar Çatışmalarının Düğümü:

Afrika ve Göç

107

Devrim ÖZKAN

Bölüm-7

Değişen Uluslararası Dengeler:

Abd-Çin Gerilimi

115

Devrim ÖZKAN

Bölüm-8

Türkiye’de Faiz Oranlarının Döviz Kuruna Etkisi

125

Mehmet AYDINER

Bölüm-9

Faiz Oranları - Dış Ticaret İlişkisi

137

Mehmet AYDINER

Bölüm-10

Civânım Sen Cihânda Bî-Bedelsin:

Hüznî’nin Şarkı Güfteleri

155

Ali YÖRÜR

Bölüm-11

Hava Kargo Sektörü

165

Volkan YAVAŞ

Burcu ARACIOĞLU

Bölüm-12

Dünya Geneline Covid-19'un Etkileri ve Sonuçları

Effects And Results Of Covid-19 Worldwide

187

Emek Aslı CİNEL

Bölüm-13

**Abd ve Türkiye Örneğinde Mahremiyet Hakkı ve
Sosyal Medyada Mahremiyet**

207

Güliz Müge AKPINAR

Şanser VURGUN

Bölüm-14

Özler Takımı

**(Öz Yeterlilik, Öz Saygı, Öz Güven ve Öz Düzenleme
Kavramlarının İncelenmesi)**

227

Sait ÇÜN

Murat AYGÜN

Elif Kübra DEMİR

Bölüm-15

Muhasebede Bilgi Teknolojilerinde Değişim, E- Dönüşüm:

Muhasebe Uygulamalarına Ve Muhasebe Mesleğine Etkisi

251

Tevfik EREN

Mehmet Nuri SALUR

Bölüm-16

Karton Ambalajda Sürdürülebilirlik

267

Mustafa Batuhan KURT

● Bölüm-1●

COĞRAFYA'DA ÇEVRESEL DETERMINİZM: KÖKLERİ VE ETKİLERİ

Arş. Gör. Hasan İÇEN¹

---

¹ hasanicen@nevsehir.edu.tr

Giriş

Çevresel Determinizm coğrafyadaki insan-çevre geleneğini etkileyen bir düşünce sistemidir. Sadece coğrafya değil çoğu bilim için de teorik bir çerçeve oluşturmuş, sistematik bir düşünce ve pratik şekli olarak karşımıza çıkar (Frenkel, 1992). Genel anlamda doğanın insan aktivitelerini belirlediği olarak özetlenebilse de bu eksik bir tanım olacaktır (Livingstone, 2011). Ortaya çıktığı dönemde coğrafyanın bir disiplin olarak konumu bugünden çok farklı olduğundan bu düşünce sisteminin 19. ve 20. yüzyıl reel politikasını de etkilediğini söylemek mümkündür. Kaldı ki sözü geçen 2 yüzyıllık dönem bugünkü modern dünyanın temellerinin atıldığı dönemdir. Bu nedenle Çevresel Determinizm düşüncesinin ortaya çıkışını, etkilerini ve o dönemki coğrafyanın durumunu ortaya koymak bugün tarihi bilgiler olarak öğrendiğimiz birçok şeyin daha anlaşılır hale gelmesini sağlayacaktır.

Coğrafyanın köklü geçmişinde 4 farklı gelenekten söz etmek mümkündür, bunlar mekânsal gelenek, insan-çevre geleneği, bölgeselci gelenek ve yer bilimi geleneğidir (Pattison, 1964). Bunlar aynı zamanda coğrafyanın özünü oluşturan çekirdeklerdir. Bu özlerden Çevresel Determinizm ile ilgili olan insan-çevre geleneğidir. Bu akım kabaca insan ve çevrenin arasındaki ilişkiye, bu ilişkiyi farklı bakış açılarından açıklamaya çalışan görüşlere odaklanmıştır.

İnsan ve çevre arasındaki ilişkinin bu kadar farklı şekilde yorumlanması bu ilişkinin hangi kısmına ağırlık verildiği ile alakalıdır, fakat bu ağırlık dışında tarihsel süreçte de bu ilişkinin yönünün değiştiği söylenebilir. Bununla beraber bu ilişkinin bir başka sonucu da coğrafya disiplininin temel ilkelerinden olduğunu savunduğumuz “dağılışı” ilkesi ile alakalıdır. Coğrafya çok uzun bir zamandır tüm canlıların ve cansızların belirli bir dağılışı gösterdiğini fark etmiştir. Bunun sebeplerine bakıldığında ise genellikle Çevresel etmenlerin yani insan çevre etkileşimine yönelik sonuçlar görülmektedir.

Çevresel Determinizm canlının yaşamı üzerinde çevrenin “mutlak tahakkümünü” savunur ve bu yolla hangi doğal koşullarda canlının ne şekilde gelişeceğini kestirmeyi amaçlar. Bu görüşün coğrafyadaki kökleri İbn-i Haldun’a kadar dayandırılır. Onun ünlü “Coğrafya Kaderdir” sözü Çevresel şartların insanın yaşamını belirlediğine bir vurgu olarak yorumlanmaktadır. Gerçekten de coğrafyacılar bu söze kanıt olabilecek birçok olgu ile de karşılaşmıştır. Coğrafi keşiflere başlayan Avrupalı coğrafyacılar yeni keşfettikleri yerlerdeki dillerin, giyinişin ve kültürün bildikleri herhangi bir şeye benzemediğini fark ettiler. Genellikle bu farklılıkları kayıt altına almakla ilgilenseler de bunların nedenlerine de ilgi duydular. Bu noktada coğrafyacıların yolları Avrupalı devletlerin daha sonra sömürgecilik olarak adlandırılacak hareketi ile kesişmiştir.

Peet (1985) “Çevresel Determinizmin Toplumsal Kökeni” başlıklı çalışmasında on dokuzuncu yüzyıl sonu toplumunun üç temel özelliğini vurgular: “sosyo-politik gerekliliğin hızlı bir uğrağı olarak emperyalizm, emperyal kapitalizmin zorlayıcı bir ideolojisi olarak Sosyal Darwinizm ve modern coğrafyanın ilk versiyonu olarak Çevresel Determinizm” .

Çevresel Determinist görüş büyük oranda Amerikan coğrafyasında kabul görmüştür. Ellen C. Semple (1911) Ratzel’in çalışmalarından derlediği doğa-kültür ilişkisine dair çalışmasıyla Amerikan coğrafyasına determinist görüşü tanıtmıştır (James ve Martin, 1981; Livingstone, 1992; Peet, 1985)).

Coğrafi keşiflerden önce kolonizasyon kavramının temelleri Yunanlar tarafından atılmıştı fakat koloni fikri keşiflerle birlikte sömürgeciliğe evrilen bir yapı olmuş ve coğrafyacıların keşfettiği bu yeni dünyalar devletler için sömürge haline getirilecek alanlara dönüşmüştür. Bu durum çoğu devlet tarafından coğrafyanın ve bu bilimle uğraşanların iyi derecede desteklenmesine de imkân vermiştir. Böylece bu dönemde coğrafyacılar ve iktidar sahipleri arasında simbiyotik bir ilişkinin geliştiğini söyleyebiliriz.

Bu ilişkinin günümüzden bakıldığında etik açıdan sorunlu görülse de dönem şartları açısından değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. Bu ilişkide iktidar kendine sömürgeler edinirken coğrafyacı da bilimsel çalışmalarını yürütecek fonlar bulmaktaydı. Bu tarz fonlar olmadan bilimsel araştırmaları yürütmek mümkün olmadığından coğrafyacılar kendi açılarından mantıklı olanı yapmaktaydı. Ayrıca henüz hümanist düşünceler gelişmemişti, aksine sömürgeciliği doğrulayan görüşler ise yaygındı. Bu görüşlerin temel dayanağı darwinizm olarak karşımıza çıkmaktadır. Darwinist düşüncenin, böyle bir niyeti olmasa da sömürgeciliği ve hatta köleliği destekleyen argümanların dayanak noktası oluşu birkaç adımda gerçekleşmiştir. Bu adımlarla beraber Sosyal Darwinizm ve Çevresel Determinizm görüşleri de güçlenmiştir.

Bu çalışmada Çevresel Determinizm düşüncesi ele alınırken iki farklı noktadan hareket edilecektir. Bunlardan ilki sanayi devriminden sonra 18.yüzyılda coğrafyanın yaşadığı yükseliş döneminin aktarılmasıdır. Böylece Çevresel Determinizmin dünya tarihini nasıl etkileyebildiğine açıklık getirmek mümkün olacaktır. İkinci nokta ise darwinizm ve Sosyal Darwinizm düşüncelerinin açıklanmasıdır. Çünkü Çevresel Determinizm kabaca bu iki düşünce ile bağlantılıdır. Sonuç olarak da Çevresel Determinizmin coğrafya disiplindeki etkileri tartışılacaktır.

Coğrafyanın Yükselişi ve Darwinist Düşüncenin Açtığı Yol

Coğrafya bilimi genel kanıya göre altın çağını coğrafi keşifler döneminde yaşamıştır. Davies bu çağın altın çağ olarak adlandırılmasının sebebini dönem çalışmalarının kalitesiyle değil, çalışmacı sayısındaki nicel artışa bağlamaktadır (Davies, 1972). Bu çağda coğrafyacıların bir kısmının da temel motivasyonu yeni yerler keşfetmekten ibarettir.

Altın çağ coğrafyacılarının yaptığı macera üzerine kurulu keşif gezilerinin ürünleri genellikle harita veya seyahatname tarzındaki çalışmalar olmakta ve genel olarak tasvirden öteye geçmemektedir. Esasında bu dönemde yapılan gezi ve haritalandırmalar coğrafyanın asli görevi olarak düşünülmüyordu (Jensen, 2011)

Altın çağ gezileri coğrafya bilimini birçok yönden olumsuz etkilemiştir, bir örnek olarak coğrafyanın kendi kapsam sorunu gösterilebilir. Macera dolu gezilerde yeni karalara ulaşan ve buraları haritalayan araştırmacılar sadece toprak parçasını değil keşfedilen yeni kara parçasının yeni olan her şeyini incelemişlerdir. Bu durum hayvanlardan iklime, kültürden minerallere kadar birçok konuyu kapsayan bir çalışma ortaya çıkartmaktaydı. Bu durum tasvir geleneği coğrafyasında büyük sorun yaratmasa da coğrafyanın ve diğer bilimlerin kurumsal bütünlüklerini sağlamasıyla beraber ‘her şeyi inceleyen bilim dalı olarak coğrafya’ algısının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Coğrafi keşifler bütününe bakıldığında coğrafya bilimi açısından oldukça olumlu sonuçlar doğurmuştur. Hatta denilebilir ki bu keşifler coğrafyayı 19. yüzyıl boyunca odak noktası haline getirmiştir. Üstelik bu dönemde yazılmış eserler günümüzde dahi önemini korumaktadır.

Bu dönemden sonra coğrafya kuramsal olarak çeşitlenmiş ve farklı alt dallara ayrılmıştır. Bu bakımdan çoğu bilimden ayrılan coğrafya deyim yerindeyse kendi türünün tek örneği halindedir. Coğrafya, kapsamının genişliği ve düalist yapısı nedeniyle bugün dahi diğer bilimler arasındaki yeri tam olarak kavranamamış bir bilim dalı olarak nitelendirilebilir. Özçağlar bu bilimin biricikliğine vurgu yaparak sosyal bilimler, fen bilimleri ve doğa bilimleri gruplarından hiç birine tam olarak yerleştirilemeyen coğrafyanın “Coğrafi Bilimler” adı altında yeni bir bilimler topluluğu olduğunu savunmuştur (Özçağlar, 2009). Neredeyse tüm çalışma alanlarının başka bir bilim dalı tarafından çalışılıyor olması bu disipline yönelik birçok eleştiriye neden olmuştur. Bowler coğrafyanın incelediği konular bakımından bölünmeye ve bu haliyle başka bilimler haline gelmeye meyilli olduğunu iddia etmiştir (Bowler, 1992). Ne var ki coğrafyanın şimdilik böyle bir bölünme yaşamamış olması onun hala “çalışır” durumunda olduğunu ifadesidir.

Coğrafyanın ikinci yükseliş dönemi olarak ise 20. yüzyılın başlarına tekabül eder. Bu yüzyılda dünyanın tamamında ekonomik, askeri, politik ve sosyal bir-

çok dönüşüm yaşanmıştır. Sanayi devrimi ile başlayan kıvılcım büyük bir ateşe dönüşmüştür. İmparatorlukların çoğu yıkılmış ve ulus devlet tarih sahnesine çıkmıştır. Ulus devletlerin çoğu sömürgelerinden kopmamış aksine bu yarışa daha sıkı sarılmıştır. Bu yüzyılın devamında ise I. Ve II. Dünya Savaşı patlak vermiş ve milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur.

Bu yüzyılda yaşanan büyük gelişmelerin neredeyse tamamının coğrafya ile bağı olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle yaşanan dünya savaşları ile disiplinin bağı çoğu tarihçi tarafından kabul edilmektedir. Burada Lacoste'ın "coğrafya her işe yarayabilir fakat en çok savaşmak içindir" (Lacoste, 2004) ifadesi anlam kazanmaktadır.

20. Yüzyılın coğrafya ile olan bağına açıklamak için Sanayi Devrimine bakmamız gerekir, bu devrim ile beraber malların üretim hızı inanılmaz boyutlara ulaşmış ve bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan ilki olarak hammadde temini gösterilebilir. Hammadde, sanayileşen devletlerin en büyük sorunu haline gelmiş ve hem yeraltı kaynaklarına hem de coğrafya'ya olan ilgi artmıştır. Çünkü tasvir geleneği sonrasında dünyada yeraltı kaynakları konusu ağırlıkla coğrafyanın işi olmuştur (Arı, 2017). Ayrıca coğrafya disiplini bu noktada çok uluslu hale gelen sömürgeci devletlerin buraları yönetmesinde de sıkça başvurduğu bir bilim dalı da olmuştur. İkinci sorun da üretilen malların satılması ile alakalıdır, sanayileşen devletler sömürgeleri aynı zamanda mallarını satabilecekleri pazarlar olarak da değerlendirmiştir. Özetle Sanayi Devrimi modern dünyada coğrafyanın işlevselliğini ortaya çıkaran en önemli gelişme olmuştur.

Coğrafi Keşifler, Sanayi Devrimi ve Sömürgecilik sırasıyla 18. Ve 19. Yüzyıllarda bir şekilde coğrafyanın öne çıkmasını sağlasa da I. ve II. Dünya Savaşlarının da disiplin açısından olumsuz sonuçlandığını belirtmek gerekir. Çünkü bu savaşlar öncesinde ve sırasında coğrafya, savaşanların en çok ilişkide olduğu disiplin durumundadır. Bu ilişkinin büyük bir kısmı gerçekten de coğrafi bilginin savaş alanındaki kullanışlılığından kaynaklanır. Yeraltı ve yerüstü kaynaklarının bilgisi, haritalar ve iklim bilgisi gibi bilgiler onları kullananlara her alanda ayrıcalık verdiği gibi bu alanda da avantaj sağlamıştır. Fakat coğrafyanın özellikle II. Dünya Savaşı ile olan bağlarının basit bir avantaj sağlama durumundan farklı olduğunu söyleyebiliriz.

20. yüzyıl başında özellikle Amerikan Coğrafya disipliniinde hakim olan Çevresel determinist görüş, II. Dünya Savaşına giden süreçte devletlerin milliyetçi ve saldırgan politikalarına uyumlu açıklamalar yapmış, deyim yerindeyse Sosyal Darwinizm ile birlikte aşırı sağcı fikirlere alan açmıştır. Dünyanın gördüğü en büyük vahşetlerden olan II. Dünya Savaşı sonrasında coğrafya disiplini de suçlu kabul edilmiş ve popülerliği zamanla azalmıştır.

Canlıların kökenine dair sorular insanlık tarihinin başlangıcından beri sorulmuştur. Antik Yunan’da ve İslam sonrası Arap Yarımadasında birçok düşünür canlıların kökeni, gelişimi, dağılışı hakkında yorumlar yapmış ve ilkel evrim düşünceleri denilebilecek teorileri geliştirmişlerdir. Fakat Charles Darwin’in 1895 yılında “Türlerin Kökeni” kitabını yayınlamasıyla evrim düşüncesi zirve noktasına ulaşmıştır(Tanar, 2018). Antik Çağ’dan beri çeşitli düşünürler tarafından ileri sürülen bu düşüncenin işleyişini kapsamlı bir şekilde teorileştiren ve bu konuda kanıtlar toplayan Darwin, bu çalışmasıyla başta doğa bilimlerinde olmak üzere geniş bir yelpazede yeni düşünce sistemlerinin ve kavramların gelişmesine öneyak olmuştur.

Canlıların kökenine dair düşüncelerin evrim teorisine ulaşması aslında Charles Darwin’in başlatıp bitirdiği bir süreç değildir. Tek bir kökten canlıların gelişip farklılaşması fikri antik çağlardan beri öne sürülse de çoğu zaman spekülasyon seviyesinde kalmıştır. Darwin öncesi dönemde evrim düşüncesinin önemli temsilcisi Fransız bilim adamı Lamarck’ın görüşlerinden geliştirilen ve Lamarkizm olarak nitelendirilen düşünce de bunlardan biridir. Bu görüş Darwinizm’e nazaran daha esnek bir “erken dönem evrim düşüncesi” olarak adlandırılabilir. Bu noktada Lamarkizm ile Darwin’in teorisindeki en önemli farklardan biri “Doğal Seleksiyon” kavramıdır. Lamarck canlının sık kullandığı özellikleri ne ise bunların geliştiğini ve bunun da nesiller boyunca aktarıldığını savunur. Fakat bunun geçerliliği çok kez sınanmış ve doğru bulunmamıştır. Oysa Darwin seleksiyon ile bir özelliğin bir türde yaygın şekilde görüldüğünü kanıtlar. Örneğin bir kartalın keskin gözleri kartalın göz organını çok iyi kullanmasının değil, gözleri daha keskin olan kartalların evrimsel süreçte daha çok hayatta kalıp ya da daha iyi beslenip daha fazla dişiyi dölleyerek genel kartal nüfusunu domine etmelerinin bir sonucudur.

Doğal seleksiyon metaforik olarak çevre koşullarını temsil eden bir elek olarak betimlenebilir ve canlı türlerinin dağılışlarını da açıklayacak bir kavram olarak karşımıza çıkar. Aynı zamanda canlı ile çevresi arasındaki ilişkinin yönüne vurgu yapan bir konumdur. Bu noktada canlı ve çevresi arasında bir etkileşimden bahsediliyor oluşu doğal seleksiyonun “ekoloji” kavramını ile ilişkisini gösterir. Ekoloji, ilk defa Ernst Haeckel tarafından kullanılan bir kavram olmakla beraber, günümüzde canlıların birbirleriyle ve çevreleriyle etkileşimini inceleyen biyolojinin alt bilim dalıdır. Koyu bir Darwinist olan Haeckel ekoloji kavramının tanımında bahsedilen etkileşimi canlının değil çevrenin lehine olacak şekilde tanımlamış ve canlıyı edilgen olarak yorumlamıştır. İlk ortaya çıktığı dönemde yaygın bir terim olarak kullanılmadığı bilinse de Çevresel Determinizm ile beraber sosyal bilimlerin çoğu alanında popüler olmuştur.

Canlıların rastgele mutasyonlar sayesinde farklılaştığını savunan darwinist evrim teorisi çevrenin canlılar üzerine etkisinin büyük olduğunu savunur. Coğrafya ile olan bağı da bu noktadan başlamaktadır. Çevrenin etkisi coğrafyada canlıların dağılışını açıklamada oldukça kullanışlıdır. Dahası insan-çevre ilişkisinde de darwinist düşünce insan ırklarının dağılışlarını ve farklılıklarını açıklamada bir yöntem sağlamış ve o zamana kadar coğrafyacıların ortaya attığı determinist görüşlerin de doğruluk payının olabileceğini göstermiştir.

Günümüzden bakıldığında evrim düşüncesinin sosyal bilimlere ve toplumsal hayata yansması Darwin'den bağımsız bir süreç şeklinde geliştiği söylenebilir. Darwin'in teorisi kendisinden sonra da oldukça geliştirilmiş ve asıl büyük etkiyi bu şekilde gerçekleştirmiştir. Yine de Darwin'in çalışmasının her zaman destek gördüğü söylenemez, aksine büyük eleştiriler de almıştır, örneğin Anarşizm evrim teorisini rekabetçi bulmuş ve baştan karşı çıkmış, Marksizm ise önceleri dinin bilim üzerindeki etkinliğinin kırıldığı düşüncesi ile evrim teorisine destek vermiş fakat daha sonra teorinin kapitalizme ve faşizme hizmet ettiğini belirtmişlerdir. Coğrafyanın ise genel anlamda Evrim teorisini benimsediği söylenebilir. Evrim düşüncesinin özelde coğrafya bilimine yansması konusunda Livingstone, Darwin'den daha çok Lamarck'ın etkisinin olduğunu savunmuştur (Livingstone, 1992).

Sosyal bilimlerde ve özellikle coğrafyadan Sosyal Darwinizme gidecek yolun başında doğal seçim kavramı bulunmaktadır. Bu kavramın kökeni Thomas Robert Malthus'a dayandırılabilir, doğal seçim kavramını ilk kullanan Darwin olsa da Malthus Darwin'den kırk yıl kadar önce nüfus üzerine yaptığı çalışmalarda bu kavramı karşılayacak fikirler öne sürmüştür. Lamarck ve Malthus'tan oldukça etkilenen Herbert Spencer ise Sosyal Darwinizmin kurucusu sayılmaktadır. Spencer Darwin'nin görüşlerinden birkaç yıl önce "Sosyal Darwinizm" olarak tanımlanan çalışmalarını yapmış olsa da günümüzde görüşleri hala "Darwinizm" olarak tasnif edilmiş haldedir.

Spencer'ın Sosyal Darwinizmi temelde evrim düşüncesini toplumsal hayata uyarlamış gibi durmaktaydı, "survival of the fittest" olarak bilinen, en uygun olanın hayatta kalacağı fikri de toplumsal bağlamda kullanılmış bir kavramı karşılamaktaydı. Aslına bakıldığında doğal hayatta bu kavramın geçerliliğini tartışmak olanaksızdır. Canlılar dünyasında şartlara en uygun olan bireyler hayatta kalmaktadır. Sosyal Darwinizm ise bunu insana ve insan topluluklarına uyguladığı için sorunludur. Buradaki problem insanların birbirinden üstün olabileceğini savunmaktan değil, bunun normalleştirilmesinden doğmaktadır. Sömürgecilik hareketlerinin Avrupalı devletler tarafından bu şekilde normalleştirildiği bilinmektedir. Böylece sömürgeciler vicdani bir yük hissetmemiş, aksine gelişmemiş toplum-

ları yöneterek onlara iyilik yaptıklarını dahi düşünmüşlerdir. Sosyal Darwinizm doğal hayattaki rekabetçi ortamın insanlar arasında da geçerli olması gerektiğini, sadece bireyin değil, toplumsal sınıfların da kendi hallerine bırakılmasını savunur. Bundandır ki sınıf çatışmasına sosyal darwinist bir yaklaşımla sosyal devlet toplumun zararındadır.

Sonuç olarak Darwinist düşünce canlıların kökeni ve gelişimini açıklamaya yönelik bir teoridir ve bu teori kendisinden önceki düşüncelerden yararlanarak sistematik bir açıklamaya gittiği için değerlidir. Darwinist evrim düşüncesi insan ve çevre arasındaki ilişkiye uyarlanmış ve bu sayede Çevresel determinist görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüş özellikle doğa bilimlerini etkilese de beşeri bilimlerde de görüşün izlerine rastlamak mümkündür. Daha sonrasında Spencer'ın Darwinist görüşü insana ve topluma uyarlamasıyla da Sosyal Darwinizm ortaya çıkmıştır. Bugünden geçmişe baktığımızda I. Dünya Savaşı öncesinde Çevresel Determinizmin, II. Dünya Savaşı öncesinde ise Sosyal Darwinizmin kabul gören ve desteklenen görüşler olduğunu söylemek mümkündür.

Coğrafya'da Çevresel Determinizm

Darwinin teorisinin coğrafya ile daha en başından ilişkide olduğunu kabul etmek gerekir. Darwin çalışmalarında ve kişisel hayatında Humboldt'u örnek aldığı bilinmektedir. Hatta bundan da öte Darwin'in Royal Geographical Society'e üye olduğu da bilinmektedir. Fakat evrim teorisi ile coğrafyanın bağı bunlardan da öte bir uzlaşmadır. Özgüç ve Tümertekin (2014) konudan şu şekilde bahsederler;

“Evrim Teorisi on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca yavaş yavaş benimsendiğinde coğrafyacılar, insanlar ve onları çevreleyen ortamlarının yüzyıllar boyunca yerden yere ve zamana göre değiştiğini, yani bir evrim geçirdiğini kabul etmişler ve Darwin'in teorisi üzerinden genel bir insan-çevre ilişkisi teorisi elde edilebileceğini anlamışlardır.”

Gerçekten de bu tarz bir yaklaşım oldukça ilgi görmüştür, çünkü bu tarz bir görüş temelde doğa bilimlerinin savunduğu fiziki çevrenin egemenliği düşüncesini pekiştirirken disiplinin nomotetik yapısının altını çizmektedir. Stoddart (1966) Darwinin coğrafi düşünceyle olan bağını 4 başlık altında şu şekilde açıklamıştır;

“1) Zaman içinde gelişme fikri, jeomorfoloji, pedoloji, ekoloji ve kısmen sosyal bilimlerin ilerlemesini güçlü bir şekilde etkiledi.

2) Darwin'in canlı ve çevre arasındaki yakın ilişkiler üzerindeki vurgusu, coğrafyada biyolojik vitalizmin düşüşünden çok sonra da devam eden bölgelerin ve devletlerin organizma olarak yorumlanmasına ivme kazandırdı.

3) Seleksiyon ve rekabet temaları hem beşeri hem de siyasi coğrafyada belirleyici oldu..

4) *Darwin'in çalışması on dokuzuncu yüzyıl dünya görüşünü o kadar değiştirdi ki, bir bilim olarak coğrafyanın gelişmesi mümkün hale geldi*"

Fiziki coğrafya ile darwinizm yapıları gereği organik bir ilişki içindedir ve bu ilişki I. dünya savaşının düşünsel dayanağını oluşturan Çevresel Determinizmi ortaya çıkartmıştır. Bu görüş özellikle fiziki çevrenin egemenliğini savunan çoğu bilim insana bir fırsat niteliği taşımıştır. Ayrıca determinist görüş beşeri coğrafyayı da nomotetik bir şekle de sokmaktadır. Çünkü doğal çevre ile kültürler, insanlar ve toplumlar ilişkilendirildikçe beşeri coğrafyanın da bir sistematığa ulaşacağı düşünülmüştür. Fakat Sosyal Darwinizmin ortaya çıkışı ile beşeri coğrafyada özellikle siyasi coğrafyada yeni teoriler de ortaya atılmıştır.

Sosyal Darwinizm ve Çevresel Determinizm insanı doğadaki canlılardan farksız olarak ele alır. Aslına bakılırsa Humboldt, Ritter ve Darwin de bu görüşü paylaşmakta ve insanı canlı dünyasının herhangi bir elemanı olarak kabul etmektedir (Stoddart, 1966). Buna Ek olarak Sosyal Darwinizm rekabetin canlıyı ileri taşıyacak tek şey olduğunu savunur. Bu birçok bakımdan sorunlu düşünce dolaylı olarak Nazi öjeniği gibi ırkçılık hareketlerine zemin sağlamışsa da siyasi coğrafyanın da temellerinin atılmasında büyük etkisi vardır. Örneğin siyasi coğrafyanın kurucusu olan Ratzel Darwin, Spencer ve Wagner gibi çalışmacıların düşüncelerinden etkilenmiştir. Ratzel, devletleri de canlı organizmalar olarak kurgulamış ve aynı canlılar gibi doğup büyüüp ölebileceklerini ifade etmiştir. Bu da siyasi coğrafyada klasik teoriler olarak bildiğimiz birçok teorinin temel noktasını oluşturmuştur.

Çevresel Determinizme karşı ilk itirazlar çok erken dönemde başlamıştır. G. P. Marsh, Darwin'in Türlerin Kökeni kitabından sadece 5 yıl sonra insanın da çevre ile etkileşimde aktif bir ajan olduğunu vurgulamıştır. Fakat yine de Darwinizmin ve ona bağlı diğer bahsedilen görüşlerin coğrafyada yarattığı damar oldukça güçlü gelişmiştir. Beşeri coğrafyaya positivist bir ruh katan bu görüşler Çevresel Determinizmin ve Sosyal Darwinizmin gözden düşüşünden sonra dahi etkisini göstermiştir. Marsh gibi posibilistler dahi determinist görüşün bazı fikirlerine karşı çıkamamıştır, bu da coğrafyada süren etkiyi açıklamaktadır. Disiplinde Darwinist etkinin azalmaya başladığı süreçte ise coğrafya için dört farklı yolun açıldığı ve izlendiği söylenebilir.

İlk olarak insan çevre geleneğini uzun bir süre domine eden Çevresel Determinizm, genel bir çerçeve sunsa da 19. yüzyıl boyunca edilgen canlı görüşünü yansıtılan birçok olgu da ortaya çıkmıştır. Öncelikle Çevresel Determinist görüş insan ve çevre zıtlığını alt-üst şeklinde konumlandırır (Uysal ve İçen, 2019) oysa bugünden baktığımızda böyle bir bakış oldukça indirgemecidir. Bunlar determinist görüşü tümünden yıkmasa da bir başka yaklaşımın gerekliliğine vurgu yapmıştır ve yukarıda da bahsedildiği gibi posibilizm görüşünü nispeten kabul görmeye

başlamıştır. Bir başka yol olan fiziki coğrafyanın ise Darwinin teorisiyle yüksek derecede bağlantılı olsa da ne yöntem ne de teori olarak ona öykünmüştür. Fiziki coğrafyanın takip ettiği doğa bilimi geleneği Darwinden sonra da dramatik değişimler yaşamadan devam etmiştir.

Çevresel Determinizm özellikle iki coğrafyacının adıyla özdeşleşmiştir: **Semple ve Huntington**. Semple'in 1911'de yayınlanan *Influences of Geographic Environment*'in hikayesi oldukça ilginçtir: Bu kitap, aslında, Ratzel'in *Anthropogeographie* adıyla yayınladığı ve tüm dünyaya anthropocoğrafyayı bir bilim olarak tanıttığı ünlü eseri idi. Ratzel, 1904'deki ölümünden önce Ellen Semple'dan kitabı İngilizce'ye çevirmesini istemişti. Semple ise Almanca'dan İngilizce'ye çevirme güçlükleri nedeniyle bu isteğin karşılanmasını güç bulmuştu. Bazı çalışmalar yaptıktan sonra da, çeviri yapmak yerine, Ratzel'in kitabını genel çizgilere sadık kalarak fakat çok büyük ölçüde değiştirerek, tamamen yeniden İngilizce yazmaya karar verdi. Ratzel'in fikirlerinden oldukça etkilenen Semple, Amerikan coğrafyasında 1920'lerden önce bu fikrin çok tutulmasında önemli bir rol oynamıştır. Semple çevrenin insan üzerindeki kontrolü hakkındaki yazılarıyla etkili olmuştu. Semple'a göre doğal çevre, insanların davranışlarını, kültürünü, dinini, ekonomik uğraşlarını ve toplumsal yaşamını etkiliyordu. *Klimatik kontrol: İklim ve insan*: Coğrafyada determinizmin en ateşli savunucularından birisi olan Huntington'a göre ise iklimin "kalıtım" üzerinde bile etkisi vardı. Huntington iklimin insan üzerindeki etkisi üzerine birçok eser vermiştir; *Civilization and Climate* (1915), *World Power and Evolution* (1919) ve *Climatic Changes: Their Nature and Causes* (1922) bu konuyu esas alan yayınlarıdır.

Çevresel Determinizme yapılan eleştirileri "possibilizm" çerçevesinde toplayabiliriz. Buna göre, insan-çevre ilişkisinde yegâne belirleyici çevre değildir ve insan da çevreyi etkiler. Daha doğrusu etkileşim karşılıklıdır ve coğrafyacının görevi de insan-çevre etkileşiminin sonucu olarak belli bir bölgenin karakteristik özelliklerini ortaya çıkarmaktır. Carl Sauer'in "Kültürel Peyzaj" kavramı çerçevesinde yaptığı çalışmalar Çevresel Determinizm karşısına konumlandırılabilir. Kültürel Peyzaj, insanın doğaya bıraktığı izdir ve coğrafyacı bizzat sahaya çıkarak çevrenin insanın etkisi ve insanın çevreye etkisinin birleşiminden ortaya çıkan kültürel peyzajı keşfetmelidir.

Bahsedilmesi gereken son iki yol ise beşeri coğrafya ile ilgilidir. İlk olarak Determinist görüşlerin güç kaybından sonra beşeri coğrafya bölgeselcilik çekirdeğinde toplanmıştır. Çevresel Determinizmin karşısında konumlandırılacak bir diğer isim ise De la Blache'dır. Bölgesel coğrafyanın da temelleri Alman coğrafyacılar tarafından atılsa da bu alanda önde gelen Fransız ekolü ve De la Blache olmuştur. Bölgeselcilik beşeri coğrafya çalışmalarında determinist görüşten daha

seyrek bir pozitivist yöntemi savunduğundan bu akım ile Coğrafyanın post-pozitivist dönemi başlatılmaktadır. Daha sonra ise bu gelenek uygulamalı coğrafya denilen geleneğin de başlangıcını oluşturmuştur. Coğrafya 'da pozitivism sonrası diye anılan dönem kabaca 1970 sonrası dönemdir. Bu dönemden sonra hümanist coğrafya, feminist coğrafya, Marksist coğrafya, post-modern coğrafya, yapısalcı coğrafya, post yapısalcı coğrafya gibi birçok ifade coğrafya literatürüne girmiştir. Bahsettiğimiz akış, yani determinist gelenek-bölgeselcilik-uygulamalı coğrafya akışı her dönem önemini koruyan coğrafya yapma şekilleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Beşeri coğrafyanın büyük bir kısmı da bu dönemde yönetime yönelmektense araştırma konularını çeşitlendirmeye gitmiştir. Kısa aralıklarla yaşanan iki dünya savaşı ekonomiyi, politikayı ve siyaseti etkilediği gibi düşünce biçimlerini de etkilemiştir. Özellikle Avrupa içlerinde yaşanan büyük vahşet insanların ideolojilerini sorgulamaya ve radikal fikirlerden hızla uzaklaşmaya başlamıştır. Sosyal bilimler de bu durumdan bağımsız değildir. Bu nedenle Hümanizm savaş sonrası döneme damgasını vuran bir düşünce akımı haline gelmiştir.

Sonuç olarak Çevresel Determinizm coğrafyanın bir akademik disiplin olarak kurulmasından da önce etkileşimde olduğu bir düşünce sistemidir. 19. Yüzyılda şekil alan evrim düşüncesi öne sürdüğü yöntem ile çoğu doğa bilimini ve coğrafyayı domine etmiştir. Bu dominasyon çoğu bakımdan coğrafyaya yararlı olmuş ve disipline olan ilgiyi dolaylı olarak da olsa arttırmıştır. Sonrasında ise coğrafya farklı paradigma ve yaklaşımlar benimseyip farklılaşmaya ve çeşitlenmeye gitmiştir.

Her ne kadar Çevresel Determinizmin etkisi günümüz coğrafya yapma tarzında gücünü kaybetse de özellikle gündelik hayatta coğrafyanın algılanışında çevresel determinizmin etkisi hâlâ hissedilir. Özellikle, pedagojik amaçlı söylemlerde çevresel determinizmin izlerini görmek mümkündür. Ayrıca, günümüz post-yapısalcı coğrafyalarda “çevre ve doğa”nın öneminin artışı hesaba katarsak insan-çevre ilişkisini her daim göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Elbette, bu ilişkiyi bir tarafın baskın olduğunu determinizme indirgemek olgunun eksik ya da yanlış anlaşılmasına sebep olsa da bu ilişkinin kökenlerini görmek için Çevresel Determinizm bilmek gereklidir. “*Tüfek, Mikrop, Çelik*” gibi kitapların popüler olması bu çevrenin belirleyiciliğine dair yaklaşımların günümüzde de popüler olabileceğinin göstergesidir. Kısacası, dünyadaki zaman ve mekan ilişkisini belli bir sistem dâhilinde ele alan ve bu sistemin döngüsel yanını formüle eden her çalışma bu sistemi belirleyen unsurları da göz önüne almak zorundadır. Yirminci yüzyılın sonlarında çevrenin kültüre karşı öneminin azaldığı bir olgu iken yirmi birinci yüzyılda “doğaya dönüş” bağlamında çevre ve doğanın etkisini vurgulayan çalışmalar da artmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arı, Y. (2017). Çevresel Determinizmden Politik Ekolojiye: Son 100 yılda Dünya’da ve Türkiye’de İnsan-Çevre Coğrafyasındaki Uaklaşım lar. Doğu Coğrafya Dergisi, 22(37), 1-34.
2. Frenkel, S. (1992). Geography, Empire, and Environmental Determinism. Geographical Review, 143-153.
3. Huntington, E. (1919). World-power and Evolution. Yale University Press.
4. Huntington, E. & Visser, S. S. (1922). Climatic changes: their nature and causes. Yale University Press.
5. Huntington, E. (1924). Civilization and climate. Yale University Press.
6. James, P.E. & Martin, G. J. (1981). A History of Geographical Ideas. University of Berkeley.
7. Pattison, W. D. (1964). The Four Traditions of Geography. Journal of Geography, 63(5), 211-216.
8. Özgüç, N. & Tümer tekin, E. (2014). Coğrafya: Geçmiş. Kavram lar. Coğrafyacılar. Çantay Kitabevi, İstanbul.
9. Peet, R. (1985). The Social Origins of Environmental Determinism. Annals of the Association of American Geographers, 75(3), 309-333.
10. Semple, E. C. (1911). Influences of Geographic Environment, on the Basis of Ratzel’s System of Anthro-po-geography. H. Holt and Company.
11. Stoddart, D. R. (1966). Darwin’s Impact on Geography. Annals of the Association of American Geographers, 56(4), 683-698.
12. Tanar, M. (2018). Batı Avrupa’da Sosyal Darwinizm Tartışmaları ve Osmanlı Düşünce Dünyasına Etkileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
13. Lacoste, Y. (2004). Coğrafya Savaşmak İçindir. çev. Aylin Ertan, Doruk Yayınları, Ankara.
14. Livingstone, D. N. (1995). Geographical Traditions. Transactions of the Institute of British Geographers, 20(4), 420-422.
15. Livingstone, D. N. (2011). Environmental Determinism. Sage Handbook of Geographical Knowledge, 368-380.
16. Uysal, A. ve İçen, H. (2019). “Etkileşimden Birlikteliğe” Kapadokya’da İnsan-Çevre Etkileşimi. A. Uysal ve H. İçen (Eds.), Kapadokya Araştırmaları. Ankara: Pegem Akademi.

● Bölüm-2●

KAMUDA İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ: TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ UYGULAMALARI¹

*Salim KURNAZ*²

---

1 Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi tarafından 24-27 Ekim 2019 tarihlerinde düzenlenen (Kayfor17) Kamu Yönetimi Forumu'nda sunulan ve özet olarak yayınlanmış bildirinin genişletilmiş tam metnidir.

2 Dr.Öğr.Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksek Okulu, Uçak Gövde-Motor Bakım Bölümü, salimkurnaz@sdu.edu.tr, ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-8060-5151>,

1. GİRİŞ

Yirminci yüzyılın son döneminde personel yönetiminden insan kaynakları yönetimine hızlı bir geçiş yaşanmıştır. Özellikle sanayi devrimi, çalışanların örgütlenmesi, toplu pazarlık, sendikal haklar, çalışma hayatındaki değişim ve gelişim gibi değişimler personel yönetiminin insanı üretim aracı olarak gören bakış açısında değişiklik yaşanmasına sebep olmuştur. Sendikalaşmanın da etkisi ile insan faktörü başlı başına bir başarı etkeni olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Rekabet koşullarının giderek zorlaştığı günümüzde kurum ve kuruluşlar bu rekabet koşullarına ayak uydurabilmek için nitelikli personellere ihtiyaç duymaktadır. Kamu veya özel sektörde faaliyet gösteren bütün kurum ve kuruluşların başarıya ulaşabilmek için ihtiyaç duyduğu kaynakların başında insan kaynağı gelmektedir. Yeni insan kaynaklarının kurumlara kazandırılması, mevcut insan kaynağının korunması ve performans ve verimlerinin artırılması günümüz kurum ve kuruluşlarını başarıya taşıyan en önemli unsurlardır.

İnsan kaynakları yönetim anlayışı Amerika Birleşik Devletlerinde otaya çıkmış ve şekillenmiş olsa da Avrupa Birliği kamusal kurumları tarafından hayata geçirilen insan kaynakları yönetim uygulama ve stratejileri kendine özgü yapısı ve kurum performanslarına olan katkısı ile dikkati çekmektedir. Ayrıca insan kaynakları kapsamında yapılan bir çok çalışmada daha özgürlükçü bir ortam olan Amerika'da hayata geçirilen uygulamaların, daha sıkı ve yasal düzenlemeler ile kontrol altında tutulan Avrupa Birliği üye ülkelerinde hayata geçirilmesinde sıkıntılar yaşandığı tespit edilmiştir (1,2). Bu sebeple Avrupa Birliğine özgü düzenlemeler ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda insan kaynakları yönetimi anlayışında her ülkenin kendi dinamik ve toplumsal özellikleri dikkate alınarak bir takım değişikliklere ihtiyacı olduğu söylenebilir.

Avrupa giderek daha fazla birleşik bir Avrupa Birliği umuduyla teknik ve fiziksel engellerin yıkıldığı ve ortak özelliklerin vurgulandığı bir kurumsal yapı olarak görülmektedir. Yasal düzenleme ve uygulamalarda ülkesel ve kurumsal farklılıklar gözlemlense de ortak bir kültürel ve yasal zemin oluşturma amaçlandığı göze çarpmaktadır. Avrupa Birliği kurumlarında yasalaştırılarak hayata geçirilen kanun ve uygulamalar bütün ülkelerin katılımı ve görüşü sonucu ortaya çıkmasından dolayı daha kapsamlı ve başarılı uygulamalara imza atıldığı düşünülmektedir. Bu kapsamda insan kaynakları alanında hayata geçirilen yasal düzenleme ve uygulamalarında başarı derecesi birçok diğer ülke uygulamalarına göre daha yüksek olduğu değerlendirilmektedir. Bu sebeple gelişmekte olan ülke uygulamalarına örnek teşkil edeceği değerlendirilmektedir. Ülkemizde Avrupa Birliği üyeliğine aday bir ülke olmasından dolayı Avrupa Birliğinde uygulamaya konan yasal düzenlemeleri yakında takip etmekte ve Avrupa Birliği uyum mük-

tesebati kapsamında kendi yasal uygulamalarını bu düzenlemeler ile paralel hale getirmek için çaba göstermektedir.

AB'nin başarılı uygulamalarına karşın ülkemiz kamu sektöründe uygulanan insan kaynakları yönetim uygulamalarında eksik ve problemler görülmektedir. Bu sebeple ülkemiz kamu ve özel sektör kuruluşlarında uygulanan insan kaynakları uygulamalarının kurum başarısına beklenen katkıyı yaptığını söylemek imkansızdır.

Bu çalışmada öncelikle Türkiye ve Avrupa Birliğinde hayata geçirilen kamu insan kaynakları yönetim politikaları incelenmiştir. Türk insan kaynakları yönetiminde yaşanan sorunların sebep ve sonuçları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise Türk kamu insan kaynakları yönetimi için hayata geçirilmesi gerektiği düşünülen esnek çalışma saatleri ve serbest çalışma düzenlemeleri kapsamında değerlendirme ve önerilere yer verilmiştir.

2. İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

Zorlu rekabet koşullarında faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlar başarıya ulaşabilmek için üründen daha çok insana odaklanma başlamışlardır (3,4). İnsana odaklanmak mevcut ve potansiyel insan unsurunun daha dikkatli ele alınmasını gerekli kılmıştır. Sonuç olarak insan kaynakları yönetimi kavramı ortaya çıkmıştır. İKY kavramının tarihsel gelişimi incelendiğinde birinci dünya savaşı sırasında ortaya çıkan “refah yönetimi” kavramı yerini 1920’lerde “çalışan yönetimine”; daha sonra 1940’larda “Personel yönetimine” ve son olarak 1980’li yıllarda “İnsan Kaynakları Yönetimine” bıraktığı görülmektedir. Daha detaylı açıklanacak olursa İKY; 1920’li yıllarda Hawthorne çalışmaları olarak bilinen araştırma projesinin sonucuna dayanan ve Elton Mayo (1933) tarafından oluşturulan çalışanların yönetimine yönelik insan ilişkileri yaklaşımının yerini almıştır (5). İlk olarak ABD’de ortaya çıkan kavram ve uygulamalar diğer ülkelere hızla yayılmıştır.

İKY’nin üzerinde anlaşılmış, içerik ve özelliklerini kapsayan tek bir tanım yoktur (6). Bu kapsamda öncelikle literatürde kullanılan başlıca tanımlara yer vermek doğru olacaktır. İnsan kaynakları kavramı kapsam olarak kurum ve kuruluşların kurumsal hedeflere ulaşmak için kullandıkları beşeri kaynağı ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu beşeri kaynak kurumun sahip olduğu en alt çalışanından başlayarak en üst yöneticiye kadar bütün personelin yanında kurum mensubu olmasa da potansiyel olarak kurumlar tarafından kullanılacak kurum dışı personeli de kapsamaktadır (7).

İnsan kaynağının kapsamı açıkça belirlendikten sonra bu kaynağın yönetimine ilişkin tanımlamalar oluşturulmuştur. Bu kapsamda Mathis ve Jackson (8) insan

kaynakları (İK) yönetimi, “insan yeteneğinin organizasyonel hedeflere ulaşmak için etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak için yönetim sistemleri tasarlamak” olarak tanımlanmıştır. Diğer bir çalışmada insan kaynaklarının yönetimi kavramı ise, kurumların stratejik amaçlarının yanında çalışanların bireysel ihtiyaçlarının da karşılanması yani mevcut veya potansiyel insan kaynağının etkili kullanımı (9) şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanıma biraz daha açacak olursak insan kaynaklarının yönetimi çalışanların kuruma alınması, yerleştirilmesi, yetiştirilmesi ve etkinliğin sürekli artırılması için yürütülmesi gereken bütün destek faaliyetlerin devreye sokulmasıdır (10). Diğer bir tanıma göre İKY özellikle, kurumların belirlenen stratejik hedeflere ulaşmaları için, “çalışanların memnuniyeti, motivasyonu, gelişimi ve yüksek performansının sürekliliğinin sağlanması için üstlenilmiş etkinliklerin yönetimi” şeklinde ifade etmek doğru olacaktır (11).

Örgüt ve kurumlarda daha çok bilgi ve deneyimin önemsenmesi, girdi odaklılıktan sonuç odaklı bir yönetim anlayışına geçilmesi, örgütün çevresi ile olan ilişkilerinin yeniden düzenlenmek istenmesi, üretime ve rekabete dayalı verimlilik ve performans esaslarının benimsenmesi, otoriter bir yönetim anlayışından ziyade esnek ve katılımcılığı amaçlayan bir yönetim anlayışının tercih edilmesi, yeni liderlik anlayışının devreye girmesi ve özellikle çalışanların maddi ve manevi açıdan tatminin önemsenmesi insan kaynaklı bir yönetim anlayışının zeminini hazırlamıştır (12).

Verilen tanımlamalar ışığında personel yönetiminden insan kaynakları yönetimine geçiş aşamalarını incelemek faydalı olacaktır. Bu sürecin uzun ve çeşitli aşamalar sonrası ortaya çıktığı görülmektedir (13). İlk olarak çalışanlar hakkında kayıt tutma faaliyeti olarak düşünülen personel yönetimi kavramı daha çok personeli işe alma, sınav yapma, sınıflandırma, atama, sicil düzenleme, yükseltme, ücreti, yan ödemeleri, sigorta kesenekleri gibi muhasebe kayıtları ile aldığı izinler, raporlu olduğu gün sayısı, işe devamsızlık ve geç kalma gibi konulara odaklandığı görülmektedir. İnsan kaynakları yönetimi ise; bu kavramların yanına insan kaynağına ilişkin politikalar, planlar, işçi-işveren ilişkileri, çevresel ve örgütsel gelişmeler karşısında personelin durumu gibi daha geniş kapsamlı stratejileri de üretip uygulamıştır (14).

Personel yönetimi ve insan kaynakları yönetimi kavramları ilk başlangıçta birbirleri ile karıştırılsa da yerine getirdikleri işlev ve görevler bakımından farklılıklar göstermektedir. İKY kavramı genel olarak değerlendirildiğinde uzun bir gelişim ve değişim geçiren personel yönetimi kavramının bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Personel yönetiminin geçirdiği değişim sonucu sadece kayıt faaliyeti olarak tanımlamanın yetersizliği ortaya çıkmış; en üst düzey çalışandan en alt düzey çalışanlara kadar kurumun ihtiyaç duyduğu iç ve dış insan kaynaklarının

kuruma kazandırılması, mevcut kaynağın korunması, motive edilmesi ve maksimum düzeyde yararlanılmasını içeren kompleks bir yapıya dönüşmüştür. İKY faaliyetleri personelin ilk kez işe alınmasında başlayarak seçimi, atanma, görevlendirilme, terfi işlemleri, eğitim, özlük hakları, görev ve sorumlulukların tespit edilmesi, disiplin ve ödül işlemleri ve son olarak personelin emeklilik işlemlerini kapsayan bir yapı (15) olarak tanımlanmaktadır.

Gelişen İKY'nin işlevleri; iş analizlerinin yapılması, işgören ihtiyaçlarının tespit edilmesi, işgören eğitimi, kariyer planlaması, performans yönetimi ve ölçümü, ücret planlaması, ödül ve ceza sistemlerinin tespiti ve uygulanması, işgören beklentilerinin yönetimi, iş gücünün yönetimi ve geliştirilmesi olarak sayılabilir (7). İKY personelinin yukarıda sayılan işlevleri başarılı bir şekilde yerine getirmesi beklenmektedir.

Yukarıda açıklanan İKY anlayışını profesyonelce yürütecek İKY kapsamında eğitim almış ve yeterli tecrübeye sahip uzman kişilere ihtiyaç vardır. Bu uzmanlar literatürde İK Meslek Elemanı, İKY Uzmanı veya İKY personeli olarak değişik şekillerde adlandırılmaktadır. Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) “İnsan Kaynakları Meslek Elemanı” olarak adlandırdığı bu çalışanları “görev yaptığı kurumda çalışanların niteliklerine uygun görevleri atanması ve çalışma isteklerinin arttırılması konusunda insan kaynakları uzmanı veya personel müdürüne bağlı olarak çalışan kişiler” (16) olarak tanımlamaktadır.

İKY'nin düzgün şekilde yönetemeyen kurumlarda ise uygun veya yetkin olmayan kişilerin işe alınması, personel verimsizliği, çalışanlarda performans düşüklüğü ve yüksek personel devir oranları gibi olumsuzluklar yaşanmaktadır (13). Ayrıca mevcut iş gücünün iyi yönetilememesi, personelin uzmanlık alanları dışında görevlendirilmesi veya kariyer beklentilerinin karşılanmaması çalışan memnuniyetini, kurumsal aidiyeti ve sonuç olarak kurumsal performansı olumsuz yönde etkileyecektir. Çalışanlar tarafından sergilenen iş değiştirme oranını arttıracaktır.

Personel yönetimi kavramının yerini alan İKY kavramı temel olarak aynı işlevleri yerine getirmesine rağmen verimlilik ve etkinlik sağlama işlevinde özel sektörün benimsediği ilke ve teknikleri kamu sektöründe uygulayarak kalite ve stratejik planlama anlayışlarını düzenlemektedir (17). Son dönemde İKY ve stratejik yönetim kavramlarının birleşimi olarak stratejik insan kaynakları yönetimi kavramı üzerine araştırmalar yapılmaktadır (18). Bu çalışmalarda Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi kavramı “Bir kuruluşun insan sermayesinin stratejik iş hedeflerine en etkili şekilde katkıda bulunması için İKY sisteminin seçimi, uyumu ve entegrasyonu” (19) şeklinde tanımlanmaktadır. Diğer bir tanımda “Örgütsel performansı iyileştirmek için tasarlanmış İK stratejilerini kapsayan ve bu stra-

tejilerin örgütsel performans üzerindeki etkisini ölçen bir yaklaşım” (20) olarak tanımlanmaktadır.

3. AB İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

İKY anlayışı ilk olarak ABD’de ortaya çıkmış ve kültürel ve ticari bağı bulunan Avrupa Birliği üye ülkelerine hızla yayılmıştır. Özellikle ABD’nin ticari ve ekonomik yönden lider konumunda olması; ABD’yi yakalamak isteyen diğer ülkelerin ABD tarzı yönetim ve faaliyetleri kopyalaması ve yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir. ABD’de ortaya çıkan İKY önce İngiltere gibi İngilizce konuşulan ülkelere başlayarak Benelüks ülkeleri (Belçika, Hollanda, Lüksemburg) daha sonra sırasıyla Almanya ve Fransa’ya ve son olarak güney Avrupa ülkelerine yayılmıştır (21). Bu sebeple AB ilk uygulamalarında ABD’den ithal bir kavram eleştirileri ile karşılaşmasına rağmen daha sonra AB kültürüne uygun İKY oluşturarak uygulama ve anlayışta ABD’de uygulanan İKY anlayışı ile ayrılmıştır. Bu kapsamda “Avrupa İnsan Kaynakları Yönetimi” kavramı, ABD’nin insan kaynakları yönetimi anlayışlarının hegemonyasına karşılık olarak geliştirilmiştir (22).

28 üye ülkeden oluşan Avrupa Birliği; üye ülkeler arasında ortak yasal düzenleme ve uygulamalar oluşturmaya çalışsa da bütün ülkelerin kendine özgü ekonomik, yasal ve siyasi uygulamaları mevcuttur. Özellikle iş hayatı ve uygulamaları göz önüne alındığında Avrupa ülkelerini dört farklı grupta toplamak mümkündür. Bu gruplar; üretici ve tüketici konumunda bulunan Orta Avrupa ülkeleri, sosyal demokrat İskandinav ülkeleri, liberal İngiltere ve aile şirketlerinin fazla miktarda görüldüğü Güney Avrupa ülkeleri olarak sayılabilir (23). Örneğin; bu gruplardan Orta Avrupa’da (özellikle Almanya) iş kültüründe yüksek seviyede kurallara bağlılık görülürken esneklik ve serbest hareket seviyesi düşüktür. Buna karşılık Güney Avrupa’da (özellikle İspanyol) iş kültüründe aile değerleri, kimlik olgusu ve grup üyeliği yüksek seviyededir (24). Bu ve benzeri kültürel farklılıklar iş ve ekonomik hayata da yansımakta, tek bir hareket tarzının oluşturulabilmesini zorlaştırmaktadır.

Avrupa’yı Amerika Birleşik Devletleri ile karşılaştırsak, tek bir milletten ziyade farklı milletlerden, kültürlerden ve yasalardan oluşan çok uluslu bir topluluk olarak tanımlanabilir. Her Avrupa ülkesinin kendi tarihi ve yasal mirası vardır. Bu aynı zamanda farklı endüstri ilişkileri geleneklerine ve personel yönetimine de yansır. Avrupa’nın İKY alanındaki en büyük çalışması olan Cranet-E projesi, Avrupa’daki İKY’nin çok karmaşık olduğunu ve bu nedenle üye ülkelerin çeşitli ulusal İKY uygulamalarını kullandıklarını ortaya koymuştur (25).

İlk olarak AB içinde İKY kavramına yönelik akademik çalışmalarda yer verilen tanımlama çalışmalarına bakacak olursak; İKY Boxall ve Purcell (26) tara-

findan “fırmadaki istihdam ilişkilerinin yönetimi ile ilgili tüm faaliyetler” olarak tanımlanmıştır. Watson (27) tarafından daha sonra oluşturulan kapsamlı bir tanımında İKY, “insanların işle ilgili işleri yerine getirmelerini sağlayacak şekilde işin bir parçası olarak otorite tarafından koordine edilmiş bir insan girişimine katkıda bulunan çaba, bilgi, yetenek ve taahhütlü davranışların kurumları geleceğe ve başarıya götürecektir şekilde yönetsel kullanımı” şeklinde tanımlanmıştır. Son olarak literatürde çokça alıntılanan ve Armstrong (5) tarafından oluşturulan tanımlamada İnsan kaynakları yönetimi, “kurumlarda çalışan kişilerin işe alımı, eğitimi, gelişimi ve refahı için stratejik, bütünleşik ve tutarlı bir yaklaşım” olarak ifade edilmiştir. Amerikalı akademisyenler tarafından yapılan tanımlar ile karşılaştırıldığında Avrupalı akademisyenler tarafından yapılan tanımlamalarda insan unsurunun ön plana çıktığı dikkati çekmektedir (2). ABD’deki özgürlükçü ortamına karşın AB’de yasal düzenlemeler altına alınmış sıkı kontrolün yaşandığı örgütsel ortamın İKY’nin değişimine sebep olduğu düşünülmektedir. Özellikle ABD kökenli uluslararası şirket yöneticileri Avrupa ülkelerinde ABD’deki kadar özgür hareket edemedikleri ve yasal düzenlemeler dolayısıyla otonomilerini kaybettiklerini ifade etmektedirler (2). Bu sebeple ABD’den transfer edilen İKY; Avrupa Birliğinde değişikliğe uğrayarak Avrupalı İKY’nin doğuşuna sebep olduğu değerlendirilmektedir.

Oluşturulan kavramsal farklılıkların yanında uygulamada da AB’de uygulanan İKY stratejileri ABD’deki uygulamalardan farklılaşmaktadır. ABD’deki daha serbest İKY uygulamalarının aksine AB uygulamalarında çalışan sözleşmelerinde artan bir kurumsal ve yasal düzenleme baskısı görülmektedir (28). Örneğin; Fransa ve Almanya gibi ülkelerde işçi sendikalarının oluşturulması kanuni zorunluluktur (29). Bunun sebebi Avrupa’daki işçi sendikalarının aktif yapısı sebebiyle stratejik karar alma süreçlerine dahil edilmesini sağlayan çalışan temsilcilerinin varlığı olarak görülmektedir (6). Özellikle İskandinav ülkeleri işçi sendikalarını İKY’de etkin ve olumlu rol oynayan sosyal ortaklar olarak kabul etmektedirler. Bu şekilde tek taraflı yönetim kurallarının belirlenmesi yerine işçi sendikalarının da yönetime dahil edilmesi İKY’nin başarısını arttırmakta ve yeni yönetim tarzının entegrasyonunu kolaylaştırmaktadır.

AB’nin 2000 yılında yayınladığı İstihdam Yönergesi, istihdam uygulamalarında dini, cinsel ve yaş ayrımcılığını ortadan kaldırmak için yönergeler sunmaktadır. Bu yönerge kapsamında kamu ve özel sektör kuruluşları için (30);

- Terfi dahil, serbest meslek veya serbest meslek faaliyetlerine erişim koşulları,
- Mesleki eğitim,
- İstihdam ve çalışma koşulları (ücretler, işten çıkarmalar, işyerinde engelli

işçilerin çalışabilmesi için makul değişikliklerin yapılması),

- Bir işveren veya işçi örgütüne veya üyeleri belirli bir mesleğe sahip başka bir kuruluşa üye olmak ve katılmak için gerekli minimum koşullar yasa ile kontrol altına alınmıştır.

AB tarafından hazırlanan 2020 ve sonrası Kamu İstihdam Hizmetleri Stratejisi Ağı, Kamu İstihdam Hizmetlerinin, özellikle de yeni teknolojilerle yönlendirilen hızlı işgücü piyasası değişikliği ve derin uluslararası etkileşimlere sahip küreselleşmiş bir ekonomi bağlamında faaliyet gösterdikleri için, katma değerlerini göstermek için nasıl ikna edici bir iş vakası sunması gerektiğini ortaya koymaktadır (31).

Avrupa Birliği insan kaynakları yönetimi araştırmamızda İKY kavramının önemini daha iyi vurguladığı değerlendirilen dört başlık altında incelenmiştir. Bunlar ücretlerin tespiti, çalışma düzenine yönelik gelişmeler, fırsat eşitliği ve eğitim'dir. Aşağıda bu başlıklar daha detaylı şekilde açıklanmaya çalışılarak AB üye ülkelerindeki uygulama örneklerine yer verilmiştir. Aynı başlıklar Türkiye'deki uygulamalar için de kullanılarak karşılaştırma yapmaya olanak sağlanması amaçlanmıştır.

3.1. Ücretlerin Tespiti

Geleneksel olarak düşük sendikacılığa sahip Avrupa ülkeleri; büyük ölçüde merkezi olmayan ödeme belirlemesi yapan ve yüksek düzeyde merkezi pazarlık sistemlerine sahip ülkelere dönüşmektedir. Avrupa'da ücretlerin tespiti kapsamındaki en önemli gelişme İKY sonrası ücret tespitinin ademi merkeziyetçiliği ve esnek ücret sistemlerinin büyümesidir. Ademi merkeziyetçilik sebebiyle ulusal ve sanayi düzeyinde toplu pazarlık azalmakta, böylece kurumsal düzeyinde müzakereler kolaylaştırılmaktadır. İngiltere'de, ademi merkeziyetçiliği ve esnek ücret sistemlerinin büyümesi, azalan sendika yoğunluğu ve şirkete özel ödeme müzakereleri şeklinde açıkça görülmektedir (32).

3.2. Çalışma Düzenindeki Gelişmeler

Avrupa Birliği üyesi ülkelere İKY kavramının gelişmesi ve yayılmasını etkileyen en önemli kavramlardan biri de esnek yönetim anlayışıdır. Özellikle bu dönemde ortaya çıkan yarı zamanlı veya süreli çalışma, esnek iş sözleşmeleri, iş paylaşımı ve kariyer molaları gibi kavramlar insan kaynakları yönetiminde esneklik olgusunun önemini arttırmıştır. Bu uygulamalar sayesinde anneler, yaşlılar, öğrenciler veya tam gün çalışmaya müsait olmayan iş gücü çalışma hayatına katılabilmişlerdir. Sonuç olarak kurumsal verimlilik artarken kurumsal maliyetler azaltılmıştır. Örneğin İngiltere'de part-time sözleşme ve yarı zamanlı çalışma

uygulanması diğer Avrupa ülkeleri ve dünyadaki diğer ülkelere göre daha yaygındır (33,34). İngiltere'deki uygulamalara örnek olarak telefon firması BT ve Rank Xerox verilebilir (32). Bu kuruluşlar artan rekabet ortamında hayatta kalmak ve maliyetleri azaltmak amacıyla kısa vadeli sözleşme ve geçici istihdam uygulamalarına geçmiştir. Son olarak İngiltere'de esnek işgücü kullanımının en büyük örneği Avrupa ülkeleri arasında en büyük fazla mesai oranına sahip olmasıdır.

3.3. Fırsat Eşitliği

Avrupa genelinde değerlendirildiğinde çalışma alanında fırsat eşitliği kanunlar tarafından koruma altına alındığı görülmektedir. Ancak uygulamada bu eşitliğin yakalandığını söylemek zordur. Kadınlara yönelik dikey ve mesleki ayrışma yaygın olarak görülmektedir (32). Kadınlar; daha çok kadınlara yönelik işlerde çalışmakta ve cam tavan olarak bilinen ve kadınların üst yönetici pozisyonlarını gelmesini önleyen engeller ile karşılaşmaktadırlar.

Fırsat eşitliği kapsamında uygulamalar incelendiğinde Avrupa ülkeleri arasında büyük farklılık göze çarpmaktadır. Örneğin Finlandiya da dahil olmak üzere İskandinav ülkelerinde oluşturulan, çalışan çocuklara yönelik kapsamlı tesisler ve çalışan anneler için destek sistemleri nedeniyle kadınların işteki katılımlarının neredeyse erkeklerle aynı olduğu bir noktaya ulaşmıştır. Ancak, İngiltere'deki istihdamdaki kadın ve erkek eşitliği incelendiğinde ise İskandinav ülkelerine kıyasla geride kaldığı görülmektedir. İngiltere'de yarı zamanlı ve tam zamanlı çalışan kadınların yüzdesinde Finlandiya'ya kıyasla belirgin bir düşüş göze çarpmaktadır (33).

Fırsat eşitliği sadece kadınlara yönelik olarak değil aynı zamanda etnik köken, ırk ve engellilik gibi diğer ayrımlarında ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir. Yirmi birinci yüzyıl itibarı ile eğitilmiş ve nitelikli kadın çalışanların sayısının artması, sivil toplum kuruluşlarının baskısı ve demografik değişkenler gibi etkenler; Avrupa genelindeki yöneticileri istihdam uygulamalarını gözden geçirmesini zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple, Avrupalı yöneticilerin işgücünü daha etkin ve verimli bir şekilde kullanabilmek için Avrupa genelinde daha hoşgörü ve daha az ayrımcı bir istihdam politikası oluşturmaları gerekmektedir (29).

Kadın-erkek eşitsizliği AB müktesebatında ve AB İstihdam ve Sosyal Politikasındaki en önemli konulardan birisidir. Hayata geçirilen yasal düzenlemeler ile bir yandan bu eşitsizlik ortadan kaldırılmaya çalışılırken bir yandan da üye devletler arasında görülen uygulama farklılıklarının azaltılması hedeflenmektedir. AB komitesi tarafından yasalaştırılan düzenlemeler üye devletler üzerinde uluslar üstü ve bağlayıcı niteliktedir ve üye devletler bu düzenlemelere uymakla yükümlüdür. AB komitesi hayata geçirdiği düzenlemelerde kadın haklarını ön

plana alacak şekilde hareket etmektedir (23).

Avrupa Birliği doğası gereği çok kültürlü bir yapıya sahiptir. Gerek çalışanlar gerekse yönetici kadrolarında çeşitliliğin dahil edilmesi kurumun sahip olduğu bir zenginlik olarak kabul edilir. Avrupa komisyonu tarafından açıklanan 2019 planında orta ve üst düzey yöneticilerde kadın istihdam oranını %40 seviyesine çıkartılması hedeflenmiştir (35). Aynı planda AB kurumlarındaki çalışan oranlarının üye ülkeler arasında dengeli şekilde dağıtılması hedeflenmektedir.

3.4. Eğitim

İşgücünün daha etkin ve verimli kullanılabilmesinin önemli bir yolu da eğitim ve gelişim politikaları oluşturmaktadır. İşgücünün istihdam edilebilirliğini ve becerisini geliştirmek için hükümetler ve kuruluşlar eğitim ve gelişim politikaları uygular. Avrupa ülkeleri arasında gelecekteki beceri ihtiyaçlarını karşılamak ve sürekli değişen iş ortamında hayatta kalmak için eğitime daha fazla yatırım yapma eğilimi artmaktadır (29). Eğitimin kapsam ve düzeyi kurum ve kuruluşlara göre değişse de Avrupa genelinde, hem organizasyonel hem de bireysel ihtiyaçları karşılamak amacıyla eğitim uygulamalarına yönelik yatırımlar her geçen gün artmaktadır. Özellikle artan rekabet ortamında karşılaşılan problem sahalarının çözümü ve insan kaynaklarının yönetiminin daha fazla sorumluluk almaları gerektiği için yöneticilerin eğitimine daha çok ihtiyaç duyulduğu görülmektedir (29). Eğitim ihtiyacının gelecekte de artarak devam edeceği ön görülmektedir.

4. TÜRKİYE'DE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

Türkiye'de uygulanan İKY'nin tarihsel gelişimi dört dönemde incelenebilir. Bu dönemler 1923-1946 (Tek Partili Dönem), 1947-1962 (ABD Yardımları Dönemi), 1963-1980 (Çalkantılı Dönem) ve 1981- Günümüze (İKY Dönüşümü Dönemi) olarak adlandırılabilir (36). Cumhuriyetin ilanı ile başlayan ilk dönem tek partili yönetimin sona erdiği 1946'ya kadar sürmüştür. Bu dönemde; 1926'da 788 sayılı Memurin Yasası, 1927'de 1108 sayılı Maaş Yasası ve 1929'da 1452 sayılı Devlet Memurlarının Tevhit ve Teadülüne Dair Kanun hayata geçirilmiştir (36). ABD yardımları ile şekillenen 1947-1962 döneminde; Türk yönetim tarihinde önemli bir yere sahip olan Türk ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) ABD'nin desteğiyle 1952 yılında kurulmuş ve 1953 yılında açılmıştır (36). Askeri darbeler ile şekillenen 1963-1980 döneminde; 1961 Anayasası, 274 ve 275 sayılı sendikalar ve toplu sözleşme, grev ve lokavt kanunlarıyla dernekleşme, sendikal haklar ve siyasi faaliyetlerin önü açılmıştır (36). 1981 askeri darbesinde günümüze kadar geçen dönemde askeri darbe sonrasında çıkartılan yasalar ve yasal düzenlemelerde IMF temel belirleyici kurum olmuştur. IMF ile yapılan

görüşmeler sonucu kamusal çalışma hayatına yönelik düzenlemeler hayata geçirilmiştir (36).

Türk kamu yönetimi genel olarak değerlendirildiğinde çeşitli dönemlerde başta ABD ve İngiltere olmak üzere batılı ülkelerin yönetim politikalarından etkilendiği ve son dönemde AB yönetim politikalarıyla etkileşim içinde olduğu görülmektedir. Bunun başlıca sebebi Türk kamu sisteminde yaşanan olumsuzluklar sonucu maruz kalınan eleştirilerdir. Türk kamu yönetimine yöneltilen eleştirilerin başlıcaları; kamu çalışanlarında verimli bir çalışma kültürünün oluşturulamamış olması, geniş kapsamlı oluşturulan iş güvencesi, yüksek kamu ücretleri ve mesai saatlerinin etkin kullanılamaması ön plana çıkmaktadır (37). Türkiye’de insan kaynakları yönetimine geçiş dünyadaki örneklerle nazaran biraz gecikmeli gerçekleşse de dünyada görülen bu alandaki gelişmelere paralellik göstermektedir (38).

Kamu kurumların yapısına yerleşmiş olan yeniliğe direnen hiyerarşik yapılar hedeflenen reform hareketlerinin önündeki en büyük engelleri oluşturmaktadır. Bu yapılar çalışanları verilen emir ve talimatları yerine getiren, görüş ve düşüncelerini açıklamayan, verilen talimatları sorgulamadan yerine getiren kişiler olarak kabul etmekte ve bu tip çalışanların istihdamını desteklemektedir (39).

4.1. Ücretlerin Tespiti

Performans değerlendirme sisteminin önemli bir parçası olan ücretlendirme ve terfilerin belirlenmesi Türkiye’de giderek artan bir uygulama alanı bulan bir İK fonksiyonudur (40). Bu kapsamda Türkiye’deki uygulamalarda kıdem önemli bir terfi ve maaş tespit sistemi olarak kullanılmaktadır. İkyworld tarafından yapılan araştırmada performans değerlendirme sisteminin Türk şirketlerinde kullanım oranı %46 seviyesindedir. Yine bu araştırma kapsamında araştırmaya katılanların %41’i performans değerlendirme sistemini adil bulmadığı ve %43’ü sistemin kendi kişisel gelişimlerine katkıda bulunmadığını ifade etmişlerdir. Son olarak Türkiye’de performans yönetiminin en çok bonus/prim belirlemede, işten çıkarmalarda ve terfi sistemi için kullanıldığı belirlenmiştir (23).

Ücretlerin tespitinde kullanılan diğer bir fonksiyon ise kıdem’dir. Kıdem, sendikalaşmanın az ve iş gücü piyasasının esnek olduğu ülkemizde çalışan haklarının korunmasına yardımcı olan önemli bir sistemdir. Ülkemizde sendikalaşma AB ülkelerine nazaran miktar olarak daha az ve daha az işlevseldir. Kıdem tazminatı ile işten çıkartmalar kurumlar için büyük bir mali yük oluşturmaktadır. Bu sayede çalışanlar işverenlere karşı korunmuş olmaktadır.

4.2. Çalışma Düzenindeki Gelişmeler

Ülkemizde kamu personeline yönelik düzenleme yapma yetkisi Devlet Personel Başkanlığı'na verilmiştir. 160 sayılı kanunla 1960 yılında oluşturulan Devlet Personel Başkanlığı'nın amacı "personel rejimini, ülkenin iktisadi, mali ve sosyal şartlarına ve hukuki esaslarına uygun bir şekilde düzenlemek ve bu düzeni değişen şartlara göre ayarlamak ve idame ettirmek" (41,42) şeklinde ifade edilmiştir. DPB bu görevi bünyesindeki konusunda uzmanlaşmış alt birimler ile yerine getirmektedir ancak uygulamada personele yönelik düzenlemeler, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum sebebiyle, maliye bakanlığı ve siyasi iktidarların etkisi altında yürütülebilmektedir.

Kamu kurumlarında yasal olarak devlet memurlarının istihdamı, ilerleme ve terfi faaliyetleri bilgi, tecrübe, beceri, yetenek, başarı ya da eğitim düzeyi üzerine kurulmuş liyakat ilkelerine dayanmakta ise de uygulamada hemşerilik, eş-dost, kan bağı ya da ahabplık veya başka bir yakınlıktan oluşan kayırmacılık uygulamaları sıklıkla görülmektedir (42). Bu sebeple işe alımlarda ve işyeri içerisinde yükselmelerde liyakat ilkesinin uygulanabilirliği her geçen gün azaldığı söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak kayırmacılığın arttığı son dönemde olumlu gelişmelerde yok değildir. Kamu hizmetine girişte uygulanmaya başlanan merkezi sınav yöntemi ile alımın yapılması, kamu çalışanlarının görevde yükselme koşullarının belli şartlara ve sınavlara bağlanması gibi uygulamalar, kayırmacılık yerine tekrar liyakat ilkesine dönme çabaları olarak algılanmaktadır (42).

4.3. Fırsat Eşitliği

İnsan kaynakları yönetimiyle hayata geçirilmeye çalışılan önemli bir düzenleme de dil, din, ırk, cinsiyet veya başka hiçbir ayrıma yer vermeden mevcut iş kapasitesinin bütün çalışanlara açık olmasıdır. Bu kapsamda en çok görülen fırsat eşitsizliği olarak cinsiyet ayrımı ön plana çıkmaktadır. Cinsiyet temelli ayrımcılık, işe alım, ücretlendirme, terfi ve ofis içi muameleler başta olmak üzere İKY süreçlerinin hemen hemen hepsinde görülmektedir.

Öncelikle çalışma hayatı öncesi görülen eğitimde kadın erkek eşitsizliği kadınların iş hayatına geride başlamalarına sebep olmaktadır. Eğitim fırsatlarına erkeklere nazaran daha zor ulaşan kadınlar işe alımlarda eğitim ve tecrübe gerekliliklerini karşılamakta sorun yaşamaktadırlar. Çalışma hayatına girebilen kadınlar ise özellikle esnek ve yoğun çalışma gerektiren işlerde hamile kalmama ya da evlenmeme gibi görünür veya gizli şartlarla karşılaşabilmektedirler. Bu şartlar veya engeller sözlü olarak dile getirilmese bile, çalışan kadınlar tarafından algılandığında kadın çalışanları durumu kuruma bildirmekten ve yasal izinlerini kullanmaktan çekindikleri gözlemlenmektedir (23).

Türkiye’deki yasal düzenlemeler incelendiğinde eşit işe eşit ücret ilkesinin kabul edildiği görülmektedir (43). Ancak uygulamada aynı iş yerinde ve aynı nitelikteki işlerde çalışan kadın ve erkek çalışanlara farklı ücretler ödendiği ve ücret eşitliği ilkesinin bozulduğu sıklıkla görülmektedir. Bunun en büyük sebebi iş değerlendirmesinin hiç yapılmamış olması ya da doğru olarak yapılamamasıdır. İş değerlendirmesi yapmak AB üyesi ülkelerde yüksek düzeylerde iken ülkemiz şu ana kadar yeterli seviyeleri yakalayamamıştır. Çünkü Türkiye’de iş değerlendirmesi yapan resmi bir mercii bulunmamaktadır ve bu değerlendirme işverenlere bırakılmış durumdadır. İşverenler işe yönelik nitelik ve verim düzeylerin kendileri istedikleri ölçütlere göre değerlendirmektedirler.

Avrupa Birliği üye ülkelerinde kadın çalışanların istihdam oranı Türkiye’nin yaklaşık olarak iki katıdır (44). Türkiye’deki düşük istihdam seviyesinin sebebi olarak kadınların iş gücü piyasasında ikinci plana itilmesi, kadının yerinin evi olduğu ve toplumsal rol dağılımında evi geçindirme görevinin erkeğe yüklenmiş olması gibi sebepler sayılabilmektedir. Bu genel algı kadın erkek arasında yaşanan eşitsizliğin daha da artmasına sebep olmaktadır (45). Kadın çalışanlar iş hayatına daha aktif şekilde katılması gereken önemli bir faktörü oluşturmaktadırlar.

4.4. Eğitim

Doğru çalışanların doğru zaman, kaynak ve yöntemler ile işe alımı ile başlayan insan kaynakları yönetiminin önemli bir etkeni de elde edilen mevcut insan kaynağının eğitim ve gelişiminin sağlanarak performans ve etkinliğinin artırılmasıdır. Eğitim sayesinde kamu hizmeti bilinci bütün çalışanlara aktararak hizmetlerde standart ve kalite arttırılmaya çalışılır. Kamu personeline uygulanan eğitimler hizmet öncesi ve hizmet içi olarak iki şekilde uygulanır. Hizmet öncesi eğitim; kurumların personel ihtiyacı için kendi bünyeleri içerisinde açtıkları eğitim kurumları sayesinde hizmet öncesi yürütülen eğitim ve faaliyetlerdir. Hizmet içi eğitim ise; kamu çalışanlarının kuruma katıldıkları ve göreve başladıkları tarihten itibaren işinin gerektirdiği performans düzeyine ulaşabilmesi için gereken bilgi, beceri ve davranışları kazandırmayı hedefleyen eğitim ve öğretim faaliyetleridir (46). Ülkemizde devlet memurlarının hizmet içi eğitimleri 657 sayılı devlet memurları kanunun 214-225 maddeleri “devlet memurlarının yetiştirilmesi” başlığı altında düzenlenmiştir. Bu kapsamda DMK’nın 214. maddesinde, “devlet memurlarının yetiştirilmesini sağlamak, verimliliğini artırmak ve daha ileriki görevlere hazırlamak amacıyla uygulanacak hizmet içi eğitim, Devlet Personel Başkanlığı tarafından ilgili kurumlarla birlikte hazırlanacak yönetmelik dâhilinde yürütülür” ibaresi bulunmaktadır.

Son dönemde gelişen teknoloji ile yaygınlaşan uzaktan eğitim ve online eğitim

imkanlarının yaygınlaşması (47) ile memurların eğitimi kapsamında yeni bir yaklaşım hayata geçirilmeye çalışmaktadır. Uzaktan veya online eğitim kaynaklarının aktif olarak kullanımı personel eğitimlerinin kalitesini ve ulaşılabilirliğini arttıracaktır. Ayrıca eğitim maliyetlerinin azaltılmasına katkı sağlayacaktır (48). Uzaktan veya online eğitim imkanlarına bir an önce kanun ve yönetmeliklerde yer verilerek yaygınlaştırılması sağlanmalıdır.

5. SONUÇ

Tüm dünyada temelini Weberyen bürokrasiden alan, otoriter, tek taraflı kurallar koyan ve pek çok çalışma alanında tekel konumunda bulunan devlet yapısı ve geleneksel kamu yönetimi anlayışı neredeyse terk edilmiş ve yerini vatandaşları müşteri olarak ele alan ve değişen ihtiyaçları karşılama görevini üstlenmiş bir devlet yapısı ve insan kaynakları yönetim sistemine bırakmıştır. Öncelikle özel sektörde uygulama alanı bulan ve daha sonra kamu yönetimine de sıçrayan insan kaynakları anlayışı ülkemiz gibi kamu yönetiminin işlevsel ve yapısal sorunları ile uğraşan ülkeler için yeni bir ümit ışığı olmuştur. Türkiye’de uygulanan kamu yönetiminin yapısal ve işlevsel sorunları ile ilgili tartışmalar her zaman gündemdeki yerini korumuştur. Belirli dönemler de hayata geçirilen reform hareketleri ise istenilen başarı ve sonuçlara ulaşmada yetersiz kaldığı değerlendirilmektedir.

Türkiye’deki uygulamalar göz önüne alındığında kamu sektörünün yapısından kaynaklanan bazı sebepler ile emek gücü unsurunu oluşturan insan olgusunun gelişiminin engellendiği görülmektedir. Bu sebeplerin başında hiyerarşik ve kanunlara bağlı yapılar gelmektedir. Değişime karşı direnen bu yapılar insan unsurunun gelişimi önündeki en önemli engellerden biridir. Bir başka sebep ise yönetimin hiyerarşik yapısında çalışanları sadece emir verilen veya düşünce ve fikirlerini açıklamak ve yönetime katkı sağlamak yerine sadece kendine verilen komut ve emirleri mutlak itaat ile yerine getirmesi beklenen bir unsur olarak gören yapılardır. Ancak unutulmamalıdır ki değişen dünya düzeni, küreselleşme, durmaksızın ilerleyen teknoloji ve değişen beklentiler kamu kurumlarını değişime itmektedir. Arğın’ın da belirttiği gibi; küreselleşmenin ve teknik imkânların etkisiyle, internet de insanların yaşamının en önemli parçalarından biri olmuştur (49).

Söz konusu bu durum, kamu hizmeti üzerinde de önemli bir etki bırakmıştır. Kamu idarelerinin sunduğu kamu hizmetlerini devam ettirebilmesi ve içinde bulundukları yüksek rekabet ortamında rekabet avantajlarını sürdürebilmeleri için bir takım iyileştirme faaliyetlerinin hayata geçirilmesi gereklidir. Bu iyileştirmelerin başında kamu kurumlarının esnekleşmeleri, karar almada şeffaflaşmaları, iç ve dış çevrelerine uyum sağlamaları gelmektedir. Bu değişim ve gelişimin en önemli unsuru beşeri yani insana yönelik yapılan değişimlerdir.

Tarihin değişik dönemlerinde beşeri unsurların geliştirilmesine yönelik iyileştirilme faaliyetleri hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda Türk kamu yönetimine yön veren temel etkenler; kamuoyunda oluşan tepkiler sonucu hayata geçirilmeye çalışılan tepki politikaları ve batılı ülkelerin etkisiyle hayata geçirilmeye çalışan iyileştirme politikaları olduğu söylenebilir. Ancak bu anlık ve durumu kurtarmaya yönelik geçici politikaların başarılı olduğunu söylemek imkansızdır.

Sonuç olarak insan kaynaklarına yönelik olarak hayata geçirilmesi planlanan iyileştirme faaliyetlerinde dikkat edilmesi gereken hususlar şu şekilde sıralanabilir. Öncelikle ABD yada AB kaynaklı teorisel yaklaşımlar yol gösterici olarak kabul edilebilir ancak birebir almak aynı başarının yakalanacağı anlamına gelmeyecektir. Bu kapsamda başarılı bir insan kaynakları yönetimi oluşturmak isteyen kurum ve kuruluşların yerel yani Türk insanına hakim kültürel ve toplumsal özelliklerin dikkate alınması gerekmektedir.

İKY uygulamaları ülkeler arasındaki farklı kanunlar, politikalar ve kültürler nedeniyle birbirinden farklılık gösterecektir. Bu sebeple farklı kültürlerde insan kaynakları oluşturmak ve yönetmek bazı kültürel zorlukların üstesinden gelinmesini gerektirmektedir. Bazı uluslararası araştırmacılar, ulusal kültürün insan kaynakları yönetimi üzerindeki rolünü ve önemini araştırmış ve uluslararası insan kaynakları yönetiminin kurumsal hedeflerine ulaşmak için küreselleşirken farkında olması gereken en büyük zorluk olduğu belirtilmiştir (50).

İnsan kaynakları yönetiminin iyileştirilmesi ve gelişimi için öncelikle yapılacak reform çalışmalarında kamu yönetiminin etkinlik ve verimliliği arttırmayı hedef alacak ve bu amaçları gerçekleştirebilmenin temelinde beşeri unsurların yer aldığını benimsemiş bir yönetim ve uygulama kadrosuna ihtiyaç vardır. Son olarak ülkemizde uygulanan personel sisteminde kronikleşmiş problemlerin olduğu bir gerçektir. Bu kapsamda personel ve kurum yararına bu problem sahalarına yönelik iyileştirici müdahalelerin bir an önce hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bunları kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Öncelikle ülkemizde uygulanan insan kaynakları ile ilgili kanun ve yönetmeliklerin güncel şartlar altında gözden geçirilmesi ve yenilenmesi gerekmektedir.
- İnsan kaynaklarının yönetimi kapsamında uzun vadeli ve kapsamlı planlamalar yapılmalıdır. Bu planlamalar hazırlanırken ülkemiz ve dünya çapındaki gelişmeler takip edilerek gelecek vizyonları oluşturulmalıdır. Bu sayede günü birlik ve sadece problemler odaya çıktığı zaman hayata geçirilen düzenlemelerden kaçınılmış olacaktır.
- Her ülkede geçerli olacak tek bir İKY yöntem veya uygulaması olamaz. Bu sebeple hayata geçirilecek yasal düzenleme ve uygulamalarda diğer ülke

uygulamaları temel alınabilir ancak aynen uygulama yerine ülke dinamikleri ve toplumsal farklılıklar göz önüne alınarak özgün uygulamalar üretilmelidir.

- Yapılacak iyileştirme faaliyetlerinin ciddiyetle ve bilimsel dayanaklara sahip olması geçerlilik ve faydalarının daha uzun soluklu olmasını sağlayacaktır. Ayrıca atılacak adımların bilimsel temellere dayanması toplum, sendikalar ve çalışanlar tarafından daha rahat kabul edilmesini ve uygulanmasını kolaylaştıracaktır. Bu kapsamda üniversite, sivil toplum kuruluşları, sendika temsilcileri, çalışan temsilcileri ve diğer paydaşların katılımı ile bir danışma kurulu veya çalışma kurulu oluşturularak atılacak adımların planlanması daha faydalı olacaktır.
- Yapılacak faaliyetler kayırmacılıktan uzak olmalı ve liyakat ilkesi ön planda tutulmalıdır. Liyakat çalışanların işe alımından başlayarak terfi, ilerleme, maaş ve bütün özlük haklarının düzenlenmesinde ön planda olmalı ve bu bütün çalışanlara hissettirilmelidir.
- Yapılacak iyileştirme faaliyetlerinde kurumsal hedeflerin yanında personelin kişisel hedefleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Unutulmamalıdır ki mutlu ve huzurlu çalışanlar kurumsal hedeflere daha faydalı performans sergileyecektir.
- Yapılacak çalışmalar toplumun bütün kesimlerini kapsayacak şekilde planlanmalıdır. Özellikle yaşlı, genç, öğrenci, hükümlü, engelli, doğum yapan anneler veya sosyal sorumlulukları olan bireylerin çalışma hayatının dışına itilmesi yerine bu kesimlere yönelik esnek çalışma ortamı ve esnek çalışma saatlerini içeren önerilere yer verilmelidir. Bu sayede çalışma hayatındaki atıl kapasitenin maksimum kullanımı mümkün olacaktır.
- Gelişen teknoloji ile hayatımıza giren uzaktan veya online eğitim imkanlarının daha yaygın ve etkin bir şekilde kullanılması eğitimlerinin etkinlik ve ulaşılabilirliğini artırırken maliyetleri düşüreceği değerlendirilmektedir. Bu kapsamda yasal düzenlemelerin oluşturularak uzaktan eğitim yöntemlerinin memur eğitim yöntemleri arasına dahil edilmesi faydalı olacaktır.

Bu çalışmada; AB’de uygulanan İKY’nin teorik ve uygulama bazında kaynak ülke olan ABD’den nasıl ve ne kadar farklılaştığı ve bu farklılaşmanın sebep ve sonuçları incelenmeye çalışılmıştır. Bu sebeplerin ortaya konulması ülkemizde uygulanan İKY’nin başarısı için örnek ve yol gösterici olabileceği değerlendirilmektedir. Gelecekte, farklı toplum ve ülkelerdeki İKY arasında gözlenen farklılıkların nasıl gelişeceği hakkında daha derinlemesine yapılacak teorik ve gözlemsel çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu sayede İKY’nin ülke veya kültürler arası değişim ve farklılaşmasına sebep olan etkenler daha iyi anlaşılabilir.

KAYNAKÇA

1. Brewster, C. Comparative HRM: European views and perspectives. *International Journal of Human Resource Management*, 2007, 18(5), 769–787.
2. Orhan, K. Amerika Birleşik Devletlerinde ve Avrupa’da İnsan Kaynakları Yönetimi Yaklaşımlarının Bir Karşılaştırılması: Avrupalı İnsan Kaynakları Yaklaşımı Mümkün müdür?. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2010, 10(1), 271-301.
3. Aycan, Z. Human Resource Management in Turkey: Current Issues and Future Challenges. *International Journal of Manpower*, 2001, 22(3), 252-260.
4. Bulut, B. Kamu Sektörü ve Özel Sektör İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Değerlendirilmesi (Kayseri İli Örneği). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, 2(33), 175-191.
5. Armstrong, M. ve Taylor, S. *Armstrong’s Handbook of Human Resources Management Practice*. 13. Baskı, London: Kogan Page, 2014.
6. Brewster, C. A European Perspective on HRM. *European Journal of International Management*, 2007, 1(3), 239-259.
7. Öğüt A., Akgemci T. ve Demirsel M. T. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Bağlamında Örgütlerde İşgören Motivasyonu Süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2004, 12(1), 277-290.
8. Mathis, R.L. ve Jackson, J.H. *Human Resource Management*. 12. Baskı, ABD: Thomson Southwestern. 2008.
9. Bingöl, D. *İnsan Kaynakları Yönetimi*, 6. Baskı, İstanbul: Arıkan Yayınları, 2006.
10. Sabuncuoğlu, Z. *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Bursa: Ezgi Kitabevi. 2000.
11. Dolgun, U. *İnsan Kaynakları Yönetimine Giriş*. Uğur Dolgun (Ed.). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Bursa: Ekin Yayınları, 2007.
12. Özer, M.A. ve Önen, S.M. 200 Soruda Yönetim / Kamu Yönetimi. Ankara: Gazi Kitabevi, 2016.
13. Tunçer, P. Değişen İnsan Kaynakları Yönetimi Anlayışında Kariyer Yönetimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20102, 31(1), 203-233.
14. Yüksel, Ö. *İnsan Kaynakları Yönetimi*. 6. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi, 2007.
15. Kaya, E. ve Taş, İ.E. Personel Yönetimi-İnsan Kaynakları Yönetimi Ayırımı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2015, 5 (1), 21-28.
16. İŞKUR, [İnternet], [24.08.2019], <https://www.iskur.gov.tr>.

17. Köroğlu, Ö. T. Türkiye’de Personel Yönetiminden İnsan Kaynaklarına Geçişte Esneklik ve Memur Statüsü. *Türk İdare Dergisi*, 2010, 469, 139-164.
18. Armstrong, M. ve Brown, D. Strategic Human Resources Management: Back to the Future? A Literature Review. Institute of Employment Studies Report 517, Brighton, 2019.
19. Kaufman, B. E. The Evolution of Strategic HRM as Seen Through Two Founding Books: A 30th Anniversary Perspective on Development Of The Field. *Human Resource Management*, 2015, 54 (3), 389–407.
20. Boxall, P. F. The goals of HRM. Boxall, P.; Purcell, J. ve Wright, P. (Ed), *Handbook of Human Resource Management*. Oxford, Oxford University Press, 2007.
21. Dickmann, M.; Brewster, C. ve Sparrow, P. *International Human Resource Management*, 2.Baskı, London and New York: Taylor & Francis Group, 2008.
22. Mayrhofer, W. ve Brewster, C. European Human Resource Management: Researching Developments Over Time. *Management Revue*, 2005, 16(1), 36-62.
23. Bozkurt, S. Türkiye’de İnsan Kaynaklarının Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Süreci Ekseninde Yaşadığı Değişim. [Tez], İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi, 2011.
24. Öğüt, A. ve Kocabacak, A. Küreselleşme Sürecinde Türk İş Kültüründe Yaşanan Dönüşümün Boyutları. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2008, 23(1), 145-170.
25. Nitsche, S. Human Resource Management of Multinational Organizations Operating in Europe - Finding the Proper Balance Between Standardization and Differentiation of Human Resource Policies and Practices. [Tez], Almanya. St.Gallen Üniversitesi, 2003.
26. Boxall, P. F. ve Purcell, J. *Strategy and Human Resource Management*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003.
27. Watson, T. J. Critical social science, pragmatism and the realities of HRM. *The International Journal of Human Resource Management*, 2010, 21(6), 915–31.
28. Uysal, G. Human Resource Management in the US, Europe and Asia: Differences and Characteristics. *Journal of American Academy of Business*, 2009, 14(1), 1-13.
29. Brewster, C. European HRM: reflection of, or challenge to, the American concept?. Kirkbride, P.S. (Ed.): *Human Resource Management in Europe*,

London: Routledge, 1994.

30. European Commission, COUNCIL DIRECTIVE 2000/78/EC^[11] of 27 November 2000^[12] establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation, [Internet], [20.10.2019], <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32000L0078>.
31. European Commission, Human Resource Management: How to Attract, Retain and Develop Talent, Directorate General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Thematic Paper. [Internet], [14.08.2019]. <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=20478&langId=en>
32. Laineenkaare, L. A Comparative Analysis of Human Resource Systems in Finland and in the UK: Implications of Societal, Cultural and Historical Factors [Tez], Turku School of Economics, 2008.
33. OECD, "Labour Market Statistics: Involuntary part time workers (Edition 2018)", OECD Employment and Labour Market Statistics (database), [Internet], [17.08.2019]. <https://doi.org/10.1787/a640b806-en>,
34. Brewster, C. ve Larsen H. The Northern European dimension: a distinctive environment for HRM. Brewster, C and Larsen, H., (Ed.) Human Resource Management in Northern Europe: Trends, Dilemmas and Strategy. Oxford: Blackwell, 2000.
35. European Commission, Management Plan 2018, Directorate General Human Resources and Security, [Internet], [14.08.2019]. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/management-plan-empl-2018_en.pdf,
36. Eroğlu, O. 1923'ten Günümüze Türkiye'de İnsan Kaynakları Yönetiminin Gelişimi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 2016, 12(29), 181-193.
37. Acar, O. K. Personel Yönetiminden İnsan Kaynakları Yönetimine: Cumhuriyet Dönemi Kamu Personel Yönetim Tarihçesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 2019, 24(1), 119-146.
38. Pektaş, M. S. Stratejik İnsan Kaynakları Planlaması ve Türkiye'de Cumhuriyet Merkez Bankası Uygulaması [Tez]. T.C. Merkez Bankası İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü. Ankara, 2009.
39. Özdemir, S.S.; Polat, E.; Özdemir, M. Kamu Sektöründe Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi: Dünyadan Ve Türkiye'den Örnekler. Meriç Uluslararası Sosyal Ve Kültürel Araştırma Dergisi, 2015, 1 (1), 1-11.
40. Deringöl, H. Tarihsel Gelişimi İçinde İnsan Kaynakları Yönetimi, Anlayışı, Amaçları ve Fonksiyonları Üzerine Çukurova Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren İşletmelerde Bir Araştırma. [Tez]. Ankara. Çukurova Üniversitesi, 2010.

41. Devlet Personel Başkanlığı (DPB) [İnternet], [23.08.2019]. <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/kurumsal/tarihce/tarihce-ve-sunus>.
42. İzci, F. ve Yıldız, M.Ş. Türkiye’de Kamu Personel Yönetiminden İnsan Kaynakları Yönetimine Geçiş: Temel Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, 1(3), 397-412.
43. Kaya, G. Avrupa Birliği İş Hukuku’nda Cinsiyet Ayrımcılığı. [Tez], İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010.
44. Kesici, M. R. Avrupa Emek Piyasası Dinamikleri ve Avrupa İstihdam Stratejisi Temelinde Türkiye’nin Uyum. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2011, (1), 75-115.
45. Baybora, D. Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadın Erkek Eşitliği. *Çimento İşveren Dergisi*, 2007, 38-57.^[1]_[SEP]
46. Güven, A.; Alan, Ç. ve Güven, D. Yerelde Personel Yönetiminde Hizmet Öncesi ve Hizmet İçi Eğitim Sorunsalı. *International Conference on New Horizons in Education Bildiriler Kitabı*, 2016, 555-561.
47. Arğın, E. ve Çetinkaya, M. Yabancı Dil Öğreniminde İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Nitel Bir Araştırma, *International Journal of Language Academy*, 2019, 7(4), 221-231.
48. Dulkadiroğlu, H. Dijital Çağda Devlet Memurlarının Eğitimini Yeniden Düşünmek. *Amme İdaresi Dergisi*, 2019, 52 (2), 115-148.
49. Arğın, E. İnternet Reklamlarına Karşı Tutumun Belirleyicileri: Otomobil Reklamları Örneği. *International Journal of Social Science*, 2018, 1(1), 147-165.
50. Eroğlu, O. International Human Resources Management and National Cultural Challenges. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014, 19(1), 91-102.

● Bölüm-3●

ALGILANAN ÖRGÜTSEL DESTEĞİN İŞTEN AYRILMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE ÖRGÜTSEL SİNİZMİN ARACI ROLÜ: İSTANBUL İLİNDE BİR ARAŞTIRMA¹

Büşra ÖZÇİFTÇİ²

Cafer Şafak EYEL³

---

1 Bu çalışma, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Dr. Cafer Şafak Eysel danışmanlığında yüksek lisans tez çalışması yapmış olan Büşra Özçiftçi tarafından 2019 yılında hazırlanıp sunulan “Algılanan Örgütsel Desteğin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Sinizmin Aracı Rolü: İstanbul İlinde Bir Araştırma” isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, busra.ozciftci.busra@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9035-6606

3 Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, cafersafak.eyel@ou.bau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2391-6316

1. GİRİŞ

Günümüz şartlarında insan unsurunun örgütlerdeki önemi giderek artmaktadır. Zira artık insan, makine ile aynı şekilde statik bir unsur görülmemekte, bu doğrultuda insan unsurunun motivasyonunu ve doyumunu, dolayısıyla da performansını ve verimliliğini artırmaya ilişkin olarak işletmeler tarafından pek çok çalışma gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle, günümüzde işletmeler çalışanların örgütlerine yönelik pozitif tutumlara ve izlenimlere sahip olmalarını arzulamakta ve sosyal varlıklar olan insanları örgüte bağlı hale getirmek üzere onlara hemen her alanda destek olma gayretinde bulunmaktadır. Örgütten gerekli ve yeterli desteği alan çalışanların işten aldıkları tatmin düzeyi artarken, işten ayrılmaya yönelik eğilimleri ise azalma göstermektedir. Bununla birlikte, bir örgütte çalışanların örgütlerine yönelik negatif tutumları ve inançlarını belirtmekte olan örgütsel sinizm de hem çalışanın örgütsel destek algısıyla hem de işten ayrılma niyetiyle bağlantısı bulunan bir kavram olarak göze çarpmaktadır.

Yukarıda anlatılanlar doğrultusunda bu araştırmanın amacı, İstanbul ilinde beş özel bankanın çağrı merkezi çalışanları özelinde algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi ile bu etkide örgütsel sinizmin aracı rolünün bulunup bulunmadığının incelenmesi şeklinde belirlenmiştir.

İşyerinde kişinin örgütten destek alıp almama durumu kişinin iş doyumunu ile işten ayrılma niyetini etkileyebilmekte olan bir unsur niteliğindedir. Zira kişinin algıladığı örgütsel destek ve örgütüyle olan uyumu gerek işe gerekse de yaşamına yönelik tatminini etkileyerek, işte kalıp kalmama durumunu etkileyebilen bir faktördür. Bankaların çağrı merkezlerinde çalışmakta olan personelin zor ve stresli bir iş yapıyor olmaları düşünüldüğünde, bu kişilerin çalıştıkları örgütten destek almaları ve bu husustaki algılamalarının işten ayrılma niyetleri üzerinde doğrudan şekilde bir etkisinin bulunması söz konusu olmaktadır. Bu noktada, kişinin çalıştığı örgütün dürüstlükten yoksun olmasına inanması neticesinde ortaya çıkan negatif tutum şeklinde ifade edilebilen örgütsel sinizm de işten ayrılma niyeti üzerinde etkiye sahip olabilmekte, ayrıca algılanan örgütsel destek ile ters yönlü bir ilişkisi bulunmaktadır. Literatürde bu üç değişkenin birbirleriyle olan ilişkilerine yönelik çeşitli araştırmalar bulunuyor olmakla beraber, bankaların çağrı merkezleri özelinde bu tarz bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda, araştırma kapsamında bankaların çağrı merkezlerinde çalışmakta olan personel özelinde algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracı rolünün incelenmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda, bu araştırmada elde edilecek olan bulguların hem literatüre hem de banka çağrı merkezlerine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, araştırma kapsamında ele alınan algılanan örgütsel destek, örgütsel sinizm ve işten ayrılma niyeti kavramlarıyla ilintili açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Algılanan Örgütsel Destek

Algılanan örgütsel destek, bir örgütte çalışan kişilerin örgütlerinden aldıkları desteğe ilişkin algılarını belirtmektedir (1). Algılanan örgütsel destek ayrıca, kişinin işini etkin bir şekilde yerine getirmesi ve stresli durumlarla başa çıkması gerektiğinde gerekli yardımın örgütten alınıp alınamayacağını belirten bir kavramdır (2).

Örgütsel destek teorisyenleri, örgütsel ödüller ile ücret, terfi, iş zenginleştirme gibi unsurların çalışanların performanslarını, verimliliklerini ve doyumlarını pozitif şekilde etkilediğini görmeleri halinde, örgüt yöneticilerinin örgütsel destek konusuna daha fazla katkıda bulunduğunu savunmaktadır (1, 3, 4).

Algılanan örgütsel desteğin sonuçları açısından literatür gözden geçirildiğinde, algılanan örgütsel desteğin genellikle çalışanların duygusal tepkilerini etkilediği bulgusuna rastlanmaktadır. Örgütsel destek algısının artması çalışanların örgütsel bağlılıklarını, iş doyumlarını, işlerine yönelik ilgilerini, çalışma performanslarını ve örgütte kalma niyetlerini arttırmaktadır (5). Algılanan örgütsel destek, çalışanların refahlarını yükseltip, başarı duygularını teşvik ederek, çalışanların bireysel amaçları ile örgütsel amaçların örtüşmesini ve bu amaçlara ulaşılmasını sağlayan bir olgudur (6).

Örgütsel destek, günümüz çalışanları açısından en fazla önem verilen konulardan birisini teşkil etmektedir. Toplam kalite yönetimi, mükemmeliyetçilik yaklaşımı ve iş zenginleştirme gibi yeni yönetim modelleri, örgütleri çalışanlarına değer vermeye zorlamaktadır. Bu doğrultuda, örgütlerin çalışanlarının fikirlerine değer vermeleri ve onları hem profesyonel hem de kişisel konularda desteklemeleri gereklidir. Aksi durumda, çalışanlarda algılanan örgütsel destek eksikliğinden dolayı, örgütsel bağlılık ve aidiyette düşüş ortaya çıkabilmektedir (7).

2.2. Örgütsel Sinizm

Örgütsel sinizm, işyerinde çeşitli istenmeyen sonuçların kaynağı olarak görülen; bu doğrultuda iş doyumunu, örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık davranışı gibi kavramlarla negatif bir ilişkili bulunduğu ifade edilen bir kavramdır bulmuştur (8, 9). Dean vd. örgütsel sinizmi, kişinin istihdam edilmiş olduğu örgüte yönelik negatif tutumu şeklinde ifade etmiştir (10). Başka bir ifadeyle örgütsel sinizm, bir örgütün dürüstlükten yoksun olduğuna dair inanç olup, bu inanç güçlü

bir negatif duygusal tepkiyle birleştğinde itibar sarsıcı ve kritik davranışlara yol açmaktadır (8).

Dean vd. tarafından yapılan çalışmada, örgütsel sinizm boyutlarını ele alınmıştır. Bu doğrultuda, örgütsel sinizmin bilişsel boyut, duyuşsal boyut ve davranışsal boyut şeklinde üç alt boyutu bulunduğu ifade edilmiştir. Bilişsel boyut, örgüte yönelik hissedilen negatif duyguları içeren inançla ilgilidir. Bu boyut, çalışanların örgütü dürüstlükten ve adillikten yoksun olarak algılamaları şeklinde ifade edilmektedir. Duyuşsal boyut, örgütte yaşanan olumsuz durumların karşısında beliren duygusal tepkilerle ilintilidir. Bu boyut, çalışanların bilişsel boyuttaki algılamalarının sonrasında sinirlenme, kızma, gerilim hissetme, endişe duyma vb. duygusal tepkilerini içermektedir. Davranışsal boyut, örgüte yönelik negatif tavır ve davranışlarda bulunulmasıyla alakalıdır. Bu boyut, çalışanların örgütle ilgili olarak çevresine olumsuz bilgiler vermesi, örgütünü şikâyet etmesi, örgütüyle ilintili eleştiride bulunması şeklinde ifade edilmektedir (10).

2.3. İşten Ayrılma Niyeti

Günümüzdeki organizasyonlar, çalışanların pek çok beklentilerini karşılama durumundadırlar. Bu beklentilerin karşılanmama durumunda, çalışanlar şirketten ayrılırlar. Ancak, süreci kişi şirketten ayrılmadan önce gerçekleştirmeye başlar. Ayrılma niyeti olarak ifade edilen bu süreç, bir iş planı ve çalışanların iş veya kurumdan ayrıldığı zamana gitmeyi düşünme düşüncesi olarak tanımlanmaktadır (11).

Bir çalışan işten ayrılmadan önce, bu yönde bir niyet geliştirmektedir. Çalışmayı bırakma konusunda bilinçli bir karar veya niyet olarak tanımlanan bu durum, işten ayrılma niyeti olarak adlandırılmaktadır. Bireylerde bu niyetin gelişmesine neden olabilecek kişisel ve örgütsel pek çok faktörden söz etmek mümkündür. Örgütler açısından, işten ayrılma niyetine yol açabilecek örgütsel faktörler mutlaka çözülmesi gereken önemli problemler olarak kabul edilmektedir. Zira bu faktörler, bireylerin örgütle ilgili olumsuz fikir ve davranışlarına sahip olmalarına neden olabilmektedir (12).

Tett ve Meyer işten ayrılma niyetini, işten ayrılma davranışının en önemli habercisi olarak tanımlamaktadır (13). Krausz, Koslowsky ve Eiser işten ayrılma niyetinin iş tatmini gibi motivasyonel bir kavram olduğunu belirtmektedir (14). Gaertner işten ayrılma niyetini bir bireyin kendi inisiyatifi ile sosyal bir sistemden çıkma eğilimi şeklinde ifade etmektedir (15). Rusbelt vd.'ne göre işten ayrılma niyeti, çalışanların istihdam koşullarından tatminsiz olmaları durumunda gösterdikleri yıkıcı ve aktif bir eylemdir (16).

Çalışanların hali hazırdaki çalışma ortamında duymakta oldukları memnuni-

yetsizlik hissiyatı nedeni ile işi terk etme sürecini gündemlerine almaları şeklinde ifade edilebilir. Pek çok bilim disiplini, organizasyonlar açısından kayda değer sonuçlar doğurduğu için çalışanların işten ayrılma niyetlerini incelemektedir. Organizasyonun etkinliği üzerinde etki sahibi bir kavram olduğu için, işten ayrılma niyetini tetikleyen unsurların neler olduğu, araştırmacılar tarafından irdelenmeye çalışılır. Bu çalışmaların ışığında, çalışanların işlerini bırakmaya yönelten sebepler ortadan kaldırılabilir (17).

İşten ayrılma niyeti, tanımında da belirttiği gibi, çalışanın işten çıkmak yerine pes etmek yönünde düşünceleri ve planları olduğu anlamına gelir. Bir çalışan çalıştığı kuruluştaki beklentilerine karşılık bulamazsa (maaş, terfi, arkadaşlık, örgüt kültürü vb.), kuruluştan ayrılmasının kendisi için daha yararlı olmasını ve başka bir kurum ile ilerlemeyi ve iş arama seçeneğini gündemine alır. İşten vazgeçmeyi planlayan bir çalışan, işinde zayıf çalışacak ve potansiyeli kadar katkı sağlayamayacaktır (11).

2.4. Önceki Çalışmalar

Bu bölümde, literatürde algılanan örgütsel destek, örgütsel sinizm ve işten ayrılma niyeti değişkenleri arasındaki ilişkilere yönelik olarak önceden gerçekleştirilmiş olan çeşitli araştırmaların bulgularına yer verilmiştir.

Kalağan tarafından yapılan çalışmada, Akdeniz Üniversitesi'nde görev yapan araştırma görevlilerinin örgütsel destek algılarıyla örgütsel sinizm tutumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, araştırma görevlilerinin örgütsel destek algılarının örgütsel sinizm üzerinde anlamlı etkisi bulunduğu saptanmıştır (18).

Kaya tarafından hazırlanan çalışmada, 5 yıldızlı otel işletmelerinde çalışan personelin örgütsel destek algıları, kariyer tatminleri ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma neticesinde örgütsel destek ile kariyer tatmini arasında pozitif yönlü ve orta düzeyli, örgütsel destek ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü ve orta düzeyli ilişki saptanmıştır (19).

Demirci tarafından yapılan çalışmada, Mersin Büyükşehir Belediyesi çalışanları üzerinde örgütsel destek algısı ile örgütsel bağlılık ilişkisi ve bunların iş tatmini ile işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda, örgütün çalışanlara desteği arttıkça çalışanların örgütsel bağlılıklarının ve iş tatminlerinin arttığı, işten ayrılma niyetlerinin ise azaldığı saptanmıştır (20).

Yalçın tarafından gerçekleştirilen çalışmada, araştırma görevlilerinin örgütsel sinizm algılarının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma neticesinde, araştırma görevlilerinin işten ayrılma niyetleri ile örgütsel sinizm seviyeleri arasında pozitif yönlü ve orta düzeyli ilişki saptanmıştır (21).

Kıran tarafından yapılan çalışmada, Hatay’da kamu sektöründe çalışmakta olan hemşire ve doktorlar ile meslek liselerinde çalışmakta olan öğretmenler özelinde, örgütsel sinizm ile işe gömülü olmanın, psikolojik sermayenin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde aracılık rolü olup olmadığı incelenmiştir. Araştırma neticesinde, psikolojik sermayenin örgütsel sinizm ve işe gömülü olma üzerinde, örgütsel sinizm ile işe gömülü olmanın işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir. Örgütsel sinizm ile işe gömülü olmanın aracılık rolüne ise rastlanmamıştır (22).

Emre tarafından yapılan çalışmada, Abant İzzet Baysal Üniversitesi’nde görev yapmakta olan araştırma görevlilerinin örgütsel politika algıları, örgütsel destek algıları ile örgütsel sinizm seviyeleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma sonucunda, örgütsel destek algısıyla örgütsel sinizm arasında negatif yönlü, orta ve yüksek düzeyli ilişkiler tespit edilmiştir (23).

Aydın tarafından hazırlanan çalışmada, İstanbul Atatürk Havalimanı’nda temsil-gözetim ve yönetim hizmeti veren C tipi ruhsata sahip firmalarda görev alan çalışanlar özelinde zayıflayan örgütsel destek algısının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi ve örgütsel sinizmin bu etkideki aracılık rolü incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre, algılanan örgütsel desteğin örgütsel sinizm ve işten ayrılma niyetini negatif yönlü olarak etkilediği, örgütsel sinizmin işten ayrılma niyetini pozitif yönlü olarak etkilediği, algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin tam aracılık rolünün bulunduğu tespit edilmiştir (24).

Diktaş tarafından gerçekleştirilen çalışmada, İstanbul’daki reklam ajansı çalışanları özelinde örgütsel sinizm ile sosyal zekânın, çalışan performansı ile işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma neticesinde, örgütsel sinizmin çalışan performansı ile işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı etkisi bulunduğu tespit edilmiştir (25).

Kunduracı tarafından hazırlanan çalışmada, cam imalat sektöründe faaliyet gösteren bir şirkette çalışan beyaz yakalı çalışanlar üzerinde örgütsel sinizmin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma neticesinde, örgütsel sinizmin çalışanların işten ayrılma niyeti üzerinde etkisi bulunduğu tespit edilmiştir (26).

3. METODOLOJİ

Bu bölümde, araştırmanın evreni ve örnekleme, modeli ve hipotezleri ile veri toplama araçları ve verilerin analizi konularına değinilmiştir.

3.1. Evren ve Örneklem

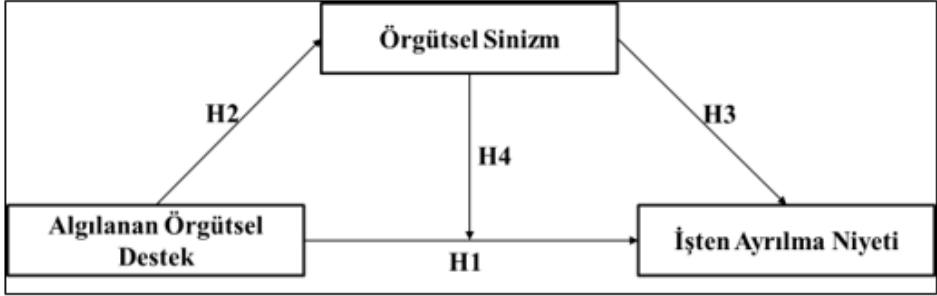
Araştırma kapsamında genel evren, bankaların çağrı merkezleri çalışanlarıdır. Çalışma evreni olarak İstanbul ilindeki banka çağrı merkezleri seçilmiştir. Çalışma çerçevesinde basit tesadüfi örnekleme tekniğinden faydalanılarak, gönüllülük usulüyle beş özel bankanın çağrı merkezinde çalışanlarla anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda 210 katılımcıdan anket formu aracılığıyla gerekli veriler toplanmış, fakat gözle yapılan ilk kontrollerin ardından eksik verilerin bulunduğu formların elenmesi neticesinde 201 anket formu ile analiz sürecine geçilmiştir. Araştırma çerçevesinde katılımcılardan anket formu aracılığıyla ilgili veriler 20 Mayıs 2019 ile 30 Haziran 2019 tarihleri arasında toplanmıştır.

Katılımcıların yaş gruplarına göre 62'si (%30,8) 18-25 yaş grubunda, 80'i (%39,8) 26-35 yaş grubunda, 33'ü (%16,5) 36-45 yaş grubunda, 26'sı (%12,9) 46 ve üzeri yaş grubundadır. Cinsiyete göre katılımcıların 125'i (%62,2) kadın, 76'sı (%37,8) erkektir. Medeni duruma göre katılımcıların 105'i (%52,2) bekâr, 96'sı (%47,8) evlidir. Eğitim durumuna göre katılımcıların 69'u (%34,3) lise ve altı, 101'i (%50,2) üniversite, 31'i (%15,5) lisansüstü eğitim derecesine sahiptir. Çalışma tecrübesine göre katılımcıların 32'si (%15,9) 1 yıldan az, 81'i (%40,3) 1-5 yıl arasında, 49'u (%24,4) 6-10 yıl arasında, 39'u (%19,4) 11 yıl ve üzerinde çalışma tecrübesine sahiptir. Kurumda çalışma süresine göre katılımcıların 50'si (%24,9) 1 yıldan az süredir, 95'i (%47,3) 1-5 yıldır, 32'si (%15,9) 6-10 yıldır, 24'ü (%11,9) 11 yıl ve üzeri bir süredir aynı kurumda çalışmaktadır.

3.2. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Çalışma kapsamında, bankaların çağrı merkezlerinde çalışanların örgütsel destek algılarının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracı rolünü incelemek üzere bir araştırma modeli oluşturulmuştur. Bu model Şekil 1'de gösterilmiştir. Model çerçevesinde araştırmanın bağımsız değişkeni algılanan örgütsel destek, bağımlı değişkeni işten ayrılma niyeti, aracı değişkeni ise örgütsel sinizm olarak belirlenmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Şekil 1’de görülmekte olan araştırma modeli doğrultusunda, araştırmanın temel hipotezleri şu şekilde oluşturulmuştur:

H1: Algılanan örgütsel destek işten ayrılma niyetini etkilemektedir.

H2: Algılanan örgütsel destek örgütsel sinizmi etkilemektedir.

H3: Örgütsel sinizm işten ayrılma niyetini etkilemektedir.

H4: Algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracı rolü vardır.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında gerekli olan verileri toplamak üzere, veri toplama aracı olarak anket tekniğinden faydalanılmış ve bir anket formu oluşturulmuştur. Bu doğrultuda, araştırmacı tarafından çağrı merkezlerine gidilerek, araştırmaya katılmaya rıza gösteren çalışanlar ile yüz yüze görüşülmüştür. Anket formu dört bölümden meydana gelmektedir.

Birinci bölüm olan Kişisel Bilgi Formu’nda araştırmaya katılanların demografik özelliklerini belirlemek üzere 6 soru yer almaktadır. Bu doğrultuda katılımcıların yaş grupları, cinsiyetleri, medeni durumları, eğitim durumları, mesleki deneyimleri ve kurumda çalışma süreleri incelenmiştir.

İkinci bölümde Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği yer almaktadır. Eisenberger vd. tarafından geliştirilen ölçek, 8 ifade ve tek boyuttan meydana gelmektedir (1). Ölçekte 4 pozitif (1, 4, 6, 8) ve 4 negatif (2, 3, 5, 7) ifade vardır. Ölçekte yer alan ifadeler 5’li Likert Sistemi ile ölçülmektedir. Analiz sürecinde ölçekteki ters ifadeler olumlu ifadeye çevrilmiş ve ölçeğin ortalaması $X=3,4092$ ile ortalamanın üzerinde tespit edilmiştir. Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği’ne yönelik olarak gerçekleştirilen geçerlilik analizi sonucunda, KMO (0,936) değerinin 0,8’den yüksek olması faktör analizi yapmak üzere örneklem büyüklüğünün oldukça yeterli olduğunu, Sigma (0,000) değerinin 0,05’ten küçük olması ise Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği’nin faktör analizi yapılması için uygun olduğunu göster-

miştir. Yapılan faktör analizi neticesinde, ölçeğin orijinaliyle uyumlu biçimde tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Ölçekte yer alan 8 ifadenin Algılanan Örgütsel Destek Ölçeği'ni açıklama oranı %74,757'dir. Ölçeğin güvenirliği ise 0,951 ile oldukça yüksek olarak bulunmuştur.

Üçüncü bölümde Örgütsel Sinizm Ölçeği bulunmaktadır. Brandes tarafından 14 madde üzerinden geliştirilmiş olan ölçekten (27); Brandes, Dharwadkar ve Dean tarafından davranışsal boyuta ilişkin bir maddenin çıkarılması ile ölçekteki ifade sayısı 13'e düşürülmüştür (28). Ölçeğin bilişsel boyut (1, 2, 3, 4, 5); duyuşsal boyut (6, 7, 8, 9) ve davranışsal boyut (10, 11, 12, 13) şeklinde üç alt boyutu vardır. Ölçekte yer alan ifadeler 5'li Likert Sistemi ile ölçülmektedir. Ölçekte yer alan tüm maddeler olumsuz ifade belirtmektedir. Ölçeğin ortalaması $X=2,6246$ ile ortalamanın altında tespit edilmiştir. Örgütsel Sinizm Ölçeği'ne yönelik olarak gerçekleştirilen geçerlilik analizi sonucunda, KMO (0,908) değerinin 0,8'den yüksek olması faktör analizi yapmak üzere örneklem büyüklüğünün oldukça yeterli olduğunu, Sigma (0,000) değerinin 0,05'ten küçük olması ise Örgütsel Sinizm Ölçeği'nin faktör analizi yapılması için uygun olduğunu göstermiştir. Yapılan faktör analizi neticesinde, ölçekte yer alan üç alt boyutun tek faktör altında birleştiği saptanmıştır. Ölçekte yer alan 13 ifadenin Örgütsel Sinizm Ölçeği'ni açıklama oranı %73,341'dir. Ölçeğin güvenirliği ise 0,969 ile oldukça yüksek olarak bulunmuştur.

Dördüncü bölümde İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği yer almaktadır. Bu çalışmada Rosin ve Korabick tarafından geliştirilen (29), Tanrıöver tarafından Türkçe'ye uyarlanan İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği'nden faydalanılmıştır (30). Ölçek 3 ifade ve tek boyuttan meydana gelmektedir. Ölçekte yer alan ifadeler 5'li Likert Sistemi ile ölçülmektedir. Ölçekte yer alan tüm maddeler olumsuz ifade belirtmektedir. Ölçeğin ortalaması $X=2,4113$ ile düşük düzeydedir. İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği'ne yönelik olarak gerçekleştirilen geçerlilik analizi sonucunda, KMO (0,763) değerinin 0,5 ile 0,8 arasında olması, faktör analizi yapmak üzere örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu, Sigma (0,000) değerinin 0,05'ten küçük olması ise İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği'nin faktör analizi yapılması için uygun olduğunu göstermektedir. Yapılan faktör analizi neticesinde, ölçeğin orijinaliyle uyumlu biçimde tek faktörden meydana geldiği tespit edilmiştir. Ölçekte yer alan 3 ifadenin İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği'ni açıklama oranı %89,746'dır. Ölçeğin güvenirliği ise 0,942 ile oldukça yüksek olarak bulunmuştur.

Toplanan verilerin analizi hususunda SPSS 22.0 istatistiksel analiz programından yararlanılmıştır. Verilerin girilmesi sonrasında öncelikle katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek üzere frekans analizleri gerçekleştirilmiş, ölçeklerle ilgili tanımlayıcı değerleri saptamak üzere tanımlayıcı istatistiklerden

faydalanılmıştır. Ardından ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Sonrasında hipotez testlerini gerçekleştirmek için ise regresyon analizleri yapılmıştır.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, araştırma kapsamında önceden geliştirilmiş olan hipotezlerin test edilmesi sonucunda ulaşılan bulgulara yer verilmiştir.

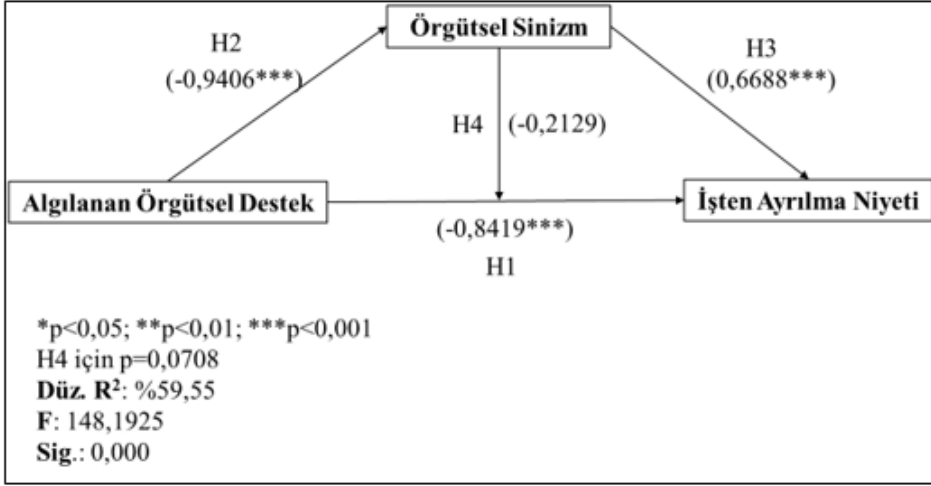
Algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolü olup olmadığını saptamak için Baron ve Kenny tarafınca geliştirilen dört aşamalı regresyon modelinden yararlanılmıştır (31). Bu doğrultuda Preacher ve Hayes tarafınca geliştirilmiş olan SPSS modellemesi kullanılmıştır. Bu modelleme bağlamında; bağımsız değişkenin, bağımlı değişken ile aracı değişkenin üzerinde etkisinin bulunması gerekmektedir. Bununla beraber, aracı değişkenin bağımsız değişkenle birlikte regresyon analizine dâhil edilmesi halinde, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini belirten regresyon katsayısının düşmesi, aracı değişkenin ise bağımlı değişkenin üzerindeki anlamlı etkisinin sürmesi gereklidir (32).

Algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracı rolüne ilişkin analiz sonuçları Şekil 2’de verilmiştir. Yapılan analizin sonucunda; düzeltilmiş R^2 değeri %59,55; F değeri 148,1925; p değeri (0,000) şeklinde saptanmıştır. Buna göre regresyon modeli, %95 güvenilirlik düzeyinde istatistiksel bakımdan anlamlı bulunmuştur.

Analizin ilk safhasında, bağımsız değişken olan algılanan örgütsel desteğin, bağımlı değişken olan işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi araştırılmış ve algılanan örgütsel desteğin ($\beta=-0,8419$; $p<0,001$) bağımlı değişken üzerinde anlamlı etkisinin olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda, H1 hipotezi kabul edilmiştir. İkinci safhada, bağımsız değişken olan algılanan örgütsel desteğin, aracı değişken olan örgütsel sinizm üzerindeki etkisi araştırılmış ve algılanan örgütsel desteğin örgütsel sinizmi ($\beta=-0,9406$; $p<0,001$) anlamlı şekilde etkilemekte olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, H2 hipotezi kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra; aracı değişken olan örgütsel sinizmin bağımlı değişken olan işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi araştırılmış ve örgütsel sinizmin ($\beta=0,6688$; $p<0,001$) işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı etkisinin olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda, H3 hipotezi kabul edilmiştir. Üçüncü adımda, örgütsel sinizm aracı değişken olarak bağımsız değişken olan algılanan örgütsel destekle birlikte analize dâhil edildiğinde, algılanan örgütsel desteğin ($\beta=-0,2129$; $p=0,0708$) işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde önemli bir azalma görülmüştür. Elde edilen sigma ($p=0,0708$) değeri ($p>0,05$) olduğu için örgütsel sinizmin, algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyeti üze-

rindeki etkisinde tam aracılık rolünün olduğu bulgusu elde edilmiştir. Bu bağlamda, H4 hipotezi de kabul edilmiştir.

Şekil 2. Algılanan Örgütsel Desteğin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Sinizmin Aracı Rolüne İlişkin Test Sonuçları

Algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracı rolüne yönelik yapılan hipotez testlerinin sonucunda; “H1: Algılanan örgütsel destek işten ayrılma niyetini etkilemektedir.”; “H2: Algılanan örgütsel destek örgütsel sinizmi etkilemektedir.”; “H3: Örgütsel sinizm işten ayrılma niyetini etkilemektedir.” ve “H4: Algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracı rolü vardır.” hipotezleri desteklenmiştir.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma çerçevesinde, örgütsel destek algısının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracı rolü bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Bu bağlamda banka çağrı merkezinde çalışmakta olan 201 personelle anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

Çalışma çerçevesinde, algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi ile bu etki üzerinde örgütsel sinizmin aracılık rolünün olup olmadığını saptamak amacıyla, Baron ve Kenny tarafınca önerilmiş olan model kapsamında doğrusal regresyon analizlerine başvurulmuştur (31). Üç aşamalı regresyon analizi neticesinde elde edilen bulgulara göre, algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyeti üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisi vardır. Bu bulgu, litera-

türdeki önceki çalışmaların bulgularını desteklemektedir (19, 20, 24). Bununla birlikte algılanan örgütsel destek, örgütsel sinizmi negatif yönlü ve anlamlı şekilde etkilemektedir. Bu bulgu, literatürdeki önceki çalışmaların bulgularını desteklemektedir (18, 23, 24). Ayrıca örgütsel sinizmin işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır. Bu bulgu, literatürdeki önceki çalışmaların bulgularını desteklemektedir (21, 22, 24, 25, 26). Son olarak, örgütsel sinizmin, algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisiyle ilgili modele dâhil olması neticesinde, etki düzeyinin önemli ölçüde azaldığı ve anlamsızlaştığı görülmüş olduğundan, örgütsel sinizmin modelde tam aracılık rolüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu da literatürdeki önceki çalışmaların bulgularını desteklemektedir (24).

Sonuç olarak, araştırmada elde edilmiş olan bulgular değerlendirildiğinde, banka çağrı merkezlerinde görev yapmakta olan personel özelinde algılanan örgütsel desteğin işten ayrılma niyetini etkilediği, bu etkide örgütsel sinizmin aracılık rolüne sahip olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda, araştırmada elde edilmiş olan bulgular, literatürde önceden gerçekleştirilmiş çalışmaların bulgularını destekler nitelikte olup, bu bulguların gelecekte yapılabilecek araştırmalarla banka çağrı merkezleri bakımından fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma sadece İstanbul ilindeki banka çağrı merkezleri baz alınarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca çalışma belirli bir zamanda gerçekleştirilmiş olup, bu bağlamda çalışma neticesinde elde edilmiş olan bulgular tüm Türkiye için genellenabilir nitelikte değildir. Bu sebeple, Türkiye geneli için bir genellemenin gerçekleştirilebilmesi noktasında gerek İstanbul'daki diğer bankaların çağrı merkezlerinde gerekse de Türkiye'nin geri kalanındaki illerde faaliyette bulunan banka çağrı merkezlerine yönelik olarak da benzer araştırmaların yapılması bir gerekliliktir.

Çalışmada örgütsel destek algısının işten ayrılma niyetini ve örgütsel sinizmi negatif şekilde etkilediği tespit edildiğinden, banka çağrı merkezlerinde çalışmakta olan personele örgüt tarafından yeterli ve gerekli desteklerin verilmesinin, personelin örgütüne yönelik olumlu tutumlara sahip olmasını, iş doyumunun artmasını ve işten ayrılmama yönünde eğilim göstermesini sağlayacağı ifade edilebilir. Ayrıca örgüt içerisinde örgütsel sinizm algısının düşmesinin de örgütün personele verdiği destekle birlikte işten ayrılma niyetini azaltıcı etkide bulunacağı yorumu yapılabilir. Bu bağlamda banka çağrı merkezlerinin çalışanlarına destekte bulunmaları ve destek algılarını yükseltici faaliyetlerde bulunmaları, bununla birlikte örgütsel sinizm algısını düşürücü politikalar uygulamaları önerisinde bulunulabilir.

KAYNAKÇA

1. Eisenberger R, Huntington R, Hutchison S, Sowa D. Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*. 1986;71(3):500-507.
2. Rhoades L, Eisenberger R. Perceived organizational support: A review of the literature. *Journal of Applied Psychology*. 2002;(87):698-714.
3. Eisenberger R, Cummings J, Armeli S, Lynch P. Perceived organizational support, discretionary treatment, and job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*. 1997;82(5):812-820.
4. Shore LM, Shore TH. Perceived organizational support and organizational justice. In Cropanzano R, Kacmar K.M., editors. *Organizational politics, justice, and support: Managing social climate at work*. U.S.A.: Praeger Publications; 1995. p. 149-164.
5. Lynch P, Eisenberger DR, Armeli S. Perceived organizational support: Inferior versus superior performance by wary employees. *Journal of Applied Psychology*. 1999;84(4):467-483.
6. Eisenberger R, Armeli S, Rexwinkel B, Lynch PD, Rhoades L. Reciprocity of perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*. 2001;86(1):42-51.
7. Özdevecioğlu M. Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2003;18(2):113-130.
8. Abraham R. Organizational cynicism: Bases and consequences. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*. 2000;126(3):269-292.
9. Andersson ML, Bateman ST. Cynicism in the workplace, some causes and effects. *Journal of Organizational Behavior*. 1997;18(5):449-469.
10. Dean Jr. JW, Brandes PM, Dharwadkar R. Organizational cynicism. *Academy of Management Review*. 1998;23(2):341-352.
11. Yücel İ, Koçak D. İş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide tükenmişliğin aracılık etkisi: Sağlık sektöründe bir çalışma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2018;7(2):297-321.
12. Bedeian AG. Even if the tower is “ivory,” it isn’t “white:” Understanding the consequences of faculty cynicism. *Academy of Management Learning & Education*. 2007;6(1):9-32.
13. Tett RP, Meyer JP. Job satisfaction, organizational commitment, turnover intention, and turnover: Path analyses based on meta-analytic findings. *Personnel Psychology*. 1993;46(2):259-293.
14. Krausz M, Koslowsky M, Eiser A. Distal and proximal influences on turnover intentions and satisfaction: Support for a withdrawal progression theory.

- Journal of Vocational Behavior. 1998;52(1):59-71.
15. Gaertner S. Structural determinants of job satisfaction and organizational commitment in turnover models. *Human Resource Management Review*. 1999;9(4):479-493.
  16. Rusbelt CE, Dan F, Glen R, Arch MG. Impact of variables on exit, voice, loyalty and neglect: An integrative model of responses to declining job satisfaction. *Academy of Management Journal*. 1988;31(3):599-627.
  17. Özcan ED, Vardarlier P, Karabey ME, Konakay G, Çetin C. Liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde güvenin rolü. *Öneri Dergisi*. 2012;(37):1-13.
  18. Kalağan G. Araştırma görevlilerinin örgütsel destek algıları ile örgütsel sinizm tutumları arasındaki ilişki [yüksek lisans tezi]. Antalya: Akdeniz Üniversitesi SBE; 2009.
  19. Kaya B. Algılanan örgütsel destek düzeyinin ve çalışanların kariyer tatmininin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkileri: Konaklama işletmelerinde bir uygulama [yüksek lisans tezi]. Antalya: Akdeniz Üniversitesi SBE; 2012.
  20. Demirci Y. Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık ilişkisi ve bunların iş tatmini ile işten ayrılma niyeti üzerine etkisi: Mersin Büyükşehir Belediyesi'nde bir araştırma [yüksek lisans tezi]. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE; 2016.
  21. Yalçın U. Araştırma görevlilerinin örgütsel sinizm algılarının işten ayrılma niyetine etkisi [yüksek lisans tezi]. Erzurum: Atatürk Üniversitesi SBE; 2017.
  22. Kıran E. Örgütsel sinizm ve işe gömülü olmanın psikolojik sermaye ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkideki aracılık rolü: kamu çalışanları üzerine bir araştırma [yüksek lisans tezi]. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi SBE; 2017.
  23. Emre R. Araştırma görevlilerinin örgütsel politika ve örgütsel destek algıları ile örgütsel sinizm düzeyleri [yüksek lisans tezi]. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi EBE; 2018.
  24. Aydın Ö. Algılanan örgütsel destek ile örgütsel sinizmin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkileri: Atatürk Havalimanı temsil-gözetim ve yönetim hizmetleri şirketlerine yönelik bir araştırma [yüksek lisans tezi]. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi SBE; 2018.
  25. Diktaş G. Örgütsel sinizm ve sosyal zekânın çalışan performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: İstanbul'daki reklam ajansı çalışanlarına yönelik bir araştırma [dissertation]. İstanbul: Maltepe Üniversitesi SBE; 2018.

26. Kunduracı D. Örgütsel sinizmin işten ayrılma niyetine etkisi ve cam imalat şirketinde uygulanması [yüksek lisans tezi]. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi SBE; 2019.
27. Brandes P. Organizational cynicism: Its nature, antecedents, and consequences [dissertation]. U.S.A.: The University of Cincinnati; 1997.
28. Brandes P, Dharwadkar R, Dean JW. Does organizational cynicism matter? Employee and supervisor perspectives on work outcomes. The 36th Annual Meeting of the Eastern Academy of Management Proceedings. 1999;1-33.
29. Rosin H, Korabik K. Organizational experiences and propensity to leave: A multivariate investigation of men and women managers. Journal of Vocational Behavior. 1995;46(1):1-16.
30. Tanrıöver U. The effects of learning organization climate and self directed learning on job satisfaction, affective commitment and intention to turnover [master's thesis]. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE; 2005.
31. Baron RM, Kenny DA. The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. Journal of Personality and Social Psychology. 1986;51(6):1173-1182.
32. Preacher KJ, Hayes AF. Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. Behavior Research Methods. 2008;(40):879-891.

● Bölüm-4●

URİEL HEYD'İN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN KÖKLERİ ESERİ BAĞLAMINDA ZİYA GÖKALP

Enver Emre Öcal¹

1 İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, İİSBF, Tarih Bölümü, ORCID no: 0000-0003-0002-7660

1. GİRİŞ

Atatürk'ün “fikirlerimin babası” dediği Ziya Gökalp, her ne kadar Türk Devrim Tarihi'nde ve Türk sosyolojisinde önemli bir yeri olsa da kıymeti bilinmemiş ve fikirlerinin muhteviyatı tam mahiyetiyle anlaşılamamış bir isimdir. Halbuki emperyalizme karşı verilen ilk kurtuluş savaşının ve bunu takip eden devrim sürecinin önderi olan Mustafa Kemal, Gökalp'in fikir ve ideallerinden önemli ölçüde yararlanmış ve devrim pratiğinin ideolojik boyutunu onun ortaya koymuş olduğu düşünsel zemin üzerine bina etmiştir. Kaldı ki tarih, birbirine bağlı diyalektik süreçlerden oluşan bir akış olarak kabul edildiğinden, Türk Devrimi'nin de salt kendi dönemi içerisinde olmuş bitmiş bir olay olarak, bağlamından kopuk şekilde ele alınması doğru olmayacaktır. Ünlü Türk romancısı ve sosyalist fikir adamlarından Kemal Tahir, vurgulanmak istenen hususu çarpıcı biçimde şu sözlerle özetlemiştir:

*“...Tek kişi, yani dünyanın en büyük dâhisi, ya da, bir parti, hatta topyekûn bir sınıf, ne kadar kahraman ve fedakar olursa olsun, şartlar önceden hazırlanmadıkça toplumları köklü değişmelere götüremez.”*¹ Bu nedenle, öncelikle Kemalizm ideolojisinin oluşmasına zemin hazırlayan tarihsel ve düşünsel birikime yönelmek gerekmektedir. Bunun içinse söz konusu birikime katkı sağlamış, öne çıkan entelektüel isimlerin çalışmalarına gidilmelidir. Bu bağlamda, Atatürk'ün milliyetçilik algısı, ideolojisi ve hayata geçirmiş olduğu devrim pratiği açısından Ziya Gökalp'in düşüncelerinin irdelenmesi hususunun yakıcı bir önceliğe sahip olduğu rahatça söylenebilir.

Gökalp'i Türk Devrimi'nin mimarı ve Kemalizm'in biricik ideoloğu² olarak görmek ne kadar yanılgıya götürecektir olursa onu yok saymak, teorisini bütüncül şekilde ortaya koymamak ve Kemalizm'le kesişen temel örtüşme noktalarını ortaya çıkarmamak da o derece yanılgıya götürür. Ne yazık ki, geçen zaman içinde, söz konusu yanılgıya düşülmüş ve Türk çağdaşlaşmasının bu önemli ismine hakettiği ilgi gösterilmemiş ve Atatürk ilkeleri ve devrimleri perspektifinden bilimsel bir değerlendirmesi yapılamamıştır. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti'nin bugün içinde bulunduğu tarihsel koşullar düşünülürse, Atatürk'ü etkilemiş bu değerli şahsiyetin yeniden gündeme gelmesi ve fikirlerinin tekrar gün yüzüne çıkması kaçınılmaz görülmektedir.

Bu çalışmada, kendisi hakkında yazılmış sınırlı sayıda eserden biri olan Uriel Heyd'in Türk Milliyetçiliğinin Kökleri isimli kitabı incelenecektir. Çalışmanın

1 Kemal Tahir, Çöküntü, Hazırlayan: Cengiz Yazoğlu, Ankara 1992, s. 30.

2 Şerafettin Turan, Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar, 2. baskı, Ankara 1989, s. 18

ana kaynağı söz konusu kitap olduğu için, yapılacak incelemede kitabın çizdiği Ziya Gökalp portresinin dışına çıkılmayacaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki; bu eser dışında, Ziya Gökalp'in hayatını ve çalışmalarını konu alan, Hilmi Ziya Ülken, Enver Behnan Şapolyo ve Orhan Karaveli gibi değerli yazarların elinden çıkmış kıymetli eserler de bulunmaktadır. Gökalp'in daha iyi anlaşılabilmesi için, söz konusu eserlerin de incelenmesi ve okunması gerekmektedir.

2. URİEL HEYD

Uriel Heyd, Almanya doğumlu Yahudi şarkiyatçıdır. Almanya'nın Köln şehrinde doğan Heyd, 1934 yılında Kudüs'e göç etmiştir. Almanya'dayken başladığı şarkiyat eğitimine İbrani Üniversitesi'nin Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nde devam etmiştir. 1939-1940 arasında kısa bir dönem İstanbul'da da bulunmuş olan Heyd, buradayken Türkçe'sini ciddi derecede ilerletmiştir. Bir ara İsrail Devleti'nin Washington ve Ankara Büyükelçiliklerinde diplomatik vazife de üstlenmiş olan Uriel Heyd, 1959 yılında İslam Tarihi profesörü olmuştur. Uzmanlık alanı, yeni ve yakınçağ Osmanlı tarihidir. Alanı ile ilgili olarak pek çok bilimsel çalışma kaleme alan Heyd'in, Türkiye'de en çok bilinen eseri, milliyetçilik ideolojisinin öncülerinden Ziya Gökalp üzerine yazmış olduğu *Foundations of Turkish nationalism: the life and teachings of Ziya Gökalp* isimli monografik eseridir. Bu çalışma pek çok farklı yazar tarafından Türkçe'ye çevrildiği gibi, önemli düşünürlerden Cemil Meriç tarafından da bir çevirisi yapılmıştır.³

Heyd'in, erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen dil devriminden Osmanlı'daki ulema sınıfının batılılaşmaya verdiği tepkiye kadar çok geniş bir perspektifte ele almış olduğu diğer konular şöyledir: *Revival of İslam in modern Turkey*, *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615: a study of the firman according to the Mühimme defteri*, *Language reform in modern Turkey*, *Ritual murder accusations in 15th and 16th century Turkey*, *The Ottoman Ulema and westernization in the time of Selim III and Mahmud II*, *Studies in old Ottoman criminal law*, *Kanun and Shari'a in old Ottoman criminal justice*. Bunlar arasından Türkçe'ye çevrilmiş olan çalışmalar ise şunlardır: *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler*, *İslam Dünyası ve Batılılaşma*, *Türkiye'de Dil Devrimi*.⁴

3 Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, 17.cilt, <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/17/C17005879.pdf>, (erişim 30.11.2020).

4 <https://kutuphane.ttk.gov.tr/search?query=Heyd,%20Uriel.>, (erişim 30.11.2020).

3. GÖKALP'İN YAŞAMI

Asıl adı Mehmet Ziya olan Ziya Gökalp 1875 yılında Diyarbakır'da, il evrak müdürü bir babanın ikinci erkek evladı olarak doğmuştur.⁵ Gökalp'in ilk yılları, Osmanlı Devleti'nin önemli değişimler yaşadığı bir döneme rastlamıştır. İlk anayasanın kabulü ve meşrutiyetin ilanı gibi önemli olaylar hep bu dönem içinde yaşanmıştır. Fakat aynı dönem, II. Abdülhamit'in "baskıcı" kabul edilen rejiminin ve Osmanlı'nın toprak kayıplarının da yaşandığı bir dönem olmuştur. Buna bağlı olarak Ziya Gökalp'in fikir dünyasının meşrutiyet gibi hareketlerden etkilendiği kadar, içine doğduğu İkinci Abdülhamit devrinden ve Osmanlı'nın toprak yitimlerinin yarattığı psikolojik ortamdan da etkilenmiş olabileceği gözden kaçırılmaması gereken önemli bir olgudur.⁶

Ziya Gökalp'in ailesi, Diyarbakır'ın kuzeybatısında bulunan ve civarı Kürt köyleriyle çevrili olan Çermik kasabasıdır. Gökalp'in Diyarbakır doğumlu olması ve anne tarafının Kürt kökenli ünlü bir aileden gelmesi ihtimali, kendisinin ısrarla Türk olduğunu söylemesinin hilafına, bazı araştırmacıların onun Kürt kökenli olduğunu ileri sürmelerine neden olmuştur. Buna karşılık bir diğer grup araştırmacı ise onun Türk kökenli olduğunu ispata çalışmıştır. Esasen söz konusu çabaların her ikisi de abesle iştigal etmekten öteye gitmemektedir. Neticede Ziya Gökalp kendisinin Türk olduğunu beyan etmiş ve kökeni ile ilgili bu tartışma da aslında o noktada tamamen bitmiştir.⁷ Kendi beyanının dışında ve kişisel tercihinin hilafına olacak şekilde etnik kökeninin araştırılması ve ille de tercih etmediği bir aidiyete konu edilmesi anlamlı bir çaba olarak görünmemektedir. Bu noktadan hareketle denebilir ki, "Türküm" diyen herkesin Türk kabul edildiği bir ulus-devlette "ben Türküm" diyen, Türk dilini benimsemiş ve Türk kültürüyle yetişmiş, hatta bu konuda öne çıkan çalışmalar yapmış birinin etnik köken dayatması gibi iptidailiklere hedef olması, ırkçılığa indirgenmiş bir tutumun zorla kabul ettirilmesi çabasıdan öteye gitmemektedir. Kaldı ki, kişilerin etnik kökenleri onların meydana getirdiği eserlerin kıymetini azaltmayacağı gibi artırmayacaktır da. Bu nedenle kişilerin etnik kökenlerinin ne olduğunun dışında, onların ortaya koydukları eserlerin ne olduğunun anlaşılması ve tartışılması nesnellığe yaraşır bir davranış olacaktır. Ziya Gökalp'in eserlerine bakıldığında ise onun özellikle Türk kültürü, Türk töresi, Türk tarihi gibi konulara ağırlık verdiği ve ortaya koyduğu tezlerle Türk milliyetçiliği fikrinin şekillenmesinde önemli bir pay sahibi olduğu görülecektir. Tekrara düşmek pahasına bir kez daha şu hususu tespit et-

5 Rafael Muhammetdin, *Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1998, s. 86.

6 Uriel Heyd, *Türk Milliyetçiliğinin Kökleri*, Çev. Adem Yalçın, İstanbul 2001, 21.

7 U. Heyd, a.g.e., s. 24 vd.

mek icap eder ki, etnik kökeni her ne olursa olsun, eserleriyle Türk milliyetçiliği fikrinin oluşmasına ve yaygınlaştırılmasına hizmet etmiş bir düşünürün, Türk olduğunu beyan etmesine rağmen Kürt olduğunu iddia etmek ırkçı ve zorlayıcı bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır.

Gökalp'in baba tarafı ise devlet yönetiminde ayrıcalıklı bir geçmişe sahipti. II. Mahmut zamanında müftülük yapmış bir babanın oğlu olan dedesi, Van ve Nusaybin'de çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştu. Gökalp'in babası Tevfik Efendi ise bir süre Diyarbakır vilayeti arşiv ve matbaa basım müdürü olarak çalıştıktan sonra, Vilayet Resmi Gazetesi'nin editörlüğünü yapmaya başlamış, hatta Diyarbakır hakkında bir de salname yayınlamıştır. Erken yaşta hayatını kaybetmeden önce ise vilayet nüfus idaresi başkanlığı yapmıştır. Ziya Gökalp, babasını liberal ve ilerici fikirlerini dini inançlarıyla nasıl harmanlayacağını öğrenmiş, ateşli bir vatansever olarak tanımlamıştır. Onun bu tanımlamasından, babasının bu yönünden etkilendiği, daha sonra geliştireceği ilerici, özgürlükçü fikirlerini ve vatanseverlik duygularını, ilk olarak babasından aldığı izlenimi edinilmektedir. Ayrıca Tevfik Efendi, kısa süren I. Meşrutiyet dönemi boyunca fikirlerini açıkça ortaya koyduğu birçok makale yayınlamıştır. Onun bu entelektüel yapısı ve fikir adamı duruşu, oğul Gökalp'in de bu alana yönelmesinde teşvik edici bir unsur olmuştur.

Gökalp, ilkokulu bitirdikten sonra Diyarbakır'daki Askeri Rüştîye'ye girdi. Fakat babasının erken gelen ölümü sonrasında eğitimine Diyarbakır İdadisi'nde devam etmek zorunda kaldı. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki, Gökalp'in karakterinin şekillenmesinde ve daha sonraları kendisini intihara sürükleyecek bunalmaların ortaya çıkmasında, babasını erken yaşta kaybetmenin getirdiği travmanın etkili olma ihtimalinin olasılığı yüksektir. İdadi yılları boyunca Gökalp'in derslerinden çok edebiyata ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, babasının ölümünden sonra Diyarbakır'a yerleşen ve alim olarak kabul edilen amcası Hasip Efendi'nin rahle-i tedrisatından geçmiştir. Böylelikle, doğu ilimlerinde hayli ilerleme katetmiştir. Bu sayede Gökalp önce Arapça ve Farsça'yı öğrenmiş, daha sonra ise Gazali, İbni Sina, Farabi, İbni Rüşd gibi büyük müslüman filozofların ve İbni Arabi, Celalettin Rumî gibi meşhur mutasavvıfların eserleriyle tanışmıştır. Aynı dönem, bir grup aydının devrimci fikirleri dolayısıyla Diyarbakır'a sürülmesi ve Gökalp'in bu kişilerle temas kurması, onun Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ahmet Mithat Efendi gibi Genç Osmanlı hareketi üyesi aydınların eserleriyle tanışmasına vesile olmuştur. Bu arada Gökalp'in söz konusu aydınlarla kurduğu ilişkiler, onun Türkiye'deki batılılaşma hareketinin başlıca temsilcilerinden biri olan Abdullah Cevdet'le de tanışmasına vesile olmuştur. Bu tanışıklık Gökalp'in ilgisini siyasi ve sosyal sorunlara yöneltmiş ve dikkatini özellikle Fransız sosyolojisine çevirmiştir. Söz konusu yönelimin etkisiyle de 1894 ve 1895 yıllarında birçok vatansever ve dev-

rimci içerikli denilebilecek şiirler yazmıştır. Yazdığı şiirlerinde Gökâlp, ortaokul doğa tarihi öğretmeninden edindiği fikirlerin de etkisiyle, geleneksel dinin kader anlayışına muhalif bir söylem inşa etmiştir. Gökâlp'e göre insan, doğanın determinizmine terk edilmiş, iradeden ve ülkülerini gerçekleştirme gücünden yoksun bir makine değildi.⁸ Gökâlp'e göre insan ideallerinin peşinden koşacak ve onları pratiğe dönüştürecek iradeye sahipti.

Hem buna benzer sorgulama süreçlerinin inanç dünyasında açtığı büyük boşluk hissi hem de aile içi meseleler dolayısıyla düştüğü bunalım sonucu intihar eden Gökâlp, arkadaşı Abdullah Cevdet tarafından gerçekleştirilen bir ameliyatla ölümden döndü. Bu olaydan bir süre sonra kardeşinin yardımıyla İstanbul'a gitti. Burada ona ücretsiz olarak yemek ve harç veren tek kurum olan Baytar Mektebi'ne kaydoldu. Mezunları arasında Mehmet Akif Ersoy'un da bulunduğu bu okulda, doğal bilimler ve anatomi alanındaki derslere devam etti. Ne var ki siyasi çalışmaları akademik çalışmalara tercih eden Gökâlp, arkadaşı Abdullah Cevdet'in yönlendirmesiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu. Cemiyete girişinden bir müddet sonra evinde yasak yayın bulundurmaktan dolayı tutuklandı. Hapiste tanıştığı ve "pir" olarak adlandırdığı eski tüfek bir devrimcinin fikirlerinden hayli etkilendiği anlaşılan Gökâlp, bu kişiden edindiği fikirlerle gerçek demokratik devrimin, ancak entelektüel bir ön çalışma yapıldıktan sonra gerçekleşebileceğine inandı. Buna bağlı olarak da kitlelerin ancak söz konusu entelektüel birikime sahip milli aydınlar tarafından devrime hazırlıklı hale getirilebileceği kanaatine ulaştı. Cezaevi sürecinden sonra Diyarbakır'a giden Gökâlp, burada amcasının kızıyla evlendi. Bu evlilikten dört çocuk sahibi oldu. Dokuz yıl boyunca Diyarbakır'da münzevi bir hayat yaşadı ve bilimsel çalışmalara ağırlık verdi. Teorik çalışmalarının yanı sıra pratiğe dönük girişimlerde de bulunan Gökâlp, Hamidiye alaylarının Diyarbakır'daki faaliyetlerine, halkı organize ederek karşı çıktı. Bunun neticesinde Padişah, Hamidiye alaylarını dağıtmak ve liderlerini sürgün etmek mecburiyetinde kaldı.⁹

1908 Hareketi'nden sonra Gökâlp, Diyarbakır şubesinde verdiği konferanslar ve yaptığı konuşmalarla cemiyette saygın bir yer edinmeye başladı. Hüseyin Cahit Yalçın'a göre Ziya Gökâlp, İttihat Terakki'nin ilk yılları için cemiyetin düşünen beyni konumundaydı.¹⁰ Türkçülük fikrinin öncü isimlerinden Yusuf Akçura da destekleyici bir kanaate sahiptir ve Gökâlp'in, Meşrutiyet devresi Türkçülüğünün teorik plandaki yegane odak noktası olduğunu savunmaktadır.¹¹ Bu arada cemiyet ona

8 R. Muhammetdin, a.g.e., s. 86-87; U. Heyd, a.g.e., 26-28.

9 U. Heyd, a.g.e., s. 29-35.

10 Hüseyin Cahit Yalçın, Tanıdıklarım, 2. Baskı, İstanbul 2002, s. 58.

11 Yusuf Akçura, Yeni Türk Devletinin Öncüleri, Ankara 1981, s. 203.

Diyarbakır'daki ilkokulların müfettişliği görevini verdi. Cemiyet'in Selanik'teki büyük kongresine de Diyarbakır delegesi olarak çağırıldı. Selanik kendisi için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Merkez-i Umumi üyeliğine seçildi. Selanik döneminde Gökalp'in siyasi tavrı da değişime uğradı. Şehrin kozmopolit ve toleranslı ortamının kendisini etkilemesi sonucunda Osmanlıcılık idealine meyletmeye başladı. Bu nedenle, daha önceki eserlerinde sıkça kullandığı İslami vurguları terk etti. Balkanlardaki milliyetçilik eğilimlerinden etkilenen Gökalp, Türk milliyetçiliğine dair ilk eserlerini de bu dönemde vermeye başladı. Aynı dönem, Avrupa felsefesinden etkilenmeye ve bu konuda incelemeler yapmaya da başlamıştı. Fouillee, Tarde ve Le Bon gibi çağdaş Fransız düşünürlerinin yanı sıra, kendisini daha sonraları önemli derecede etkileyecek olan Emile Durkheim'la da bu dönemde tanıştı.¹²

1911-1912 döneminde Gökalp, İttihat ve Terakki tarafından bir ortaokula felsefe ve sosyoloji öğretmeni olarak atandı. Böylelikle, Türk okulları müfredatına sosyoloji dersi ilk kez girmiş oldu. Bu arada yazı hayatına da hız verdi. 1911'den sonra çeşitli dergilerde Tevfik Sedat, Demirtaş ve Gökalp imzasıyla birçok makalesi ve şiiri yayımlandı. Özellikle, o günlerin en iyi edebiyat dergilerinden biri olan ve dilde sadeleşmenin bayraktarlığını yapan Genç Kalemler dergisinde, halk Türkçesiyle yazılmış şiirleri yayımlanmaya başladı. Bu dönem Ziya Gökalp için Osmanlıcılık fikrinden, tedrici olarak Türk milliyetçiliği fikrine geçişin de başlangıcı oldu. Böylece Gökalp, sıklıkla kullandığı *mefkure* kavramı ile gençleri etkisi altına almış ve kaleme aldığı yazılarla Türk milliyetçiliğinin öncüsü konumuna yükselmiş milliyetçi bir ideolog olma yoluna girmiş oldu.¹³ Katışıksız milliyetçilik söylemiyle yazdığı "Turan" şiiri de bu esnada ortaya çıktı.¹⁴

1912'de Balkan Savaşı'nın patlak vermesiyle Gökalp, İstanbul'a gelmek zorunda kaldı. Bundan sonra düşüncesinde temel etken olan Durkheim sosyolojisinin yardımıyla, sosyal ve kültürel sorunların sistematik araştırmasına girişti. Bu dönemden sonra Gökalp, kendisini yalnızca Türk milliyetçiliği teorisini geliştirmeye ve Pan-Turancı ideallerin yayılmasına adanmış. Türk milliyetçiliği ideolojisinin entelektüel merkezi konumunda olan Türk Ocağı'na üye oldu. Türk Yurdu dergisi'nin yayın kuruluna seçildi. 1918'de Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak ismiyle yayımlanacak olan eserine temel teşkil edecek makaleler dizisini kaleme almaya başladı.¹⁵

İttihat ve Terakki Partisi'nin bir üyesi olarak Gökalp, sosyal, hukuki ve kül-

12 U. Heyd, a.g.e., s. 35-37.

13 Falih Rıfkı Atay, Batış Yılları, İstanbul 2012, s. 89.

14 U. Heyd, a.g.e., s. 37-39.

15 U. Heyd, a.g.e., s. 39-40.

türel sorunlarla da ilgilendi. Türk loncalar tarihini, derviş tekkelerinin gelişimini ve özellikle de Ermeniler olmak üzere, Türkiye'deki azınlıklar sorununu araştırdı. Parti liderlerinin isteği doğrultusunda milli eğitim konusunda rapor hazırladı. Kütüphanelerin, İstanbul Üniversitesi'nin ve medreselerin yeniden yapılandırılmasında aktif bir rol oynadı. 1917 sonbaharında, Parti Kongresi'ne medresele- rin ve Şeyhülislamlık müessesesinin kapatılmasına dair bir memorandum sundu. Bunlardan başka, evkaf sisteminde ve aile hukukunda radikal reform çağrısı yaptı. Bu önerilerinin birçoğu İttihatçılar tarafından da onaylanmış ve hükümet tarafından yürürlüğe konulmuştur. Aynı zamanda Gökalp, İstanbul Üniversitesi'ne ilk sosyoloji profesörü olarak atanmış ve bu yolla gençlik üzerindeki etkisini de artırmıştır.

İstanbul'un işgalinden sonra, diğer aydınlarla birlikte Gökalp'te önce Bekirağ- ğa Bölüğü'nde hapsedildi, daha sonra da Malta'ya sürgüne yollandı. Malta'ya sü- rülen Gökalp'in ailesi yalnız bırakılmadı ve Ankara Hükümeti tarafından yardım temin edildi.¹⁶ Heyd'in belirttiğine göre Gökalp Malta Adası'nda tutulduğu dö- nem boyunca tek kişilik bir üniversite kurdu ve bakanlardan, milletvekillerine ka- dar bütün sürgün arkadaşlarına felsefe, edebiyat ve sosyoloji konularında çeşitli dersler verdi. O dönem İttihatçılar, savaş bölgesindeki Ermenilere yönelik olarak uygulanan tehcir kararı nedeniyle Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanıyorlardı. Ziya Gökalp, çıkarıldığı 17 Mayıs 1919 tarihli duruşmada cesurca şöyle haykırmıştır:

*“-Milletimize iftira ediyorsunuz. Türkiye’de bir Ermeni katliamı değil, bir Türk-Ermeni mukatelesi olmuştur. Bizi arkadan vurdular; biz de vurduk.”*¹⁷

Bu kararlı duruşu ile dikkat çeken Gökalp, 1921 yılında Yunan ordusuna kar- şı elde edilen başarı neticesinde diğer arkadaşlarıyla birlikte özgür kaldı ve milli mücadelenin başkenti olan Ankara'ya geldi. Burada kendisine vazife verilmeme- sinden dolayı Diyarbakır'a döndü. Haziran 1922'den itibaren yayınlarıyla An- kara'nın politikalarına destek verdi. Bu arada haftalık Küçük Mecmua dergisini çıkarmaya başladı.¹⁸ Bu dergi vasıtasıyla yaydığı fikirler ve yaptığı çalışmalar, kısa zamanda Mustafa Kemal'in de dikkatini çekti. Mustafa Kemal, 1923 yılında İzmit Kasrı'nda gazetecilere verdiği bir röportajda konuyla ilgili şu sözleri sar- fetmiştir:

16 BOA, 30-10-0-0, gömlek no: 392, sıra no: 4.

17 Osman Selim Kocahanoğlu, İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919), İstanbul 1998, s. 41.

18 U. Heyd, a.g.e., s. 40-44.

*“...Mesela Ziya Gökalp Bey Diyarbakır’dadır. Gazetesinden bugün çok istifade edilir. Fakat oradan ayrılması memleketi için çok zararlıdır. İki günlük hayatıyla Diyarbakır’da vücuda getirdiği hassasiyet dikkat çekicidir. Dolayısıyla zatıalileri gibi zevatın her biri başlıbaşına gidebileceğiniz muhitlerde bir alem vücuda getirebilirsiniz...”*¹⁹

1922 yılının sonunda Gökalp, Telif ve Tercüme Heyeti başkanı olarak atandı. Bu görevi esnasında Avrupa dillerinden birçok klasik eserin Türkçeye kazandırılmasını sağladı ve eski Türklerin dini inanışlarını anlattığı “Türk Töresi” adlı eserini yayımladı. 1923 seçimlerinde Halk Fırkası saflarında propaganda çalışmalarına katıldı. Doğru Yol adlı kitapçığıyla, Halk Fırkası’nın Dokuz Umde’sini analiz etti. 1923 yılında, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Diyarbakır milletvekili olarak girdi. Ayrıca, okul müfredat programında radikal değişiklikler öngören ve uzmanlara bir dizi ders kitabı hazırlaması çağrısında bulunan Meclis Eğitim Komisyonu’nda üyelik yaptı. Rahatsızlığı dolayısıyla İstanbul’a gitmek zorunda kalan Gökalp, 25 Ekim 1924 tarihinde tedavi gördüğü Fransız hastanesinde yaşamını yitirdi.²⁰

Mustafa Kemal’in, Ziya Gökalp’in eşine gönderdiği 26 Ekim 1924 tarihli taziye telgrafında şu satırlara yer verilmektedir:

*“...Muhterem eşiniz Ziya Gökalp Bey’in bütün Türk alemi için pek acı bir kayıp teşkil eden ebedi yokluğundan doğan taziyetkarane hissiyatımı ve Türk milletinin samimi ve kalbi üzüntüsünü zatı ismetanelerine arz eder ve Türk millet ve hükümetinin bu büyük mütefekkirin ailesi hakkında müşfikhane hissiyatını temin ederim, Efendim.”*²¹

Mustafa Kemal, Gökalp’in fikriyatına duyduğu yakınlıktan dolayı ölümünden sonra ailesine geçimlik olarak 5000 liralık bir aylık bağlanmasını da sağlamıştır.²²

19 Atatürk’ün Bütün Eserleri [ABE], cilt:14, İstanbul 2004, s.276

20 BOA, HR.İM, gömlek no: 245, sıra no: 23; **Tanin**, “Ziya Gökalp Öldü”, 26 Ekim 1924; U. Hayd, a.g.e., s. 44-45.

21 ABE, cilt:17, İstanbul 2005, s.106

22 Mustafa Kemal imzalı belge için bkz.: BOA, 30-18-1-1, gömlek no.: 57, sıra no.: 15.

3. ZİYA GÖKALP'İN DOKTRİNİ

3. 1. Felsefi Altyapı

Açıkçası Ziya Gökalp, ilk yılları dışında felsefeye ciddi derecede önem vermemişti. Bunun bir nedeni, sosyal ve siyasal konularla daha fazla ilgili oluşuyorsa; bir diğer nedeni ise, spekülâtif düşünce üretiminden ziyade, ülkeyi içinde bulunduğu zor şartlardan çıkartacak, pratik sonuçları olan çözüm yollarıyla daha fazla ilgilenmesi gerektiğine olan inancıydı. Bu nedenle Gökalp, daha çok memleketinin siyasal ve sosyal değişimine öncülük edecek fikirler üretmeye, bu yolla ülke sorunlarına pratik çözümler sağlamaya çalışmıştır.

1908 Devriminin yalnızca siyasal yapıyı değiştirdiğine inanan Gökalp, asıl değişimin milli yaşamın bütün alanlarında yeni değerler üzerine oturmuş sosyal bir devrimle gerçekleşeceğine inanmaktaydı. Söz konusu değerlerin ne olacağıyla ilgili araştırmalarında ilk durağı, aklın ve bilimin dışında iradeye üstünlük tanıyan volontarizm felsefesi idi. Daha sonra ise Fransız filozof Alfred Fouillee'nin kuvvet-fikirler doktrinine başvurmuştur. Fakat Fouillee'nin felsefesi de onu fazlaca tamin etmemişti. Çünkü Fouillee'nin teorisi bireysel, özgür ve yaratıcı kişiliğin önemine vurgu yapmaktaydı. Oysa ki Ziya Gökalp, hiçbir zaman Batının bireyciliğiyle uzlaşamamış, aksine daima toplumu en önemli faktör olarak kabul etmiştir. Onun için özgürlük dahi milli, yani toplumsal olduğu müddetçe vazgeçilmezdi. Gökalp'in daha sonraki durağı ise Fransız düşünür Emile Boutroux'un pluralizmi olmuştur. Bu öğretinin evrende, determinizmden özgürlüğe tedrici bir geçiş olduğunu ileri sürmesi, Gökalp'in bu felsefeden de vazgeçmesine neden olmuştur. Ziya Gökalp'in Boutroux'nun felsefesini terk etmesinin asıl nedeni, dini ve ahlaki değerleri, varlığın düşük safhalarının determinizminden kurtarmak istemesidir. Felsefe ve sosyolojiye olan doğal bakış açısına en uygun gelen isim olan Fransız sosyolog Emile Durkheim ise onun son durağı olmuştur.²³

3. 2. Sosyolojik Kavramlar

3. 2. 1. İdeal

Gökalp gibi bir pozitivist için ideal ne metafizik dünyaya indirgenebilir ne de bireyin zihninde oluşturulup topluma empoze edilebilir bir olgudur. Onun için ideal, duygusal olarak yoğunlaştırılmış kolektif fikirlerden oluşmaktadır. Kolektif fikirlerden kastettiği ise toplumun vicdanında varolan fikirlerdir. Söz konusu toplumsal fikirlere, sosyal bir kriz esnasında uyandırılan yoğunlaştırılmış duygu-

23 U. Heyd, a.g.e., s. 51-55.

ların eşlik etmesiyle ancak idealler ortaya çıkar.

Gökalp, ideallerin ekonomik altyapı ve üretim ilişkileri tarafından belirlendiğini öne süren klasik Marksist felsefeyi de rededer. Ona göre, ekonomi de fikirleri etkileyen bir fenomendir, fakat diğer fenomenlerden sadece biridir. Diğer bütün fenomenleri, sosyal yaşamı ve fikirleri belirleyen biricik etmen değildir. Sosyal gelişme üzerindeki doğrudan etki ise ne ekonomik faktörler hatta ne de toplumdaki yapısal değişiklikler tarafından uygulanmaz; yalnızca kolektif fikirler ve idealler tarafından uygulanır. İdealler ise birey üstü toplumun ürünüdür ve birey toplumun ortak hissiyatının ürünü olan örflerin zoruyla bu ideallere boyun eğer. Gökalp'e göre örf, toplumun kabul ettiği değerlerdir. Bu nedenle de örfü yazılarında çoğul olarak kullanır.²⁴

3. 2. 2. Birey ve toplum

Uriel Heyd'e göre Gökalp, Durkheim'ın yolundan giderek ilkel toplumlarda kişiliğin çok az geliştiği sonucuna varmıştır. Üretim ilişkilerinin gelişmesine bağlı olarak toplumda iş bölümünün ortaya çıkmasıyla birey, sosyal bir aidiyete kavuşur ve farklı bilinçler elde eder. Böylelikle bireysel kişiliği de ortaya çıkmaya başlar. Batı toplumlarında söz konusu bireysel kişilik kendisini, yıpranmış geleneklere ve resmi düşüncelere karşı taraf olmakta bulur. Ziya Gökalp ise en gelişmiş kişiliğin dahi kolektif bilinci yansıtan sosyal faktörlerin bir sonucu olduğunu ileri sürmüştür, ki bu düşüncesiyle, bir kez daha batı bireyciliğinden keskin bir şekilde ayrılmıştır

Gökalp, Padişahın otokrasisine yönelik olan savaşına uygun olduğu ölçüde özgürlükçü bir görüşü benimsemiştir. Gökalp, Durkheim'ın halkın fikirlerinin gerçek anlamda anlaşılması şartıyla, toplumun birey karşısında üstün olduğu fikrini savunan gerçek bir kolektivistti. Ona göre bireysellik, ideallerden yoksunluk anlamına gelmekteydi. Söz konusu ideal yoksunluğu ise ahlaki düşüklüğün, ümitsizliğin, hayal kırıklığının ve toplumun çöküşünün yegane sebebidir.

Gökalp'in kolektivizmi, İslam'ın kardeşlik ve eşitlik geleneğinden beslenmiştir. Bireyin toplumla birleşmesi ve kendini onda yok etmesi düşüncesi ise tasavvuf geleneğindeki ilahi iradeye tam teslimiyet ve Tanrı'da yok olma düşüncesinden izler taşımaktadır. Fakat Gökalp'in Tanrısı toplumdur ve birey ancak kendisini bu Tanrı'nın içinde eritebilirse bir kişilik sahibi olabilir. Tabii bu toplumcu bakış açısı ekonomik alanda Gökalp'i solidarist bir korporatizme yönlendirmiştir. Yani, devlet-işveren-işçi üçgeni içinde mesleki çıkarların bütünsel olarak "kamu çıkarını" ve "ulusal çıkarı" meydana getirdiği ve herkesin bu toplumsal ortak

24 U. Heyd, a.g.e., s. 56-61.

çıkar amacına dönük biçimde katma değer ürettiği bir yapıyı idealize etmiştir.²⁵

3. 2. 3. Millet

Gökalp, Durkheim'in toplum kavramının yerine millet kavramını yerleştirmiş ve toplumda bulunduğu bütün ilahi nitelikleri bu kavrama transfer etmiştir. Ona göre toplumun arzu ettiği herşey aynı zamanda ahlakidir ve toplum, millet aşamasına gelene kadar; aşiret toplumu, kavmi toplum ve ümmet toplumu olmak üzere üç farklı aşamadan geçmiştir.²⁶ Toplumsal gelişimin zirvesi ise millet aşamasıdır. Millet olma bilincine ulaşan toplumlar ise, dış bağımsızlığı için de savaşacak duruma gelir ve çok uluslu imparatorlukların yıkılmasına yol açar. Fakat Gökalp'e göre meydana getirilecek milli demokratik ve bağımsız devlet modeli, yine de en ideal model değildir. Gelişmenin son safhasında toplumdaki ekonomik eşitsizliğin de giderilmesi lazımdır ve bunun için ekonomik hayatın, meslek grupları veya loncalar şeklinde örgütlenmesi gerekmektedir.

Gökalp, ırka dayalı milliyet tanımlarını, hiçbir milletin homojen olmadığı düşüncesinden hareketle reddetmiştir. Ona göre ırk, bir doğa bilimi kavramıyken millet ise bir sosyal bilim kavramıdır ve ırksal ya da siyasal birlikteliğin değil, kültürel birlikteliğin tezahürüdür. Bu perspektiften bakıldığında, Müslümanların bir millet oluşturduğuna dair geleneksel İslami anlayışa da muhalif olduğu görülmektedir. Gökalp'e göre Müslümanlar millet değil, ümmettirler.²⁷ Gökalp'in millet tanımı ise şöyledir: "Aynı dili konuşan, aynı eğitimi almış ve dini, ahlaki ve estetik ideallerinde birleşmiş, kısaca ortak bir dine ve kültüre sahip insanlardan oluşan topluluk." Gökalp'in millet tanımıyla Atatürk'ün tanımı arasında önemli bir fark vardır ki, o da Gökalp'in din unsurunu milleti oluşturan öğelerden biri olarak kabul etmesidir. Hatta Gökalp, kaleme aldığı yazılarda Kur'an ayetlerine dayanmak suretiyle milliyetçilik ideolojisinin İslamiyet'e aykırı olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır.²⁸ Halbuki Atatürk, Medeni Bilgiler kitabında verdiği millet tarifi ile din öğesini tamamen dışarıda bırakmıştır.²⁹

3. 2. 4. Hars ve medeniyet

Gökalp'e göre hisler, yargılar ve idealler kültürün bir parçasıyken; akıl, bilim,

25 Taha Parla, Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, 4. baskı, İstanbul 2001, s. 7-8; U. Heyd, a.g.e., s. 61-65.

26 Hilmi Ziya Ülken, Ziya Gökalp, İstanbul 2007, s. XIX

27 H. Z. Ülken, a.g.e., s. 29.

28 François Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), 3. baskı, çev.: Alev Er, İstanbul 1999, s. 47.

29 Medeni Bilgiler, İstanbul 2003, s. 30; Ş. Turan, a.g.e., s. 19

teknoloji ve metotlar ise medeniyete aittir. Buna bağlı olarak da Türklerin, kültür olarak zengin fakat medeniyet olarak zayıf bir millet olduklarını ileri sürmüştür. Bu nedenle çoğunlukla yazılarında kültürün önemine vurgu yapmıştır. Ona göre kültür, medeniyetten daha güçlüdür ve ileri seviyede kültüre sahip milletler, medeniyet olarak ileri olan düşmanlara karşı galip gelebilirler. Yeter ki kendi kültürlerine sahip olsunlar ve onu ileriye taşıyabilsinler. Ziya Gökalp'ın Türk milliyetçiliği, tasavvuf dini ve Avrupa'da yükselen korporatizm anlayışını aynı potada eriten sentezini, bu "kültür" (hars) ve "uygarlık" (medeniyet) arasındaki ayrıma dayandırdığı anlaşılmaktadır. "Üç Cereyan" isimli makalesinde Türkçülük, İslamcılık ve Çağdaşlaşmacılık akımlarının birbiriyle çelişen olgular olmadığını ve her birinin bir ihtiyacı karşıladığını belirtmiştir.³⁰ Dolayısıyla, Gökalp için kültür olgusu medeniyetten bağımsızdır ve dış etkenlerden etkilenmesine engel olunması gerekmektedir.

Gökalp, bir milletin dil, sanat, etik ve hatta dininin kısmen onun kültürel mirasına, kısmen de evrensel medeniyete ait olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca, Japonların ve Yahudilerin Batı medeniyetini benimsemesi örneğindeki gibi, farklı milli kültürlerin bir medeniyetin parçasını oluşturabildiğini de söylemiştir. Ona göre medeniyet milletler arasında benzetici bir faktörken kültür, farklılaştıran bir faktördür. Medeniyetin ise bir millet tarafından elde edilmesi, mevcut kültür tarafından tamamen asimile edilmesine bağlıdır. Eğer sadece eğitimli sınıf tarafından benimsenirse, milletin kültürel yaşamında yabancı ve zararlı bir unsur olarak kalır. Gerçek medeniyet ancak gelişmiş kültürler temelinden yükselir. O nedenle, ilkönce Türk kültürüne kök salınmalı, daha sonra Batı medeniyeti benimsenmelidir. Gökalp'e göre medeniyet değerleri, farklı kültürlerin ortak unsurlarından oluşmaktadır ve medeniyet ile kültür birbirleriyle uyumlu bir şekilde milletlerin yaşamını belirler.³¹

3. 2. 5. Halk ve seçkinler

Heyd'e göre Gökalp, kültür ve ideallerin kaynağını halkta bulmuştur. Fakat aynı zamanda halk, milleti meydana getiren sıradan bir hammadDEDİR. Bu hammaddenin içine aydınlar ve orta sınıf da girmektedir

Gökalp'e göre aydınların halktan uzaklaşması bir milletin saadetini etkileyen en önemli faktördür. Kendini halktan izole eden, halkın kültüründen kopan aydın sınıfının, milli kültürün altını oyacağını ve onun yerine yabancı bir kültürü ika me edeceğini ileri sürmüştür. Aydınlar ve halk arasındaki uçurumu ise aydınla-

30 T. Parla, a.g.e., s. 58.

31 U. Heyd. a.g.e., s. 71-78.

rın kapatması gerektiğini iddia etmiştir. Aydınlar, halka giderek onun bilinçaltına yerleşmiş duygu ve düşünceleri ortaya çıkarmalı, modern medeniyeti de onlara götürebilmelidir. Aydınlar, ancak bu görevleri yerine getirdikleri takdirde milletin seçkinleri olurlar. Büyük sanatçılar ise duygularını ve karakterini ifade ettiği halkın tek temsilcisidir. Halkın elinden çıkan herşey ne kadar orjinal olsa da çoğunlukla teknik ve estetik açıdan fakirdir. Sanatçının görevi ise; halkın kültürünü ve ürettiği değerleri daha ileri bir safhaya taşımak ve gelişmiş milletlerin sanatsal gelenekleriyle bir senteze varmaktır.³² Bu minvalde şekillenmiş olan Gökalp'in düşünce evrenindeki halkçılık imgesinin kaynağını, Osmanlı entelektüel hayatına İkinci Meşrutiyet döneminde girmeye başlayan Rus Narodnik hareketinden almış olduğu rahatlıkla söylenebilir. Onun dünyasında halk ile seçkinler arasındaki ayrıcalıklar siyasi düzlemde Tanzimat'la birlikte sona ermiştir. İktisadi ve terbiyevi eşitlik ise içtimai halkçılık sayesinde elde edilebilecektir. Dolayısıyla erken Cumhuriyet döneminin halkçılığı ve sınıfsız kaynaşmış toplum (Korporatif) ideali bu temel üzerine bina edilmiştir.³³

3. 3. Batılılaşma

3. 3. 1. Osmanlıcılık

Gökalp de İttihat ve Terakki'nin pek çok üyesi gibi başlangıçta Osmanlıcılık idealini savunmuştur. Fakat siyasi şartların değişmesi ve gayrimüslüm azınlıkların ekonomik güce sahip bir sınıf teşkil etmeleri ve yabancılarla işbirliğine girerek, Osmanlı'nın içinde Osmanlı'ya mualif bir güç durumuna gelmeleri, Gökalp'in bu düşünceyi terk etmesine neden olmuştur. 1914 yılında, bir devletin ancak tek bir millet temeline dayanarak var olabileceğini ve farklı milletlere ait insanların aynı vatandan hoşlanmayacaklarını öne sürmüştür. Sonuç olarak, Gökalp'in fikir dünyasında Osmanlıcılık bir dönem yer almış olsa da azınlıkların Batılı devletlerle çıkar birliği oluşturması ve Türklerin fakirleşmesi pahasına ekonomik hayata el koymaları neticesinde, bundan vazgeçmiştir.³⁴

3. 3. 2. Tanzimat'ın başarısızlığı

Gökalp Tanzimat'ın başarısızlığını, Tanzimatçıların yüzeysel taklitçiliklerinde bulur. Ona göre Tanzimatçılar; ekonomik alanda, giyimde, gıda, inşaat, mo-

³² U. Heyd, a.g.e., s. 78-80.

³³ Evren Haspolat, "Meşrutiyetin üç Halkçılığı ve Kemalist Halkçılığa Etkileri", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, sayı 47, (Bahar 2011), s. 567.

³⁴ U. Heyd, a.g.e., s. 80-83.

bilya ve diğer bazı tüketim maddelerinde Batı'nın yeni modalarını almışlar fakat üretim tekniğini ve bilimsel ilerlemesini takip etmemişlerdi. Bunun sonucunda da modern endüstrinin çekirdeği dahi oluşmadan, klasik üretim teknikleri ve geleneksel el sanatları yok olmak durumunda kalmıştı.

Gökalp'in Tanzimatçılara yönlendirdiği bir diğer eleştiri ise yaptıkları reformlarda radikal olamamaları ve Batı'ya benzeme meselesinde fazla ileri gitmeleri hususundadır. Ona göre Tanzimatçılar Batı taklitçiliğinde o derece ileri gitmişlerdir ki Türk milletinin kabul etmeyeceği yenilikleri dahi getirmeye çalışmışlardır. Ayrıca yapmaya çalıştıkları reformlar bütün kamusal ve kültürel kurumlarda da tehlikeli bir düalizme yolaçmıştır. Bir yanda Batılı müfredata uygun okullar bulunurken, bir diğer yanda klasik eğitim veren medreseler bulunmaktadır. Askeri Akademi ve Tıp Fakültesi hariç bütün okullar söz konusu düalizmin etkisinde kalmış ve ne iyi bir Doğulu ne de iyi bir Batılı eğitim verememiştir. Eğitimdeki bu düalizm ve çarpık sistem, aydın sınıfın kendi kültüründen kopuşuna da yol açmıştır. Buna paralel olarak Gökalp, Tanzimat'ın Türk kültürünün en önemli sorunu olan halk ve aydın arasındaki zıtlığa da bir çözüm getiremediğini, aksine bu zıtlığı keskinleştirdiğini savunmuştur.³⁵

3. 3. 3. Gerçek batılılaşma

Gökalp, Batı medeniyetinin ısmarlama bir elbise gibi satın alınmasına karşı çıkmıştır. Ona göre İslam dininin kendine has özelliklerinden dolayı, Türklerin bu medeniyete ait hazır kuralları doğrudan kabul etmesi düşünülemez. Bu nedenle Batı'dan alınması gereken, kültüre ait unsurlar değil, medeniyete ait teknolojik ve bilimsel unsurlardır.

Gökalp, Doğu medeniyetinin de en nihayetinde Bizans medeniyeti olduğunu ve özellikleri nedeniyle Türklere uymayacağını öne sürmektedir. Ona göre, Türkler kendi kültürlerinden yeni bir medeniyet inşa etmelidirler. Gökalp'in bu fikirlerinin, Atatürk'ün şu sözleriyle doğrudan uyuştugu görülmektedir:

*“...Milli terbiye programından söz ederken, eski devrin hurafelerinden ve doğuştan gelen vasıflarımızla hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, Doğu'dan-Batı'dan gelen bütün tesirlerden uzak, milli ahlakımıza ve tarihimizle uyumlu bir kültür kastediyorum...”*³⁶

Bunun yanı sıra Gökalp, yabancı ülkelerde sosyoloji de dahil beşerî ilimler

35 U. Heyd, a.g.e., s. 84-88.

36 Atilla İlhan, *Ulusal Kültür Savaşı*, 2.baskı, Ankara 1998, s. 26

tahsil etmenin doğru olmadığını iddia etmiştir. Ona göre, bu memleketlerdeki öğretmenler birer misyoner gibi çalışmakta ve Türk gençlerinin kafasını karıştırarak, onları kendi kültürlerine yabancılaştırmaktadırlar. İlle de oralara gidilip eğitim alınacaksa, yalnızca doğa bilimleri ve teknik konularla ilgili eğitim alınmalı, Gökalp'in kendisinin de yaptığı gibi, Avrupa edebiyatından bilimsel metotlar öğrenilmelidir.³⁷

3. 4. İslam

3. 4. 1. Gökalp'in dine karşı tutumu

Gökalp, İslam dinini de diğer dinler gibi, değişime maruz bir fenomen ve içinde geliştiği şartlara bağımlı olarak düşünür. Ona göre din, hayatın sembolik bir ifadesinden başka bir şey değildir. Buna bağlı olarak, kutsal seremoniler de tedrici olarak yok olmaya mahkumdur, çünkü bunlar insanlığın henüz en yüksek aşamasına erişemediği için vardır.

Gökalp din ve bilimin çatışmasını Comte'nin teorisinin de etkisiyle, tarihsel olarak üç safhaya ayırmıştır. İlk safhada din hakim olmuştur; ikinci safhada ise dini gelenekler, akıl ve felsefeyle çatışmıştır; üçüncü ve son safhada ise pozitif bilim, geleneğin bir dogma olmadığını fakat insan aklını izleyen tarihi gelişmenin canlı bir ifadesi olduğunu ortaya koyarak, aralarındaki çatışmayı bitirmiştir.

Gökalp için din ve felsefe aynı hedefe giden iki ayrı yoldur ve gençlerin bu iki faktörden biri olan dini, ahlaki faktör olarak, en iyi şekilde öğrenmeleri gerekmektedir.³⁸ Bu noktadan bakıldığında Gökalp'in dini, kutsal-profan dualizmine indirgediği ve seküler bir bağlamda temellendirdiği anlaşılmaktadır. İslam'ın tüm hayatı kuşatan bir yapıyı ihtiva ettiği gerçeğini dışlayan bir din anlayışına sahip olduğu; hatta, ritüel-ibadet olgularının arasındaki farklılığı dahi öngöremeyen çarpık bir İslam modelini benimsediği görülmektedir. Kısacası, Gökalp'in İslam'ın ruhunu kavrayamadığı, ona dışarıdan ve hayli uzak bir açıdan yaklaştığı söylenebilir. Bu yaklaşımın doğal bir neticesi olarak da din olgusu hakkında doğruluğu tartışmalı tespitlerde bulunduğu ve düalist bir noktaya savrulduğu anlaşılmaktadır.

3. 4. 2. Şeriat hukuku

Gökalp, İslam hukukunun yeni bir teorisini geliştirmiştir. Söz konusu teoriye göre şeriatın iki kaynağı vardır; nas ve örf. Bu kaynaklardan biri olan İslami örf,

³⁷ U. Heyd, a.g.e., s. 88-92.

³⁸ U. Heyd, a.g.e., s. 92-95.

Gökalp'e göre zamanın ve toplumsal koşulların değişimine bağlı olarak değişikliğe uğramaktadır, bu nedenle de geleneksel fıkıh usullerine göre İslami emirlerin “nas”a nasıl dayandırılacağını inceleyen teologların, sosyologlarla birlikte çalışarak, “örf”ün yukarıda sözü geçen toplumsal değişimlerden nasıl etkilendiğinin ve bunun İslam hukukuna yansımalarının ne olduğunun, “içtimai usul-ü fıkıh” denilen Gökalp'in ortaya attığı, yeni bir fıkıh usulüyle incelenmesi gerekmektedir.

Nas ve örf arasındaki ilişki hakkında ise Gökalp, klasik İslami görüşün aksine “örf “ü belirleyici etmen olarak kabul etmiştir. Ona göre “nas”lar “örf”lerden türemiştir ve “nas”a dayanan emirlerin pratikte uygulanabilmesi içinse “örf” ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Bütün bunlar Gökalp'in, dönemin hakim anlayışına zıt bir tezi ortaya koyduğunu ve “nas”ların değişmez olduğu gerçeğine ilginç bir yaklaşım modeli getirdiğini ve aslında tam da bu nedenle, İslam'ı pek de anlamadığını ortaya koymaktadır. Ve açıkça görülmektedir ki Gökalp'e göre nas'lar Allah'ın buyrukları değil, insanların ihtiyaçları ve örfleri doğrultusunda şekillenmiş beşerî ürünlerdir. Dolayısıyla, dini açıdan bakıldığında Gökalp'in yüzeysel ve aykırı bir pozisyon sahibi olduğu rahatça söylenebilir. Söz konusu pozisyon ise açıkçası bilgisi ile emin olmuş bir inananın değil; daha çok insanı merkeze alan bir ateistin durduğu konumu çağrıştırmaktadır.³⁹

3. 4. 3. Din ve devletin ayrılması

Ziya Gökalp'in iki temel hedefi vardı; 1. Din ve devlet işlerini ayırmak, 2. Dini ve Doğu medeniyetini birbirinden ayırarak, İslam'ın temel değerlerinin Avrupa medeniyeti ve Türk milli kültürü ile yan yana gelebilmesine zemin hazırlamak. Dinin devlet işlerinden ayrılması için, öne sürdüğü ilk koşul ise Şeyhülislamlık makamının görev alanının inanç ve dini seremoni konularıyla sınırlanmasıdır. Şeyhülislam ise bir alim olmalı ve siyasi otoritenin baskısından uzak tutulmalıdır. Gökalp konuyla sadece fikir düzeyinde ilgilenmekle de kalmamış, 1917 yılında yapılan İttihat ve Terakki Partisi'nin kongresine Şeyhülislamlık makamının kısmi ilgasını teklif eden bir memorandum da sunmuştur. Gökalp, aynı memorandumda Evkaf Bakanlığı'nın kaldırılmasını da teklif etmiştir. Ona göre; uyuşukluğa neden olan ve Türk milletinin girişkenlik ruhunu çökerten, “gücün dizginlerinin ölünün eline verildiği” vakıf sistemi tamamen kaldırılmalıydı.⁴⁰

Gökalp'in laik bir devlet hedefi doğrultusunda yapılmasını istediği bu değişiklikler, gerçek hayattaki karşılığını tam olarak Cumhuriyet döneminde bulmuştur. Vakıf sistemi tamamen ilga edilmemekle birlikte, 3 Mart 1924 tarihinde Siirt

39 U. Heyd, a.g.e., s. 96-98.

40 U. Heyd, a.g.e., s. 99-101.

Milletvekili Halil Haluk Bey ve elli arkadaşının verdiği yasa teklifinin kabulüyle Evkaf Bakanlığı kaldırılmış⁴¹ ve vakıf işleri yeni kurulan Genel Vakıf İdaresine devredilmiştir. Yine, Gökalp'in eğitim alanındaki sekülerizmi gerçekleştirmek ve daha önce sözü geçen eğitimdeki dualizme son verebilmek için öne sürdüğü, medreselerin kapatılarak İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'yle birleştirilmesi teklifi de Atatürk'ün medreseleri kapatmasıyla gerçek hayattaki ifadesini bulmuştur.⁴²

Laiklik konusunda Gökalp'le Atatürk arasında önemli benzerlikler ve teori-pratik birliği görülmektedir. Atatürk'ün, Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması ve Şeyhülislamlığın ilgası gibi konularda doğrudan Gökalp'in fikirlerinin bir uygulayıcısı olduğunu ileri sürmek ne kadar yanıltıcı olursa, Gökalp'in bu konularda öne sürmüş olduğu tezlerin Atatürk'ün eylemlerini dolaylı da olsa etkilemediğini söylemek de bir o kadar yanıltıcı olur. Bu açıdan bakıldığında Atatürk'ün laiklik konusunda; "fikirlerimin babası" dediği Ziya Gökalp'den etkilenmiş olduğu açıkça görülmektedir.

3. 4. 4. Halifelik

Gökalp, İttihat ve Terakki döneminde ilga edilmesini doğrudan savunmadığı Hilafet makamına olan muhalefeti Cumhuriyet'ten sonra yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. Önceki dönemin siyasi ortamı izin vermediği için söz konusu kurumla cepheden yüzleşemeyen Gökalp, bu yüzleşmeyi Atatürk döneminde gerçekleştirebilmiştir.

Hilafet konusunda Gökalp, Atatürk'ten farklı bir değerlendirme ortaya koymuştur. Ona göre Halifelik makamı tamamen ilga edilmemeli, bunun yerine manevi bir otoriteye dönüştürülmelidir. Halife ise siyaset ve politikadan uzak tutulmalı, sadece dini eğitimin ve teolojik araştırmaların geliştirilmesi için bütün Müslüman milletlerin temsilcilerinin katılacağı dini toplantılar düzenlenmesine ve İslam diniyle ilgili bilimsel çalışmalar yapılmasına öncülük edecek bir mevkide bulunmalıdır.

Gökalp'in söz konusu kurumla ilgili tezleri, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Kemalist kadro tarafından benimsenmemiş ve bilindiği üzere hilafet makamı, Urfa Milletvekili Şeyh Saffet Efendi ve elli üç arkadaşının verdiği kanun teklifinin, TBMM tarafından 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilmesiyle birlikte tamamen ilga edilmiştir.⁴³

41 Ferit İlsever, Cumhuriyet Devrimi Kanunları, 3. baskı, İstanbul 1997, s. 21

42 U. Heyd, a.g.e., s. 102 vd.

43 F. İlsever, a.g.e., s. 37

3. 4. 5. Aile hukuku reformu

Gökalp, klasik ataerkil aile tipinin sosyal nedenlerden dolayı dağıldığını görmüş ve modern ailenin kurulması için temel oluşturmaya çalışmıştır. Bu temeli oluşturabilmek içinse eski Türk aile yapısı hakkında detaylı incelemeler yapmış ve Yeni Mecmua’da ailenin evrimiyle ilgili birçok makale yayınlamıştır. Aileyi, hukuk ve iktisat bakımından incelemiş; kadının, ailenin merkezinde olduğu ve onun iş birliği olmadan sosyal hayatın yarım kalacağı görüşünü merkez alarak, kadının ekonomik hayata kazandırılmasına ve kadınların hukuki haklarının verilmesine çalışmıştır. Daha 1916 senesinde, Tanin Gazetesi’ne yazdığı bir yazıda Medeni Kanun’da kadınların lehine değişiklikler yapılması gereğini savunmuştur.

Gökalp’in bu fikirleri Atatürk tarafından da benimsenmiş ve gereken değişiklikler 1926 yılında, yeni bir Medeni kanunun kabulüyle hayata geçirilmiştir. Ayrıca Gökalp’in, her Türk’ün bir soyadına sahip olması gerektiğiyle ilgili önerileri de 1934 Soyadı Kanunu’yla hayata geçirilmiştir.⁴⁴

Aile hukuku reformu ve kadın hakları konularında Gökalp ile Atatürk arasında ciddi bir paralellik görülmektedir. Örneğin Gökalp’in kadının olmadığı bir sosyal hayatın yarım kalacağı teziyle, Atatürk’ün 30 Ağustos 1925 tarihinde söylediği şu sözler birebir örtüşmektedir:

*“...bir toplum, bir millet, erkek ve kadın denilen iki cins insandan meydana gelir. Mümkün müdür ki, bir kitlenin bir parçasını ilerletelim, diğerini ihmal edelim de kitlenin tamamı ilerlemeye mazhar olabilsin? Mümkün müdür ki, bir camianın yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı semalara yükselebilsin? Şüphe yok, ilerleme adımları, dediğim gibi iki cins tarafından beraber, arkadaşça atılmak ve iş, ilerleme ve yenileşme sahasında birlikte merhaleler kat edilmek lazımdır. Böyle olursa inkılap muvaffakiyetle neticelenir...”*⁴⁵

3. 4. 6. İslam ve modern medeniyet

Gökalp’e göre din ve medeniyet birbirinden ayrı düşünülmelidir. Din ve medeniyeti ortak bir potada eriten “İslam medeniyeti” kavramı ve böyle bir medeniyetin varlığı ise onun için kesinlikle kabul edilemezdir. Ona göre İslam medeniyeti denilen ve Batı Asya Müslüman ülkelerinde gelişmiş medeniyet aslında Bizans ve Fars medeniyetinin bir sentezidir ve bu sentez, kesinlikle “İslam medeniyeti” olarak anılmamalıdır. İslam başka bir yerdedir, medeniyetler ise başka bir yerde.

⁴⁴ U. Heyd, a.g.e., s. 105-108.

⁴⁵ ABE, 17. cilt, s. 295

Netice olarak Gökalp için genelde bütün dinler, özelde ise İslam dini herhangi bir medeniyetle sınırlanmamalı, modern dünyada medeniyet kavramı dini topluluk temeline indirgenmemelidir. Bu nedenle, İslam dini, geçmişte Doğu medeniyetinin bir parçası olan Bizans-Fars medeniyet senteziyle nasıl birleşmişse; temelleri pozitif bilime dayanan Batı medeniyetiyle de o şekilde birleşebilir. İslam'ın özünde bulunan ve aklı ön planda tutan nitelikler de bu birleşime kesinlikle engel olmaz.⁴⁶

Bu açıdan değerlendirildiğinde görülecektir ki Gökalp, İslam'ı Doğu medeniyet dairesine hapseden ve onun Batı medeniyetinin pozitivist ve bilimsel yapısıyla çelişeceğini iddia eden görüşlere karşı çıkmış; bu görüşlerin aksine, İslam'ın özdeğerlerinin Batı medeniyetinin bilimsel ve akılcı yapısıyla birebir örtüşeceğini savunmuştur. Ancak, İslam'ın doğu ya da batı medeniyetlerinden bağımsız bir medeniyete sahip olabileceği ihtimalini denkleme katmayı düşünmemiştir. Ona göre din ve dolayısıyla İslam, ancak bir başka olgu ile birlikte ele alındığında söz edilebilir bir şeye dönüşüyordu. Bunun dışında din, Gökalp için tek başına bir değere ve anlama sahip değildi. Ya milliyetçilik ideolojisinin ya da batı akılcılığının yedeğine düşmeli ve pratik bir kullanım değeri sunmalıydı ki, Gökalp için değere sahip, görünebilir bir olguya dönüşebilse.

3. 4. 7. İslam ve Türk milliyetçiliği

Gökalp, İslam dininin Türk milliyetçiliğiyle ve Türk milli kültürüyle kolayca birleştirilebileceğini iddia eder. O, İslam'ın milliyetçilikle temelden ayrıldığını öne süren görüşlere karşıdır. İslam'ı Türk milliyetçiliğinin güçlenmesine yardımcı tali bir unsur olarak görür. Hatta, İslam'ın Arap kültürünün etkisinde kalmış kısımlarının törpülenmesi gerektiğini ileri sürerek, onun milli karaktere uygun hale getirilmesini bir ihtiyaç olarak ortaya koyar. O, İslam'ın Arap gelenekleri gibi yabancı unsurlardan arındırılmasını ve Türk örf adetlerine uygun, neredeyse milli bir din şekline dönüştürülmesini savunur.

Gökalp'in, İslam'ı milli varlığın içinde eritme düşüncesinin temelinde Osmanlı'nın yaşadığı siyasi tecrübeler yatmaktadır. Osmanlı'nın cihat çağrısının talep görmemesi, bazı Müslüman ülke askerlerinin Dünya Savaşı'nda Osmanlı'ya karşı savaşmaları ve Arap-Arnavut ayaklanmaları gibi bir takım siyasi olaylar Gökalp'in, İslam'ın birlik oluşturma potansiyelini sorgulamasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ise, İslami unsurun tamamen dışlanmamakla birlikte, milli düşüncenin içinde eritilmesi gerektiğini savunmuştur.

Gökalp'in bu fikirleri, Mondros Mütarekesi sonrası yaşanan Ermeni ayaklan-

---

46 U. Heyd, a.g.e., s. 108-109.

maları ve Yunan işgaliyle az da olsa etkisini yitirdi. Emperyalizme karşı verilecek savaşta, İslam'ın önemli bir birleştirici unsur olduğunu savunmaya başladı. Fakat bu düşünceleri, onu Pan-İslamizm idealini benimsemeye asla götüremedi. O her zaman yaptığı gibi, İslam unsurunu gönülden bağlandığı milliyetçilik idealinin yükselmesi için kullanmayı amaçlamıştır. Onun için aslolan milliyetçilik ve milli idealdir. Diğer bütün idealler ise milliyetçilik idealini beslediği ve ona katkı sağladığı derecede önemlidir. Yoksa milliyetçilik idealinden ayrı, kendi bütünlüğü içinde önemli, tekil bir ideal söz konusu değildir.⁴⁷ Dolayısıyla, yukarıda da belirtildiği üzere Gökalp'in dine yaklaşımı materyalist bir bakış açısını ve ulus-devlet perspektifinin sınırlılıklarını ihtiva eden bir mahiyet arz etmekteydi. Dinin, özellikle de İslam'ın her şeyi kuşatıcı bir öğretiyi içerdiğini görmeyen ya da görmekten bilhassa imtina eden, yüzeysel denebilecek bir din algısına sahipti. Ve bu nedenle din ile ilgili çıkarımlarının genellikle seküler-dünyacı bir muhteviyatın ve milliyetçilik ideolojisine fayda sağlamaya dönük pragmatik bir yaklaşımın taşıyıcısı olduğu söylenebilir.

3. 5. Türkçülük

3. 5. 1. Türkçü hareket

Milli hareketler, Gökalp'e göre Doğulu halklar arasında üç safhada cereyan eder; ilkönce kültürel uyanış ortaya çıkar, daha sonra bu uyanış bir siyasi harekate dönüşür ve son safhada siyasi hareket kendi ekonomik programını oluşturur. Bu formüle uygun olarak Gökalp, Türk milliyetçiliğini de Türkçülük denilen entelektüel ve kültürel harekette bulmaya çalışır.⁴⁸

Gökalp'e göre Türkçülük, çeşitli iç ve dış faktörün biraraya gelmesi neticesinde ortaya çıkmış bir akımdır. Avrupa'daki milliyetçilik akımlarının Balkan halklarına yansımaları bunlardan biridir. XIX. Yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik akımı, Osmanlı topraklarında ilk önce Balkan halklarını etkilemiştir. Bulgarlarda, Sırp'larda, Yunanlılarda ve diğer Hristiyan halklarda yayılıp, bağımsızlık taleplerine dönüşen bu akım, daha sonra Osmanlı'nın Müslüman tebaası arasında da etkili olmaya başlamıştır. Gökalp'e göre bu akımın ilk olarak Türklerde başlamamasının nedenlerinden biri; Avrupa'da bu ideolojinin dayandığı ekonomik sınıf olan orta sınıfın Türklerde bulunmayışındır, ikincisi ise ana unsur olması nedeniyle yönetim kadrolarını oluşturan Türklerin, milliyetçilik akımının, son tahlilde ülkeyi bölünmeye götüreceği hakkındaki endişeleridir.

47 U. Heyd, a.g.e., s. 108-115.

48 U. Heyd, a.g.e., s. 116.

Yukarıda değindiğimiz şemaya uygun olarak Gökalp, Türk milliyetçiliğinin bir kültürel uyanışla başladığını öne sürmüştür. Bu uyanıştaki en büyük faktör ise De Guignes, Arthur Lumley David ve Leon Cohen gibi Avrupalı Türkologların yazdıkları eserlerdir. Bu eserler, Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa gibi Türk düşünürlerinin etkilenmelerine yol açmıştır. Onların yazdıkları Tarih-i Alem ve Lehçe-i Osmani gibi eserler ise başta Gökalp'in kendisi olmak üzere, bir sonraki kuşağı etkilemiş ve bu yolda eserler vermelerine neden olmuştur. Bu kültürel uyanış ve etkileşim Gökalp için, Türkçülük akımının ortaya çıkmasındaki ana nedenlerden biri olarak görülmüştür.⁴⁹ Akçura ise milli bilincin uyanmasına vesile olan bu isimlerin yanına Cemaleddin Afgani'yi de eklemiştir.⁵⁰

Gökalp'e göre Türkçülüğün ortaya çıkmasına neden olan bir diğer husus ise Pierre Loti ve Lamartine gibi oryantalistlerin Türk adet ve geleneklerini öven yazılarıdır. Bu yazılar, Türk aydınlarında olumlu etkiler meydana getirmiş ve onların milli gururla dolmalarına yol açmıştır. Max Müller gibi dilbilimcilerin Türk diline gösterdikleri beğeni de bu gururun katlanmasını sağlamıştır. Bütün bunların neticesinde ise Türk aydınları, kendi dillerine ve tarihlerine ilgi duymaya ve bu yönde eserler vermeye başlamıştır. Bu da Türkçülük akımının dil ve tarih sahnesinde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun hayli naif ve yüzeysel bir tez olduğu ilk bakışta dahi rahatlıkla anlaşılabilecektir. Ne var ki Gökalp'e göre bu tez gayet kabul edilebilir bir tezdır.

Siyasi Türkçülük ise Gökalp'e göre, Rusyalı birkaç Türk aydınının çabalarıyla ortaya çıkmıştır. Tercüman Gazetesi'nin sahibi Gaspıralı İsmail Bey ve Türkçe komedi oyunlarının yazarı Ahundzade Fethi Ali bu aydınların başında gelmektedir. Söz konusu aydınlardan biri olan Hüseyinzade Ali ise fikirleriyle Gökalp'i en çok etkileyen isim olmuştur.

Gökalp'e göre Türkçülüğün bir diğer önemli kaynağı, Pan-İslamizmdir. Bu hareketin öncülerinden biri olan Cemaleddin Afgani, başta Türk milliyetçileri olmak üzere birçok İslam ülkesinden farklı isimleri, fikirleriyle etkilemiş bir şahsiyettir.

Gökalp, bütün bu tarihi akışı ortaya koyduktan sonra, Türkçülük hareketinin, Mustafa Kemal'in devrimleriyle ve kurduğu Cumhuriyet'le arzuladığı bütün hedeflere tamamen ulaştığını öne sürmüştür.⁵¹ Görüldüğü gibi Gökalp'te sınıfsal ve tarihsel bir bakış açısı kesinlikle bulunmamaktadır. Ya da tarihten anladığı bambaşka bir şeydir. Çünkü Gökalp, tarihsel hiçbir gelişmeyi altyapı ilişkileri ile değerlendirmemekte ve yüzeyde deneyimlediği sonuçları, yine yüzeysel birtakım

49 U. Heyd, a.g.e., s. 117-118.

50 Y. Akçura, Türkçülüğün Tarihi, İstanbul 1998, s. 59.

51 U. Heyd, a.g.e., s. 118-122.

nedenlere bağlamaya çalışmaktadır. Türkçülüğün gelişimine yönelik yaklaşımı da tüm bu kısıtlılıkları içermektedir. Akımın gelişmesine vesile olan tarihsel ve toplumsal şartlar Gökalp tarafından kesinlikle ele alınmamakta ve benzer ideolojinin batıda veya dünyanın geri kalan kısmında hangi insiyaklarla ortaya çıktığına yönelik derinlemesine bir analiz yapılmamaktadır. Dolayısıyla ulaştığı sonuçlar, yüzeyselliğin kısırlığı içinde kalmıştır.

3. 5. 2. Türk “milli ruhu”

Gökalp’e göre Türkçü hareketin teorik temellerini, ilk olarak kendisi atmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Akçura da bu noktada Gökalp ile aynı kanaattedir. Ve özellikle İkinci Meşrutiyet sonrası Türkçülük hareketinin merkez noktasının, çekim merkezinin Ziya Gökalp olduğunu ileri sürmektedir. Kemalizmin teorik inşasına çalışan Tekinalp (Moiz Kohen) de bu fikri desteklemekte ve Türkçülük ideolojisini Ziya Gökalp’in ortaya çıkarmış olduğunu savunmaktadır.⁵² Dolayısıyla, Türkçülük fikri rahatlıkla Gökalp’e izafe edilebilir. Başlangıçta bu hareketin içeriğinin nasıl tanımlanacağı konusunda belirsiz fikirlere sahip olan Gökalp yıllar geçtikçe, aradığı şeyin “milli hayat” olduğunu fark etmiş ve bu hayat tarzının pozitif bilime ve modern sosyolojiye dayandırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu fikirleri ile aslında Durkheim’dan ne kadar etkilenmiş olduğunu da açıkça ortaya koymuştur.

Ona göre Türkçülüğün asıl amacı yeni değerler yaratmak yerine milletin ruhunda bulunan değerleri ortaya çıkarmaktır. O halkın kültürel değerlerinin, devletin başında bulunan üst sınıfların aksine, henüz Arap ya da Avrupa kültürü tarafından yozlaştırılmamış olduğunu söyler. Türk aydınının görevi ise, yukarıda da belirtildiği gibi, bu gizli madeni ortaya çıkarmak ve layıkıyla işlemektir. Bunun için yapılması gereken ise eski Türklerin tarih ve kültürüyle ilgili folklorik, etnografik ve arkeolojik çalışmalar yapmaktır.

Gökalp’in kendisi de bu fikirlerin etkisiyle, eski Türk tarihiyle ve onların kültürel gelişimiyle ilgili çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarda, özellikle Türk kültürünün yüksek değerlerine ve Türk tarihinin birikimli oluşuna vurgu yapmıştır. Bunu yapmaktaki amacı ise yeni Türk kültürünün üzerine inşa edilebileceği tarihsel değerleri ortaya çıkarmak ve geleceğin “milli kültür”ünün temellerini atmaktır. Yaptığı çalışmalardan çıkardığı sonuçlar ve İskitler, Sümerler ve Hititler ile ilgili ortaya attığı tezler ise, daha sonraları, kurulacak olan yeni Türk Devleti’nin “resmi” görüşü durumuna gelecektir. Bu açıdan bakıldığında; Atatürk’ün ortaya attığı tarih tezleriyle, Gökalp’inkiler arasında dikkat çeken bir paralellik olduğu görülmektedir.⁵³

52 Tekinalp, Kemalizm, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 46.

53 U. Heyd, a.g.e., s. 122-128.

3. 5. 3. Dil

Kültürle ilgili sorunlar arasında Gökalp'in dikkatini en çok çeken sorun, dil sorunudur. Gökalp dile milliyetin mihenk taşı olarak bakar ve siyasi bağımsızlık için Türk dilinin bağımsız olmasını ilk koşul olarak kabul eder. Gökalp, diğer konularda olduğu gibi dil konusunda da çarpık bir dualizm yaşandığını düşünmektedir. Bir yanda resmi dil olarak kullanılan Osmanlıca, diğer yanda ise aydınlar tarafından kaba ve zevksiz bir dil olarak aşağılanan Türkçe bulunmaktadır. Bu ise Ziya Gökalp'in, Türk milletinin tarih boyunca en önemli ve çözilememiş sorunu olduğuna işaret ettiği, aydın ve millet ayrılığı sorununun temelini oluşturmaktadır. Bu sorunun ortadan kalkması ise ancak herkesin anlayabileceği tek bir dilin oluşturulmasıyla mümkün olacaktır. Söz konusu dil ise, İstanbullu kadınların konuştuğu ahenkli dil temeli üzerine kurulmalıdır.

Gökalp, milli dilin oluşturulması sürecinde, onun yabancı unsurlardan arındırılmasını ister. Fakat bu arındırma, Arapça ve Farsça kelimelerin atılması ve onların yerine halkın anlayamayacağı Türkçe kelimelerin ikame edilmesi şeklinde olmamalıdır. Çünkü Gökalp'e göre, halka tanıdık gelen ve yaygın olarak kullanılan her kelime milli bir servettir. Yapılması gereken ise; ilk önce dilin fikirler bakımından modernleştirilmesi ve Avrupalılaştırılmasıdır, ikinci olarak ise bilimsel kavramların İslamileştirilmesi gerekmektedir, son aşamada ise diğer bütün kelimelerle birlikte dilbilgisi, söz dizimi ve imla tamamen Türkçeleştirilmelidir.

Gökalp'in önerdiği çözümlerin Atatürk'ün dil konusundaki atılımlarıyla uyduğu söylenemez. Özellikle bilimsel kavramların İslamileştirilmesi konusunda Atatürk, Gökalp'in önerilerine uymamış ve Türkçe'den, Arapça-Acemce terimlerin ve terkiplerin tümünü atmıştır. Atatürk'ün, Güneş-Dil Teorisi'ne kadar izlediği özleştirmecilik uygulaması da Gökalp'in savunduğu tezlerle çelişmektedir. Fakat Güneş- Dil Teorisi'yle birlikte Atatürk de Gökalp gibi yaygın olarak konuşulan dilin, halkın dili olduğu sonucuna varmış, fakat bunu bütün dillerin Türkçe'den geldiği tezine dayandırmıştır. Atatürk'le Gökalp'in çeliştiği bir başka konu ise, Latin harflerinin alınması konusudur. Gökalp, Arap harflerinin Türklerle diğer Müslüman milletler arasında bir köprü görevi gördüğünü ileri sürer ve ondan vazgeçilmesinin doğru olmayacağını savunurken; Atatürk, daha kolay öğrenilebilen pratik bir alfabe olan Latin alfabesine geçilmesine ve Arap harflerinin tamamen terk edilmesine karar vermiştir.⁵⁴

3. 5. 4. Edebiyat ve sanat

Gökalp'e göre Osmanlı edebiyatı genel halk kitlelerine değil, yalnızca belli

---

54 U. Heyd, a.g.e., s. 129-135.

bir sınıfa hitap etmiştir. Üstelik biçim ve içerik bakımından Türkçe değil Farsî'dir ve Fransız edebiyatının kötü bir taklididir. Bunun düzeltilmesi ise ancak yabancı ölçülerin terk edilip, Türk halkının beğenisine uyan hece ölçüsünün kullanılmasıyla mümkündür.

Gökalp, Osmanlı şiirine içerik bakımından da karşıdır. Ona göre bu şiir, içeriğini Türk kültüründen almaz. Aksine, biçim hususunda da görüldüğü gibi, Fars kültüründen alır. Bunun tek çözümü ise şiir ve edebiyat alanındaki yabancı egemenliğine son vermektir. Aynı çözüm diğer sanat dalları içinde geçerlidir. Türk sanatçısı Batı tekniğini kullanmalı, fakat biçim ve içeriğini Türk kültüründen damıtmalıdır.

Atatürk'ün ulusal bir kültür sentezi oluşturma hedefi doğrultusunda ortaya koyduğu pratik ile Gökalp'in ileri sürmüş olduğu ulusal sanat teorisi birbiriyle örtüşmektedir. Özellikle, Gazi'nin "Özsoy Operası" özelinde oluşturmaya çalıştığı model ile Gökalp'in; tekniği Batılı, içeriği Türk olan milli bir müzik oluşturma önerisi, dikkate değer paralellikler sergilemektedir.⁵⁵

3. 5. 5. Vatanseverlik ve uluslararasılık

Gökalp, ortaya koyduğu milliyetçilik-Türkçülük idealeline uygun olarak, bütün enternasyonalist fikirlere karşı temkinli bir şekilde yaklaşır. Özellikle Batıdan gelen bu gibi düşüncelerin, yine Batılıların çıkarlarına hizmet ettiğini düşünür. Ona göre imparatorluklar dönemi bitmiştir ve milli mücadeleler dönemi açılmıştır. Bu yeni dönemde ise; enternasyonalist çözümlerden önce, bütün milletlerin bağımsızlıklarını elde etmelerine yardımcı olacak çözüm modellerinin üretilmesi ve her millete kendi bağımsız devletini kurma hakkının tanınması gerekmektedir.⁵⁶

3. 5. 6. Turancılık

Yukarıda da değinildiği gibi, bir taraftan çok uluslu imparatorluklar dönemi kapanırken, diğer taraftan aynı millete mensup halkların birleşmesi dönemi açılmıştır. Gökalp'e göre bu yöneliş son tahlilde, bütün Türklerin tek bir devlet altında birleşmelerine vesile olacaktır. Gökalp, önceleri bunun siyasi bir birlik olacağını ileri sürse de daha sonraları söz konusu birliğin kültürel planda gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bunun için atılacak ilk adım ise, İstanbul Türkçesi'nin ivedi olarak bütün Türk alemine yaygınlaştırılmasıdır. Dil birliği, beraberinde kültürel birliği de getirecektir.

Fakat daha sonraları Gökalp bu düşünceden de vazgeçmiş, onun yerine söz

⁵⁵ U. Heyd, a.g.e., s. 135-137.

⁵⁶ U. Heyd, a.g.e., s. 137-140.

konusu birliğin ancak ortak bir kültürel mirasa sahip olduklarını iddia ettiği Oğuz Türkleri'nin, yani Türkiye, Azerbaycan, İran ve Harzem Türkleri'nin arasında gerçekleşebileceğini savunmaya başlamıştır. Atatürk'ün, Sovyetler ile yapılan dostluk antlaşmasına uygun olarak, milliyetçiliği yalnızca ülke topraklarıyla sınırladığı ve diğer Türklerle samimi dostluk ilişkisinden öteye geçecek siyasi bir ilişkiyi kabul etmediği de düşünülecek olursa, Gökalp'in Turancılık ile ilgili son dönem fikirleriyle, Atatürk'ün dış politikası arasında bir eşgüdüm olduğu görülmektedir.⁵⁷ Bu eşgüdümün salt Gökalp'in zihinsel faaliyeti sonucu mu olduğu, yoksa Türkiye'deki hakim politikanın mı Gökalp'in fikirlerini şekillendirdiği noktasında ise Gökalp'in İttihat ve Terakki dönemindeki fikir değişimleri de göz önüne alındığında, ikinci seçeneğin çok daha kabul edilebilir olduğu rahatlıkla söylenebilir.

3. 5. 7. Azınlıklar

Gökalp ilk dönemlerinde azınlıklar konusunda, daha önce de değinildiği gibi, Osmanlıcı görüşleri benimsemiş, buna bağlı olarak bütün vatandaşların kendini Osmanlı olarak göreceği bir "topluluklararası" devletin kurulmasını savunmuştur. Fakat kısa süre sonra, gayri-müslim ya da Müslüman tüm azınlıkların İmparatorluğa karşı başkaldırmaları, onun bu fikirlerinden vazgeçmesine neden olmuştur. Özellikle gayrimüslimlerin, askerlikten muaf olmaları nedeniyle elde ettikleri ekonomik avantajlar, Gökalp'e göre Türkler için çok olumsuz neticeler doğurmuştur. Bu olumsuzlukların aşılması içinse tek millettten oluşan ulus-devlet modelini önermiştir. Gökalp'in öngörmüş olduğu bu homojen ulus-devlet modeli, Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nde hayata geçirilmiştir.⁵⁸

3. 5. 8. Yönetim biçimi

Gökalp'in Türkiye'de kurulmasını öngördüğü yönetim biçimi milli demokrasidir. Ona göre bu demokratik yönetim ancak, yöneticilerin sadece milleti temsil ettiği ve onun hizmetinde olduğu homojen bir millette kurulabilir. Onun öngördüğü demokrasi modeli, daha çok, halkçılık olarak adlandırılabilir bir modeldir. Bu modelde ise asıl belirleyici olan halkın çıkarlarını halk için savunacak seçkinler ve liderlerdir. Gökalp aradığı bu seçkin sınıfı ve karizmatik liderini, Mustafa Kemal'de ve onun devrimci kadrolarında bulmuştur.

İlk yıllarında, halk demokrasisinin ancak halkın bilinçlendirilmesinden sonra gerçekleşebileceğini aşağıdan yukarı devrim anlayışını savunan Gökalp, Mustafa

57 U. Heyd, a.g.e., s. 141-145.

58 U. Heyd, a.g.e., s. 145-148.

Kemal Paşa'nın devrimleri sürecinde bu görüşten vazgeçmiş ve devrimin yukarıdan aşağıya doğru merkezîyetçi bir anlayışla yapılmasını savunmaya başlamıştır. Böylece devrimin önce pratik olarak hayata geçirilmesi, daha sonra ise halka bilinç götürülmesi şeklinde gerçekleştirilmesi fikrine yakınlaşmaya başlamıştır.

Devletin siyasal ve sosyal yaşama müdahalesi noktasında ise siyasetle kültürün ayrılmasını savunmuş ve devletin bilimsel, akademik ve sanatsal hayata müdahalesine karşı çıkmıştır. Ona göre devlet yalnızca, bu alanlara sağlayacağı ekonomik imkanlarla özgür kültürel faaliyetlere destek sağlamalı, bunun dışında herhangi bir müdahalede bulunmamalıdır. Ona göre devletin temel amacı; kendini yönetmesi ve ilerlemesi için halkı eğitmek ve İmparatorluk geleneğinden kalma kadercî ruhun yerine girişimciliği ikame etmek olmalıdır.⁵⁹

3. 5. 9. Sosyalizm ve dayanışmacılık

Gökalp sınıf mücadelelerine ve sosyalizme karşıdır. Marksizmin işçi sınıfını temel alan görüşlerinin millî bütünlüğü sarstığını savunur. Ona göre halkın temel ihtiyacı, milletin bütün kesimlerinin eşitliğine dayanan bir modeldir, Marksizm ise sadece bir sınıfın ayrıcalıklı pozisyonuna dayalı bir sistem önermektedir. Bütün bu düşüncelerine rağmen Gökalp sosyalizmi tamamen reddetmez. Ancak sanayileşmesini tamamlayamamış bir ülke olan Türkiye'nin tarihsel koşullarının bu sisteme uygun olmadığını, daha henüz sosyalizmin dayanacağı sınıf olan proleteryanın tam anlamıyla oluşmadığını savunur. Türkiye'nin henüz bağımsızlığını elde etme noktasında olduğunu ileri süren Gökalp'e göre yapılması gereken, dış düşmanlara karşı milletin bütün unsurlarını birleşik bir cephede toplamaktır. Ancak endüstrileşmenin tamamlanmasından sonra bir sosyalist düzen düşünülebilir, ki bu dahi millî hareketin bir parçası olmak zorundadır.

Gökalp'in yukarıda bahsi geçen sınıfsız toplum anlayışı, Atatürk'ün düşünce ve uygulamalarıyla birebir örtüşmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 yılı Kurultayında kabul edilen tüzüğün, halkçılık ilkesiyle ilgili bölümünde geçen şu ibareler neredeyse Gökalp'in ağızından dökülmüş gibidir:

"...Türkiye Cumhuriyeti halkını, ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdi ve sosyal hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir topluluk telakki etmek esas prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük zanaat sahipleri, sanayiciler, tüccarlar, Türk millî bünyesinin çalışma organlarıdır. Bunların her birinin çalışması, öbürünün ve kamunun hayatı ve benliği için zorunluluktur".⁶⁰

59 U. Heyd, a.g.e., s. 148-156.

60 Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk 'Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik'*, Ankara 2004, s. 526

14 Ağustos 1920 tarihli bir konuşmasında ise Atatürk şu sözleri söylemiştir:

“...bilhassa Bolşevizm millet içinde mağdur olan bir sınıf halkı gözönüne alır. Bizim milletimiz ise bütünüyle mağdur ve mazlumdur”.⁶¹

Bu sözlerden de anlaşılmaktadır ki Atatürk de aynen Gökaltp gibi, Türkiye’de sınıfsal bir ayrımın yapılamayacağını düşünmekte ve milletin, aynı cephede topyekun mücadele etmesini savunmaktadır.

Sonuç olarak Gökaltp, tarihsel koşulların oluşmamış olmasından dolayı sosyalizmin Türkiye’de uygulanamayacağını düşünmektedir. Bununla birlikte milleti sınıflara bölmenin ve bir tek sınıfa ağırlık vermenin doğru olmayacağını savunmakta, milletin topyekun aynı cephede birleştirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Gökaltp’in sosyalizm konusundaki düşünceleri ve sosyalizmin o dönem için Türkiye’ye uygun bir sistem olmadığı hakkındaki görüşleri, Atatürk’ün ortaya koyduğu söylemlerle birebir örtüşmektedir. Dahası Gökaltp’in önerdiği ekonomik modellerle Atatürk’ün karma ekonomik sistemi de bire bir örtüşmektedir. Gökaltp devletteki keskin ekonomik farklılıkların ortadan kaldırılması için, kapitalizm ve sosyalizm arasında ne özel mülkiyeti dışlayacak ne de kamu mülkiyetini ve sosyal adaleti görmezden gelecek bir uzlaşma aramaktaydı. Denilebilir ki Atatürk, getirdiği Türkiye’ye özgü ekonomik modellerle, tam da bu uzlaşmayı sağlamaya çalışmıştır.⁶²

3. 5. 10. Siyasi ekonomi

Gökaltp, herşeyden önce modern ekonominin gelişebilmesi için öşür, vakıflar ve faiz yasağı gibi geleneksel hukuka özgü uygulamaların terk edilmesi gerektiğini öne sürer. İkinci olarak da serbest ekonomik modellerin yerine korumacı ve ithal ikameci politikaların uygulanmasını savunur. Ona göre serbest ticaret Osmanlı’yı köleleştirmiştir ve yapılması gereken, daha korumacı milli bir ekonomi politikasının uygulanabilmesidir. Gökaltp ileri sürdüğü bu politikalara o derece bağlıydı ki; söz konusu politikaların halk tabanında da yayılabilmesi için, ekonomik faaliyetlere devlet müdahalesini savunan, İktisat Mecmuası’nın yayınlanmasında aktif olarak görev almıştır.

Gökaltp’in ekonomi-politik anlayışı kısaca devletçilik olarak tanımlayabileceğimiz ve uygulandığını Kemalist Cumhuriyet’te gördüğümüz ekonomik modelidir. O özel sektörün kapsamlı bir ekonomik kalkınma programı hazırlayamayacağı-

61 ABE, 9.cilt, İstanbul 2002, s. 177

62 U. Heyd, a.g.e., s. 157-163.

nı ve uygulayamayacağını düşünmekte ve bu gibi bir planlamayı ve uygulamayı ancak devletin gerçekleştirebileceğine inanmaktaydı. Gökalp'in bu konudaki görüşleri, bilindiği gibi Atatürk'ün oluşturduğu ekonomik modelde de geçerli olan görüşlerdi. Atatürk'ün ekonomi politikası, devlet planlamasına ve devletin öncülüğünde yapılacak sanayileşme atılımına dayanmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında Gökalp'in görüşleriyle Atatürk'ünkiler arasında herhangi bir zıtlık görülmemekte, aksine diğer konularda olduğu gibi bir paralellik sezilmektedir. Her ikisi de devletçi, her ikisi de ithal ikameci bir politikayı savunmakta, sınırsız yabancı yatırıma açık liberal ekonomik modellere ihtiyatlı yaklaşmaktaydılar.⁶³

4. ZİYA GÖKALP'İN DEĞERLENDİRİLMESİ

4. 1. Bilgin ve Şair Olarak Ziya Gökalp

Gökalp, her ne kadar fikirlerini siyasi olaylara göre sıklıkla değiştirse de özellikle Türk tarihi, medeniyeti ve sosyal şartlarının sistematik bir araştırması için modern sosyoloji metodlarını kullanan ilk Türk düşünürü olmak gibi bir ayrıcalığa sahiptir. Fikirlerini siyasi olaylara göre şekillendirmesi ise büyük ölçüde; ilgilendiği konuların dönemin sorunlarıyla iç içe geçmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra Gökalp, her düşünüre nasip olmayacak bir şekilde, devrinin önde gelen şahsiyetlerini ve fikirlerini doğrudan etkileyebilmiş bir düşün adamıdır.

Gökalp, Türkiye'nin düşün yaşamında birçok yeniliklere de imza atmıştır. Türkoloji bilimi kısmen, sosyoloji ise tamamen Gökalp'in çalışmaları neticesinde yaygınlaşabilmiştir. Türk folkloru ve eski Türk tarihi hakkındaki çalışmaları da gelecekteki birçok çalışmanın temellerinin atılmasını sağlamıştır. Halk edebiyatı araştırmaları, onun açtığı yoldan giden araştırmacılar tarafından devam ettirilmiştir.

Gökalp, bir şair olarak incelendiğinde ise estetik açıdan zayıf olduğu görülmektedir. Onun şiirleri daha çok düşüncelerini ifade etmek için kullandığı manzumelerden ibarettir. Genel anlamda biçim zerafetinden ve dil güzelliğinden yoksun ve didaktiktir. Görülmektedir ki Gökalp, şiirinden çok ifade etmek istediği düşünceyle ilgilenmektedir. Esas amacı; halkın eğitilmesidir. Şiir dilini kullanması ise, halkın eğitilmesi için öne süreceği bazı fikirlerin en iyi bu yolla anlatılacağına olan inancıdır.

Netice olarak Gökalp, kendi düşünce sistemini geliştirebilmiş özgün bir fikir adamı olmamakla birlikte, döneminin düşüncelerini en iyi şekilde temsil edebilmiş eğitici bir kişilik ve didaktik şiirleriyle, kitlelere siyasi bilinç aşılayabilmiş etkili bir şair olmayı başarabilmiştir.⁶⁴

63 U. Heyd. a.g.e., s. 163-166.

64 U. Heyd, a.g.e., s. 185-194.

4. 2. Ziya Gökalp'in Milliyetçiliği

Siyaset Bilimi açısından milliyetçiliğin iki modeli vardır. Birincisi; Batı Avrupa'da özellikle İngiltere ve Fransa'da hakim olan modeldir. Bu ülkelerde milli devlet milliyetçilik bilincinden önce varolmuştur. Milliyetçilik bilinci ise gelişirken çağdaş Aydınlanma felsefesine ve akılcılığa dayanmıştır (Modernist yaklaşım). İkinci model ise daha çok Almanya ve diğer Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine hakim olmuştur. Bu model de ise milliyetçilik bilinci, milli devlet oluşmadan çok önce doğmaya başlamıştır (İlkçi yaklaşım). Söz konusu milliyetçilik anlayışında, daha çok duygulara ağırlık verilmiş ve farklı milletlerin doğal özelliklerine vurgu yapılmıştır. Heyd'in belirttiğinin dışında iki milliyetçilik tipini sentezleyen bir milliyetçilik yaklaşımı daha mevcuttur ki bu da etno-sembolcü yaklaşımdır. Buna göre milliyetçilik ideolojisi modern çağın ürünüdür fakat, etnik kimliklerin ve geçmişten gelen etnik sembollerin, mitlerin ve törelerin şekillendirdiği bir muhteviyata sahiptir. Kısaca, etnik yapıdan tamamen bağımsız değildir.⁶⁵

Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, ikinci model olan Alman milliyetçiliği tipidir. Heyd'e göre Gökalp'in bu tip milliyetçilik anlayışına yönelmesinin sebebi, iki devlet arasındaki benzerliklerdir. İki ülkede de askerler en saygın sınıfı oluşturur, ikisi de otoriter bir yönetime sahiptir ve vatandaşın toplumun ortak ülküsünde erimesi düşüncesi her iki ülkeye de hakim olmuştur. Bütün bunlarla birlikte her iki ülkede de o dönem için Batı Avrupa ülkelerindeki gibi, milliyetçilik ideolojisinin yaslanabileceği bir burjuva sınıfı henüz ortaya çıkmamıştır. Bu açılardan bakıldığında, Gökalp'in Alman milliyetçiliğine yönelmesinin en belirleyici nedenlerinin, iki ülkenin de devlete ve yurttaşa bakış perspektiflerinin benzeşmesi ve sosyal yapılarının ortak noktalar taşıması olduğu söylenebilir.

Gökalp'in milliyetçilik anlayışıyla, Almanların milliyetçilik modeli karşılaştırıldığında ilginç benzerliklere rastlanabilir. Örneğin Gökalp'in milli folklor ve destanlarla, eski adet ve geleneklerle yakından ilgilenmesi, Alman milliyetçiliğinin romantik ekolüyle benzeşmektedir. Bunun yanı sıra Gökalp'teki milliyetçilik anlayışının, salt bir siyasi mücadeleden ibaret kalmaması, aynı zamanda, hayatın tümünü kapsayan bir yaşam tarzı olması da Alman milliyetçiliğiyle bire bir örtüşmektedir. Sonuç olarak onun milliyetçilik anlayışı, milli devletini kurmaya odaklı, kitleleri uyandırmayı hedeflemiş, duyguları önceleyen romantik bir milliyetçiliktir, denebilir.⁶⁶

65 Umut Özkırmırlı, Milliyetçilik Kuramları 'Eleştirel Bir Bakış', Ankara 2008, s. 208 vd.

66 U. Heyd, a.g.e., s. 195-203.

5. SONUÇ

Gökalp, fikirleriyle kendi dönemini hem toplum bazında hem de önemli şahsiyetler bazında etkileyebilmiş değerli bir düşünce adamıdır. Onun fikirleri yukarıda da değinildiği gibi özgün fikirler değildir. Disiplinli bir çalışma sonucu Batılı düşünce adamlarından edinilmiş fikirlerin bir sentezidir. Buna rağmen kendi döneminin siyasi olaylarını ve çekilen sıkıntıları yansıtmaları ve bunlara çözümler getirmesi açısından çok önemli fikirlerdir.

Gökalp'in bu çalışmada ortaya çıkan en belirgin özelliği ise fikirlerinin siyasi koşullara göre değişmesidir. Önceleri Osmanlıcıyken, Balkanlardaki ayrılıkçı hareketlerden sonra milliyetçiliğe eğilim göstermesi, aşağıdan yukarıya bir devrimi savunurken Kemalizm'in ağırlık kazanmasıyla birlikte fikrini değiştirerek, yukarıdan aşağı bir devrimi savunmaya başlaması, ilk başlarda İslam'ı birleştirici bir unsur olarak görürken, Müslüman ülkelerin ayaklanması sonucunda bundan vazgeçmesi ve padişaha karşı olunduğunda bireysel özgürlüklerden yanayken, toplumun idealleri söz konusu olduğunda ise toplumsal özgürlüklerin bireysel özgürlüklerden baskın olduğunu öne sürmesi gibi örnekler, onun bahsedilen bu özelliğinin en belirgin delilleridir denebilir. Bu özelliği ise onun; dağınık düşünceli, fikirleri oturmamış biri olduğunu ortaya koymaktansa, pragmatik bir düşünce adamı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak o ülkesi ve milleti için en iyisini isteyen ve bunun olması için de hangi ideal veya doktrin daha faydalıysa onu kullanmak zorunda olan bir düşünce önderidir.

Milliyetçilik anlayışı ise irredentist ve ırkçı olmaktan çok uzakta, kültürel bir bütünlük idealini hedeflemektedir. Ona göre milletin bütün fertleri birlik ve dayanışma içinde çalışarak dış düşmanlara karşı tek vücut olmalıdır. Yalnız bu milli birlik, diğer milletlerden kendini üstün gören bir çizgide değil kendini onlarla eşit gören bir çizgide ilerlemeli, çağın gerektirdiği medeniyet seviyesine ulaşmalıdır. Gökalp'in bu düşüncelerinin ve milliyetçilik anlayışının, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışıyla ne kadar benzeştiği açıkça görülmektedir. Tek farkları ise Gökalp'in milliyetçiliğinde din unsurunun da belirleyici oluşudur. Bunun dışında kalan bütün tariflerde Atatürk'le aynı düşüncüyü savundukları görülmektedir.

Gökalp, Atatürk'le salt milliyetçilik kavramının içeriğinde değil, daha birçok kavram ve düşüncenin içeriğinde de uzlaşmış görünmektedir. Detay sayılabilecek ayrışmaların dışında ikisinin düşünce ve eylemlerinde önemli paralellikler görülmektedir. Bu paralellikler, Mustafa Kemal'in: "Fikirlerimin babası Ziya Gökalp'tir" sözüyle de açıkça onaylanmıştır.

Sonuç olarak Ziya Gökalp, çağını ve kendinden sonra gelen nesilleri önemli derecede etkileyebilmiş bir fikir ve eylem adamıdır. Milliyetçilik idealinin önemli düşünürlerinden ve öncülerinden birisidir. Aynı zamanda bütün bu özelliklerine

rağmen, teorik anlamda içinde bulunduğu tarihsel kısıtlılıkları aşamamış olduğu görülmektedir. Devrin koşulları, eğitim sistemi ve Gökalp'in kişisel formasyonu gereği konulara yüzeysel biçimde yaklaştığı, altyapısal gelişmeleri yeteri kadar değerlendirmeye almadığı açıktır. Ona göre tarihsel olgular ve gelişmeler, yüzeysel nedenlerin yüzeysel sonuçlara bağlandığı bir görüngüler dünyasında yaşanmaktadır. Görünenden ve sonuçlardan öte bir gerçeklik söz konusu değildir. Gelişmelerin altında yatan nesnel koşullar ve tarihsel sürecin getirdiği maddi birikim Gökalp için değerlendirme dışıdır. Onun için yegane mühim hadise büyük adamların ortaya attığı fikirlerin sürüklediği idealist bir dünya tasavvuruydu. Bunun dışında bir realite tanıımıyordu. Dolayısıyla yorumları ve teorik üretimi de bu perspektifin sınırlılıklarını asla aşamamıştı. Ancak, büyük fikir adamı Cemil Meriç'in Gökalp hakkında kaleme almış olduğu şu sözleri alıntılanmak, bir hakkın teslimi babında gereklilik arz etmektedir:

“Gökalp samimidir, ciddidir, dürüsttür. Belki yaşadığı devirde ondan çok daha bilgili insanlar vardı. Gökalp'in onlardan farkı işi ciddiye almış olmasıdır... O devride Akçuroğlu, Ağaoğlu, Hüseyinzade gibi insanlarla milliyetçiliği kurmuş olması feyizli meyvalar vermiştir. Osmanlı ülkesinin yandığı bir devirde uzun araştırmalara vakti yoktu. Yangını söndürmeliydi.

Fikir adamlarını ya putlaştırarak ahırız, ya da ilmin tarafsız, hürmetkar davranışıyla. Gökalp'in en büyük hatası hars'ı kültürün yerine ikame etmesi değildir. Gökalp 48 yaşında öldü, o zaman yaşasaydık belki aynı hataları yapmaya biz de memur olurduk. İnsanlar mukaddes değildir.

(...) Ziya Gökalp bütün fikir adamları gibi birçok hataları olan bir fanidir. Hataların ülkenin her sınırından girdiği bir devirde yaşıyordu. Her ideolog gibi bir devrin hatalarını ve sevaplarını aksettirir.”⁶⁷

---

67 Cemil Meriç, Sosyoloji Notları ve Konferanslar, 5. Baskı, İstanbul 1993, s. 307, 308.

KAYNAKÇA:

Kitap, Dergi, Makale:

1. Akçura, Yusuf, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981.
2. Akçura, Yusuf, **Türkçülüğün Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998.
3. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, 9.cilt, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002
4. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, 14.cilt, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004
5. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, 17.cilt, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005
6. Atay, Falih Rıfkı, **Batış Yılları**, Pozitif yayınları, İstanbul 2012.
7. Georgeon, François, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, 3. baskı, çev.: Alev Er, İstanbul 1999
8. Haspolat, Evren, “Meşrutiyetin üç Halkçılığı ve Kemalist Halkçılığa Etkile-ri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, sayı 47, (Bahar 2011)
9. Hazırlayan: Uğurlu, Nurer, **Medeni Bilgiler**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003
10. Heyd, Uriel, **Türk Milliyetçiliğinin Kökleri**, Pınar Yayınları, İstanbul 2001
11. İlhan, Attila, **Ulusal Kültür Savaşı**, 2. baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998
12. İlsever, Ferit, **Cumhuriyet Devrimi Kanunları**, 3. Baskı, Kaynak Yayın-ları, İstanbul 1997
13. Kocahanoğlu, Osman Selim, **İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargı-lanması (1918-1919)**, Temel Yayınları, İstanbul 1998
14. Meriç, Cemil, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, 5. Baskı, İletişim Yayın-ları, İstanbul 1993,
15. Muhammetdin, Rafael, **Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.
16. Özkırımlı, Umut, **Milliyetçilik Kuramları 'Eleştirel Bir Bakış'**, Ana-kara 2008.
17. Parla, Taha, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, 4. baskı, İstanbul 2001.
18. Tahir, Kemal, **Çöküntü**, Hazırlayan: Cengiz Yazoğlu, Bağlam Yayıncılık, Ankara 1992.
19. Tekinalp, **Kemalizm**, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004.
20. Turan, Şerafettin, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989
21. Turan, Şerafettin, **Mustafa Kemal Atatürk 'Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik'**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2004

22. Ülken, Hilmi Ziya, **Ziya Gökalp**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007
23. Yalçın, Hüseyin Cahit, **Tanıdıklarım**, 2. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
24. Türkiye Diyanet Vakfı, **İslam Ansiklopedisi**, 17.cilt, <https://cdn.islaman-siklopedisi.org.tr/dosya/17/C17005879.pdf>, (erişim 30.11.2020).
25. <https://kutuphane.ttk.gov.tr/search?query=Heyd,%20Uriel.>, (erişim 30.11.2020) .Arşiv:
26. BOA, HR.İM, gömlek no: 245, sıra no: 23.
27. BOA, 30-18-1-1, gömlek no.: 57, sıra no.: 15.
28. BOA, 30-10-0-0, gömlek no: 392, sıra no: 4.

● Bölüm-5●

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ SÖYLEMİ VE ÇEVRECİLİK: POLİTİK VE İDEOLOJİK İŞLEVLERİNE DAİR

Doç. Dr. Devrim Özkan¹

---

¹ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Medya ve İletişim Bölümü, ozkandev@hotmail.com.

Giriş

Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, yoğun çevre kirliliğinin dünya genelinde yaşanmaya başlamasıyla, çevreci söylem gündelik yaşamın sıradan bir parçası haline geldi. Politik, ideolojik ve sosyal bir hareket olarak her sahada doğruluk iddialarında bulunabilecek bir meşruluk edinmek için yaygın ve işlevsel bir biçimde kullanılan çevrecilik, her geçen gün daha etkili hale geldi. Bu etki öyle bir boyut kazandı ki diğer ideoloji ve politik hareketlerden çoğu, adeta kendiliğinden, çevreciliğin söylemini farklı ölçülerde kabul edip tekrarlamaya başladı. Çevrecilik, solun en ucundan radikal sağa kadar tüm politik yelpazede belirleyici hale geldi. Bu etkililiği çok sayıda çağdaş gelişmeden güç aldı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren iki atom bombasının, insanlığı kendi eylemlerinin muhtemel neticelerinden korkar hale getirmesi, çevreciliğin etki sahasını hızla genişletti. 1960 ve 70'li yıllarla birlikte Avrupa genelinde modern rasyonel düşünceye yönelik eleştirirler, sosyalist hareketlerin hızla "yeşil politikalar" geliştirmelerine yol açtı (1, s. 10). Bu sayede, belgesel kanallarından ekonomi dergilerine kadar pek çok sahada çevreci söylemin derin izlerini gözlemleyebilmek mümkün hale geldi. İnsanın, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca, tarihte görülmemiş ölçüde yeryüzünü biçimlendirmek için devasa bir atılıma kalkışmasının kurgusal neticelerini öngörerek salınan korku, çevreciliğin gücünü arttıran bir etki yarattı. İnsanı diğer canlılardan farklı kılan "inşa edip dönüştürebilme fiili" korkuları besleyen bir tema olarak kullanıldıkça, çevrecilik bir tür ideolojik "meşruluk" elde etti. Bu özelliklerinden dolayıdır ki, çevreciliğin kapsamlı bir biçimde analiz edilmesi zaruret arz etmektedir. Bu bölümde, çevre kirliliği ve iklim değişikliğinden ayrı olarak, çevreci söylemin insani varlığa dair geliştirdiği söylem analiz edilmektedir.

I.

Ekonomi ve yönetim şekli konularında tamamen farklı düşünceleri dile getiren çoğu politik hareket, çevrecilikle yayılan insana dair güncel kavrayışları göz ardı ettiler. En azından fazla önemsemediler. Hâlbuki insan hakkında geliştirilen her türlü düşünce politik hareketlerin esasını teşkil eder. İnsan, "dünyanın sonunu getirmesi muhtemel tek canlı" olarak kurgulanırken, insanın tüm fiillerini engelleyecek bir dünya görüşü kendiliğinden egemen olur. Bu koşullar altında insan hak ve özgürlüklerine dair meseleler, önemsiz görülmeye başlar. Yönetim şeklinin ne olması gerektiğinden ekonominin nasıl işletilmesi meselesine kadar politika biliminin temel uğraşları, insanın daha ideal koşullarda yaşamasını sağlama kaygısını dile getirir. Bu kaygılar, amaçlanan sonuçlara ulaşmayı sağlamayan yaklaşımlara neden olabilse de, insanın yaşam koşullarını mükemmelleştirmek

çoğu politik hareketin temel motivasyonudur. İnsan özgürlüğünü önceleyen politik hareketler, insani fiillerin en mükemmel bir biçimde gerçekleştirilebilmesini sağlayan politik ve ekonomik bir yaklaşım geliştirmek için çabalar. Bunun için “olması gereken” ile “olabilecek” arasında bir dengenin kurulması için çalışırlar. Bir diğer ifadeyle nazariyelerin gerekli olduğunu söyledikleriyle “uygulanabilirlik” arasında etkileşimli bir sürecin işletilmesiyle, mümkün olduğunca ideal bir sistemin teşekkül etmesi sağlanmaya çalışılır. Buna karşı, insan, dünyanın ve doğanın işleyişini bozan tahripkâr bir canlı olarak kavrandığında, insanın yeryüzündeki tüm etkinliklerini çeşitli gerekçelerle kısıtlayan bir tür despotik felsefe her sahada görünür hale gelir. Çağımızda bunun adı “çevrecilik”tir.

İnsanı dışlayarak doğayı kavramaya yönelik natüralist dünya görüşlerine, tarih boyunca rastlanır. Tasavvur edilen idealize edilmiş doğanın, insanın mimari, sanatsal ve ekonomik faaliyetleriyle oluşturduğu dünyadan çok daha iyi olduğu inancı, insansız bir yeryüzü özleminin temelinde yer alır. İnsanı gereğinden fazla yer kaplamaya başlayan bir “hastalık” biçiminde konumlandırmak, abartılarak estetize edilmiş bir doğa tasarımıyla ilham alır. İnsanı pek çok kötülüğün kaynağı biçiminde kavramak çeşitli dinlerde de sıklıkla öne çıkabilen bir eğilimdir. Günahkâr olduğu için yeryüzüne sürülen insanın, her türlü şeytani eylemin peşine takılma eğiliminde olduğuna dair inanç, insanı baskılamaya yönelik gerekçeler üreten çeşitli dinlerin söylemlerini biçimlendirir. Asya’da Hinduizm, insana doğayı dönüştürmeden uyum sağlamasını salık verirken, inziva hayatını kutsayan Budizm’e kadar pek çok din, dünyayı insandan korumaya yönelik bir söylem geliştirir. İnsanı doğadan izole ederek “zararsızlaştırma”ya yönelik bu ve benzeri söylemler “merkezi iktidarlar”a güç verir. İnsan kötülük potansiyeli taşıdığından baskılanması gerek bir varlık olarak kurgulandığında, gerçekleştirebileceği tüm özgür fiillerin kısıtlanabilmesini sağlayan uygulamalar kendiliğinden meşruluk edinirler. Bu sayede iktidar, insanı sınırlandırmak ve baskılamak için, her türlü hakkı edinmiş bir halde, kutsal bir görev yüklenmişçesine, sınırsızca çeşitli uygulamalar gerçekleştirebilir.

“The Matrix” (2) filminde, insanın dünyayı yok etmekte olan bir virüs olduğuna dair ünlü söylevini veren Ajan Smith’in (Hugo Weaving) düşünceleri farklı tarzlarda karşımıza çıkmaktadır. Ajan Smith diğer tüm memeli canlılar çevreleriyle dengeli bir gelişim gösterirken, insanın, tıpkı virüsler gibi, etraflarındaki doğal kaynakları tüketerek çoğaldıktan sonra bir başka sahaya sıçradığını ileri sürerek, kendilerinin özünde bir hastalık (ya da salgın) olan insanın tedavisi olduklarını iddia eder. Ajan Smith’in savunduğu görüş, aslında bizlere hiç de yabancı değildir. Yeryüzündeki gelişmeleri “anti-hümanist” bir bakış açısıyla değerlendiren klasik yapısalcı dünya görüşlerinin yapmaya çalıştıkları gibi, dünyayı insansız bir

biçimde kavramaya çalışmanın kökenleri çok eskilere dayanır. İnsanın yeryüzünde etkinlikte bulunmasını kısıtlayan yönetim şekillerine ilham veren bu ve benzeri kavrayışlar, özgürlüğün en büyük düşmanıdır. Bunlar sayesinde, her türlü yasaklamaya meşruluk kazandırarak insanın zincire vurulup eylemde bulunamaz hale getirilmesini sağlayacak “sistemler” tasarlanır. İnsanın, özgür bırakıldığında kontrol edilemez bir varlık olduğuna dair tüm düşünceler, iktidarın mutlak bir biçimde tesisi edilerek değişim ve gelişimin ortadan kaldırılmasını amaçlayan “yönetim şekilleri”ne hizmet eder. Bu ise, özünde, insanın var olabilme olanağını ortadan kaldırmaya yönelik kapsamlı bir kalkışmadır.

İnsan, özsel niteliklerini fiile geçirip, yeryüzünü değiştirmek ve dönüştürmek suretiyle kendisini yansıtan eserleri meydana getirerek var olur. Yeryüzünde sadece insan, amaçlı eylemle ahlaki ve fiziksel gelişimi temin etmek için bilgi üreten bir varlıktır (3, s. 3). İnsanın, bu bilgi üretimini gerçekleştirip, kendi varlığını yaşama geçirebilmesi için yapması gereken başlıca etkinlik özgür olmaktır. Bu sayede insan tüm harici etkenlerden bağımsız bir biçimde özerkliğinde kendisini var ederek, dünyada kendisini yansıtacak eserler meydana getirir. İnsanın varoluşunu kısıtlamaya yönelik her türlü girişim, herhangi bir meşruluk iddiasında bulunamaz. Böylesi girişimlerin hangi gerekçelere dayandıkları da önemli olmaktan uzaktır. İnsanı baskılayıp sınırlandırmaya çabalayan tüm söylemler ve yönetim şekilleri, insan için kısıtlanmanın varlığını sürdürebilmesini sağlayacak biricik çıkış yolu olduğunu öne sürer. Hâlbuki insanın kendisi olmasının olanaklarını ortadan kaldıracak “sınırlanmışlık” (limitedness) var olmayı anlamsızlaştırır.

II.

İnsanın yeryüzünde değiştirici ve dönüştürücü bir fail olarak var olmasına çeşitli sınırlamalar getiren “çevrecilik” gibi kavrayışlar, nasıl olup da yaygın kabul görmek suretiyle etkili hale gelebilmiştir? “Uluslararası Çevreci Kuruluşlar”ın² sayısı ve yaygınlığı böylesi bir soruyu gündeme getirmektedir. Gerçekten de insanların geleceğe yönelik endişelerini anksiyete boyutuna taşıyarak, her türlü politik, ekonomik ve kültürel etkinliği kısıtlamaya yönelik bir girişimin gücünü nereden aldığı önemli bir meseledir. İnsani fiillerin, geçmişte neden oldukları tahribatları onaracak sayısız icatta bulunduğu her geçen gün daha net bir biçimde ortaya çıkarken, üretimde bulunma kapasitesini kısıtlamaya yönelik söylem ve politikaların giderek yaygınlaştığı da gözlenmektedir. Bu durumun vuku bulması, uluslararası politik gelişmeler göz ardı edilerek açıklanamaz. “Uluslararası

---

2 Burada anılan Uluslararası Çevreci Kuruluşlar (International Environmental Organizations), “Birleşmiş Milletler Çevre Programı” (UNEP-1972), “Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği”(IUCN-1948) ve Greenpeace(1969-1972) gibi kuruluşları içermektedir.

Çevreci Kuruluşlar”ın politikalarını uygulamaya geçirmek için, “Akdeniz Eylem Planı”nda (MAP) olduğu gibi devletleri seferber etmeye yönelik çabaları dikkat çekicidir (4, s. 95-97). Devletlerin gücünü kullanarak gelişim dinamiklerini kontrol altında alıp, kimin ne derece ilerleme kaydedeceğinin tek belirleyicisi olmayı arzu eden bir “politik merkez”, gelişmekte olan ülkelerin dinamizmini baskı altında tutmaya çalışıyor olabilir mi? Bu sayede, insan olmanın biricik ifadeleri olan üretme, değiştirme, dönüştürme ve icatta bulunma, sadece belirli bir kültürün ayrıcalığı haline getirilmeye mi çalışılmaktadır?

Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren merkez ülkelerin dışındaki uluslar, ekonomik, politik ve kültürel atılımlarda bulunmak için büyük bir özveriyle çalıştılar. İkinci Dünya Savaşı’ndan henüz yeni çıkmış “merkez ülkeler” insan kaynağı sıkıntısı çektiklerinde, önemli miktarda gelişme dinamiği çevre ülkelere taşındı. Bu süreçte gerek üretme gerekse tüketme potansiyeli hızla artan gelişmekte olan ülkelere politik ve kültürel atılımlar gerçekleştirmeye başladılar. Aynı süreçte gelişmenin tüm yeryüzüne yayılmasının çeşitli çevresel felaketlere neden olacağına ilişkin endişeler hızla tırmandırıldı. Merkez ülkelerde “Milli Parklar” a hapsedilerek birer eğlenceliğe dönüştürülen “vahşi yaşam”, yok edileceği gerekçeyle, çevredekilerin yerinde sayması pahasına korunmaya çalışıldı. “Gelişmek” ile “doğanın korunması”nın birlikte sürdürülüp sürdürülemeyeceğine yönelik çalışmalar göz ardı edilerek, katı yakıt tüketiminin kullanımı başta olmak üzere pek çok konuda kısıtlamaya gidilmesini sağlayacak politikalar geliştirildi.

Soğuk Savaş ile birlikte dünya iki ayrı egemenlik sahasına bölünerek, devasa süper güçlerin kendi sınırlarında istedikleri gibi at oynattıkları zamanlara tanıklık edilmesi sağlandı. Taraflar kendi bölgelerinde egemenliklerini arzu ettikleri biçimde tesis edebilmenin olanaklarından sınırsızca faydalandılar. Kendi gelişimlerini sınırsızca gerçekleştirmiş “merkez ülkeler”, kendi egemenlik sahasında kalanları diğer süper güçle korkutarak kontrol altında tutmanın sağladığı iktidar olanakları kullanmaktan geri kalmadı. Canavarlaştırılan diğer süper güç, her türlü sınırlama ve baskılamanın aracı haline geldi. Yine bu süreçte birey ve toplumları baskılayıp sınırlandırmanın diğer bir vasıtası olarak kurgulanmış “çevre felaketi senaryoları” yaygın bir biçimde kullanılmaya başladı. İnsan bizzat varoluşunun anahtarı olan fail olma niteliğiyle korkutuldu. İnsanı korkutarak kontrol altında tutmanın bir yolu diğer süper güçken, insanın bizzat kendisinin de endişeler yaratmanın vasıtası olarak kullanılabileceği keşfedildi. Kaynakların nerede ne kadar artabileceği sözde “çevre politikaları”yla belirlenirken, kimin ne ölçüde refahtan pay alacağı da kararlaştırılıyordu. Hala devam etmekte olan bu eğilim, insanların varlıklarını gerçekleştirebilmek için kullanabilecekleri biricik kaynaklar olan refah ve özgürlükten kimin ne ölçüde faydalanabileceğini belirleme cüreti-

ni gösterebilecek noktaya ulaşmış durumunda. Bu nedenle, zamanımızda, “çevre politikalarıyla” ve “insanı biricik kötülük kaynağı olarak gören söylemlerle” inşa edilen sınırların özgürlükler lehine kaldırılması, insani var oluşun en mükemmel bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için zaruret arz etmektedir.

III.

Çevreciler, kimi zaman dolaylı kimi zamansa doğrudan, yeryüzündeki insan sayısının gereğinden fazla olduğunu iddia edebilecek kadar meşruluk elde ettikleri sanısına kapılmış haldeler. Ortaya çıkan çeşitli çevresel problemleri insani gelişime saldırmak için kullanmaktalar (3, s. 8). İnsani varoluşun biricik kaynağı olan, refah ve özgürlük elde edebilmek için üretebilmeyi sağlayan tüm olanakları kısıtlayarak, dünyayı biteviye kendini tekrarlayan bir rutinin egemenliğine terk etmenin peşinde olmak çevreciliğin özünü teşkil etmekte. İnsanı, kuşaklar boyunca aynı şekilde yaşayan diğer canlılar gibi bir tekdüzeliğe mahkûm etmek, değişimi kendi elleriyle temin eden biricik ve en değerli canlının varlığını ortadan kaldırmak manasına gelir.

20. yüzyıl boyunca ortalama insan ömrü her geçen gün artmaktayken, sağlıklı bir çevrede yaşamaya başladığımızı ileri sürmek, sadece olguları göz ardı etmekle mümkündür. Elbette ki dünyadaki çeşitli çevre problemleri mevcuttur. Ancak çevre kirliliğinin çözümü insani etkinlikleri kısıtlamakla sağlanamaz. İnsanın yenilikçi ve icatçı niteliklerinin çevre kirliliğini ortadan kaldıracak konulara odaklanmasıyla geleceğe dair endişeleri ortadan kaldıracak çözümlere ulaşılması en makul yöntem olarak kabul edilmelidir. İdeal bir yaşamın ve geleceğin, eşgüdümlü eylemlerle, birbirimize olumlu katkılar sağlayarak, özgürlük ve refahtaki artışla elde edilebileceği unutulmamalıdır. Her türlü mesele hakkındaki tüm çözümler insanın, iktidarların tüm kısıtlamalarından azade bir biçimde, özgürce gerçekleştireceği eylemlerde saklıdır. Bugün içine doğduğumuz dünyada insani etkinliklerle ortaya çıkan her şey yeryüzünün daha da güzelleşmesini sağlamıştır. Büyük bedeller ödenerek edinilen tüm insani deneyimler, daha özgür ve yaşanabilir bir dünyanın tesis edilebilmesi için etkin biçimde kullanıldıkça, insanlar, çevre kirliliği gibi meseleler de dahil olmak üzere, her şeye çözüm üretebilecek olanaklar edinecektir.

Sonuç

20. yüzyıl boyunca yeryüzünün daha önce hiç olmadığı kadar kirletilmiş olduğu bariz bir gerçekliktir. Gelgelelim bu problemin insani varlığın değersizleştirilmesiyle çözüme kavuşturulamayacağı da görülmektedir. Bu nedenle, her ne kadar insanın yeryüzündeki varlığını devam ettirmesini sağlamak için kısıtlama-

lara gidilmesi gerektiğini savunsa da, çevreci söylem, insani yaşamı değersizleştirmeye çabaladığından, reddedilmelidir. Uluslararası Çevreci Kuruluşlar vasıtasıyla yayılan söylemle “canavarlaştırılan” ve dünya için başlıca tehdit olduğu savunulan insanlığın sunduğu değerler, eşsizdir. İnsani varoluşun yeryüzündeki en önemli değer olduğunun kabulü, yaşamın şimdiye kadarkinden çok daha mükemmel bir biçimde özgürlük ve refahla donatılabilmesini sağlayacak ilk adım olacaktır. Çevreciliğin “insanlık düşmanı” (anti-human) söyleminin yaygınlık ve etkinliği, insanın özgürlük ve refahla varlığını gerçekleştirmesinin önünde bir engel olarak yükselmektedir. İnsanın, gelecekteki evlatlarının daha iyi ve arzu edilir bir yaşama kavuşabilmesi için yapması gereken, şimdiye kadar gerçekleştirdiği “girişimci” (entrepreneur) atılımlardan daha büyüklerini varlığa getirmektir. Bu sayede, yaşam ile özgürlüğün, birbirlerini tamamlayarak, geleceği, bu zamana kadarkinden çok daha iyi hale getirebilecekleri gözler önüne serilebilir.

KAYNAKLAR

1. Eckersley, R. Environmentalism and Political Theory: Toward an Eco-centric Approach. Albany: State University of New York Press; 1992.
2. Wachowski, A. & Wachowski, L. The Matrix, California: Warner Bros; 1999.
3. Gibson, D. Environmentalism: Ideology and Power. New York: Nova Science Publishing; 2002.
4. Yearley, S. Sociology, Environmentalism, Globalization: Reinventing the Globe, London: Sage Publications; 1996.

● Bölüm-6●

ULUSLARARASI GÜÇLERİN ÇIKAR ÇATIŞMALARININ DÜĞÜMÜ: AFRİKA VE GÖÇ

Doç. Dr. Devrim Özkan¹

---

¹ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Medya ve İletişim Bölümü, ozkandev@hotmail.com.

Giriş

Ülkeler ve kıtalar arasında büyük ölçekli gelir farkları mevcudiyetini korurken, dünyanın tüm parçaları, her geçen gün, birbirlerine daha fazla entegre olmaktadır. Bu durumun neden olduğu sosyal, politik ve kültürel problemler ciddi krizlere kapı aralama potansiyeline sahip. Refah ve istikrarı temin etmiş ülkelere yönelik göç talebi son derece fazla. Çevre ülkelerde yaşayan kitleler, kurtuluşu refah sahibi ülkelere göç etmekte görüyorlar. Ayrıca, gerek sosyal, gerekse ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerde “işgücü” maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı, çeşitli problemler yaşanmakta. Pek çok mamulün gelişmiş ülkelerde üretilmesi, ekonomik verimliliğini yitirmiş durumda. Genç nüfusun hızla azalması, gelişmiş ülkelerin sosyal sigorta sistemini tehdit ederken, iş gücü maliyetinin düşürülebilmesi için göçmenlerin kullanılması etkili bir yöntem olarak kullanılmakta. İş gücünün yoğun olarak kullanıldığı sektörlerin yurtdışına çıkmasını engelleme çabasındaki gelişmiş ülkelerin buldukları çözümlerin yeni problemlere yol açması kaçınılmaz görünüyor. Çok kültürlülüğe hemen adapte olamayan toplumlar etnik, kültürel ve dini çatışmaların birer arenasına dönüşebiliyorlar. En nitelikli kurumsal yapıların dahi, kısa sürede, tüm farklılıkları harmoniyle davranmaya sevk edebilmesi mümkün değil. Büyük bir tezadın göstergesi olarak, göçmenler tüm gelişmiş ülkelerde başlıca problemlerden biri olarak görülürlerken, potansiyel risklerin başlıca kaynaklarından biri olarak ele alınmaktadır. (1, s. 1067). Bunun yanı sıra göçmenler, ekonominin canlılığına katkı sağlamaya devam ediyorlar. Göçmenlerin mevcut olmadığı koşullarda çoğu mesleki etkinliği gerçekleştirecek çalışan bulamayacak ülkeler, göçün neden olduğu sosyal problemleri çözüme kavuşturmak konusunda yetersiz kalmakta. Zira ulus devletin dayandığı ulus ortak bir belleğin inşası ile varlığa kavuştuğu halde (2, s. 6), uluslararası göç çeşitliliği arttırarak ulusların ortak belleğini zayıflatır. Dolayısıyla, ne göçmenlerle, ne de göçmenler olmadan yaşamayan gelişmiş ülkeler, polisiye ve askeri önlemleri devreye koymuş görünüyor. Bu çerçevede, bu bölümde, uluslararası güç ve ekonomik çıkar çatışmalarının Afrika’daki sosyal ve politik etkilerinin yanı sıra kıtadan göçü ne derece manipüle ettiği incelenir

I. Afrika’nın Göçü

Dünya-Sistemi teorisine göre göç hareketlerinin yaygınlık kazanmasının başlıca nedeni kapitalist dünya-sisteminin tüm yerkürede egemen ve belirleyici hale gelmesidir (3, s. 9). Bu nedenle, son yıllarda Kuzey Afrika’dan Avrupa’ya yönelik göç hareketi baskısını fazlasıyla hissettirmiş durumda. Afrika’daki yoksulluğun yanı sıra, hukuksuzluk ve şiddetin de neden olduğu göç dalgaları Avrupa’yı kaygılandıran başlıca faktörlerin başında geliyor. Batan gemilerin kazalar sonucu

değil, fakat denizaltılardan atılan torpillerle batırıldığına dair iddialar fazlasıyla ciddi. Şüphesiz ki Avrupa Afrika'dan gelecek devasa bir göç hareketiyle başa çıkamaz. Bu ne ekonomik, ne de sosyal açıdan olanaklı. Gelgelelim göçe ve göçmenlere yönelik artan nefretin Avrupa'nın uluslararası sahadaki hareket sahasını daralttığı da aşikâr. Zira yabancı düşmanlığındaki artışla, dışa giderek kapanan bir dünya görüşünün Avrupa'da egemen hale geldiği dikkat çekiyor. İngiltere gibi bir imparatorluk geçmişine sahip ülkeler, kozmopolit bir toplumsal yapıyı daha hızlı inşa etmekte. Ancak, Almanya, Hollanda ve Fransa gibi tek-biçimli bir toplumsal yapı tesis etme eğilimindeki ülkeler, göçün neden olduğu problemleri çözüme kavuşturmakta zorluk çekiyor. Güney Avrupa'daki ülkeler göçü engellemekle birinci dereceden vazifelendirilmiş durumdadır. Ancak, herkes meseleyi kendi üzerinden atarak kurtulmaya çalışırken, çözümü gerçekleştirecek bir irade ortaya çıkmıyor. İtalya Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya geçiş için en kısa rota üzerinde olduğundan en fazla göç baskısı yaşayan ülkelerin başında geliyor. İtalyan Donanması yaz aylarına yaklaşılmasıyla devriyelerini sıklaştırmış durumda.

Risk, var olan gerçeklikten ziyade, gerçekleşmesi beklenen tehlikelerle kurgulanan bir tür olasılık olarak anlaşılabilir (4, s. 14). Bu nedenle gelişmiş ülkeler uluslararası göçe karşı seferber olmuş haldeler. Dolayısıyla, göçmen gemilerini engellemek için uydular, denizaltılar ve hücumbotlar seferber edilmişken, insan haklarına dair söylemlerin, dünyanın kimi bölgeleri söz konusu olduğunda, sadece satırlarda kaldığı açıkça görülmekte. Libya'dan İtalya'ya hareket eden göçmen gemilerinin uğrak noktalarından bir diğeri de Malta. Göçün başladığı noktalarda durdurulması gerektiğini ısrarla vurgulayan Malta Başbakanı Joseph Muscat sıklıkla çaresiz kalmıştır. Her ne kadar göçmenlerin Avrupa'ya maliyetleri fazla olsa da, göçün durdurulmasına yönelik önlemler de fazlasıyla masraflı. Dolayısıyla, AB ülkeleri maliyeti birbirlerine yükleyerek bütçelerinin istikrarını korumaya çalışıyor. Tüm bunlar yaşanırken, sosyal, kültürel ve politik problemlerle güvenlikle ilgili meselelerin iç içe geçmiş olması çözümü olanaksızlaştırıyor. Netice itibarıyla göçmenler olmadan Avrupa ekonomisinin hızlı atılım geliştiren yeni aktörler karşısında tutunabilmesi, uzun süreçte, giderek zorlaşacaktır. Ancak kitlesel göçün neden olduğu sosyal meselelerin de içinden çıkılması güç koşullar yarattığı da aşikâr. Sonuçta, “ne seninle ne de sensiz” ikilemindeki Avrupa, uzun süre göçmen krizleriyle yaşamak zorunda kalacak gibi.

II. Uluslararası Güçlerin Çıkar kavgalarının Sahası Olarak Afrika

ABD bir yandan çeşitli bölgelerde çıkarlarını güvence altına almaya çalışırken, diğer yandan belirli ilke, değer ve sözlerini de yerine getirme çabasında. Gelgelelim, bunu gerçekleştirmek kolay değil. Nitelikli bir dış politika, ilkeler ile

çıkarlar arasında keskin bir ayrım yapmamak üzerine kuruludur. Zira uluslararası sahada gücün uygulamaya geçirilmesini sağlayan meşruluk “ilkesiz” davranıldığında elde edilemez. Bu nedenle, merkez ülkelerin dış politikaları ilkeler ile çıkarlar arasında sürekli yalpalar. İlkeler ile çıkarların sıklıkla çatıştığı bölgelerden biri de Afrika. Güç dengelerinin sürekli değiştiği koşullarda Afrika’ya dair belirlenen strateji ve politikalar dinamik bir biçimde sürekli yeniden yapılanmakta. Bu değişimi, enerji ve göçmen politikalarından dini ve etnik çalışmalara kadar çok sayıda faktör etkilemekte. Belki de, Afrika’da uluslararası güç dengelerinde etkili olabilecek aktör sayısının az olması, kıtanın basit bir biçimde algılanmasına neden olmakta. Hâlbuki Afrika, dünyadaki en karmaşık siyasi, ekonomik ve kültürel yapıya sahiptir. Elli dört ülkeyi barındıran Afrika, dünyada hızlı büyüyen ekonomilere sahip olmasından dolayı, sosyal ve politik yapıların sürekli dönüştüğü bir kıta. 1.1 milyar insanın yaşadığı Afrika kıtası kırdan kente göçün en hızlı yaşandığı kıta olma özelliğine de sahip. Dolayısıyla, Afrika’da 18 ve 19. yy. Avrupa’sında yaşanan sosyal değişimlere farklı ölçeklerde tanıklık etmek mümkün. Afrika’nın niteliği, gerekli altyapı tesis edildiğinde, yapılan yatırımlardan en fazla verimi en kısa sürede almanın mümkün olduğu bir bölge olmasını sağlıyor. Ancak, devletlerin altyapıyı tesis edememesi yatırım maliyetlerini arttıran bir faktör olmaya devam ediyor. Tüm doğal kaynaklarına rağmen, yoksulluğun büyük bir problem olamaya devam etmesinin başlıca nedeni siyasal yapılardaki istikrarsızlık. Ayrıca, Afrika’da, çok sayıda birbirinden son derece farklı etnik grubun ve dilin mevcudiyeti eşgüdümlü faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesini güçleştirmekte.

Gelgelelim, Fransa, Çin ve ABD’nin ilgi ve çıkarları her geçen gün daha fazla Afrika’da kesişmekte. Bunda rakibin elde edeceği olanakları sınırlayarak, kendi belirleyici konumunu muhafaza etme kaygıları, önemli oranda, rol oynamakta. Afrika’da, Fransa etkisi altındaki bölgeleri muhafaza etmeye çalışırken, Çin etki sahasını genişletmek için yüksek seviyede çaba göstermekte. Afrika, ABD açısından ele alındığında, güvenlik ve dünya düzeninin devamını sağlamak açısından dikkat edilmesi gereken bir bölge. Zira Afrika’daki siyasal boşlukları doldurmayla çalışacak örgütler, kısa sürede diğer kıtalara sıçrama potansiyeline sahip. Bu nedenle, öncelikle, demokratik siyasal sistemlerin tesis edilerek sürekliliklerinin sağlanması başlıca hedeflerden biri. Böylelikle ekonomik büyümenin sağlanarak çatışmaların minimuma indirilmesiyle bölgede barışın temin edilmesi amaçlanmakta. Ancak bölgede etkin olmaya çalışan farklı aktörlerin çıkarları çatıştığında, tüm çabaların işlevsiz hale gelmesine neden olan engellemeler devreye girmekte. Somalili korsanların Aden Körfezi’ndeki etkinlikleri, Afrika’da çıkarları çatışan ülkelerin birbirlerine engel olma çabalarının önemli bir göstergesi. Çıkar çatışmaları “korsan sponsorluğu”na neden olabilecek noktaya ulaşabiliyor.

Sonuç

Modernleşmenin başlıca retoriği, bireyin geleneksel otoritelerin sınırlandırılmalarından azade kılınarak kendisini gerçekleştirmesini sağlayacak özgürlüğü elde etmesinin sağlanacağı vaadine dayanıyordu (5, s. 364). Gelgelelim uluslararası ilişkiler söz konusu olduğunda çok sayıda kurum özgürlükleri ve bireylerin hareket sahalarını kısıtlamak için tesis edilmiş görünmekte. Bu çerçevede, ABD, Afrika'yı tamamen denetim altında tutamadığı koşullarda, enerji piyasasının kontrolünü kaybedeceğinden endişeli olması, uluslararası kurumların kararlarında belirleyici olabilmekte. Bölgenin siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklara mahkûm kalmasının muhtemel neticeleri öngörülebilir olmanın fazlasıyla ötesinde. Çin ise kendi enerji kaynaklarına sahip olmak suretiyle, bağımlılıktan kurtulmanın peşinde. Bu sayede Çin, neleri ne miktarda üretebileceğine kendisi karar verme olanağını elde ederek, uluslararası sahada daha fazla etkili olmak istiyor. Tüm bu nedenlerden dolayı ABD'nin 2015 Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde sergilenen planlar Afrika uygulanırken ilkeler ile çıkarların birlikte gerçekleştirilmeleri, her zaman olduğundan çok daha zor. Tüm aktörler için, ya ilkelerden ya da çıkarlardan vazgeçmenin zorunluluk arz edebileceği bir süreçle karşı karşıya kalınması kaçınılmaz olduğu vurgulanabilir.

KAYNAKLAR

1. O'Brien, Peter. Migration and Its Risks. *The International Migration Review*. 1996 Winter; 30(4): 1067-1077.
2. Gellner, Ernest. *Culture, Identity, and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press; 1987.
3. Bartram, David. *International Labor Migration: Foreign Workers and Public Policy*. New York: Palgrave Macmillan; 2005.
4. Denney, David. *Risk and Society*. London: SAGE Publications; 2005.
5. Quicke, John. Self, Modernity and A Direction For Curriculum Reform. *British Journal of Educational Studies*. 1996 Dec; 44(4): 364-376.

● Bölüm-7●

DEĞİŞEN ULUSLARARASI DENGELER: ABD-ÇİN GERİLİMİ

Doç. Dr. Devrim Özkan¹

---

1 * İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Medya ve İletişim Bölümü, ozkandev@hotmail.com.

Giriş

Dünyadaki güç dengeleri ve gelişmeler kontrol altına alınıp yönlendirilebilir olma niteliğini kaybediyor. Suyun kendi yolunu bulduğu zamanlardan geçiyoruz. En mükemmel bir biçimde teşkilatlanmış devletler dahi, uluslararası güç dengelerindeki değişimlerin dayattığı zorunluluklar karşısında çaresiz kalabiliyor. Zira satranç tahtasında, önemli olan, hangi taş olunduğu değil, diğerlerine göre hangi konumun işgal edildiğidir. Bu nedenle bir “Vezir” kimi zaman bir “Piyon” karşısında çaresiz kalabilir. Artık dünyanın merkezi Avrupa ve Kuzey Amerika merkez hattından Pasifik bölgesine geçiyor. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, dünyadaki toplam üretimin sadece yüzde beşini gerçekleştiren Pasifik Bölgesi, ABD ve İngiltere’nin finansal kapasitesini aşma yolunda önemli mesafe almış durumda. Rusya, Avustralya, Almanya ve Japonya dünya siyasetindeki konumlarını nasıl yapılandırmaları konusunda kararsızlar. Bir yandan geleneksel rollerini devam ettirmeye çalışan bu ülkeler, diğer yandan yeni gereklilikleri dikkate alarak dış politikalarını ve ekonomilerini yeniden yapılandırma çabasındalar. Bu çerçevede, bu bölümde değişen ekonomik ve politik dengelere bağlı olarak yaşanan ABD-Çin gerilimi analiz edilir.

I. İki Başlı Dünya

Üretim ve finansmandaki payı ABD ve İngiltere’yi geride bırakan bir Çin, dünya siyasetindeki tüm konum, rol ve işlevlerin yeniden yapılandırılmasını zorunlu hale getirmektedir. Bunun en geç 2025 de gerçekleşmesi öngörülebilir. Bu arada Çin, kendisine koruma kalkını hazırlamak ile meşgul. Donanma gücünü olabildiğince geliştirmeye ve modernize etmeye çabalayan Çin, DF-21D anti savaş gemisi füzeleri ile ABD donanmasının kıyılarına 1500 kilometreden daha fazla yaklaşmasına engel olmayı başaracak alt yapıyı temin etmiş durumda. Bu sayede elde edeceği dokunulmazlık ve Asya petrollerindeki artan payı ile dünya ekonomisinin rotasını çizebilecek potansiyele sahip olduğunu gösteren Çin, Ortadoğu siyasetini de etkiliyor. Bir ülke, rakiplerini silahlanma yarışına zorlamak suretiyle, ekonomik darboğaza sürükleyebilir. Silahlanma, aynı zamanda rekabet edilen ülkelerin bütçelerinin önemli bir bölümünün savunma harcamalarına aktarılmasını sağlayarak, ekonomik avantajlar elde etmenin bir yoludur. Son on dört yılda, savunma harcamalarını % 500 arttırmış olan Çin, rakiplerinin bütçe düzenlemelerini doğrudan etkilemeyi başardı.

Sosyal çoğulculuğun mevcut olduğu toplumlar içişlerine dair problemleri çözüme kavuşturmakta daha üretken olabilmektedirler (1, s. 239). Aynı durum dışişleri için de geçerlidir. Ancak totaliter sistemler ödün vermez tutumlarıyla siyasetsizliği egemen hale getirebilmekteler. Bu nedenle ABD ile Çin’in silahlan-

ma yarışına girmeleri kaçınılmaz hale gelmiş durumda. Pentagon'un araştırma kaynaklarını DF-21D füze sistemine karşı, savaş gemilerini koruyacak yeni nesil "gemi savunma sistemleri" için seferber etmiş olması, Çin'in görece dokunulmazlığını kaldırmaya yönelik bir hamle girişimi olarak değerlendirilmelidir. Çin'in ekonomide ve dünya siyasetindeki belirleyici güç olma yolundaki ilerleyişinin, Ortadoğu politikalarını etkilememesi kaçınılmaz. Ortadoğu'daki ülkeler giderek siyasal desteğe ihtiyaç duyduklarında ABD'nin dışında alternatifleri olduğunu duyumsamaya başladı. İsrail'in eski politikaları sürdürmekte ısrarlı davranıldığından ABD'nin esnek davranmasına imkân tanımayan yöntemleri devam ettirmekte kararlı olması, Çin'in işini önemli oranda kolaylaştırıyor. İngiltere ve ABD ile son derece kuvvetli kültürel ve siyasi bağlara sahip Avustralya dahi, Çin ile her geçen gün artan ticaret hacminden dolayı, ekonomik krizlerden etkilenmediğinden, giderek Çin ekonomisine bağlı olmayı tercih eden bir konumda yer alıyor. Bu şartlar altında, dünya giderek siyasal ve ekonomik sahada iki başlılığın egemen olduğu bir konjonktüre doğru ilerlemekte. Pekâlâ, böylesi bir iki başlılık gerçekleştiğinde, sürdürülebilir mi? Elbette ki hayır. Eninde sonunda iki merkezi gücün ekonomik ve siyasi çıkarları kapsamlı çatışmaları kaçınılmaz hale getirecektir.

II. Çin ile ABD arasında İran

Çin, İran ve ABD üçgeninde yaşanan gerilim Ortadoğu'daki güç dengelerini fazlasıyla etkilemekte. Dünyanın farklı coğrafyalarından çeşitli aktörlerin sürece dahil olması, meseleyi kompleks hale getiriyor. Gerçekten de Ortadoğu sadece Ortadoğu'dan ibaret değildir. Ortadoğu'daki tüm oyunlar, sadece Ortadoğu'daki oyuncularla değil, fakat dünyanın her yerinden gelenler ile oynanmakta. Bu nedenle son yıllarda gerçekleşenleri kavrayabilmek için tüm dünyadaki güç dengelerinin yeniden yapılanma sürecinin hassasiyet ile analiz edilmesi zaruridir. Son on yıldır ABD'nin İran'a operasyon düzenlemesi için uluslararası bir koro eşgüdümlü bir biçimde çalıştı. Fakat başaramadı. Kullandıkları argümanlar sırasıyla anlamsızlaştı. Fakat ABD'nin, tüm planları hazırlanmış İran operasyonunu gerçekleştirmemesinin arka planında, çok sayıda iktisadi ve siyasi gelişme yatmaktadır. Şüphesiz ki "Şahinler" in etkin olduğu bir ABD yönetimi, İran operasyonunu gerçekleştirmekte tereddüt etmezdi. Gelgelelim böylesi bir operasyon ABD çıkarlarını önemli oranda zedelemiş olurdu. Son on yıldır ABD'nin dünya siyaseti ve ekonomisindeki hegemonyasına yönelik en büyük tehdit, Çin ile İran'ın yakınlaşarak, eşgüdümlü hareket etmeye başlamalarıdır. Afganistan ve Pakistan'da düzenlenen istikrarsızlaştırma operasyonlarının tamamı, İran ile Çin'in doğrudan bağlantı kurmasını sağlayacak kanalların kapatılmasına yönelikti. Hâlihazır-

da Hindistan’a karşı Çin ile Pakistan’ın eşgüdümlü hareket etmeye başlamaları, ABD’ni kaygılandıran başlıca gelişmelerden bir diğeridir. Çin ile İran ekonomik ve siyasal alanda eşgüdümlü davranmaya başladıklarında, enerji problemi ortadan kalkacak olan Çin’in, tüm dünya ekonomisindeki dengeleri değiştireceğine şüphe yoktur.

Tüm bunların yanı sıra Pasifik Okyanusu’ndaki askeri dengeler her an değişme eğiliminde. Çin’in, Pasifik Okyanusu’nda en büyük donanma gücüne sahip olduğu koşullarda, Ortadoğu’dan Avrupa’ya kadar tüm siyasal dengelerin yeniden yapılandırılması gerekecektir. Yeni koşullara uyum sağlamak için tüm sosyal organizasyonunu dönüştürmek zorunda kalacak olan Avrupa ve ABD’nin, dahili gelişmelerin hızlanacağı yeni süreci “demokratik politik yapısı” ile kontrol altında tutması kolay değil. Şu anda, Ortadoğu’daki tüm gelişmeler Çin, İran ve ABD üçgeninde yoğunlaşan güç mücadelesinin çerçevesinde gerçekleşmekte. ABD’yi İran ile çatışmaya sokmak isteyenlerin, Çin’in ekonomik ve siyasi kalkınmasına dolaylı katkı sağlayacaklarına şüphe yok. Ancak İran ile ABD arasında çatışma çıkmasını arzulayan tek ülke de Çin değil. ABD’ni İran ile çatışmaya sokmanın en kolay yolu İran’ın Irak’ta çatışmaya girmesidir. Bunun için IŞİD, İran’ı Irak’a çekmek için kullanılmaya çalışılmakta. Böylesi bir durumda gelişmeler birbirini tetikleyerek vuku bulacaktır. Çin, ABD’nin hata yapmasını on yıldır beklemekte. ABD’nin siyasi yapısı ve üzerinde durduğu güç dengelerinin çeşitliliği hata yapma olasılığını arttırmakta. Trump dönemi sona erdikten sonra, ABD’nde nelerin yaşanabileceği bir muammadan ibaret. Çin, kendisini bir üretim merkezi haline getirerek; tüm üretim ve finansal dolaşımın kendi dolayımından geçmesini sağlayarak, siyasal avantaj sağlamayı amaçladı. Bunu önemli oranda başardı. Çin’in büyümesi tüm Avrupa’daki sosyal dengeleri sarstı. İlk kaybedenler İspanya, Yunanistan ve İtalya oldu. Yanına İran’ı alan bir Çin, aynı oranda büyümeye devam edebilmesi için gereken enerjiyi temin etmiş olacağından, ABD ve Avrupa’daki milyonların işsiz kalmasına neden olacak. Bu durumda Çin’in enerji kaynağına saldırmak için çok sayıda argümanı hali hazırda sağlamış olanların yapacaklarının geri dönüşünün olmayacağı da aşîkâr.

III. “Kuzeydoğu Geçişi”nin Stratejik Dengelere Etkisi ve Gelecek

Çinli akademisyenler ve siyasi elitler, Çin ile ABD arasında gerçekleşecek yeni bir soğuk savaştan endişe duymaktalar (2, s. 371). İki ülke arasındaki gerilim ticaret savaşlarından bölgesel egemenlik çekişmelerine kadar geniş bir sahaya yayılmakta. Bu sahalardan biri de Atlantik ve Pasifik okyanuslarını Kuzey Buz Denizi üzerinden birbirine bağlayan en önemli geçişlerden biri “Kuzeydoğu Geçişi”dir. Kanaatimce, “Kuzeydoğu Geçişi”, Kanada ve Alaska kıyılarındaki

“Kuzeybatı Geçişi”ne nazaran daha işlevsel niteliklere sahiptir. Zira Avrupa ve Asya’yı birbirine bağlayan bir nakliye yolu olma işlevine sahiptir. Son birkaç on yıllık periyotta, “Kuzeydoğu Geçişi”nin önemi giderek arttı. Bu durum, “Kuzey Geçişi”nin Norveç ve Kanada ile Rusya’nın önemli çatışma sahalarından birine dönüşmesine neden oldu.

“Kuzeydoğu Geçişi”ne egemen olma çabalarının önümüzdeki yıllarda giderek artacağı aşikâr. Zira önemli bir nakliye rotası olmanın yanı sıra, dünya petrol rezervlerinin yüzde yirmisi de bu rota üzerinde. Bu nedenle, bölgeyi kontrol altında tutacak olan aktör, siyasal ve ekonomik manada önemli avantajlar elde edecek. Elbette ki, Norveç’in, tek başına, Rusya’yı karşısına alabilmesi mümkün değil. ABD “Kuzeydoğu Geçişi”nin tamamen Rusya’nın kontrolüne geçmesini arzu etmiyor. Bu nedenle, Kanada ve Norveç’e askeri ve ekonomik desteklerde bulunarak, rota üzerinde devam eden egemenlik mücadelesinde, en azından, bir denge sağlamaya çalışıyor. Bu çerçevede, Norveç’e bağlı Svalbard Takım Adaları hızla silahlandırılmakta. Buna karşı Rusya’da “Kuzeydoğu Geçişi” üzerinde yer alan kendisine bağlı Yujni, Severni, Bolşevik ve Vrangeli Adalarını silahlandırmakta. Son beş yılda Rusya tüm bu adaları hava savunma ve anti-gemi füze sistemleriyle donattı. Ayrıca uzun menzilli füze sistemlerini de bu adalara konuşturdu. Tüm bunlar “Kuzeydoğu Geçişi”nin yer aldığı uzun koridorda gerginliğin giderek artmasına neden oluyor. Ukrayna’da yaşananları anlayabilmek için, “Kuzeydoğu Geçişi”nin stratejik önemine dair nitelikli bir kavrayışa sahip olmak şart. Zira Ukrayna’da yaşanan her şey, Rusya’ya yeni cepheler açarak daha güçsüz hale getirme çabalarının birer neticesidir.

Elbette ki rekabet sadece bölgeye askeri yığınakta bulunarak gerçekleştirilmiyor. Bunun yanı sıra, “Kuzeydoğu Geçişi” üzerindeki gemi trafiğinin istikrar ve güvenliğini sağlayabilmek için “Buzkıran Gemileri”ne ihtiyaç duyulmakta. Konu “Buzkıran Gemileri” olduğunda, Rusya açık ara önde görünüyor. Gerek nükleer, gerekse dizel yakıtıyla çalışan çok sayıda “Buzkıran Gemisi”ne sahip olan Rusya, “Kuzeydoğu Geçişi”nin güvenliğini sağlamaktan sorumlu başlıca aktör konumunda. Hali hazırda Rusya’nın elinde altı adet nükleer yakıtla çalışan buzkıran gemisi bulunmakta. Ayrıca, Rusya, kırk adet dizel yakıtla çalışan “Buzkıran Gemisi” ile “Kuzeydoğu Geçişi” üzerindeki mutlak egemenliğini pekiştirmekte. (Nükleer enerjiyle çalışan buzkıran gemilerinin işletmesi, önemli oranda, Akkuyu Nükleer Santrali’ni inşa etmekte olan Rosatom’un elinde.) Buna karşı Norveç ve Kanada’nın, sadece yedi adet “Buzkıran Gemisi” mevcut. Bu durumda geçişi kullanan gemiler, Rusya’nın refakatine her zaman muhtaç konumdalar. Çin’in dünya üretimindeki payının her geçen gün artması “Kuzey Geçişi”nin önemini arttıran bir diğer etken. Ancak, bölgedeki rekabetin asıl sebebi petrol sahaları.

Kuzey Kutbu'na egemen olmayı başaran aktör uzun yıllar dünya enerji piyasasında belirleyici olma imkânını elde edecektir.

Batı demokrasileri sivil haklara dayalı bir biçimde tesisi edilirler. Bu durum kamuoyunun daha canlı ve dinamik olmasına neden olur (3, s. 472). Buna karşı sivil hakların mevcut olmadığı otoriter rejimlerde devlet toplumu arzu ettiği biçimde manipüle edebilir. Bu nedenle uluslararası çatışmalar kaçınılmaz hale gelebilmektedir. Dolayısıyla, pesifik bölgesinde riskler, gerginlikler ve çatışmalar düşük seviyede gerçekleşiyor olsa da, ilerleyen süreçte gerginliğin giderek artması kaçınılmaz hale gelme potansiyeline sahip. Rota üzerinden gerçekleşen nakliyenin yüzde seksen beşinin gaz ve petrolden oluşması son derece dikkat çekici. Bu durum, “Kuzeydoğu Geçişi”nin, âdete bir enerji nakil koridoruna dönüşmüş olduğunun önemli bir göstergesi. Hâlihazırdaki durumu bu şekilde betimledikten sonra, bundan sonraki süreçte dair öngörülerimizi dile getirebiliriz. Elbette ki ekonomilerin iç içe geçtiği günümüz dünyasında çatışma en son tercih edilen seçenektir. Gelgelelim, “Kuzeydoğu Geçişi” üzerinde gerginliğin giderek arttığı da bariz. ABD’nin desteklediği Norveç ve Kanada, her ne olursa olsun, Rusya’nın bölgede mutlak belirleyici olmasına müsaade etmemeye çalışacaktır. Ancak Avrupalı ülkelerin “Kuzeydoğu Geçişi” üzerinden sağladıkları nakliyenin güvenlik ve sürekliliğini sağlamak istemeleri, Rusya’nın en önemli avantajları arasındadır. Bu durum NATO üyesi ülkelerin çıkar atışması yaşamalarına neden olabilir.

IV. Değişen Dengeler ve Asya-Pasifik

Batı demokrasilerinde hükümet sistemi esas itibarıyla bireysel haklara dayanır (4, s. 2). Buna karşı doğuda hükümet sistemleri gücün merkezileşmesi ve mutlak kılınmasına dayanır. Son iki on yıllık dönemde, Asya-Pasifik, tarafların karşılıklı güç gösterilerinin basit bir sahnesine dönüşmüş durumda. Japonya, Kore, Tayvan, ABD, Çin ve Rus donanmaları adeta birbirlerinin sınırlarını sınamakta. Avusturalya ekonomisinin her geçen gün Çin’e bağımlı hale gelmesi, kartların yeniden karılmasını zorunlu hale getirmişe benziyor. Geçen ay Japonya’nın “Izumo” sınıfı helikopter gemisini suya indirmesi, tansiyonun yükselmekte olduğunun önemli bir işareti. Bundan sonraki süreçte, Asya-Pasifik bölgesinde, tarafların giderek artan bir biçimde silahlanma yarışına girmeleri, kaçınılmaz bir olguya dönüşmüş durumda. Japonya’nın donanmasına daha fazla yatırım yapması ve ABD Donanması’nın gerek Obama, gerekse Trump döneminde Asya-Pasifik’te giderek daha fazla etkin hale gelmesi, Çin’i uzun süre önce harekete geçirdi.

Çin’in son on yılda tüm teknolojik kapasitesini seferber ederek geliştirdiği DF-21D sınıfı anti-gemi füze sistemleri, maliyetlerine kıyasla son derece etkin özelliklere sahip. Daha şimdiden, ABD Donanması’nın Pasifik Okyanusu’ndaki

hareket sahası, fazlasıyla kısıtlanmışa benziyor. Çin'in, Hint ve Pasifik Okyanuslarında dominant güç haline gelmesi, dünyadaki ticari faaliyetlerin yanı sıra, taşıma trafiğinin de önemli bir bölümünü kontrol almasını sağlayacaktır. Böylece bir durumda, enerji kaynakları ve fiyatlarını kontrol altında tutarak, siyasi ve ekonomik egemenliğini devam ettiren ABD, ciddi bir meydan okumayla karşı karşıya kalacak. Durumun her geçen gün daha da içinden çıkılmaz hale geldiği muhakkak. Sürdürülen görüşmeler, silahlanma yarışını kesintiye uğratmamış görünüyor. Aksine, taraflar birbirlerini böylesi bir silahlanma yarışına zorlayarak, rakiplerinin ekonomik sınırlarını da test etmek arzusundalar. Dış ilişkilerde pazarlık masasına silahsız oturmak mümkün değildir. Zira herkesin pazarlık gücü, genellikle, elindeki silahın miktarıyla doğru orantılıdır. Bu nedenle Asya-Pasifik'te taraflar pazarlık güçlerini arttırmak için yoğun bir rekabet halindedir. Bir yandan, ekonomik dengeleri birbirlerinin aleyhine olmak üzere bozma çabasındaki aktörler, diğer yandan siyasi ve askeri açıdan belirleyici bir konum elde etmeyi arzuluyorlar.

Ayrıca, bölgedeki nispeten küçük oyuncular, Çin'in belirleyici konum elde etmesinden endişeye kapılmış görünüyorlar. ABD'nin Çin'in siyasi, askeri ve ekonomik gücünü dengeleyebilecek tek aktör olduğu aşîkâr. Tüm problemler "Malakka Boğazı"nın geleceğinin ne olacağı etrafında düğümlemekte. Muhtemel çatışmaları ateşleyecek fitillerden biri "Kuzey Kore" ise, diğerinin "Malakka Boğazı" olduğu su götürmez bir gerçeklik olarak karşımızda durmakta. Çin, "Malakka Boğazı"nı Taylan'da inşa edeceği "Kra Isthmus Kanalı"yla baypas etme arzusunda. Süveyş ve Panama Kanalları gibi yapay olarak inşa edilecek "Kra Isthmus Kanalı" Çin'in enerji güvenliğini sağlayabilmesi için son derece önemli. Aksi halde, herhangi bir savaş durumunda, Endonezya'yla ilişkileri iyi olan taraf, Çin'in tüm enerji nakil hatlarını işlemez hale getirebilecek potansiyele sahiptir. Bu sayede Çin'in bin bir emekle devam ettirdiği Afrika'da etkin olma çabaları, anlamsız hale gelebilir.

Sonuç

ABD ve Çin bir ticaret anlaşması üzerinde uzlaşabilmeyi başaramamış görmekteler (5, s. 537). Buna rağmen, sadece "Kuzeydoğu Geçişî"nden dolayı bir çatışma yaşanması uzak bir ihtimal. Bu koşullar altında, Asya-Pasifik ve Ukrayna'da karşı karşıya gelen ülkeler arasındaki ilişkilerin giderek gerginleştiği de bariz bir gerçekliktir. Galiba, çok sayıda bölgede rekabet halinde bulunan ülkelerin çıkarları, her geçen gün daha fazla çatışır hale geliyor. Silahlanma yatırımlarına bakılacak olursa, ufukta, geçen yüzyıldakinden daha fazla şiddetin yaşanacağını görmek mümkün. Ayrıca "Kra Isthmus Kanalı" projesinin Tayland ekonomisine

önemli katkılar sağlayacağı aşîkâr. Taşımacılığın yanı sıra, ticari faaliyetleri de son derece olumlu etkileyebilecek olan “Kra Isthmus Kanalı”, Çin’in etkinlik sahasını sınırlandırma gayretindeki aktörlerce engellenmeye çalışılmakta. Gelgelelim, ekonomik verimliliği aşîkâr olan böylesi bir projenin, normal koşullar altında engellenemeyeceği muhakkak. Bu nedenle, bölgedeki ülkelerde gerçekleşebilecek muhtemel siyasi kargaşaları göz önüne alarak politika geliştirmek zaruret arz etmekte. Çin, “Kra Isthmus Kanalı” ve benzeri projelerle, enerji güvenliğini temin etmek için elinden gelen her şeyi yapacaktır. Enerji maliyetinin tamamen rakipleri tarafından belirlendiği ticari koşullar altında, Çin’in ne kadar refaha sahip olabileceği harici aktörlerin insafına tabidir. Bu durum, giderek artan bir gerginliğin neden olabileceği olası patlamalara kapı aralamaktadır. Şüphesiz ki, her geçen gün dünyanın ticari ve siyasi merkezi haline gelme eğilimindeki Asya-Pasifik’te yaşanacak gelişmelerin, Avrupa ve Ortadoğu’yu etkilememesi düşünülemez. Yeryüzündeki güç dengelerinin geçen yirmi yıllık dönemde giderek kaygan bir zeminde kurulmaya çalışılması ilgi çekici neticelere yol açabilir.

KAYNAKLAR

1. Conn, Paul H. Social Pluralism and Democracy. *American Journal of Political Science*. 1973 May; 17 (2): 237-254.
2. Zhao, Minghao. A New Cold War Inevitable? Chinese Perspectives on US–China Strategic Competition”. *The Chinese Journal of International Politics*. 2019 Autumn; 12 (3): 371–394.
3. Lewis, John D. The Elements of Democracy. *The American Political Science Review*. 1940 June; 34 (3): 467-480.
4. Fite, Warner. The Theory of Democracy. *International Journal of Ethics*. 1907 October; 18(1): 1-18.
5. Steinbock, Dan. U.S.-China Trade War and Its Global Impacts. *China Quarterly of International Strategic Studies*. 2018; 4 (4): 515–542.

• Bölüm-8•

TÜRKİYE'DE FAİZ ORANLARININ DÖVİZ
KURUNA ETKİSİ

Mehmet Aydın

1. GİRİŞ

Döviz kurunda ani ve keskin artışların olduğu dönemlerde Merkez Bankası kur istikrarını sağlamak ve oynaklığı en aza indirmek için faiz silahını kullanmaktadır. Nitekim 2020 yılı Eylül ayından itibaren başgösteren döviz kurlarındaki ani ve sert artış karşısında Merkez Bankası faizleri artırma yoluna giderek finansal piyasalardaki belirsizliği ve istikararsızlığı gidermeye çalışmıştır. Faiz artırımını öncesinde yüklü miktarlarda döviz piyasa vererek döviz kurundaki ateşi söndürmeye çalışmışsa da bu politika etkili olmamıştır.

Merkez Bankasının döviz kurundaki artışı durdurmak için faiz oranlarını artırma yoluna gitmesinin arkasında temel mantık, yurtiçi faiz oranlarının yurtdışı faiz oranlarından fazla olmasının sonucu yabancı yatırımcılar için getiri açısından cazip bir ortamın oluşturulmasıdır. Böylece getiri oranının yüksek olması sonucunda ülkeye sermaye diğer bir ifade ile döviz girişinin sağlanarak döviz arzının artırılarak yerli paraya olan talebin yükselmesidir.

Faiz oranları ülkeye giren veya çıkan sermaye miktarını etkileyerek yerel paraya olan talebin dolayısıyla kurun değişmesine sebep olur. Faiz oranlarının döviz kurunu etkilemesinde rol oynayan temel faktör ülkeler arasında oluşan faiz oranlarına bağlı getiri farkının oluşmasıdır.

Döviz kurunun belirlenmesinde faiz oranlarının yanında çok sayıda faktör etkili olmaktadır. Ticaret hareketleri, sermaye hareketleri, borsa operasyonları, spekülatif satma-alma işlemleri, banka operasyonları, para politikası ve siyasi koşullar ve beklentiler döviz kuru oluşmasında etkilidir.

Döviz kurunun oluşmasını açıklayan çok sayıda teori bulunmaktadır. Bu teorilerin başlıcaları Satınalma Gücü Paritesi (PPP), Esnek Fiyat Parasal Modeli (FPM), Yapışkan Fiyat Parasal Modeli (SPM) Reel Faiz Oranı Farkları Modeli (RIRD) ve Portfolyo Denge Teorisi (PBT) olarak sayılabilir.

PPP Modeli ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklılıklarını ortadan kaldırarak farklı para birimlerinin satın alma güçlerini eşitleyen bir değişim oranıdır. PPP modeli işgücü ücretlerinin ve mal ve emtia fiyatlarının esnekliği kabulü altında aynı riskli ve vadeli varlıkların getirisinin aynı olacağını kabul etmektedir.

Döviz kurlarının rolüyle ilgili tek fiyat yasasına göre, aynı para birimi cinsinden ifade edildiklerinde, herhangi bir malın fiyatının yurtiçi ve yurtdışında aynı olması gerekmekte ve eğer denge koşulları bozulursa bir malın bir ülkede düşük fiyata alınıp yüksek fiyata satıldığı ülkede satılabilmesinden kaynaklanan arbitraj ortaya çıkmaktadır. Bu mal alım satımı zamanla kurun denge noktasına dönmeye başlamaktadır.

Parasal modeller olarak bilinen FPM, SPM ve RIRD modellerinde para talebi ve para arzı döviz kurunun temel belirleyicisi olarak görülmektedir. Bu modellerde yurtiçi ve yurtdışındaki bono türü varlıkların risklerinin aynı olduğu temel kabulü üzerinden bu varlıkların getirilerinin eşitleneceğini öngörülmektedir. FPM para arzının, enflasyon beklentisinin ve büyüme oranının döviz kurunun en önemli belirleyicisi olarak kabul ederken, Dornbusch (1976) tarafından geliştirilen SPM modeli maaş ve fiyatların kısa dönemde katı olduğundan ülkeler arasındaki getiri oranları eşitleme güdüsünün kısa dönemli döviz kurunun en önemli belirleyicisi olduğunu ileri sürmektedir.

Kapsanmamış faiz oranları paritesi yurtiçi faiz oranının yurtdışı faiz oranı ile yerel paranın beklenen aşınma oranının toplamı olduğu kabulüne dayanmaktadır. Mundell-Flemming modeli yurtiçi ve yurtdışı faiz oranları arasındaki yüksek farkın dış sermayeyi yurtiçine çekeceğini ve yerel paraya olan talep sonucunda yerel paranın değer kazanacağını ileri sürmektedir. Kapsanmamış faiz oranı paritesi tam sermaye hareketliliği, risk nötrality ve rasyonel beklentiler kabulleri üzerine kurulmuştur. Gerçek hayatta bu kabullerin geçerli olmadığı açıktır. Bir ülkedeki yüksek faiz oranlarından kaynaklanan yüksek getiri durumu uzun sürmeyebilir. Çünkü kur yavaş yavaş değer kaybederek yurtiçi getiriyi yurtdışı getiri ile eşitler. Ülkedeki siyasi istikrar ve ülke ekonomisi hakkında tam bilgi ile faiz oranı artışı döviz kuruna ve enflasyona istikrar getirebilir. Çünkü bu durum yatırımcılara yakın gelecekte bir kur değerlenmesinin işaretini verdiği için yüksek faiz politikasından vazgeçilse bile spot piyasa da da kur değerlenmesine sebep olur.

Parasalcı grup yüksek faiz oranlarının paraya olan talebi düşüreceğini bu durumunda yüksek enflasyon sebebiyle yerel paranın değerini aşınacağını kabul etmektedir. Faiz oranı ile döviz kuru arasındaki bu ilişki döviz kurundaki beklenen değişim üzerinden de açıklanabilir. Yurtiçi faiz oranları ile döviz kuru arasındaki ilişki beklenen döviz kurunun faiz oranlarına nasıl tepki verdiği ile ilişkilidir. Dornbusch Yüksekten Uçan Modeli yapışkan fiyatlar yüzünden beklenen kur, cari kurlardan daha çok değerlenir ancak varlıkların iç ve dış getirileri eşitleninceye kadar kalır. Bu sebeple döviz kuru ile faiz arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Faiz oranlarının yükselmesi yerel paranın değer kazanmasına neden olmaktadır.

2. LİTERATÜR

Sargent (1981) yüksek faiz politikasının paraya olan talebi düşüreceğini ve yüksek faiz oranlarının devletin finansman maliyetini ve yükünü artıracığını, artan bu yükün senyoraaj ile kapatılması sonucunda fiyat seviyesinin veya enflasyonun artacağını sonuçta kurun değer kaybedeceğini belirtmiştir.

Furman (1998) faiz oranındaki artışın döviz kurunu iki ana kanal ile etkileyeceğini bildirmiştir. Bu iki kanal borç ödeyememe riski ve risk primidir. Kapsanmamış Faiz Paritesi teorik olarak getirinin garanti olduğunu kabul etmektedir. Ancak kriz durumlarında yüksek faiz borçun geri ödenmeme riskini artırmaktadır. Yüksek faiz ortamında firmaların karlılığının düşmesi ve firmaların finans maliyetlerinin artması ve karlılıklarının düşmesi nedeniyle borçları geri ödeme ihtimalini artırdığından ve varlıkların getirisini azalttığından risk primini artırmaktadır. Bu sebeple yüksek faiz kurun değer kaybetmesine sebep olabilir. Bankaların ve finansal sistemin kırılgan olduğu ülkelerde sonuçlar daha kötü olabilmektedir.

Aktaş (2005) ekonomide mali baskınlık yüksek olduğunda faiz oranları artışının, işlerin yolunda gitmediğine dair işaret olarak algılandığından risk primi yükseleceğini bunun sonucunda risk primindeki artış reel faiz oranı ve döviz kurunu artıracakını bildirmiştir. Bunların yanında borcun maliyeti arttığı için devletin borçlanması sürdürülebilirliği ile ilgili şüpheler artacağını, sonuçta, yabancı varlıklara talep artarken yerli para değer kaybedeceğini, bu durumun, döviz kuru üzerinden fiyatlar geçiş etkisi belirgin olduğunda da enflasyona yol açacağını belirtmektedir. Döviz kuru üzerindeki nihai etkiyi hangi kanalın daha baskın olduğu belirler. Normal ekonomi koşullarında kapsanmamış faiz oranı paritesi koşulları geçerli iken, mali baskınlık yüksek olduğunda risk primi belirleyici olabilmektedir.

Diğer taraftan mali disiplinin sağlanmadığı ekonomilerde kamunun borçlanma gereği merkez bankalarının temel politika araçları olan faiz hadlerini etkili bir şekilde kullanmasını engeller. Maliye politikasının “baskın” olduğu bu gibi durumlarda merkez bankası makroekonomik hedeflerin belirlenmesinde etkisiz kalıp, piyasa operasyonlarında ise kamu dinamiklerine bağımlı hale gelmektedir.

Kuru savunmak için yapılan faiz artışının ülke ekonomisi zayıf ve siyasi iktidar güvenilir değilse ters etki yapabileceğini bildiren Bensaid (1997) yüksek faiz politikasının döviz kurunu savunmak için kullanılmasının devletin finansal durumun bozulması, bankalar ve finansal sistemde kırılmalar ve ihracatın milli gelir içindeki payının düşmesi gibi bedelleri olabileceğini belirtmiştir. Yüksek faiz sonucunda oluşan kur düşmesi yani paranın değerlenmesinin orataya çıkaracağı sonuç ülkelere ve zamana göre değişebilir.

Çavuşoğlu (2010) Uluslararası sermaye hareketlerinin büyük ölçüde serbestleştiği ve sermaye hareketlerinin faiz elastikiyetinin yüksek olduğu bir ortamda uygulanan para politikası faiz oranlarını değiştirerek döviz kuru üzerinde güçlü etkiler meydana getireceğini belirtmiştir. Faiz oranlarındaki değişimler uluslararası sermaye hareketlerinin hacmini ve böylece ulusal paranın değerini etkileye-

rek döviz kurunu değiştirmektedir. Yine Çavuşoğlu (2010) daraltıcı bir para politikası sonucu yurtiçi faiz oranlarının yurt dışı faiz oranlarına göre yükseleceğini ve ülkeye sermaye girişi olacağını, bu durumda ülke parasının değerleneceğini bildirmiştir. Kapsanmamış faiz oranı paritesine göre, faiz oranı farklılıkları nominal döviz kurundaki değişim beklentisi toplamına eşittir. Bu durumda sıkı para politikası sonucu yerli paranın değer kazanması gerekir. Bu mekanizma döviz kurunun toplam talebi etkileme sürecini izah etmektedir.

Faiz- kur ilişkisi ve etkileşimi çok karmaşık, zaman zaman ekonomi biliminin temel kuralları ile açıklanamayan durumların ortaya çıktığı, çok sayıda faktörün etkili olabildiği bir etkileşim ve ilişkidir. Ancak genel kabul görmüş iktisadi kurallar içinde, Merkez Bankasının ilan ettiği faiz oranlarının döviz kurun değişime sebep olduğu yönündedir.

Dornbush (1976) ABD faiz oranları ile ticari faaliyette bulunduğu ülkelerin faiz oranları arasındaki farkın artmasının daha yüksek getiriye düşünen yabancı sermayeyi ABD'ye çektiğini ve bu durumun da ABD Dolarının değerinin artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Aynı çalışmada artan yerli paranın dış ticaret üzerine olumsuz etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Furman (1998) faiz oranı artışı, enflasyon ve parasal bazı faktörün döviz kuru üzerindeki etkisini dokuz gelişmekte olan ülke bazında 1992-1998 dönemi verileri ile araştırmıştır. Yüksek faiz oranı ile nominal döviz kuru artışı yani paranın değer kaybetmesi arasında ilişki olduğunu tespit etmiştir. Kraay (1998) döviz kuruna olan spekülasyon saldırılara karşı kuru korumak için faiz oranının kullanılmasının etkili olup olmadığını 75 ülke bazında 1960-1999 dönemi için araştırmıştır. Sonuçlar yüksek faiz politikasının kuru saldırılara karşı korumada etkili bir araç olmadığını göstermiştir.

Keminsky (1998) Endonezya Kore Malezya, Filipinler ve Tayland ve Çin için 1997 yılı verileri kullanarak döviz kuru ve faiz oranları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve bu değişkenler arasında ilişkinin ve işaretinin istikrarlı olmadığını tespit etmiştir. Goldfajn (1998) Asya ülkeleri için reel faiz oranı ile reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi VAR modeline dayalı etki tepki fonksiyonları üzerinden incelemiştir. Sonuçta faiz oranı ile döviz kuru arasında güçlü bir ilişki bulanamamıştır.

Smets (1999) Almanya için 1975-1997 verilerini kullanarak para politikası şokunu tanımlamada döviz kurunun rolünü ve döviz kuru aktarım mekanizmasının çıktı ve fiyatlar üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sıkı para politikası sonucu yerli paranın değerlendirildiğini tespit etmiştir.

Goldfajn (1999) 1980 -1988 dönemi için sabit etkili panel veri yöntemini kullanarak 80 para biriminin incelendiği çalışmada, faiz artışının nominal kuru düşmesine yani yerel paranın değer kazanmasına neden olduğunu bulmuş-

tur. Spot döviz kurunun sadece parasal değişkenlere bağlı olmadığını kabul eden ve parasal etkenler dışındaki döviz kuruna etkileyen etkenleri araştıran Basurto (2000) döviz kuru belirleyecilerini risk primi ve diğerleri olarak iki gruba ayırarak Kore, Tayland ve Meksika üzerine yapılan çalışmada sıkı para politikalarının döviz kuru değerlenmesi ile arasında sıkı bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Karaca (2005) ARDL yöntemiyle Merkez Bankası faiz oranı ile kur arasındaki ilişkiyi 1990-2005 arasındaki verilerini kullanarak incelemiş ve döviz kuru ile faiz oranı arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmiştir. Kasapoğlu (2007) kredi ve parasal aktarım mekanizmalarını incelediği tezinde, Türkiye için faiz oranına verilen şoka döviz kurunun % 0.9 artarak tepki verdiğini, bu tepkinin kısa sürdüğünü yaklaşık iki ay sonra anlamlılığını yitirdiğini dolayısıyla faiz ile kur arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığını tespit etmiştir.

3. YÖNTEM VE BULGULAR

Faiz ile döviz kuru arasındaki ilişkinin araştırılması için yöntem olarak ARDL eşbütünleşme yöntemi tercih edilmiştir. VAR modeli kullanılarak da varyans ayırıştırması ve etki tepki fonksiyonları aracılığıyla faiz oranlarının ihracat üzerindeki kısa dönem etkisi analiz edilmiştir. Çalışmada Merkez Bankası Borç Verme Faizi ile Dolar ve Euro kurlarının ilişki 2005-2020 dönemi için incelenmiştir. Çeyrek verilerin kullanıldığı çalışmada faiz oranı ortalama üç aylık ortalama alınarak tespit edilmiştir. Verilere ilişkin tanımlayıcı istatistik ve durağanlık testleri yapılmıştır.

Türkiye'nin ihracat değeri, ithalatçı ülkenin milli gelirini, karşılıklı döviz kurunu ve merkez bankası borç verme faizini parametreler olarak içeren modelimiz şu şekildedir.

$$\Delta \ln EX_{i,t} = a_i + \sum_j b_j \Delta \ln EX_{i,t-j} + \sum_j c_j \Delta \ln GDP_{j,t-j} + \sum_j d_j \Delta \ln ER_{t-j} + \sum_j e_j \Delta \ln IR_{t-j} + \lambda_1 \ln EX_{i,t-j} + \lambda_2 \ln GDP_{j,t-j} + \lambda_3 \ln ER_{t-j} + \lambda_4 \ln IR_{t-j} + v_{i,t}$$

EX_{jt}	: Türkiye'den j Ülkesine Olan İhracatının Logaritması
GDP_{jt}	: İthalatçı J Ülkesinin t Zamanı Gayri Safi Yurtiçi Milli Hasılası
Logaritması	
RE_{jt}	: İthalatçı J Ülkesi İle Karşılıklı Reel Döviz Kuru.
IR_t	: Türkiye Merkez Bankası Borç Verme Faizi.

3.1. ARDL Modeli

Faiz kur arasındaki ARDL testi sonuçları aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 1: MB Faiz –Euro Kuru

	Değişken	Katsayı	P-Değeri
ARDL Testi	C	0.294	0.133
	D(EURO (-1))	0.265	0.097
	D(EURO (-2))	0.029	0.860
	D(MBFAIZ(-1))	-0.008	0.243
	D(MBFAIZ(-2))	0.001	0.778
	EURO (-1)	-0.118	0.149
	MBFAIZ(-1)	-0.002	0.270
Sınır Testi	F-DEĞERİ	Pesaran (2001) Alt	Pesaran(2001) Üst
Wald Test	1.380896	4.94	5.73

Euro kuru ile faiz oranı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmamaktadır. ARDL sonuçlarına göre test edilen boş hipotez F istatistiği değeri 1.3808 olup, Pesaran (2001) tarafından verilen alt sınırın altında kaldığından içinde kaldığından kesin olarak anlamlı bir uzun dönemli ilişki bulunamamıştır. Elde edilen F istatistiğinin Pesaran (2001) tarafından verilmiş olan üst sınırdan büyük olması halinde boş hipotez reddedilirken, alt sınırın altında ise boş hipotez kabul edilmektedir. Bulunan F değerinin sınır değerler arasında kalması halinde ise red veya kabulden söz edilemez. Hata düzeltme modelinin uygulanabilmesi için eşbütünleşmenin bulunması gerekmektedir. Bu tür bir ilişki tespit edilememiş olması nedeniyle hata düzeltme modelinin uygulanamamıştır.

Yukarıda ulaşılan sonuca benzer şekilde Dolar kuru ile faiz oranı arasında da eşbütünleşme tespit edilememiştir. Test sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: MB Faiz Oranı- Dolar Kuru_

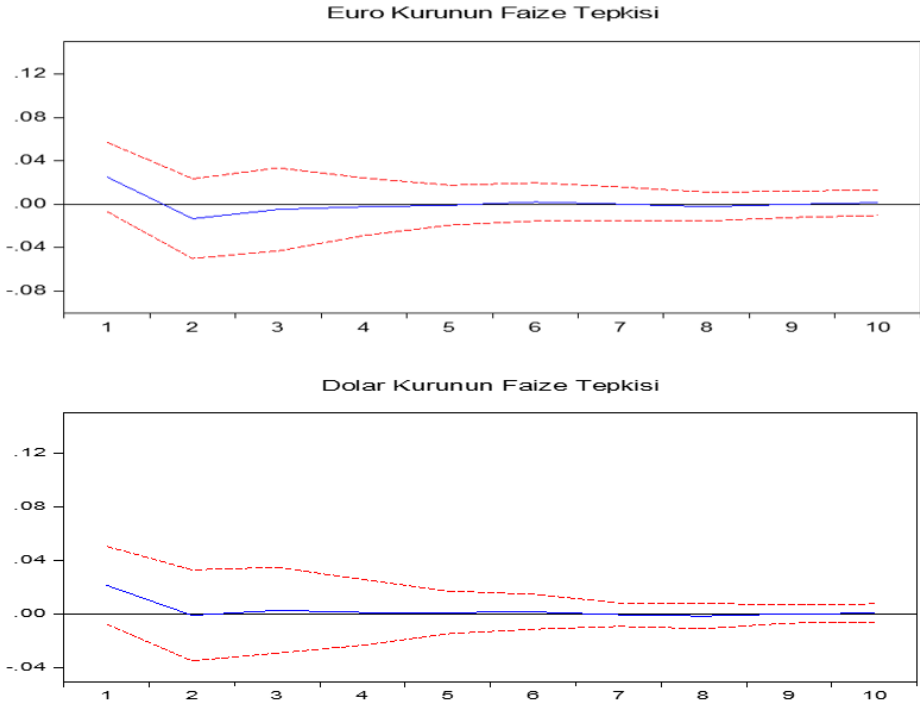
	Değişken	Katsayı	P-Değeri
ARDL Testi	C	0.191	0.085
	D(DOLAR (-1))	0.303	0.043
	D(DOLAR(-2))	-0.040	0.802
	D(MBFAIZ(-1))	-0.003	0.601
	D(MBFAIZ(-2))	0.002	0.677
	EURO (-1)	-0.110	0.084
	MBFAIZ(-1)	-0.005	0.581
Sınır Testi	F-DEĞERİ	Pesaran (2001) Alt	Pesaran(2001) Üst
Wald Test	2.365701	4.94	5.73

Sonuçların sağlamlığının test edilmesi amacıyla iki değişken arasında arasındaki ilişki Engle ve Granger Eşbütünleşme Yöntemi kullanılarak da araştırılmıştır. Bu sonuçlara göre de iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki yani eşbütünleşme tespit edilememiştir

3.2. VAR Model:

Kısa dönem ilişkinin tespiti için Merkez Bankası Faiz Oranı, Euro ve Dolar cinsinden kur, İhracat ve GDP değişkenlerinden oluşan bir VAR modeli kurulmuştur. İhracat ve GDP Türk Lirası cinsinden yine Euro ve Dolar kurları da Türk Lirası cinsinden alınmıştır. Bu değişkenlerin birbirlerini nasıl etkiledikleri Varyans Ayrıştırması ve Etki-Tepki Fonksiyonları kullanılarak araştırılmıştır. Veri kaybının azalması için iki gecikme kullanılmıştır. VAR modelinde değişkenlerin sıralaması önemli olduğundan mümkün olan tüm sıralamalar kullanılmış aşağıda sadece bu çalışmanın konusu ilgilendiren sonuçlar verilmiştir.

VAR modelinden elde edilen etki-tepki fonksiyonları değerlendirildiğinde, döviz kurundaki dalgalanmalarının asıl kaynağı kurun kendisindeki değişimler olduğu görülmektedir. Faiz oranının Euro kuruna etkisi yoktur.

Dolar kuru faiz şoklarına anlamlı bir tepki vermemektedir. Yukarıda ulaşılan sonuca uygun olarak faiz oranlarının Dolar kuruna da etkisi yoktur. Çalışma farklı gecikme sayısı kullanılarak yapıldığında benzer sonuçlar vermektedir.

4. SONUÇ:

Kısa dönem ilişkisinin incelenmesi için kullanılan VAR modeli sonuçları Euro kurundaki dalgalanmalarının asıl kaynağı kurun kendisindeki değişimler olduğu görülmektedir. Faiz değişikliğinin kur üzerine etkisi yoktur.

Dolar kurunun da faizde meydana gelen şoka anlamlı bir tepki vermediği tespit edilmiştir. Aynı şekilde ihracatın da faiz oranındaki değişikliğe verdiği anlamlı bir tepki yoktur. Çalışma farklı gecikme sayısı kullanılarak yapıldığında benzer sonuçlar vermektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi belirtildiği gibi faiz-kur ilişkisinin çok sayıda faktörden etkilendiği görülmektedir. Faiz – kur ilişkisinin de bu değişkenler dışında diğer faktörlerden etkilendiği bu sebeple faiz değişikliklerinin kur etkileyeceğini ön gören teorik anlayışın Türkiye pratikleri için geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır.

Faizin kur üzerinde etkisinin olmamasının sebeplerinden bazılarının ülkenin cari açık başta olmak üzere dövizle ilgili sorunlarının ve ihtiyaçlarının fazla olması, ülkenin bulunduğu coğrafya nedeniyle sık ve hızlı değişen siyasi ortamın bulunması sayılabilir. Faiz artırımının ülkenin döviz ihtiyacının arttığı ve döviz pozisyonunun kötüye doğru gittiğinin işareti olarak kabul edilerek yerli tasarrufların dövizle çevrilerek tutulması veya yabancıların ülkeden çıkma eğilimi göstermesi gibi sebeplerler faiz artışlarının döviz kurunun yükselmesini engelleyemediği de gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA:

1. Basurto, M. G. (2000). The interest rate-exchange rate nexus in the Asian crisis countries. International Monetary Fund. 2000.
2. Bensaid, B., & Jeanne, O. (1997). The instability of fixed exchange rate systems when raising the nominal interest rate is costly. European Economic Review, 41.
3. Çavuşoğlu, F. (2010) Para Politikası Faiz Oranlarında Mevduat Ve Kredi Faiz Oranlarına Geçişkenlik: Türkiye Örneği .TCMB Uzmanlık Tezi.2010
4. Dornbusch, R. (1980). Exchange Rate Economics: Where Do We Stand?. Brookings Papers on Economic Activity, 1: 143-185.
5. Furman, J. and Stiglitz, J. (1998) Economic Crises Evidence and Insights from East, Asia. Brookings Papers on Economic Activity, 2, 1-114.
6. Goldfajn, I. ve Baig, T. (1998).Monetary Policy in The Aftermath of Currency Crises: The Case of Asia. International Monetary Fund Working Paper Series No:WP/98/170
7. Goldfajn, I. ve Gupta, P. (1999). Does Monetary Policy Stabilize The Exchange Rate Following a Currency Crisis?. IMF Working Paper Series, No:WP/99/42
8. Karaca, O. (2005). Türkiye’de Faiz Oranı ile Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Faizlerin Düşürülmesi Kurları Yükseltir mi? (No. 2005/14). Discussion Paper Tepav.
9. Kaminsky, G. ve Schumukler, S. (1998). The Relationship Between Interest Rates and Exchange Rates in Six Asian Countries. World Bank Unpublished Working Paper.
10. Kraay, A. (1998). Do High Interest Rates Defend Currencies Against Speculative Attacks? Policy Research Working Paper Series, No:2267.
11. Kasapoğlu,Ö. (2007). Parasal Aktarım Mekanizmaları: Türkiye İçin Bir Uygulama. TCMB Uzmanlık Tezi 2007.
12. Sargent, T. (1981) Dolarization, Seignorage and The Demand For Money, Working Paper 170, Federal Reserve Bank of Minneapolis.
13. Smets, F., Wouters, R. (1999), The Exchange Rate and the Monetary Transmission Mechanism in Germany, De Economist, 147(4), 489-521.

● Bölüm-9●

FAİZ ORANLARI - DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

Mehmet Aydın

GİRİŞ

Uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile özellikle serbest döviz kuru rejimlerinin uygulandığı dönemlerde para politikaları araçlarından faizin dış ticaret üzerinde belirgin etkisi olduğu kabul edilmektedir. Merkez Bankası tarafından açıklanan faiz oranlarının değişik kanallarla enflasyon, büyüme gibi çok sayıda ekonomik parametreyi etkilediği bilinmektedir.

Merkez Bankası faiz oranlarını değiştirdiğinde ekonomideki diğer alanlarda uygulanan faiz oranları da değişme eğilimi gösterir. Faizin değişmesi kredi maliyeti, yatırım miktarı, tasarruf oranı, tüketim eğilimi, ülkeye sermaye girişi, döviz kuru, devletin borçlanmaya maliyeti ve bu maliyete bağlı olarak vergiler gibi çok sayıda göstergeyi etkilemektedir. Artan veya azalan faiz oranları başta tüketiciler ve yatırımcılar olmak üzere tüm kesimlerin güvenini etkileyerek tüketim ve yatırımların azalmasına veya artmasına da sebep olabilmektedir.

Merkez Bankalarının temel görevleri; para politikasını belirleyerek ve uygulayarak istikrarlı büyüme, fiyat seviyesi ve işsizlik düzeyini temin etmek, finansal sistemin gelişmesini sağlamak, ülkenin parasını basmak ve dağıtmak, genel ekonomik durumu izleyerek bilgi toplamak ve toplumu düzenli olarak bilgilendirmektir.

Merkez Bankasının bu işlevlerini yerine getirmek için kullandığı para politikası araçlarından en önemlisi faiz oranlarıdır. Merkez Bankasının faiz oranları para politikası aktarım mekanizması içinde araç ve amaç olarak çok yönlü fonksiyonu üstlendiğinden ekonomiler için çok sayıda parametrenin belirleyicisi ve yönlendiricisi durumundadır.

Merkez Bankası faiz oranlarını değiştirdiğinde ekonomideki diğer faiz oranları da değişme eğilimi gösterir. Faizin değişmesi kredi maliyeti, yatırım miktarı, tasarruf oranı, tüketim eğilimi, ülkeye sermaye girişi, döviz kuru, devletin borçlanmaya maliyeti ve bu maliyete bağlı olarak vergiler gibi çok sayıda göstergeyi etkilemektedir. Artan veya azalan faiz oranları başta tüketiciler ve yatırımcılar olmak üzere tüm kesimlerin güvenini etkileyerek tüketim ve yatırımların azalmasına veya artmasına da sebep olabilmektedir.

Faiz oranları ülkeye giren veya çıkan sermaye miktarını etkileyerek yerel paraya olan talebin dolayısıyla kurun değişmesine sebep olur. Faiz oranlarının döviz kurunu etkilemesinde rol oynayan temel faktör ülkeler arasında oluşan faiz oranlarına bağlı getiri farkının oluşmasıdır. Döviz kurundaki değişimin en fazla etkilediği alanlardan biri dış ticarettir. Yerel paranın değerinin değişmesine bağlı olarak ihrac ürünlerinin göreceli fiyatı da değiştiği için kur değişikliğinden ülkenin ihracatının ve ithalatının etkilenmesi beklenmektedir.

Faiz oranları ile dış ticarete arasındaki ilişki kur üzerinden kurulmaktadır. Bu-

nun yanında faiz oranlarının değişmesi özellikle artması tasarruf eğilimi artırarak talebin düşmesine sebep olabilir. Aynı şekilde faizin artması şirketlerin finansman ve girdi maliyetlerini dolayısıyla üretim maliyetlerini artırarak ihracatta rekabet gücünün azalmasına neden olabilmektedir.

Dornbush (1976) ABD’de faiz oranlarının dış dünyadan yüksek olduğunda ülkeye sermaye girişinin artarak doların değerini yükselttiğini bunun sonucunda da dış ticaret dengesinin olumsuz etkilendiğini tespit etmiştir. Smets (1999) sıkı para politikası sonucu yerli paranın değerlendirildiğini, bunun da ithal edilebilir malların fiyatları üzerinde doğrudan etkiye sahip olduğunu, göreceli fiyat etkisi yoluyla net ihracat üzerinde güçlü etkisi olduğunu tespit etmiştir. Tria (2010) Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya’nın reel ihracatı ile faiz oranları arasında istatistiki olarak anlamlı bir uzun dönem ilişkisi olduğu göstermiştir.

Karluk (2005) faiz oranları ile dış ticaret arasındaki ilişki ters yönlü olduğu belirterek, faiz oranları ne kadar düşerse sıcak paranın yurt dışından geliş yavaşlayacağını dolayısıyla döviz arzında meydana gelen azalışlar sonucu döviz fiyatlarında artışlar olacağını, artan döviz fiyatları ihracatın artmasına neden olacağını ve bu şekilde dış ticarete artış görüleceğini bildirmiştir. Çavuşoğlu (2010) Uluslararası sermaye hareketlerinin büyük ölçüde serbestleştiği ve sermaye hareketlerinin faiz elastikiyetinin yüksek olduğu bir ortamda uygulanan para politikası faiz oranlarını değiştirerek döviz kuru üzerinde güçlü etkiler meydana getireceğini belirtmiştir. Faiz oranlarındaki değişimler uluslararası sermaye hareketlerinin hacmini ve böylece ulusal paranın değerini etkileyerek döviz kurunu değiştirmektedir. Döviz kurunda meydana gelen hareketlere bağlı olarak uluslararası ticarete konu olan malların fiyatlarında ve böylece dış ticaret hacminde hareketler ortaya çıkmaktadır. Çavuşoğlu (2010) daraltıcı bir para politikası sonucu yurtiçi faiz oranlarının yurt dışı faiz oranlarına göre yükseleceğini ve ülkeye sermaye girişi olacağını, bu durumda ülke parasının değer kazanacağını net ihracatı ve toplam talebin etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

YÖNTEM

Faiz oranlarının ihracat üzerindeki etkisi ARDL eşbütünleşme yöntemi ile araştırılmıştır. VAR modeli kullanılarak varyans ayrıştırması ve etki tepki fonksiyonları aracılığıyla faiz oranlarının ihracat üzerindeki kısa dönem etkisi analiz edilmiştir. Türkiye’nin ihracat değeri, ithalatçı ülkenin milli gelirini, karşılıklı döviz kurunu ve merkez bankası borç verme faizini parametre olarak içeren modelimiz şu şekildedir.

$$\Delta \ln EX_{i,t} = a_1 + \sum_j b_j \Delta \ln EX_{i,t-j} + \sum_j c_j \Delta \ln GDP_{i,t-j} + \sum_j e_j \Delta \ln IR_{i,t-j} + \lambda_1 \ln EX_{i,t-j} + \lambda_2 \ln GDP_{i,t-j} + \lambda_3 \ln IR_{i,t-j} + v_{i,t} \quad (2.1)$$

EX_{jt} : Türkiye’den j Ülkesine Olan İhracatının Logaritması
 GDP_{jt} : İthalatçı J Ülkesinin t Zamanı Gayri Safi Yurtiçi Milli Hasılası
 Logaritması
 IR_t : Türkiye Merkez Bankası Borç Verme Faizi.

Merkez Bankası faiz oranları ile Türkiye’nin hem genel toplam ihracatı hem de ülkeler bazındaki ihracatı arasında bir uzun dönemli ilişki yani eşbütünleşme tespit edilememiştir. Ekonomik teori kapsamında faiz hareketliğinin yatırım, sermaye girişi, tüketici güveni, harcama ve tasarruf eğilimi ve varlık değerleri gibi birçok parametreyi etkilemesi beklenen sonuçlardır. Yerel paraya olan talebe bağlı olarak etkilenen değişkenler içinde döviz kurunun da olması beklenmektedir. Kur değişiminin doğal bir sonucu olarak da ihracat miktarlarının etkilenmesi de beklenen sonuçtur.

Faiz ile ihracat arasında uzun dönemde bir denge söz konusu olmaması, faiz-kur- ihracat zincirindeki işleyişin de kontrol edilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla Türkiye’nin İhracatı, Euro Kuru veya Dolar Kuru, Faiz ve Gelir değişkenlerinden oluşan bir VAR modeli kurulmuştur. Kullanılan veriler için ihracat değeri, Kur ve Türkiye’nin Gayri Safi Milli Hasılası (GDP) TL olarak alınırken, faiz değişkeni için Merkez Bankasının Borç Verme Oranı olarak alınmıştır.

Kurulan VAR modeli için AIC kriteri ile gecikme tespit edilirken, durağanlık sağlandığı için tüm değişkenlerin birinci farkları kullanılmıştır. İnceleme sonuçları sonuçlar iki gecikmenin yeterli olduğunu göstermiştir. VAR sisteminde değişkenlerin sırası sonucu etkileyebileceğinden muhtemel tüm sıralama kullanılarak önce varyans ayrıştırması yapılmış sonrasında etki- tepki fonksiyonları çıkarılmıştır. Elde edilen etki tepki fonksiyonu ve varyans analizi sonuçları eşbütünleşme testi sonucunda elde edilen sonuçları doğrulamaktadır. VAR modelinde değişkenlerin sıralaması önemli olduğundan sıralamanın tüm sıralamaları üzerinden inceleme yapılmıştır. Faiz, İhracat ve GDP değişkenlerinden oluşturulmuş olan VAR modeli şöyledir;

$$\Delta IR_t = a_1 + \sum_j b_j \Delta X_{i,t-j} + \sum_j c_j \Delta GDP_{i,t-j}$$

Faiz, GDP ve ihracat değişkenlerinden oluşan VAR modeli kullanılarak, model üzerinden elde edilen etki tepki fonksiyonlarının analizi ile faiz-ihracat ilişkisini incelenmesi amaçlanmıştır.

BULGULAR:

Türkiye'nin 2005-2020 ilk çeyrek dönemlerdeki Euro ve Dolar cinsinden toplam ihracatı ile faiz arasındaki ilişki araştırılmıştır. Gecikme sayısı AIC kriteri kullanılarak tespit edilmiştir. Tüm veriler için durağanlık testi uygulanmış verilerin düzeyde durağan olmadığı, birinci farkta tüm varyasyonları ile durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Faiz- İhracat

Ülke	Euro Genel İhracat		
	Değişken	Katsayı	P-Değeri
ARDL Testi	C	0.699	0.004
	D(IHRACAT(-1))	-0.277	0.022
	D(IHRACAT(-2))	0.505	0.016
	D(MBFAIZ(-1))	0.001	0.147
	D(MBFAIZ(-2))	0.005	0.844
	IHRACAT(-1)	-0.122	0.079
	MBFAIZ(-1)	-0.015	0.020
Sınır Testi	F-DEĞERİ	Pesaran (2001) Alt	Pesaran(2001) Üst
Wald Test	4.1999	4.94	5.73

Türkiye'nin toplam ihracatı Euro kuru cinsinden alındığında Merkez Bankası faiz oranı ile İhracat arasında uzun dönemli bir ilişkiden yani eşbütünleşme bulunmamaktadır. Sonuçlara göre test edilen boş hipotez için elde edilen F istatistiği değeri 4.199 olup, Pesaran (2001) tarafından verilen alt ve üst sınırların içinde kaldığından anlamlı bir uzun dönemli ilişki bulunamamıştır. Elde edilen F istatistiğinin Pesaran (2001) tarafından verilmiş olan üst sınırdan büyük olması halinde boş hipotez reddedilirken, alt sınırın altında ise boş hipotez kabul edilmektedir. Bulunan F değerinin sınırlar arasında kalması halinde ise red veya kabulden söz edilememektedir.

Tablo 2: Faiz- İhracat

	Değişken	Katsayı	P-Değeri
ARDL Testi	C	0.724	0.012
	D(IHRACAT(-1))	-0.185	0.374
	D(IHRACAT(-2))	0.289	0.059
	D(MBFAIZ(-1))	0.002	0.501
	D(MBFAIZ(-2))	0.049	0.733
	IHRACAT(-1)	-0.160	0.019
	MBFAIZ(-1)	-0.001	0.039
Sınır Testi	F-DEĞERİ	Pesaran (2001) Alt	Pesaran(2001) Üst
Wald Test	3.277	2.86	3.78

Türkiye'nin toplam ihracatı Dolar kuru cinsinden alındığında Merkez Bankası faiz oranı ile İhracat arasında uzun dönemli bir ilişki yani eşbütünleşme yoktur. Elde edilen sonuçlara göre test edilen boş hipotez için elde edilen F istatistiği değeri 3.27 olup, Pesaran (2001) tarafından verilen alt ve üst sınırların içinde kaldığından anlamlı bir uzun dönemli ilişki bulunamamıştır.

Bu kısımda Türkiye'nin Euro bazında Almanya, Fransa; İngiltere, İspanya ve İtalya'ya olan ihracat ile Dolar bazında Rusya'ya olan ihracat miktarı üzerine Merkez Bankası faiz oranlarının etkisinin olup olmadığı araştırılmaktadır.

Türkiye'nin Euro cinsinden çeyrek dilimde Almanya'ya yaptığı toplam ihra-catta; Merkez Bankası faiz oranı ile bu ülkeye olan ihracat miktarı için uzun dönemli bir ilişki yoktur. Elde edilen F-istatistiği 3.3788 alt ve üst sınırlar arasında kaldığından mutlak bir yorum yapılamamasına karşın bu iki değişken arasında uzun dönemli kesin bir ilişki bulunamamıştır

Tablo 3: Almanya

	Değişken	Katsayı	P-Değeri
ARDL Testi	C	-1.222	0.322
	D(IHRACAT(-1))	-0.229	0.168
	D(IHRACAT(-2))	-0.271	0.041
	D(IHRACAT(-3))	-0.166	0.231
	D(GDP(-1))	3.600	0.000
	D(GDP(-2))	0.617	0.489
	D(GDP(-3))	2.168	0.031
	D(EUROKUR(-1))	-0.050	0.052
	D(EUROKUR(-2))	-0.031	0.251
	D(EUROKUR(-3))	-0.071	0.042
	D(MBFAIZ(-1))	0.001	0.288
	D(MBFAIZ(-2))	0.039	0.777
	D(MBFAIZ(-3))	-0.001	0.141
	IHRACAT(-1)	-0.400	0.003
	GDP(-1)	0.430	0.140
	EUROKUR(-1)	0.033	0.068
	MBFAIZ(-1)	0.003	0.440
Sınır Testi	F-DEĞERİ	Pesaran (2001) Alt	Pesaran(2001) Üst
Wald Test	3.37888	2.86	3.78

Türkiye'nin Fransa'ya olan Euro cinsindeki ihracatı ile Merkez Bankası faiz oranı arasında uzun dönemde bir denge yani eşbütünleşme bulunmamaktadır. Eşbütünleşme için elde edilen F-istatistiği 2.811213, katsayıların sıfıra eşit olduğunu kabul eden boş hipotezin kabul edilme sınırına çok yakındır. Bu sebeple faiz oranının uzun dönemde Fransa'ya yapılan ihracat üzerine herhangi bir etkisi yoktur.

Tablo 4:Fransa

	Değişken	Katsayı	P-Değeri
ARDL Testi	C	-6.110	0.155
	D(IHRACAT(-1))	0.028	0.877
	D(IHRACAT(-2))	0.057	0.866
	D(IHRACAT(-3))	-0.165	0.340
	D(GDP(-1))	1.400	0.670
	D(GDP(-2))	2.589	0.355
	D(GDP(-3))	-5.644	0.044
	D(EUROKUR(-1))	-0.034	0.478
	D(EUROKUR(-2))	0.042	0.433
	D(EUROKUR(-3))	-0.120	0.030
	D(MBFAIZ(-1))	-0.001	0.945
	D(MBFAIZ(-2))	0.004	0.080
	D(MBFAIZ(-3))	0.000	0.960
	IHRACAT(-1)	-0.734	0.020
	GDP(-1)	1.445	0.101
	EUROKUR(-1)	-0.001	0.980
	MBFAIZ(-1)	-0.007	0.311
Sınır Testi	F-DEĞERİ	Pesaran (2001) Alt	Pesaran(2001) Üst
Wald Test	2.811	2.86	3.78

Türkiye'nin İngiltere'ye olan ihracatı ile faiz oranı arasında uzun dönemde bir ilişki yoktur. F-istatistiği de iki değişken arasında uzun dönem ilişkisi olmadığını teyit etmektedir.

Tablo 5: İngiltere

	Değişken	Katsayı	P-Değeri
ARDL Testi	C	-4.577	0.015
	D(IHRACAT(-1))	0.118	0.625
	D(IHRACAT(-2))	-0.247	0.258
	D(IHRACAT(-3))	-0.371	0.020
	D(GDP(-1))	0.524	0.423
	D(GDP(-2))	0.321	0.586
	D(GDP(-3))	1.240	0.003
	D(EUROKUR(-1))	-0.061	0.361
	D(EUROKUR(-2))	-0.011	0.877
	D(EUROKUR(-3))	-0.156	0.051
	D(MBFAIZ(-1))	0.001	0.743
	D(MBFAIZ(-2))	-0.003	0.238
	D(MBFAIZ(-3))	0.044	0.326
	IHRACAT(-1)	-0.919	0.001
	GDP(-1)	1.243	0.006
	EUROKUR(-1)	0.124	0.004
	MBFAIZ(-1)	-0.002	0.091
Sınır Testi	F-DEĞERİ	Pesaran (2001) Alt	Pesaran(2001) Üst
Wald Test	3.29900	2.86	3.78

İspanya'ya yapılan ihracatta faiz oranı ile ihracat arasında uzun dönemde bir bir bütünleşme bulunmamaktadır. Eşbütünleşme testi sonucunda bulunan F-istatistiği Pesaran(2001) tarafından verilen alt ve üst sınırların arasında kalmaktadır.

Tablo 2.10: Faiz–İspanya’ya İhracat Eşbütünleşme Testi

Ülke	İspanya-Euro		
	Değişken	Katsayı	P-Değeri
ARDL Testi	C	2.300	0.290
	D(IHRACAT(-1))	-0.290	0.429
	D(IHRACAT(-2))	-0.031	0.820
	D(IHRACAT(-3))	-0.120	0.366
	D(GDP(-1))	4.155	0.087
	D(GDP(-2))	4.336	0.018
	D(GDP(-3))	-1.662	0.326
	D(EUROKUR(-1))	-0.077	0.220
	D(EUROKUR(-2))	0.064	0.563
	D(EUROKUR(-3))	-0.234	0.084
	D(MBFAIZ(-1))	-0.004	0.434
	D(MBFAIZ(-2))	0.005	0.071
	D(MBFAIZ(-3))	0.002	0.273
	IHRACAT(-1)	-0.402	0.017
	GDP(-1)	-0.244	0.480
	EUROKUR(-1)	0.080	0.070
	MBFAIZ(-1)	-0.002	0.025
Sınır Testi	F-DEĞERİ	Pesaran (2001) Alt	Pesaran(2001) Üst
Wald Test	3.64432	2.86	3.78

İtalya’ya olan ihracat ile faiz oranı arasında eşbütünleşme yoktur. Elde edilen F-istatistiği alt ve üst kritik değerleri arasında kaldığı için bu iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmamaktadır.

Tablo 6: İtalya

Ülke	İtalya-Euro		
	DEĞİŞKEN	KATSAYI	P-DEĞERİ
ARDL Testi	C	7.244	0.053
	D(IHRACAT(-1))	-0.144	0.378
	D(IHRACAT(-2))	-0.213	0.172
	D(IHRACAT(-3))	-0.356	0.029
	D(GDP(-1))	1.246	0.078
	D(GDP(-2))	0.977	0.078
	D(GDP(-3))	-0.351	0.434
	D(EUROKUR(-1))	0.033	0.482
	D(EUROKUR(-2))	-0.059	0.269
	D(EUROKUR(-3))	-0.141	0.012
	D(MBFAIZ(-1))	0.003	0.110
	D(MBFAIZ(-2))	0.006	0.013
	D(MBFAIZ(-3))	-0.004	0.110
	IHRACAT(-1)	-0.138	0.392
	GDP(-1)	-1.255	0.094
	EUROKUR(-1)	0.007	0.835
	MBFAIZ(-1)	-0.003	0.050
Sınır Testi	F-DEĞERİ	Pesaran (2001) Alt	Pesaran(2001) Üst
Wald Test	2.03123	2.86	3.78

ABD ‘ne yapılan ihracat miktarı ile faiz arasında eşbütünleşme yoktur. Faiz uzun ve kısa dönemde bu ülkeye olan ihracatı etkilememektedir.

Tablo 7: ABD

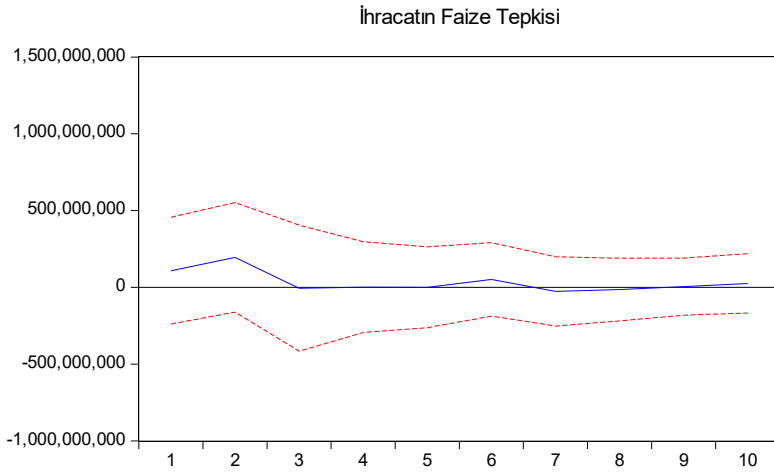
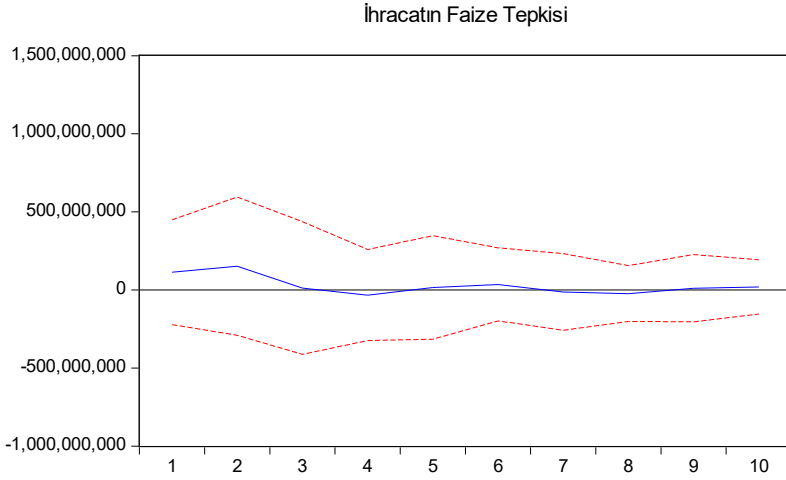
ÜLKE	ABD		
	Değişken	Katsayı	P-Değeri
ARDL Testi	C	-1.111	0.899
	D(IHRACAT(-1))	-0.179	0.261
	D(IHRACAT(-2))	-0.280	0.087
	D(IHRACAT(-3))	-0.182	0.214
	D(GDP(-1))	2.879	0.061
	D(GDP(-2))	3.411	0.049
	D(GDP(-3))	3.350	0.046
	D(EUROKUR(-1))	-0.141	0.078
	D(EUROKUR(-2))	0.028	0.768
	D(EUROKUR(-3))	0.017	0.832
	D(MBFAIZ(-1))	0.001	0.511
	D(MBFAIZ(-2))	-0.006	0.109
	D(MBFAIZ(-3))	-0.001	0.934
	IHRACAT(-1)	-0.301	0.013
	GDP(-1)	0.280	0.745
	EUROKUR(-1)	0.029	0.437
	MBFAIZ(-1)	-0.002	0.785
Sınır Testi	F-DEĞERİ	Pesaran (2001) Alt	Pesaran(2001) Üst
Wald Test	3.47450	2.86	3.78

Rusya'ya olan ihracat ile faiz oranı arasında bir eşbütünleşme yoktur. Faiz bu ülkeye yapılan ihracatta belirleyici değildir.

Tablo 8: Rusya

ÜLKE	RUSYA		
	Değişken	Katsayı	P-Değeri
ARDL Testi	C	-2.113	0.150
	D(IHRACAT(-1))	-0.200	0.342
	D(IHRACAT(-2))	-0.431	0.050
	D(IHRACAT(-3))	-0.268	0.048
	D(GDP(-1))	0.644	0.900
	D(GDP(-2))	1.477	0.699
	D(GDP(-3))	-2.222	0.467
	D(EUROKUR(-1))	-0.116	0.560
	D(EUROKUR(-2))	0.080	0.655
	D(EUROKUR(-3))	-0.146	0.520
	D(MBFAIZ(-1))	0.009	0.252
	D(MBFAIZ(-2))	0.006	0.528
	D(MBFAIZ(-3))	-0.009	0.255
	IHRACAT(-1)	-0.645	0.040
	GDP(-1)	4.333	0.131
	EUROKUR(-1)	0.002	0.720
	MBFAIZ(-1)	-0.000	0.724
Sınır Testi	F-DEĞERİ	Pesaran (2001) Alt	Pesaran(2001) Üst
Wald Test	2.74211	2.86	3.78

VAR modeli ve Etki-Tepki fonksiyonları sonuçları aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir. Faiz oranı şokları ihracatı etkilememektedir

SONUÇ:

Çalışmada faiz oranları ile ihracat arasındaki ilişki incelenmiştir. ARDL sonuçlarına göre Merkez Bankasının faiz oranları ile toplam ihracat arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmamaktadır. Bu durum faiz oranlarının Türkiye'nin dış ticareti üzerine geçici etkisi olsa bile kalıcı ve uzun dönemli bir etkisinin bulunmadığını göstermektedir.

Yukarıdaki sonuca benzer şekilde faiz oranlarının Türkiye'nin ülkeler bazındaki ihracatına bir etkisi yoktur. Diğer taraftan VAR analizi de faiz oranları ile ihracat arasında bir ilişkinin olmadığını, ihracat hacminin faiz oranlarındaki şoklara karşı duyarsızdır. Bu durum faiz oranlarının ihracat hacmi üzerinde bir etkisi olmadığını göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar ihracatın faiz oranlarından etkilemediğini dolayısıyla var olduğu kabul edilen faiz-kur- ihracat hacmi zincirinin Türkiye için çalışmadığını da işaret etmektedir. Bu durum ihracat hacminin artırılmasında yüksek katma değerli ürünler üretilmesinin daha etkin pazarlama teknikleri kullanılması, pazar çeşitlendirmesi gibi fiyat dışındaki unsurlara odaklanılması gerektiğini düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

1. Agenor, P.R., Mcdermott C. J., Ucer E. M. (1997). Financial Imbalances, Capital Inflows, And The Real Exchange Rate: The Case Of Turkey. *European Economic Review*, No.41, Pp. 819-825.
2. Belke,A. Geisslreither,K., Daniel Gros,D. (2004). On The Relationship Between Exchange Rates And Interest Rates: Evidence From The Southern Cone. *Cuadernos De Economía*, Vol. 41 (Abril), Pp. 35-64, 2004.
3. Borodin, K. Stokov, A. (2011) Central Banks' Interest Rate And International Trade in BRIC Countries: Agriculture vs machinery industry?, IAMO Forum 2011, No. 18,
4. Brazelton, W. R. (1994), An Empirical Note on Deficits, Interest Rates, and International Flows. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, v.34, no.1, pp. 113-116.
5. Çavuşoğlu, F. (2010) Para Politikası Faiz Oranlarında Mevduat Ve Kredi Faiz Oranlarına Geçişkenlik: Türkiye Örneği .TCMB Uzmanlık Tezi.2010
6. Dornbusch, R. (1976). Expectations and Exchange Rate Dynamics. *Journal of Political Economy*. 84 (6)
7. Giovanni,J., Jay C. Shambaughz, J.C. (2007).The Impact of Foreign Interest Rates on the Economy: The Role of the Exchange Rate Regime.*International Monetary Fund*. June 27, 2007.
8. Konstantin,B. Anton,S. .2011. Central banks' interest rate and international trade in BRIC countries:Agriculture vs machinery industry?, IAMO Forum 2011, No. 18,
9. Kudlacek,S (2013) The Interest Rate and Related Macro Economic Variables, http://university.akelius.de/library/pdf/the_intere_kudlacek_s0904.pdf.
10. Smets, F., Wouters, R. (1999), The Exchange Rate and the Monetary Transmission Mechanism in Germany, *De Economist*, 147(4), 489-521.
11. Tria,G., Gallopo,G. (2010). How Does National Foreign Trade React To The European Central Bank's Policy?. *The International Journal of Business and Finance Research* .Volume 4 . N. 2.

• Bölüm-10 •

CİVÂNIM SEN CİHÂNDA BÎ-BEDELSİN:
HÜZNÎ'NİN ŞARKI GÜFTELERİ

Ali YÖRÜR¹

---

1 Öğretim Görevlisi, Kastamonu Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü, ali.yorur@hotmail.com

GİRİŞ

Şarkı, Türk edebiyatında bestelenmek amacıyla yazılan nazım biçimidir. Arapça *şark* kelimesine nisbet ekinin getirilmesiyle oluşan *şarkîden* (Doğu'ya ait) gelmektedir. Kelimenin kökeni hakkında “çağırmaq, yüksek sesle söylemek, bağırmaq” anlamındaki *çağırğ*dan türediği yolunda bir başka yorum varsa da bu fonetik bakımdan mümkün değildir. Ayrıca Anadolu ağızlarında ve bazı Türk lehçelerinde “ır/yır/cır” (şarkı, türkü) ve “ırlamak/yırlamak/cırlamak” (şarkı, türkü söylemek) kelimeleri yer almaktadır. Edebiyat terimi olarak şarkı, bazen bestelenmiş her türlü eserin manzum metnini belirten Farsça “güfte” kelimesiyle aynı manada kullanılmakla birlikte güfte anlam bakımından daha kapsamlı olup her türlü musiki eserinin sözlü kısmını ifade etmektedir (Uzun, 1997: 357).

Şarkı, halk edebiyatındaki türkünün karşılığıdır. Daha çok dört mısralık bendlerle yazılır. Ancak beş veya altı dizeli bendlerden oluşan şarkılar da vardır. Şarkıda her bendin üçüncü dizesi miyân, sonda tekrarlanan dize ise nakarat adını alır. Miyân daha çok şarkının en güzel ve en dokunaklı dizesi olup bestenin de en güzel bölümünü oluşturur.

Şarkının konusu genellikle aşk, sevgili, ayrılık, içki ve eğlencedir. Daha geniş halk kitlelerine seslendiği için dillerinin sade olmasına dikkat edilmiştir. Bestelenmek için yazıldıkları için bend sayıları azdır. Diğer musammat şekillerde olduğu şair genellikle son bendde mahlasını söyler (Pala, 2004: 420). Ancak bazı şairler mahlas söylemeden de şarkı yazmıştır. Şarkılarda “mefâilünmefâilünmefâilünmefâilün”, “mefâilünmefâilünfeûlün”, “mefâilünmefâilünmefâilünfeûlün”, “mefâilünmefâilünmefâilünfeûlün”, “fâilâtünfâilâtünfâilâtünfâilün”, “fâilâtünfâilâtünfâilâtünfâilün”, “feilâtünmefâilünfeilün” gibi hece vezninin ahengini hatırlatan arzu kalıplarının yanında 4+4=8, 4+4+3=11, 4+5=9 şeklindeki hece vezinleri de kullanılmıştır (Uzun, 1997: 358).

1. KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ŞARKI

Türk edebiyatında şarkı formuna en yakın özellikler taşıyan ve şarkı adıyla yazılan ilk manzumeleri XVII. yüzyılda Nâîlî (ö. 1666) tarafından yazılmıştır. Nâîlî Dîvânı'nda 11 şarkı bulunmaktadır. Daha sonra XVII. yüzyılın sonu XVIII. Yüzyılında yaşayan Nazîm'in (ö. 1727) 9 şarkısı vardır. Ancak Klasik Türk edebiyatında en güzel şarkıları Nedîm (ö. 1730) kaleme almıştır. Yalın bir dille ve coşkun söyleyişle yazdığı şarkılarla edebiyatımızın en büyük şarkı şairi olmuştur. Nedîm Dîvânı'nda 27 şarkı bulunmaktadır. Şeyh Gâlib'in (ö. 1798) de 11 şarkısı vardır.

XIX. yüzyılda şarkı yazan şairler çoğalmıştır. Bu yüzyıl şairlerinin hemen

hepsinin divanlarında en azından bir veya bir kaç şarkı vardır. Enderunlu Fâzıl'ın (ö. 1810), biri Nedîm'i tazmin olmak üzere 4 müseddes ve 1 gazel şarkısı vardır. Klasik Türk edebiyatında 217 şarkısıyla Enderunlu Vâsıf (ö. 1824) en çok şarkı yazan şair unvanını elde etmiştir. Pertev Mehmed Sa'îd Paşa'nın (ö. 1837) 5, Leylâ Hanım'ın (ö. 1848) 12, Fatin Efendi'nin (ö. 1866) 14, Osman Nevres'in (ö. 1876) 7, ÂsafMahmud Celâleddin Paşa'nın (ö. 1903) 8, Şeref Hanım'ın (ö. 1861) 41 ve Hüznî'nin (ö. 1926) şarkısı vardır (İpekten, 2009: 90).

2. HÜZNÎ VE ŞARKI GÜFTELERİ

2.1. Hüznî

TEİS (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü)'e göre Türk edebiyatında Hüznî mahlasını kullanan beş şair bulunmaktadır. Bunlardan üçü Klasik Türk Edebiyatı, ikisi de Âşık edebiyatı alanındadır. Klasik Türk edebiyatı alanında Hüznî mahlasını kullanan şairler; 15 veya 16. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen ve hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Hüznî (Kaplan 2015), düşürdüğü tarihleri ve hicivleri ile devrinde oldukça meşhur olan 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başında yaşamış ilk mahlası Hüznî olan Sürûrî (Nizam 2014) ve çalışmamıza konu olan Karadeniz Ereğlîli Hüznî'dir.

Bu yazıdaki bilgilere göre Hüznî, 1276/1859-60 yılında Ereğli'de doğmuştur. Kökü Karadeniz Ereğlisi'nin Yaraçlı köyünden olup asıl adı Hasan'dır. Kendi kendini yetiştirmiş olması Hüznî'yi zamanına hayli olgun göstermiştir. Muhitin- de kendisini çok sevdiren Hüznî, Ereğli ve Akçakoca'da nüfus memurluğu yapmıştır. Hayatının son zamanlarını bir rivayete göre açıkta kalarak, başka bir rivayete göre emekli olarak geçirmiştir. 30 Teşrîn-i Sâî 1342/Kasım 1926'da Ereğli'de vefat etmiştir. Sadi Yaver Ataman'ın Hüznî'nin kardeş çocuğundan işittiğine göre Hüznî, mahlası ile müsemma olup neşeli zamanları az, hüznle muzdarip kendi halinde yaşayan bir şairdir. Buna rağmen sohbeti hoş, kimseyi incitmeyen, temiz bir insandır. Yine Hüznî'nin “muhibb-i sâdık”ı olan Râcî, Hüznî'nin maneviyata fazla düşkün olduğunu, sabahlara kadar ibadetle ve şiir yazmakla meşgul olduğunu söylemektedir (Ataman, 1937: 20-22).

2.2. Hüznî'nin Şarkı Güfteleri

Hüznî'nin bilinen tek eseri Dîvân'ıdır. Hüznî Dîvânı 1312/1894 yılında İstanbul'da basılmıştır. Hüznî Dîvânı'nda gazel, mesnevi, kıta, müfred gibi nazım şekillerin yanında yedi tane şarkı manzumesi bulunmaktadır. Aşağıda yedi şarkının metni verilmiştir:

Şarkı I²

Bir gülben-i ân görsen ne cânân
Yolunda kurbân olsun onun cân

Bir nev-resîde ol nûr-ı dîde
Etti beni de derdile giryân

Ol gül-nihâlim hârile zâlim
Hayfâ bu hâlim etti perişân

Vay bu ne sevdâ bu ne temâşâ
Cevrinden asla olmam girîzân

Hiç bura mı olmak becâ mı
Âşık makâmı vâdî-i hicrân

Sözde o gül-fem bülbül mü bilmem
Sünbül müdür hem geysû-yı reyhân

Sevb-i melâhat giymiş temâmet
Nâz u nezâket kaddine kaftân

Mestâne çeşmi şâhâne çeşmi
Merdâne çeşmi misl-i nerîmân

Rûyî müdevver gâyet münevver
Ya mihr-i enver ya mâh-ı tâbân

Onda bu behcet oldukça elbet
Gilmân-ı cennet rişk etse şâyân

Bir gül-fidândır serv-i revândır
Şemşâdândır **Hüznî** o cânân

Şarkı II³

Göz nâzır oldu bir mehlikâya
Dil tâbi oldu hükm-i hevâya

Dil oldu mâil akl oldu zâil
Gayet te nâil hüsn ü behâya

Ol şûh-ı zîbâ şimşâd-ı ranâ
Meyl etmez asla semt-i vefâya

Ruhsâr-ı cânân derd-i gülistân
Ey bülbül-i cân başla nevâya

Çün andelîbân olmaz mı şâyân
Zâd olsa efgân bu bî-nevâya

Anıp o mâhı dil gâh gâhî
Azm eyler âhı sû-yı semâya

Hicrile ekser cânım mükedder
Dil ermek ister ol dil-rubâyâ

Haddin dilber verdin ahmer
Hüsnü yek ezher benzer sehâyâ

Bu yosma amma hiç söz yok ona
Hüznî serâpâ layık senâyâ

---

3 *Dîvân-ı Hüznî*, 72-73.

Şarkı III⁴

Civânım sen cihânda bî-bedelsin
Cihân halkına bâdî-i bedelsin
Serâpâ mazhar-ı hüsn-i ezelsin
Ne desem vasf-ı hüsnünde muhâlsin
Benim vasf ettiğimden de güzelsin

Tenâsüb hil'atındır ey semen-ber
Münevver tal'atındır mihr-i enver
Lebin müliden ruhun gülden de ahmer
Ne desem vasf-ı hüsnünde muhâlsin
Benim vasf ettiğimden de güzelsin

Şarkı IV⁵

Harâb et benim serv-i bülendim
Eyâ her tarz u tavrı dil-pesendim
Gel ol ey şeh-levendim sîne-bendim
Firâkın cânıma geçti Efendim
Visâlinle meded kıl derdimendim

Kabul etmez tahammül bâr-ı hicrin
Beni yaktı dirîgâ nâr-ı hicrin
Revâ mı olayım nâçâr-ı hicrin
Firâkın cânıma geçti Efendim
Visâlinle meded kıl derdimendim

---

4 *Dîvân-ı Hüznî*, 73.

5 *Dîvân-ı Hüznî*, 73.

Şarkı V⁶

Gözümden gitmiyor bir dem hayâlin
Dil-i dîvâne müştâk-ı cemâlin
Ne gizlersin cemâl-i bâ-kemâlin
Efendim mehcûr-ı visâlin
Ezelden dil senin âşûfte hâlin

Seni bildin mi sen ey hûb-i yektâ
Bunu âlem bilir yok sana himmet
Beni dünyâda ve ukbâda hatta
Efendim etme mehcûr-ı visâlin
Ezelden dil senin âşûfte-hâlin

Şarkı VI⁷

Re's-i ricâl-i aşkım
Sâhib-i kemâl-i aşkım
Şerh-i me'âl-i aşkım
Mağlûb-ı hâl-i aşkım
Mecnûn-misâl-ı aşkım

Bezm-i safâ fezâda
Destinde câm-ı bâde
Kârında bî-irâde
Mağlûb-ı hâl-i aşkım
Mecnûn-misâl-ı aşkım

---

6 *Dîvân-ı Hüzni*, 73-74.

7 *Dîvân-ı Hüzni*, 74.

VII⁸

Görüp gülşende serv ü ser-bülendim
Seni zîbâ-revişle pek begendim
Gam-ı aşkınla ben ey dil-pesendim
Eger bilsen ne rûtbe derdimendim
Ederdin hâlîme şefkat Efendim

Semâvî gözlerin ey nahl-i nevres
Belâ-yı âsumânı gördü herkes
Cefâ dedirir âşıklara bes
Figânımdan gireydi gûşuna ses
Ederdin hâlîme şefkat Efendim

SONUÇ

Şarkı, bestelenmek amacıyla yazılan şiirlere verilen genel addır ve yalnızca Türk edebiyatında görülen bir nazım şeklidir. Şarkı, Farsça “güfte” (söylenmiş) kelimesiyle aynı manada kullanılmakla birlikte güfte anlam bakımından daha kapsamlıdır ve her türlü musiki eserinin sözlü kısmını ifade etmektedir.

Çalışmamızda, farklı yerlerde memurluk görevinde bulunmuş olan on dokuzuncu yüzyıl şairi Karadeniz Ereğlili Hüznî’nin hayatı, yeni bilgilerle ifade edilmiştir. Hüznî’nin tek eseri olan Dîvân’ında bulunan yedi şarkı güftesinin metni verilmiştir.

---

8 *Dîvân-ı Hüznî*, 74-75.

KAYNAKLAR

1. Arslan, Mehmet (2014). “Hüznî”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü.
2. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/huzni-karadeniz-ereglisi>
3. Ataman, Sadi Yaver (1937). “Ereğli Şairleri”, *Halk Bilgisi Haberleri*, İstanbul: Burhaneddin Basımevi, Yıl: 7, Sayı: 73, s. 20-24.
4. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/huzni-karadeniz-ereglisi>
5. Hüznî (1894). *Dîvân*
6. İpekten, Haluk (2009). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
7. Kaplan, Yunus (2015). “Hüznî”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü.
8. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/huzni>
9. Nizam, Elif Ayan (2014). “Sürûrî/Hüznî/Hevâyî”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü.
10. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sururi-huzni-hevayi-seyyid-osman>
11. Pala, İskender (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
12. Uzun, Mustafa (1997). “Şarkı”, İslam Ansiklopedisi C. 8, 357-358, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

● Bölüm-11 ●

HAVA KARGO SEKTÖRÜ

*Dr. Volkan YAVAŞ¹,
Doç. Dr. Burcu ARACIOĞLU²*

---

1 Ege Üniversitesi, Havacılık Meslek Yüksekokulu, volkan.yavas@ege.edu.tr

2 Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, burcu.aracioglu@ege.edu.tr

Giriş

Uçmak, bilindiği üzere insanlığın var olduğu günden bugüne en büyük meraklarından biri olarak değerlendirilirken tarihin çeşitli dönemlerinde çeşitli denemelerle bu gizemi çözmeye yaklaşan girişimlerin olduğu bilinmektedir. İnsanlık tarihi boyunca elde edilen tüm denemelerin ve birikimlerin sonunda çeşitli hava araçlarıyla başarılı girişimler olduğu da kabul edilmektedir. Ancak tüm bu girişimlerin ana hedefinde bireysel ya da grup olarak insan taşımacılığı olduğu görülmektedir. Bu anlamda hava kargo taşımacılığının tarihine bakıldığında kargo olarak nitelendirilebilecek ilk taşımacılığa söz konusu olan horoz, koyun ve ördeğin bir sıcak hava balonuyla 18. Yüzyılda taşındığı bilinirken daha yakın ve kavrama uygun tarihçeye bakıldığında ise ilk postanın 1910 yılında Albany – New York arasında, ilk kargonun ise yine aynı yıl Dayton – Ohio’ya arasında taşındığı ifade edilmektedir (Morrell, 2012).

Modern hava taşımacılığının miladı olarak kabul edilen Wright Kardeşler’in 1903 yılındaki uçuşundan itibaren havacılık sektörüne yoğun bir ilginin olduğu, sektörün hızla geliştiği ve çok farklı türlerde çok çeşitli hava araçlarının kullanılmıştır. I. Dünya Savaşı ile birlikte ülkelerin stratejik avantaj elde edebilmek adına havacılık teknolojisine yaptıkları yatırım, sektörde ciddi bir ilerleme kat edilmesine olanak sağlamıştır. Savaş sonrası askeri amaçla kullanılan uçakların sivil amaçlı kullanımına yönelik girişimler sonucu kargo taşımacılığına yönelik ilk adımlar posta taşımacılığı (air mail) ile başladı görülmektedir. 1918 yılında ise dünyanın ilk düzenli posta taşımacılığı rotası New York ve Washington şehirleri arasında karşılıklı seferlerle başladığı ve 1921 yılına kadar devam ettiği belirtilmektedir (Wensveen, 2007). Artan arz ve talebe istinaden sektörün hukuki bir dayanağa da ihtiyaç duyduğu ortaya çıkarken, 1925 yılında çıkarılan Hava Posta Yasası (Air Mail Act ya da Kelly Act) hava kargo sektörünün hukuki temellerinin atılmasında öncü olmuştur (Wensveen, 2007).

Resim 1: Hava Postası Örneği

Kaynak: <https://postalmuseum.si.edu/node/2137>

Yaşanan bu gelişmelere paralel olarak artan hava trafiği, mevcut hukuki dayanığın yeterli olmadığı yeni anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hukuki anlamda 1925 yılında imzalanan Varşova Antlaşması, özellikle uluslararası taşımacılıkta, kargonun taşınması sırasında bir zarara ya da kayba uğradığında sorumluluğun taşıyıcıya ait olduğunu belirten ve özellikle taşıyıcının sorumluluğu bakımından yasaları uygulamaya yönelik ilk tek tip uluslararası anlaşmayı temsil ediyordu (Bartsch, 2018). Buna ek olarak II. Dünya Savaşı ile devam eden tarihsel süreçte havacılık teknolojisi ve ekonomisinin de hızla artmaya başlamasıyla dünya genelinde çok daha kapsayıcı bir hukuki dayanağa ihtiyaç duyulmuş ve 1944 yılında Chicago Sözleşmesi imzalanmıştır (ICAO, 2006).

Hava kargo taşımacılığının gelişen seyrinde günümüz modern kargo taşımacılığın temelleri ise 1978 yılında “Airline Deregulation Act” olarak bilinen serbestleşme/liberalleşme yasasından önce 1977 yılında imzalanan “Air Cargo Deregulation Act” anlaşması ile atılmıştır. Bu anlaşma ile tarihsel anlamda kargo taşımacılığı faaliyetlerine (grandfather rights) sahip olan taşıyıcılara 1 yıl boyunca pazara giriş konusunda serbestlik tanınmış, 1978 yılında ise tüm taşıyıcılara bu serbestlik tanınarak havacılık sektörü genel anlamda liberalleşmiştir (OTA, 1982).

Tarihsel gelişmelerin ışığında olgunlaşan hava kargo sektörü, yaklaşık 100 yıllık geçmişiyle dünya ekonomisinin de önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir. Basit bir şekilde posta taşınmasıyla resmi olarak başladığı kabul edilen hava kargo sektörünün günümüzde çok farklı yüklerin taşındığı, farklı aktörlerin sahne aldığı ve karmaşık süreçlerin yönetildiği bir sistem haline gelmiştir.

Bu çalışmanın amacı, hava kargo sektörünün genel bir değerlendirmesini yaparak süreçleri hakkında detaylı bilgiler ile sektörün güncel durumunu aktarabilmektir. Bu anlamda çalışma temel kavramlar ile başlayarak sektörün güncel durumunu yansıtmak adına sektör analizi ve mevcut uygulamalar hakkında bilgiler verilecektir.

1. Temel Kavramlar

Hava kargo sektörünün güncel/mevcut durumu ve sektör analizini yapabilmek adına sektörün temellerinin de bilinmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde hava kargo sektörünün temel kavramları teorik olarak aktarılacaktır.

1.1. Hava Kargo Terminolojisi

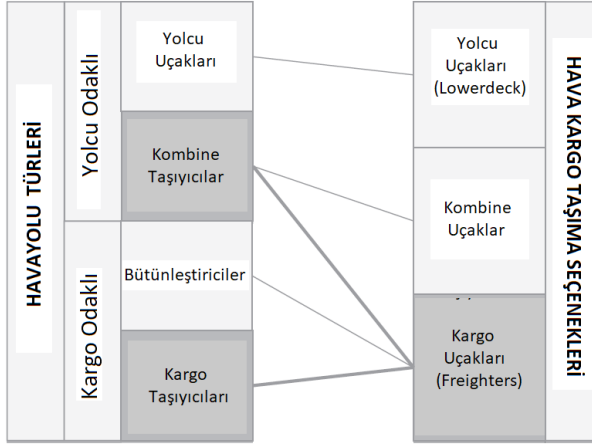
Hava taşımacılığı sektöründe yolcu odaklı operasyonlar haricinde geriye kalan tüm unsurlar için kargo taşımacılığı kavramı kullanılmaktadır. Ancak gerek ulusal literatürde gerekse uluslararası literatürde bu operasyonlar/kavramlar için “hava kargo (air cargo)”, “hava yükü (air freight)” ve “hava lojistiği (air logistics)” terimleri kullanılmakta ve bir kavram karmaşası yaşanmaktadır. Kavramlara dair netlik oluşturmak adına öncelikle tanımlara yer verilecektir.

Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ) Havacılık Terimleri Sözlüğü’ne göre **Hava Kargo (Air Cargo)**, “havadan taşınan yükler, transit mallar, kuryeler, posta malzemeleri, diplomatik posta, fabrika ürünleri, yolcusuz bagajlar ve cenazeler” olarak tanımlanırken diğer kavramlara dair ifadeler yer almamaktadır. Uluslararası bir çalışmada **Hava Yükü (Air Freight)**, havayolu ile ticari bir amaçla taşınan, posta ve yolcu bagajı dışındaki tüm mülk türlerini içeren gelir yükü olarak tanımlanmaktadır (Alkaabi ve Debbage, 2011). Bu iki kavramda karşımıza çıkan posta, bagaj vb. gibi unsurlar da havacılık terminolojisindeki bir başka kavramı “kuru yük (deadload)” kavramını da akla getirmektedir. Kuru yük kavramı da bagaj, kargo, posta ve işletme ekipmanının (yedek lastik vb.) toplamını ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır (SHGM, 2015). **Hava Lojistiği (Air Logistics)** kavramı ise modern lojistik süreçlerin bir alt süreci olarak kabul edilirken ekonomi ve ticaretteki yükselen payı ve “yükte hafif pahada ağır” ürünlerin taşınmasındaki avantajı ile genel bir sistemi ifade etmektedir (Zhu ve Yang, 2011). Tüm kavramlara paralel olarak bu çalışmada “Hava Kargo” terimi kullanılmış ve terim de aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

***Hava kargo**, ticari bir amaçla kayıtlı bagaj (yolcu bagajı) haricinde değerlendirilen tüm yüklerin havaaracı ile ulaştırılması faaliyetleridir.*

Taşıyıcılar açısından hava kargo sektörünü domine eden sadece kargo taşıyan havayolları ve kombine (yolcu+kargo taşıyan) havayolları olmak üzere 2 farklı iş modeli söz konusudur. “Hava Kargo” taşıyıcıları, yalnızca kargo yüküne odaklanan, ağırlıklı tarifeli seferlerle hizmet sağlarken, küçük bir pazar için talebe yönelik, standart dışı yükler için charter ve kapıdan kapıya teslimat imkanını da sunmak adına entegre taşıyıcılar olmak üzere alternatif modelleri ile de faaliyetlerini sürdürmektedir (Coyle, 2011). Bunun yanı sıra sektörün diğer temel aktörü olan “Kombine” taşıyıcılar, yolcu uçaklarının altında kargo taşımacılığı yapan, kargo sektörü içerisinde ciddi bir pay sahibi olan ve hatta en iyi kargo taşıyıcısı sıralamasında %70'lere yakın işletmeyle rekabet içinde olan diğer bir iş modelidir (Coyle, 2011).

Şekil 1: Hava Kargo Taşıyıcıları ve Kargo Taşıma Seçenekleri

Kaynak: Kupfer vd, 2016

Bir hava kargo taşıyıcısı açısından kara ve denizyolu modlarında da benzer şekilde olduğu üzere büyük altyapı maliyetlerine katlanmak yerine halihazırda ülkelerin ve hükümetlerin yaptıkları yatırımların kiracısı/kullanıcısı olarak daha küçük maliyetlerle karşılaşmaktadırlar. Buna ilaveten sabit maliyetlerinin nispeten daha küçük oranlarla hesaplandığı ortada iken çok farklı operasyonlar söz konusu olduğu için değişken maliyetlerinin yüksek olduğu bilinmektedir. Hava kargo taşıyıcıları açısından en özet haliyle giderlerin yapısı bu şekilde özetlenebilirken, kargo gelirlerinde ise “oran/boyut” ve “ücretlendirme” olmak üzere iki temel unsur söz konusudur. Hava kargo taşımacılığında kargoyu ücretlendirirken öncelikle kargonun boyutu (Volume Weight) ve ağırlığı (Gross Weight) unsurları karşılaştırılarak aralarında navluna göre yüksek olan tercih edilmektedir. Bu kar-

şılaştırma yapılırken boyut kg cinsinden aşağıdaki gösterilen formül ile hesaplanmaktadır (Coyle, 2011):

$$\frac{(Genişlik \times Uzunluk \times Yükseklik)}{6000} = \text{Boyutsal Ağırlık (Volume (Dims) Weight)}$$

Örnek

50 x 60 x 100 cm boyutlarında ve 30 kg (Gross Weight) ağırlığındaki bir kargonun ücrete tabi ağırlığı hesaplanırken:

$$\frac{(50 \times 60 \times 100)}{6000} = 50 \text{ Kg (Volume Weight) olarak bulunur. Ve:}$$

VW (Volume Weight) > GW (Gross Weight)

Olduğu için Ücrete Tabi Ağırlık (Chargeable Weight) olarak Volume Weight (50 kg) değeri kullanılır.

Hava kargo taşımacılığında elde edilen bu değere (Chargeable Weight) göre fiyatlandırma yapılmaktadır. Fiyatlandırma yapılırken dünyadaki birçok ülkeden birçok havayolu işletmesinin güncel şekilde bilgi sağladığı IATA tarafından hizmete sunulan TACT (The Air Cargo Tariff) kılavuzu kullanılırken, bu doküman-daki oranlara uymanın da bir zorunluluk olmadığı hatta küresel rekabet anlamın-da bazı havayollarının kendi stratejileri çerçevesinde oranlar/ücretler kullanılmaktadır (Coyle, 2011).

1.2. Hava Kargo Kapasitesi, Taşıman Yükler ve Ekipmanlar

Kargonun temelde ağırlık, hacim ve konteynır pozisyonlarının sayısı olmak üzere 3 boyutlu kapasitesi olduğu belirtilirken, örneğin düşük yoğunlukta bir kargo taşınacağı zaman kapasite ağırlık olarak uygun olabilir ancak hacim olarak ya da konteynır pozisyonu olarak uygun olmayabileceği ve atıl kapasitenin ortaya çıkmasına sebep olabileceği; bunu da engellemek adına ağırlık hacim ve pozisyon bilgilerinin tamamını dikkate alarak bir tahmin yapabilmek önemlidir (Kasilingam, 1996).

Hava kargo ürünlerinin mücevherat gibi “yükte hafif pahada ağır”, bozulabilir ürünler gibi “zamana duyarlı” ve acil, değişken durumlara en hızlı cevabı verebilmesi açısından “belirsiz talep” içeren 3 temel özelliği olduğu belirtilmektedir (Budd ve Ison, 2017a). Elektronik ve bilgisayar sektörleri gibi bazı sektörlerde tam zamanında üretim temelli lojistik uygulamalar açısından birçok üretim işletmesi hava kargo seçeneğini tercih etmekte iken, stokları ve ürünü pazara taşımak için gereken süreyi azaltma ihtiyacı ile karşı karşıya kalan bu tür şirketler, 1 günlük veya 2 günlük kesin teslimat için daha yüksek bir taşıma ücreti ödemeye

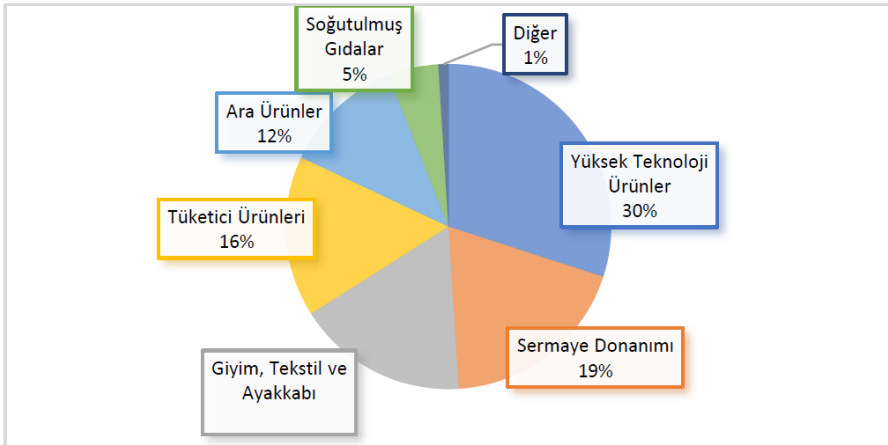
değer bulmaktadırlar (Zhang ve Zhang, 2002). Hava taşımacılığı karayolu ile kıyaslandığında 10 ile 50 kat arasında yüksek ücretlerle karşılaşılırken, buna rağmen hızlı ve güvenli bir hizmet sağladığı için aşağıda özetlenen ürün grupları için cazip bir seçenek sağlamaktadır (Brandt ve Nickel, 2019).

Şekil 2: Hava Kargo Ürün Grupları

Modern ticari hava taşımacılığının sağladığı avantajla ve güvenli, hızlı, rahat ulaşım şekli ile dünya çağında gelişen *kargo havayolları* tarımsal ürünlerden yüksek değerli hayvanlara kadar farklı çeşitlilikte yük yelpazesine sahip olup bazı özel kargolarda paranın zaman değeri ve sigorta bedeli toplam maliyet de dikkate alındığında ekonomik bir ulaştırma alternatifi de sunmaktadır (Bartsch, 2018). Hava kargo ile taşınan ürünler farklılık göstermekle birlikte yaklaşık olarak ton-km (RTK) hesabı üzerinden aşağıdaki gibi bir oranla karşılaşıldığı görülmektedir (Morrell, 2012).

Grafik 1: Hava Kargo Sektöründe Taşınan Ürünler

Kaynak: Morrell ve Klein, 2018.

Hava kargo sektöründe taşınan yüklerin yanı sıra bu yüklerin taşınmasında tercih edilen hava araçları da farklılık gösterirken sektörde yolcu uçakları (lower-deck), kargo uçakları ve kombine uçaklar olmak üzere üç farklı alternatif söz konusudur. Yolcu uçaklarının altında (lowerdeck) kargo taşınması 1970’li yıllarda Boeing 777’nin sektöre önemli bir farkındalık yaratırken, günümüzde Boeing 737’den Airbus 320’ye kadar birçok uçakta bu örneklerle rastlanmaktadır (Morrell, 2012). Bunun yanı sıra uçak üreticileri sektörden gelen talep üzerine kargo maksatlı uçakların üretimini de gerçekleştirirken, sektörde Antonov An-225 Mriya, Boeing 747 Dreamlifter, Aero Spacelines Super Guppy ve Airbus Beluga başta olmak üzere (Resim 2) çeşitli kargo uçakları da sayıca az olsa da faaliyetlerine devam etmektedirler (Bennett, 2016). Son olarak sayıları çok az ve kullanımı sınırlı olsa da hem yolcu hem kargo uçağı olarak tasarlanan ve bazı havayolu işletmeleri tarafından da tercih edilen kombine uçaklarının da (Resim 3) kullanıldığı bilinmektedir.

Resim 2: Hava Kargo Uçak Örneği - Airbus Beluga

Kaynak: Airbus, 2020

Resim 3: Hava Kargo Kombi Uçak – B747

Kaynak: Reddit, 2020

Hava kargo taşımacılığında tercih edilen yüklerin ilgili uçaklarda taşınmasında da çeşitli özel ekipmanlar kullanılmaktadır. 1960'lı yıllar itibariyle hava kargo taşımacılığında uçak yükleme boşaltma işlemlerini en kısa sürede yapılabilmesi için kargoların paletlenmesi (Resim 4) zorunlu kılınmış, 1963 yılında da IATA uçak yükleme alanlarına mükemmel uyumu ve yaklaşık 30 farklı türü³ ile günümüzde hava kargonun vazgeçilmez unsurlarından olan ULD'leri (Resim 5) ortaya koyarak hava kargo sektörünün hızlı ve standart operasyonlar yapmasına olanak sağlamıştır (Schramm, 2012).

Resim 4: Kargo Yüklerinin Paletlenmesine Bir Örnek

Kaynak: Approved Forwarders, 2020

Resim 5: ULD (Unit Load Devices) – Birim Yükleme Gereçleri

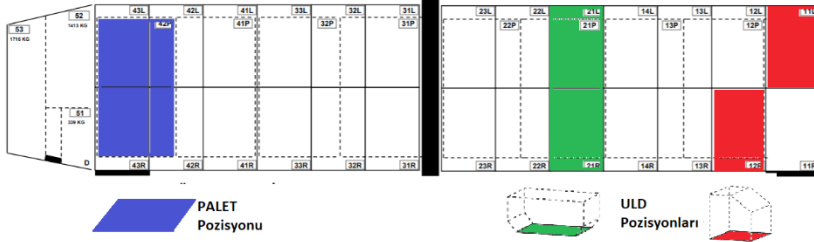

Kaynak: Loadstar, 2020

Havalimanı yer hizmetler operasyonlarında kargoların elleçlenmesini kolaylaştırmak için tercih edilen bu ekipmanlardan ULD konteynerlar, ağırlıkla geniş gövde uçaklarda tercih edilirken, paletler ise dar gövde uçaklarda, konsolide yüklerin istiflenerek yüklenmesinde ve ağır yüklerin yüklenmesinde sağladığı kolaylık ile tercih edilir. Tüm bu ekipmanlar Şekil 3'te gösterildiği üzere uçak içerisinde belirli pozisyonlara sabitlenerek taşınmaktadır (Brandt ve Nickel, 2019).

³ <https://www.searates.com/reference/uld/>

Şekil 3: Uçak Yükleme Pozisyonları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

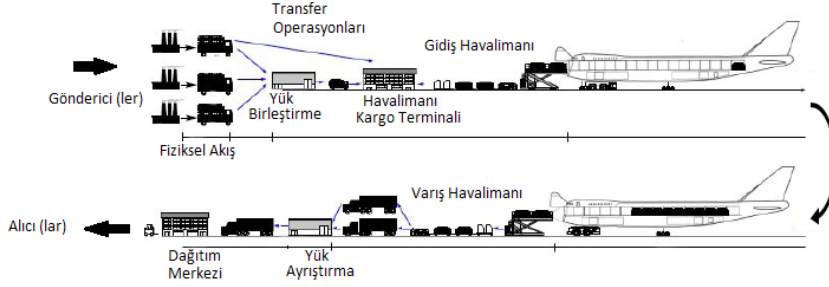
Genel anlamda hava kargo taşımacılığının etkin kullanımında kapasite en temel belirleyici olurken kapasiteyi doğru kullanmak da verimlilik açısından özellikle dikkat edilmesi gereken hususlardan biridir. Örneğin, aşırı ağır kargo ile yüklenen bir uçak maksimum limitli ağırlığa ulaştığı için kargo alanının/hacminin atıl kalmasına; hafif kargo ile yüklenen bir uçak ise hacmi tamamen doldurmasına rağmen ağırlık kapasitenin atıl kalmasıyla sonuçlanabileceği için dengeli ve optimum yükleme, hava kargo karlılığı ve verimliliği anlamında önemli bir rol üstlenmektedir (Chao ve Li, 2017). En özet haliyle hava kargo taşımacılığı kapasitesi, elleçleme faktörleri ve ücretlendirme süreçleri ile oldukça karmaşık bir sisteme sahip olduğu için, başarılı bir süreçten bahsedilmek için birden çok faktörün göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

1.3. Hava Kargo Operasyonları ve Aktörleri

Hava kargo taşımacılığında havayolları, kavramsal olarak yolcu taşımacılığına benzer bir mantıkla herhangi bir ürünün başlangıçtan bitiş noktasına belirli bir zaman diliminde belirli bir fiyatla taşımak için basit bir hizmet sunarken yolcu taşımacılığıyla kıyaslandığında aralarında ince ama önemli bir fark olduğu görülmektedir (Derigs ve Illing, 2013). Havayolu yolcuları genellikle çift yönlü (gidiş-dönüş) bilet rezervasyonu yaparken hava kargo rezervasyonu tek yönlüdür ve bu da hava kargo açısından belirsiz/dengesiz pazarlar oluşmasına neden olabilmektedir (Derigs ve Illing, 2013). Bunun yanı sıra yolcu koltuklarının sabit ve bilinen kapasitesinin aksine, kargo alanı tahsis ve talep açısından da daha büyük belirsizliğe sahiptir (Chao ve Li, 2017). Ancak hava kargo süreci de nispeten yolcu taşımacılığı operasyonlarına benzer bir süreç olarak Şekil 4'te detayları aktarıldığı gibi gerçekleştirilmektedir. Diğer yandan kombine uçaklarda taşınan kargolar ise bilinen yolcu taşımacılığı operasyonları ve aşağıdaki şekilde verilen operasyonların bir karması şeklinde gerçekleştiği de söylenebilir.

Şekil 4: Hava Kargo Operasyon Süreci

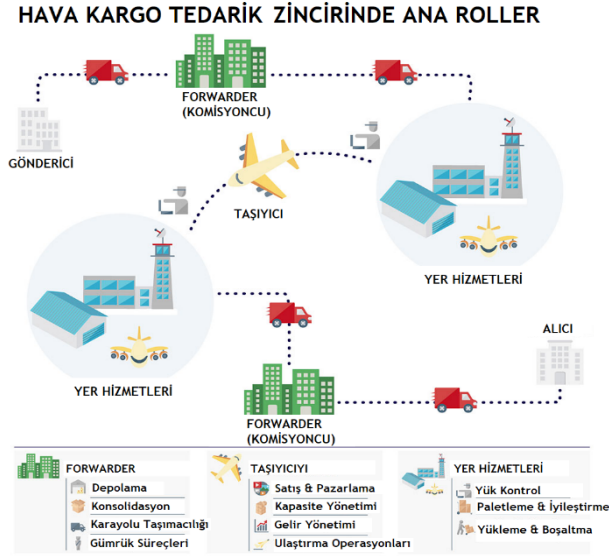

Kaynak: FHWA, 2020

Yolcu uçaklarında taşınan yüklerin yanı sıra hava kargo sektörü çok uzun süredir hava kargo taşıyıcıları ve taşıma işleri komisyoncuları olmak üzere 2 ana aktör tarafından yönlendirilmekte iken günümüzde taşınan kargoların yaklaşık %90-95'i müşteri ve taşıyıcı arasında aracılık görevi gören taşıma işleri komisyoncuları tarafından gerçekleştirilmektedir (Tao vd, 2017). Hava kargo taşımacılığının yolcu taşımacılığına nazaran paketleme, dökümantasyon, sigortalama, gümrükleme ve teslim alma/etme gibi daha karmaşık lojistik operasyonlar içerdiği bilinirken bu karmaşa, tüm bu süreçleri taşıyıcılar yerine organize edecek ve gönderici ile havayolları arasında iletişim görevini üstlenecek birçok özel uzmanlık sahibi firmaların da ortaya çıkmasını cesaretlendirmiştir (Ohashi vd., 2005). Diğer yandan hava kargo hizmetlerinin sağlanması adına çeşitli havayolu iş modelleri geliştirilmişken, hava kargo taşıyıcılarından ziyade entegre taşıyıcıların çok daha büyük bir paya sahip olmasının sebebi olarak ise müşterilerin beklentisi doğrultusunda daha kapsamlı kapıdan kapıya, katma değerli ve zamana duyarlı hizmetler sağlayabilmesi olarak görülmektedir (Malighetti vd, 2019). Bunun yanı sıra, bu operasyonu gerçekleştirirken ürün ve bilginin fiziksel akışı Şekil 5'te aktarıldığı gibi tedarik zinciri içerisindeki farklı paydaşların iş birliğiyle gerçekleşmekte ve konşimentodan gümrük belgelerine kadar 14 ana doküman kullanılarak tamamlanmaktadır (ICAO ve WCO, 2020).

Şekil 5: Hava Kargo Sürecindeki Ana Aktörler

Kaynak: ECS Group, 2020

Hava kargo sektörü havayolları dışında taşıyıcı olarak çok farklı tipte firmaları da bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan en çok bilinenleri FedEx, UPS, TNT VE DHL gibi örnekleri olan, kendi filolarıyla müşterilerine kapıdan kapıya, zamana duyarlı ve küçük hacimli kargolar ulaştıran bütünleştiriciler (Integrators) ve kendi filoları olmadan, bir ürünün A noktasından B noktasına ulaşmasını sağlayan, hava kargo endüstrisinin “seyahat acentesi” olarak da nitelendirilebilen Air Freight Forwarders olarak da bilinen taşıma komisyoncularıdır (Budd ve Ison, 2017a). Freight Forwardes, kargo sektöründeki önemli oyuncularından biri olarak, kendi filosuna sahip olmaksızın, kapıdan kapıya ulaşım seçeneklerinde havayolu işletmeleri de olmak üzere çeşitli aktörleri organize ederek müşteri ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmaktadır (Li, Bookbinder ve Elhedhli, 2012). Genel olarak sektörde yer alan aktörlerin hava kargo operasyonu içerisinde üstlendiği sorumluluklar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 1: Hava Kargo Operasyonlarındaki Aktörler ve Sorumlulukları

Aktör	Faaliyetleri & Sorumlulukları		
Gönderici	→ Rezervasyon yapma → En iyi oranları görüşme → Öncelik seçimi	→ Belgelerin hazırlanması → Gönderileri takibi	→ Faturaların kabulü ve ödeme → Talep ve değişiklik
Forwarder	→ Rezervasyon yapma → En iyi oranları görüşme → Öncelik seçimi → Belgelerin hazırlanması → Gönderileri takibi	→ Faturaların kabulü ve ödeme → Talep ve değişiklik → Rezervasyon kabulü → Alan tahsisleri için teklif → Dağıtım	→ Depolama → Gönderi adresi → Çok modlu taşıyıcılarla etkileşim → Mesaj ve işlem yeteneği → Gönderilerin konsolidasyonu
Taşıyıcı	→ Kargo uçuşu planlama → Kargo rotalarını planlama → Rezervasyon için uçuşları açma → Pazarlık oranları → Fiyatları / oranları yayınlama → Dağıtım kanalları sağlama → Tahmini kargo kapasitesi → Segment ve tahmini kargo talebi → Teklif fiyatlarını belirleme → Gönderi siparişlerini kabul/ret → Geliri en üst düzeye çıkarma → Yük faktörlerini iyileştirme → Gönderileri takip etme → Kargo alanı tahsis tahsis etme	→ Müşterilerden teklifleri kabul etme → Terminal personelinin kaynak yönetimi → İhale edilen gönderileri kabul etme → Tehlikeli mal kontrolü → Paket doğrulama → Gönderi önceliklendirme → Gönderileri yeniden depolama → Kargo yapımı, konteynıra yükleme → Kargoyu boşaltma → Yük dengeleme → Depolama → Uçuş bildirimi alma/gönderme → Servis güvenilirliği → Reddetmeleri yeniden yönlendirme	→ Hızlı üretim hizmetleri sunma Rezervasyonun kullanılmaması, iptaller ve çifte rezervasyon için planlama → ULD yönetim takibi, envanter, onarımlar vb. → Gönderileri/konteynerleri takip etme → Faturalama → Gelir muhasebesi → Satış muhasebesi → Talep yönetimi → Varışta güncelleme alma/gönderme → Teslimatta güncelleme → Mesaj etkileşimleri
Havaiimani	→ Depolama → Gümrükleme → Güvenlik	→ Tehlikeli madde kontrolü → Paket doğrulama → Kaptana bildirim	→ Kargo operasyonlarını kolaylaştırma
Alıcı	→ Gönderileri takip	→ Faturaları kabul ve ödeme	→ Talep ve onarım ücretleri

Kaynak: Feng, Li ve Shen, 2015

Şekil 5’te görsel olarak aktarılan hava kargo tedarik zinciri sürecinin adımları Tablo 1’deki gibi detaylandırılmıştır. Tüm bu süreç içerisinde hava kargo süreci aktörlerinin yukarıdaki faaliyetleri yerine getirmedeki başarısı sürecin başarısıyla eşdeğerdir.

2. Hava Kargo Sektörü Analizi

Hava kargo, ülkelerin bölgelerden bağımsız olarak uzak pazarlara ve küresel tedarik zincirlerine hızlı, verimli ve güvenilir şekilde dahil olmasını sağlarken bu yeni “hızlı döngü” lojistik çağında iyi hava kargo bağlantısına sahip olan ülkelere de ticaret ve üretim anlamında rekabetçi avantaj sağlamaktadır (Kasarda ve Green, 2005). Kargo taşımacılığında havayolu tercihi diğer ulaştırma modlarına kıyasla çok daha pahalı iken göndericilerin bu modu seçmesinde temelde aşağıdaki unsurların etkili olduğu belirtilmektedir (Zhang ve Zhang, 2002):

- Hava kargonun hızı, özellikle uzun mesafelerde bozulabilir ürünlerin ve tedarik zincirinde tam zamanında üretim felsefesine uygun avantaj sağlayacak ürünlerin taşınmasında önem arz etmekte,
- Hava kargonun hasar, kayıp vb. gibi durumlarda daha düşük riske sahip olması
- Hava kargo ücretinin, değerli ve zamana duyarlı ürünlerin ücretlerine kıyasla oldukça düşük değerde kalması

Yukarıdaki değerlendirmelerin yanı sıra genel anlamda da hava kargonun taşınan yük, sağladığı eşsiz avantajlar ve karmaşık süreçleri hakkında olumlu durumların yanı sıra tüm yönlerinden bir değerlendirme yapabilmek de önemlidir. Hava kargo sektörünün geniş anlamda bir SWOT (GZFT) analizi yapıldığında da sektöre dair genel bir fotoğraf elde etmek oldukça mümkün görünmektedir.

Tablo 2: Hava Kargo Sektörü SWOT Analizi

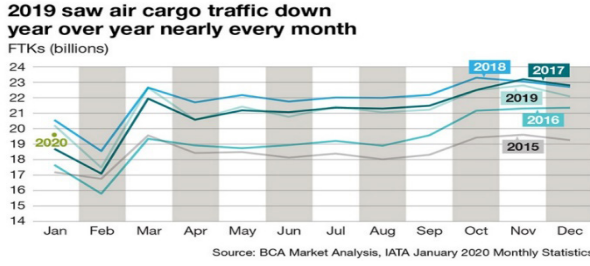
GÜÇLÜ YÖNLER	ZAYIF YÖNLER
→ Hız (diğer modlara kıyasla) → Emniyet → Güvenlik & güvenilirlik → Trafik problemi yok → Denize kıyısı olmayan bölgeler için en iyi alternatif → Yüksek bedelli ürünler için en iyi alternatif	→ Kapasite fazlası → Yanlış algılanan değer algısı → Çevreci olarak algılanmaması → Karmaşık ulaştırma çevresi → Güvenlik uyum sorunları → Fiyat rekabetçiliğiyle ilgili yanlış algı → Paydaşlar arasında iletişim eksikliği → Modernizasyon ve yeniliğe yatırım eksikliği
FIRSATLAR	TEHDİTLER
→ Piyasanın serbestleştirilmesi → Ekonomi ve ticarette büyüme → Tedarik zincirlerinin küreselleşmesi → Kentleşme ve mega kentlerin gelişimi → Avrupa dışı havalimanlarında kapasite artışı → Hızlandırılmış gümrük işlemleri → E-ticaret	→ Uçak içi kargo yangınları → Ticaret korumacılığı → Daha fazla düzenleyici denetim → Politika yapımında kargo sektörünün eksik temsili → Düzenlenmemiş tedarik zinciri katılımcıları → Altyapısı kullanılabilirliği ve yatırımıyla ilgili sınırlamalar → Havaalanı tıkanıklığı → Havaalanı çalışma saatleri kısıtlamaları → Yakıt maliyeti dalgalanmaları → Terörist tehditler ve yetersiz güvenlik taraması → Diğer modlarla artan rekabet → Dış şoklar

Kaynak: Halpern ve Graham, 2018

Hava kargo sektörüne yönelik yukarıda aktarılmış olan SWOT analizi, sektörün genel bir fotoğrafını aktarmak adına önemli iken dönemsel anlamda da değişkenlik gösterebileceği de unutulmamalıdır. Buna en güncel örnek olarak ise 2020 yılı itibariyle tüm dünyada etkisini gösteren Covid-19 salgını gösterilebilir. Bu salgın, hava taşımacılığı açısından ciddi bir tehdit oluşturmuşken, hava kargo sektörü açısından bir fırsat yaratmıştır.

Havacılık sektöründe kargo taşımacılığına dair bilgi ve istatistikleri ölçmek adına yolcu taşımacılığına benzer ölçümler (Şekil 6) yapılmaktadır. Yapılan her uçuşta satılan kargo için RTK (Revenue tonne Km – Ücretli Ton Km) ve kargo trafiğini ölçmek için de FTK (Freight tonne Km – Kargo Ton km) değerleri kullanılırken; doluluk oranı RTK’nın mevcut kargo kapasitesine (ATK – Available Tonne Km) oranı ile, navlun getirileri ise bir uçuş için toplam gelirin FTK’ya bölünmesiyle hesaplanmaktadır (Kearns, 2018).

Şekil 6: Son 5 Yıllık Hava Kargo Trafik Bilgisi

Kaynak: Thuermer, 2020

Hava kargo sektörü genel anlamda yukarıdaki grafikte de aktarıldığı üzere yılın son aylarında artış göstermekle birlikte 2019 ve 2020 yıllarında önceki yıllarla karşılaştırıldığında bir düşüş yaşadığı da görülmektedir. Diğer yandan 2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve 2020 yılı itibariyle tüm dünyayı çok ciddi şekilde etkisi altına alan Covid-19 pandemisi sebebiyle havacılık sektörü benzersiz bir darbe almış ancak hava kargo taşımacılığı nispeten sektörün geri kalanına kıyasla daha fazla öne çıkmıştır. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği'nin (IATA) hava kargo süreçlerine dair paylaştığı haber/bilgilere göz atıldığında 2020 Mart ayında sektörün devamının hava kargo ile sağlandığı ve salgınla mücadele kapsamında tüm dünyaya tıbbi ekipman tedariki konusunda önemli bir görev üstlendiği belirtilirken 2020 Aralık ayı itibari ve 2021 yılı itibariyle de covid-19 için geliştirilen aşılarda dünya geneline dağıtımı konusunda sembol bir rol üstleneceği belirtilmektedir (IATA, 2020). Buna bir örnek olarak 2020 Eylül ayında IATA, aşılarda küresel anlamda dağıtımı için 8000 jumbo jet uçağa ihtiyaç olduğunu belirtirken (BBC, 2020), Kasım ayı itibariyle de Türk Havayolları, Çin'in geliştirdiği Covid-19 aşılarda ilk sevkiyatlarından birini Brezilya'ya gerçekleştirmiştir (Sputnik, 2020).

Resim 6: THY'nin Aşı Sevkiyatı

Kaynak: Sputnik, 2020

Tartışma ve Sonuç

Hava kargo taşımacılığı, modern havacılık tarihi boyunca kendine bir yer bulmayı başarırken bazı zamanlar havayolu işletmeleri açısından birincil gelir kaynağı olarak da düşünülmektedir. Çalışmanın ilk bölümlerinde de belirtildiği üzere hava kargo taşımacılığı taşınan çok çeşitli yükler ve bozulabilir kargolar gibi bu yüklerin farklı elleçleme teknikleri gerektirmesi ile heterojen bir hizmet olarak değerlendirilmektedir (Merkert, Voorde ve Wit, 2017). Hem gelişen ve dönüşen dünya ekonomisi hem teknolojik gelişmeler de hem de değişen taleplere yönelik olarak da çok karmaşık ve sürekli hareket halinde olan dev bir organizasyona dönüştüğü söylenebilir. 21. yüzyılın fenomenlerinden biri olan lojistik uygulamaları havacılık sektöründe de kendine yer bulurken havalimanları ve havayolu işletmelerinin de bu fenomene adaptasyonu sürecinde de dijital teknolojilere dönüşümden kurumlar arası koordinasyon zorunluluğunu kadar hem teknolojik hem de yönetsel anlamda farklı adımlar atılmasına da sebep olmuştur (Petruf, Korba ve Kolesar, 2015).

Hava kargonun ekonomiye katkısı anlamında, hava taşımacılığının erişilebilirliği (air connectivity) ülkelerin ekonomisi açısından oldukça önemli olduğu, birçok araştırmacının bu değişkenler arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koyduğu bilinirken; hava taşımacılığı erişilebilirliğinin ağırlıklı olarak yolcu taşımacılığı temelinde değerlendirildiği, lojistik açıdan ise çok nadir çalışmanın yapıldığı da belirtilmektedir (Boonekamp ve Burghouwt, 2015). Boonekamp ve Burghouwt'un (2015) çalışmasına göre lojistik açıdan erişilebilirliği ölçmede karşılaşılan engeller de aşağıdaki gibi özetlenmektedir:

- Hava kargo yükleri kargo uçaklarında olduğu kadar tarifeli yolcu uçaklarında da taşınmakta ve arz edilen kargo kapasitesi kalkış anına kadar bilinmemekte,
- Bazı yolcu taşımacılığı operasyonlarında ya kargoya hiç yer verilememekte ya da uçak tipine göre (dar geniş gövde farkı) belirli bir kapasite ayrılmalıdır,
- Tüm hava kargolar tarifeli uçaklarla taşınmamakta, bazıları tarifesiz/charter uçaklarla da taşınabilmekte,
- Havayolu işletmeleri dışında kalan bütünleştirici lojistik firmaları (FedEx, DHL vb.) ve benzeri operasyon yapan bölgesel firmaların kapasiteleri, tarifeleri, operasyonları vb. gibi bilgilere ulaşmakta yaşanan zorluklar.

Genel anlamda değerlendirmek gerekirse hava kargo sektöründe operasyonların doğası gereği çeşitli zorluklar söz konusu iken teknolojik, ekonomik ve hukuki anlamda da bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Hukuki boyutuyla ele alındığı zaman

hava kargo sektörü 1944 yılında Chicago Konferansı'nda ortaya konan düzenlemelerin yetersiz ve kısıtlayıcı kalması sebebiyle yeni rota geliştirme, esneklik, ağ yapısını düzenleme vs. gibi konularda engellere takılırken; yolcu taşımacılığı sisteminden farklı ihtiyaçlara sahip olan hava kargo taşımacılığında karlılığı ve verimliliği arttırabilmek adına kimi zaman ikinci ve üçüncü durak noktalarına ihtiyaç duyulurken kimi zaman da gelişen ve değişen lojistik süreçlere entegrasyon anlamında da çeşitli kısıtlarla karşılaşmaktadır (Grosso ve Shephard, 2011). Bu ve benzeri problemlerle yüzleşen hava kargo sektörü istatistiki anlamda incelendiğinde de genel anlamda beklentilerin uzağında kaldığı görülmektedir. 2020 yılı itibariyle dünya genelinde mücadele edilen Covid-19 salgını da havacılık sektörünü derinden etkilerken, kargo operasyonlarının nispeten ayakta kaldığı ve sektöre dair farkındalığın da arttığı görülmektedir. Başta ekonomik ve hukuki düzenlemeler olmak üzere, teknolojik ve dijitalleşmeye yönelik gelişmelerle de hava kargo sektörünün dünya ekonomisi açısından fark yaratan sektörlerden biri olacaktır.

Kaynakça

1. Airbus (2020). <https://www.airbus.com/aircraft/freighter/belugaxl.html>
2. Alkaabi, K. A., & Debbage, K. G. (2011). The geography of air freight: connections to US metropolitan economies. *Journal of Transport Geography*, 19(6), 1517-1529.
3. Approved Forwarders, 2020 <https://www.approvedforwarders.com/common-mistakes-when-prepping-air-freight-pallets/>
4. Bartsch, R. (2018). *International aviation law: a practical guide*. Routledge. (ICAO, 2006).
5. BBC 2020, <https://www.bbc.com/news/business-54067499>
6. Bennett, 2016. <https://www.popularmechanics.com/flight/g2467/11-of-the-largest-cargo-planes-in-the-sky/>
7. Boonekamp, T., & Burghouwt, G. (2017). Measuring connectivity in the air freight industry. *Journal of Air Transport Management*, 61, 81-94. (Grosso ve Shephard, 2011).
8. Brandt, F., & Nickel, S. (2019). The air cargo load planning problem-a consolidated problem definition and literature review on related problems. *European Journal of Operational Research*, 275(2), 399-410.
9. Brandt, F., & Nickel, S. (2019). The air cargo load planning problem-a consolidated problem definition and literature review on related problems. *European Journal of Operational Research*, 275(2), 399-410.
10. Budd, L., & Ison, S. (2017). The role of dedicated freighter aircraft in the provision of global airfreight services. *Journal of Air Transport Management*, 61, 34-40.
11. Budd, L., & Ison, S. (Eds.). (2017). *Air transport management: an international perspective*. Routledge.
12. Chao, C. C., & Li, R. G. (2017). Effects of cargo types and load efficiency on airline cargo revenues. *Journal of Air Transport Management*, 61, 26-33.
13. Coyle, J. J., Novack, R. A., Gibson, B., & Bardi, E. J. (2011). *Transportation: a global supply chain perspective*. Cengage Learning.
14. Derigs, U., & Illing, S. (2013). Does EU ETS instigate Air Cargo network reconfiguration? A model-based analysis. *European Journal of Operational Research*, 225(3), 518-527.
15. ECS Group, (2020), <https://ecsgroup.aero/gssabyecs/>
16. Feng, B., Li, Y., & Shen, Z. J. M. (2015). Air cargo operations: Literature review and comparison with practices. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 56, 263-280.

17. FHWA, 2020 <https://ops.fhwa.dot.gov/freight/intermodal/efmmanifest/index.htm>
18. Grosso, M. G., & Shepherd, B. (2011). Air cargo transport in APEC: Regulation and effects on merchandise trade. *Journal of Asian economics*, 22(3), 203-212.
19. Halpern, N., & Graham, A. (Eds.). (2018). The Routledge companion to air transport management. Routledge.
20. https://www.logisticsmgmt.com/article/unprecedented_turbulence_hits_air_cargo_industry
21. IATA 2020, <https://www.iata.org/en/programs/cargo/cargo---covid-19---news/>
22. ICAO ve WCO, 2020 Globally, M. A. C., Cargo, A., & Chain, M. S. S. (2013). Facilitation Guidelines. 1-st edition. International Civil Aviation Organization & World Customs Organization.
23. ICAO, 2016. https://www.icao.int/publications/Documents/7300_cons.pdf
24. Kasarda, J. D., & Green, J. D. (2005). Air cargo as an economic development engine: A note on opportunities and constraints. *Journal of Air Transport Management*, 11(6), 459-462.
25. Kasilingam, R. G. (1997). Air cargo revenue management: Characteristics and complexities. *European Journal of Operational Research*, 96(1), 36-44.
26. Kupfer, F., Kessels, R., Goos, P., Van de Voorde, E., & Verhetsel, A. (2016). The origin–destination airport choice for all-cargo aircraft operations in Europe. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 87, 53-74.
27. Kupfer, F., Meersman, H., Onghena, E., & Van de Voorde, E. (2017). The underlying drivers and future development of air cargo. *Journal of Air Transport Management*, 61, 6-14.
28. Li, Z., Bookbinder, J. H., & Elhedhli, S. (2012). Optimal shipment decisions for an airfreight forwarder: Formulation and solution methods. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 21(1), 17-30.
29. Loadstar, 2020 <https://theloadstar.com/fewer-cargo-planes-cargo-passenger-planes/>
30. Malighetti, P., Martini, G., Redondi, R., & Scotti, D. (2019). Air transport networks of global integrators in the more liberalized Asian air cargo industry. *Transport Policy*, 80, 12-23.
31. Merkert, R., Van de Voorde, E., & de Wit, J. (2017). Making or brea-

king-Key success factors in the air cargo market.

32. Morrell, P. S. (2012). Moving boxes by air: the economics of international air cargo. Ashgate Publishing, Ltd..
33. Ohashi, H., Kim, T. S., Oum, T. H., & Yu, C. (2005). Choice of air cargo transshipment airport: an application to air cargo traffic to/from Northeast Asia. *Journal of Air Transport Management*, 11(3), 149-159.
34. OTA, 1982, Impact of Advanced Air Transport Technology: The Air Cargo System, <https://ota.fas.org/reports/8231.pdf>
35. Petruř, M., Korba, P., & Kolesár, J. (2015). Roles of Logistics in Air Transportation. *NAŠE MORE: znanstveno-stručni časopis za more i pomorstvo*, 62(3 Special Issue), 215-218.
36. Reddit, 2020 https://www.reddit.com/r/ThingsCutInHalfPorn/comments/d35qej/sas_boeing_747_3543x2539/
37. Schramm, H. J. (2012). Freight forwarder's intermediary role in multi-modal transport chains: A social network approach. Springer Science & Business Media.
38. SHGM (2015). http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/pdf/kurumsal/yayinlar/HAREKAT_Kitabi.pdf
39. Sputnik, 2020. <https://tr.sputniknews.com/koronavirus-salgin/202011191043254270-turkish-cargo-kovid-19-asilarini-tasimaya-basladi-asilar-pekinden-sao-pauloya-ulastirildi/>
40. Tao, Y., Chew, E. P., Lee, L. H., & Wang, L. (2017). A capacity pricing and reservation problem under option contract in the air cargo freight industry. *Computers & Industrial Engineering*, 110, 560-572.
41. Thuermer, K. (2020). Unprecedented turbulence hits air cargo industry, https://www.logisticsmgmt.com/article/unprecedented_turbulence_hits_air_cargo_industry
42. Wells, A. T. (2007). Air transportation: A management perspective. Ashgate Publishing, Ltd..
43. Zhang, A., & Zhang, Y. (2002). Issues on liberalization of air cargo services in international aviation. *Journal of Air Transport Management*, 8(5), 275-287.
44. Zhu, L., & Yang, X. (2011). Study on the relationship between Shanghai air logistics and International trade. *Journal of System and Management Sciences*, 1(2), 68-75.

● Bölüm-12●

**DÜNYA GENELİNDE COVID-19'UN
ETKİLERİ ve SONUÇLARI**

Effects and Results of Covid-19 Worldwide

Emek Aslı CİNEL¹

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, emekasli@yahoo.com, ORCID bilgisi: 0000-0002-4201-2427

1. Giriş

Covid-19 salgınının etkileri ve bırakacak olduğu uzun vadeli miras günümüzde tartışma konusu haline gelmiş olup, salgın birçok hane halkını eşitsiz bir biçimde güvencesiz durumda bırakmıştır. Birçok hane halkının mali durumunun krizden önce zaten baskı altında olduğu ve yıllarca devam eden kemer sıkma politikalarının varlığı göz önüne alındığında ekonomik durgunluğun gelecekte daha da şiddetleneceği dikkat çekmektedir. Covid-19'a bağlı olarak ekonomide yer alan farklı birçok sektörün ekonomik faaliyetlerinde kilitlenme ve ciddi azalmadan doğan ekonomik şok, tüm sektörlerde aynı şekilde ortaya çıkmamıştır. Cinsiyet, etnik köken, yaş ve coğrafya gibi farklılıklar önceden var olan eşitsizlikleri yeniden gündeme getirmiştir. Pandeminin yol açtığı kriz, sağlıktan işgücüne ve aile yaşamına kadar yaşamın birçok farklı alanıyla ilişkili olup etkileri de farklıdır. Sosyo-ekonomik geçmişe ve sağlık durumuna göre en savunmasız olan gruplar, aynı zamanda en çok etkilenebilecek gruplar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2008 yılında ortaya çıkan küresel finansal ekonomik krizden günümüze kadar görülen tüm krizler, Covid-19 krizinden önce gelen temel eşitsizliklerle politika zorluklarını görmemiz ve pandeminin karmaşık etkileriyle bu etkilere vermiş olduğumuz tepkileri fark etmemiz bakımından hayati önem taşımaktadır. Daha genç işçilerin, düşük gelirli kesimin ve kendi hesabına çalışanların işlerini kaybetme olasılıkları daha yüksek olup daha düşük ücretli, kadın ve bazı etnik azınlık geçmişine sahip kilit çalışanların işlerinin risk altında olma olasılığı kriz sürecinde daha düşüktür. Sosyal temasa daha fazla maruz kalan belirli meslek gruplarında, etnik azınlık grupları arasında ve daha yoksul yerleşim alanlarında çalışanlar arasında sağlık üzerindeki etkiler adil değildir ve daha ciddi boyutlarda sonuçlar doğurmuştur. Diğer taraftan, daha yüksek geliri olan ve eğitim düzeyi daha fazla olan kesimin öngörülemeyen harcamaları karşılayacak birikime sahip olma olasılığı daha yüksek olacaktır.

Krizin maliyetini minimum seviyeye getirmek için ülkelerin her biri kendilerine özgü ekonomik önlemler almaya başlamıştır. Dünya genelinde yer alan ülkeler acil para ve maliye politikaları uygulamışlardır. Sigorta uygulamaları, vergi indirimleri, kredi destekleri, nakit yardımlar, faiz indirimleri gibi farklı önlemlerle ekonomiyi canlandırmaya çalışmışlardır. Amerika merkez bankası diğer ülkelerle benzer biçimde faizleri sıfıra düşürse de yetersiz büyüme oranları, artan işsizlik rakamları ve kamu finansman yapısındaki dengesizlikler ülkelerin uyguladıkları politikaları kısmen etkili hale getirmiştir. Bu noktada uluslararası mali kuruluşlar gündeme gelmiştir. IMF (International Monetary Fund) ve WB (Dünya Bankası) gibi kuruluşlar ekonomiye nakit girişini artırmak için destek programları uygulamışlardır.

Covid-19 krizinin önümüzdeki günlerde nasıl bir etki yaratacağını zaman gösterecek olup, insanların yaşam tarzı ve virüsün seyri önemli ölçüde farklılaşacaktır. Alınan tedbirler ve arayışlar orta vadede çözüm getirmezse bu virüs bireyler üzerinde kalıcı etkiler bırakabilecektir. Bu çalışmada Covid-19'un dünya genelinde orta ve uzun vadede toplum ve ekonomi üzerinde yaratmış olduğu etkiler araştırılacak olup mevcut durum ve gelecekteki olası gelişmelere ilişkin bir ön araştırmada bulunulacaktır. Bu doğrultuda alınması gereken tedbirlere ve uygulanması gereken ekonomi politikalarına yer verilecektir.

2.Dünya Genelinde Covid-19'a Bağlı Onaylanmış Vaka Sayısı

Covid-19 virüsünden etkilenen nüfus sayısı her geçen gün artış gösterirken virüs halen kontrol altına alınamamıştır. Küresel çapta salgının oluşturduğu panik ve korku artmakta ve işletmeler bu durumdan ciddi anlamda etkilenmektedir. Çalışan işgücü dışarıya çıkmadan evde çalışmaya yönlendirilmekte, alışveriş merkezleri ve restoranlar kapanmakta, seyahat ve turizmin önüne engeller konulmaktadır. Salgının ne zaman biteceğine dair belirsizlik sürmekte olduğu için gerek işletmelerin gerek hükümetin gerekse bireylerin finansal ve manevi anlamda yaşanan sıkıntılara karşı güçlü olması ve oluşabilecek olan riskleri önlemek için gerekli olan tedbirleri acil olarak almaları gerekmektedir.

Dünya genelinde birçok farklı ülkede Covid-19'a bağlı farklı sonuçlar ortaya çıkmakta ve her bir ülkenin hükümeti ekonomiyi iyileştirici yönde para ve maliye politikaları uygulamaya çalışmaktadır. Covid-19 pandemisinin modern insanın yüzleşmiş olduğu en ciddi küresel sağlık felaketi olduğu ifade edilmektedir. Kriz devam ederken iyileştirici herhangi bir ilaç ya da aşı bulunamaması durumunda tüm dünya etkileri ve sonuçları çok ağır olan sosyal, ekonomik, psikolojik birçok farklı problemle karşı karşıya gelecektir.

Tablo 1: Covid-19 Onaylanmış Vaka Sayısına Göre İlk 20 Ülke
(21 Eylül 2020 İtibarıyla)

ÜLKE	VAKA SAYISI
Amerika	6,856,884
Hindistan	5,487,580
Brezilya	4,558,040
Rusya	1,105,048
Kolombiya	770,435
Peru	768,895
Meksika	700,580
İspanya	671,468
Güney Afrika	661,936
Arjantin	640,147
Fransa	496,851
Şili	447,468
İran	425,481
Birleşik Krallık	401,122
Bangladeş	350,621
Suudi Arabistan	330,246
Irak	322,856
Pakistan	306,886
Türkiye	304,610
İtalya	299,506

Kaynak: <https://knoema.com/bvfpaj/global-covid-19-pandemic-tracker-daily-up-date> (Erişim Tarihi: 22.09.2020).

21 Eylül 2020 tarihi itibarıyla Covid-19 onaylanmış vaka sayısına göre dünya genelinde en yüksek sayıya ulaşan ilk 20 ülke Tablo 1’de gösterilmektedir. Buna göre, onaylanmış vaka sayısının en fazla olduğu ülke Amerika’dır. Amerika’yı sırasıyla Hindistan, Brezilya ve Rusya izlemektedir. Türkiye bu sıralamada dünya genelinde 19. sırada yer almakta olup Covid-19 vaka sayısı 304,610’a yükselmiştir. Bu sayı her geçen gün daha da çok artmaktadır. Dünya genelindeki tüm ülkelerde görülen toplam vaka sayısı 21 Eylül 2020 tarihi itibarıyla 31,028,789’a ulaşmıştır.

Tablo 2: Dünya Genelinde Covid-19’a Bağlı Ölü Sayısına Göre İlk 20 Ülke (21 Eylül 2020 İtibarıyla)

ÜLKE	ÖLÜ SAYISI
Amerika	199,865
Brezilya	137,272
Hindistan	87,882
Meksika	73,697
Birleşik Krallık	41,877
İtalya	35,724
Peru	31,369
Fransa	31,346
İspanya	30,663
İran	24,478
Kolombiya	24,397
Rusya	19,420
Güney Afrika	15,992
Arjantin	13,482
Hollanda	12,608
Şili	12,298
Ekvator	11,095
Belçika	9,950
Endonezya	9,677
Almanya	9,390

Kaynak: <https://knoema.com/bvfpaj/global-covid-19-pandemic-tracker-daily-update> (Erişim Tarihi: 22.09.2020).

Tablo 2’de 21 Eylül 2020 itibarıyla dünya genelinde Covid-19’a bağlı ölü sayısına göre ilk 20 ülke yer almaktadır. Ölü sayısının en yüksek olduğu (199,865) ülke Amerika olup, Brezilya, Hindistan, Meksika ve Birleşik Krallık Amerika’yı izlemektedir. 21 Eylül 2020 itibarıyla Türkiye’de Covid-19’a bağlı ölü sayısı 7,574’e yükselmiş olup listede 24. sırada yer almaktadır.

Tablo 3: Dünya Genelinde Covid-19’a Bağlı İyileşen Vaka Sayısına Göre İlk 20 Ülke (21 Eylül 2020 İtibarıyla)

ÜLKE	ÖLÜ SAYISI
Hindistan	4,396,399
Brezilya	3,993,432
Amerika	2,615,949
Rusya	909,026
Kolombiya	640,900
Peru	607,837
Meksika	596,317
Güney Afrika	591,208
Arjantin	508,563
Şili	421,111
İran	361,523
Suudi Arabistan	311,499
Pakistan	293,159
Türkiye	268,435
Bangladeş	258,717
Irak	258,075
Almanya	242,656
Filipinler	230,233
İtalya	218,703
Endonezya	180,797

Kaynak: <https://knoema.com/bvfpaj/global-covid-19-pandemic-tracker-daily-update> (Erişim Tarihi: 22.09.2020).

Tablo 3’te 21 Eylül 2020 itibarıyla dünya genelinde Covid-19’a bağlı iyileşen vaka sayısına göre İlk 20 ülke yer almaktadır. Buna göre, iyileşen vaka sayısının en fazla olduğu ilk üç ülke sırasıyla Hindistan, Brezilya ve Amerika’dır.

İkinci dünya savaşı sonrası dönemde ortaya çıkan ve maliyeti en yüksek olan pandemi Covid-19 olup dünya genelinde ekonomik anlamda yarattığı ve yaratacak olduğu etkiler halen net bir biçimde öngörülememektedir. OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) 2020 Görünüm Raporu’na göre 2020 yılında küresel gayri safi milli gelirin %6-7 oranında azalması beklenmektedir.

Tablo 4: Ülkelere Göre Covid-19'un Ekonomik Yüğü

ÜLKE	EKONOMİK YÜK (Milyon Kişı Başına Düşen GSYH'deki Yüzdelik Azalma)
Tayland	14.57
Tunus	4.87
Malezya	4.48
Singapur	2.89
Slovakya	2.34
Fas	2.22
Çin	2.04
Nijerya	2.02
Hindistan	1.88
Avustralya	1.52
Filipinler	1.39
Japonya	1.31
Malta	0.87
Yunanistan	0.85
Kıbrıs	0.75
Hırvatistan	0.57
Litvanya	0.55
Tayvan	0.52
Güney Kore	0.51
Endonezya	0.49

Kaynak:<https://knoema.com/jfhrflg/containment-aside-covid-19-exerting-broad-economic-pressure-in-asia-pacific> (Erişim Tarihi: 22.09.2020).

Tablo 4'te 2020 yılının ikinci çeyreğinde milyon kişı başına düşen GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)'daki yüzdelik azalma görölmektedir. Tabloda yer alan ölkeler GSYH'deki yüzdelik azalmanın dünya genelinde en yüksek oranda göröldüğü ilk 20 ölkayı kapsamaktadır. Buna göre, ilk sırada %14.57'lik GSYH azalması ile Tayland yer almakta, ikinci ve üçüncü sırada ise sırasıyla %4.87'lik GSYH azalması ile Tunus ve %4.48'lik GSYH düşüşü ile Malezya bulunmaktadır. Milyon kişı başına düşen GSYH'deki yüzdelik azalmanın minimum düzeyde (%1) göröldüğü iki öлке ise İsveç ve İrlanda'dır. Söz konusu dönem için Türkiye'de bu oran %0.15'tir.

Tablo 5: Covid-19’a Bağlı Dünya Geneline Öngörülen Yıllık Bütçe Açığı Oranları

YILLAR	YILLIK BÜTÇE AÇIĞI (GSYH YÜZDESİ OLARAK)
2019	-4.60
2020	-15.40
2021	-8.90
2022	-5.70
2023	-5.50
2024	-5.00
2025	-5.20

Kaynak: <https://knoema.com/qyqgrlc/fiscal-fallout-from-the-covid-19-pandemic> (Erişim Tarihi: 22.09.2020).

Tablo 5’te Covid-19 küresel salgınına bağlı olarak oluşacağı tahmin edilen yıllara bağlı bütçe açıkları (GSYH’nin yüzdesi olarak) yer almaktadır. Buna göre 2019 yılında -4.60 düzeyinde olan açığın Covid-19 kriziyle birlikte 2020 yılında -15.40 seviyesine yükselmesi beklenmektedir. Pandemi sonrası küresel çapta oluşan ekonomik durgunluk ve çöküş göz önüne alındığında bu varsayımın oldukça gerçekçi olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Covid-19’a Bağlı Dünya Geneline Öngörülen Faiz Giderleri

YILLAR	FAİZ GİDERLERİ (GSYH YÜZDESİ OLARAK)
2019	1.80
2020	1.70
2021	1.70
2022	1.80
2023	1.90
2024	2.00
2025	2.10
2026	2.20
2027	2.30
2028	2.40
2029	2.50
2030	2.60

Kaynak: <https://knoema.com/qyqgrlc/fiscal-fallout-from-the-covid-19-pandemic> (Erişim Tarihi: 22.09.2020).

Tablo 6’da Covid-19’a bağılı dünya genelinde öngörülen faiz giderleri (GSYH yüzdesi olarak) yer almaktadır. 2019 yılında %1.80 düzeyinde olan faiz giderlerinin 2020 yılında %1.70 oranında olması beklenmektedir. 2021 yılından sonra bu oranın her geçen yıl artarak 2030 yılına gelindiğinde %2.60 olması öngörülmektedir.

Tablo 7: Covid-19’a Bağılı Dünya Genelinde Öngörülen Toplam Borç Oranları

YILLAR	TOPLAM BORÇ ORANLARI (GSYH YÜZDESİ OLARAK)
2019	79.00
2020	96.00
2021	102.00
2022	103.00
2023	103.00
2024	104.00
2025	105.00
2026	105.00
2027	105.00
2028	107.00
2029	108.00
2030	110.00

Kaynak: <https://knoema.com/qyqgrlc/fiscal-fallout-from-the-covid-19-pandemic> (Erişim Tarihi: 22.09.2020).

Tablo 7, Covid-19’a bağılı dünya genelinde öngörülen toplam borç oranlarını göstermektedir. Buna göre, Covid-19 salgını öncesinde GSYH’nin %79’u seviyesinde olan toplam borç düzeyinin virüsün ortaya çıktığı 2020 yılı ile birlikte hızla artarak %96 düzeyine çıkması beklenmektedir. Covid-19’un yarattığı ekonomik durgunluk ve maliyetin etkilerinin 2030 yılına gelindiğinde halen devam edeceği öngörülmektedir.

3. Covid-19’un Ana Sektörler Üzerindeki Etkileri

Tarım sektörü, bireylerin sağlıklı ve kaliteli beslenmesinde gıda güvenliği bakımından çok büyük önem taşımaktadır. Tarım sektörünün dayanıklılığı Covid-19 salgınıyla birlikte test edilmiştir. Otel ve restoranların kapatılmasına bağılı olarak ortaya çıkan talep düşüşü sonucunda gerçekleşen küresel çöküş, tarımsal emtia fiyatlarının azalmasına yol açmıştır. Dünyadaki ülkelerin tümü, katlanarak artan yayılmayı kontrol altına almak için bir dizi koruyucu önlem (sosyal mesafe, gereksiz seyahatlerden kaçınma, evde çalışma, toplu alanlara girmeme

vb.) almışlardır. Virüsün şüpheli taşıyıcıları ile temas üzerine kendi kendine izolasyon tavsiyesi, tarımsal ürünlerin doğrulanması ve taşınması için kritik önemi olan mevcut müfettişlerin ve teslimat personelinin sayısını da etkileyecektir. Bu durum et ve sebze gibi çabuk bozulan ürünler için olumsuz etkiler yaratacaktır. Tüketicilerin panik ve korkuyla ürün satın alması, süpermarket raflarının ötesinde kıtlıkları daha da karmaşık hale getirecektir. Virüsün ortaya çıkmasından sonra tüketicilerin marketlere yönelmesi ve gıda talebinin yükselmesiyle birlikte tarımsal üretimin artırılması, bunun gerçekleşebilmesi için üretim maliyetlerinin analizinin yapılarak tarım sektörünü destekleyici ekonomi politikalarının uygulanması gerekmektedir. Tarım sektöründe kullanılan gübre ve ilaçların büyük bir kısmı ithal edildiği için sınırların kapalı olması ya da ulaşım engelleri sebebiyle toplam üretimde ciddi azalmalar görülecektir.

Covid-19 salgını nedeniyle bireylerde ortaya çıkan endişe ve korkularla birlikte bir takım tarım ürünlerinde ihracatın engellenmesi veya sınırlandırılmasıyla ilişkili ürün pazarlamasında problemler görülecektir. Salgın sonrası semt pazarlarına gidişin azalması bu durumun bir sonucudur. Bu nedenle, tarım ürünleri düşük fiyata satılmakta veya alıcı bulamamaktadır. Ayrıca, tarım sektörüyle ilişkili olan üretim kanalları da olumsuz yönde etkilenecektir. Gümrük uygulamalarının artırılması ve tarım işçilerinin lojistiğinde oluşabilecek olan problemler, dünya genelinde gıda temininde sorunların ortaya çıkmasına yol açacaktır.

Tarım sektöründe Covid-19 sonrası alınması gerekli olan tedbirlerin başında tarım üretiminde görevli olan personelin virüs konusunda bilinçlendirilmesi gelmektedir. Diğer taraftan, insan gücünden çok tarımda makine kullanımına ağırlık verilmelidir. Çiftçilere destek ve teşvik sağlanmalıdır. Kırsal kesimlerde küçük ölçekli tarım alanlarına yönelik yatırımlar artırılmalıdır. Tarımsal ürün üretim ve satışında hijyene önem verilmelidir.

Covid-19 salgını sonucunda dünya genelinde petrol üretimi de değişime uğramıştır. OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)'te yapılan bir toplantıda, Rusya'nın petrol üretimini azaltmayı reddetmesi sonucunda Suudi Arabistan hükümeti alıcılara olağanüstü indirimler uygulamıştır. OPEC'in fiili lideri olarak kabul edilen Suudi Arabistan, petrol tedarikini bir önceki aya göre %25 oranında artırarak üretim hacmini görülmemiş bir düzeye çıkarmıştır. Bu durum, yaklaşık otuz yıldır görülen en hızlı günlük fiyat düşüşüne yol açmıştır. Petrol fiyatlarının düşmesiyle birlikte enerji maliyetlerinin azalması tüm sektörler bakımından avantajlı olsa da uzun vadede petrole bağımlılığı yüksek olan ülkelerde oluşacak olan durgunluk ihracat ağırlıklı üreticiler açısından problem yaratacaktır. Salgına bağlı ölümlerin sayısındaki yavaşlama, petrol fiyatlarının bir miktar istikrar kazanmasına neden olsa da, ekonomide hala çok fazla belirsizlik söz konusudur. Sı-

radan zamanlarda, ucuz petrol ekonomiler için bir avantaj işlevi görürken petrol talebini azaltan Covid-19 salgını sonucunda oluşan petrol fiyatı savaşının küresel ekonomi için ciddi etkiler doğuracağı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte, topluma sosyal mesafeyi koruma talimatı verildiğinden ve işçi sınıfı iş güvenliği konusunda tedirgin olduğundan, petroldeki tasarrufların daha fazla harcamaya yönlendirilmesi olası değildir (Nicola, Alsafi, Sohrabi, Kerwan, Al-Jabir, Losifidis, Agha and Agha, 2020).

4.Covid-19’un İkincil Sektörler Üzerindeki Etkileri

Covid-19 salgınının üretim endüstrisi üzerindeki olumsuz etkileri oldukça fazla olmuştur. Ticari faaliyetler üzerindeki olumsuz etkiler halen devam etme olup salgının farklı üretim sektörlerindeki etkisi arz ve talep yapısındaki farklılıklara bağlı olarak değişecektir. Otomotiv sektörü önde gelmekle birlikte, tekstil, işlenmiş gıda, beyaz eşya, elektronik, demir ve çelik sektörlerinin üretim hacminde büyük düşüşler görülmüştür. Tedarik zincirlerindeki aksaklıklar ve kendi kendine izolasyon politikaları nedeniyle işletmeler için en önemli endişeler ithalat sorunları ve personel eksiklikleri olarak öne çıkmıştır. İmalat sektöründe yer alan bir şirket için evde çalışmak uygun bir seçenek değildir. Bu anlamda, küresel çapta ülke hükümetleri kendilerine özgü koruyucu önlemler almaktadır. Birçok farklı endüstrisinin küresel üretimini azalttığı görülmektedir. 2008 finansal krizinden sonra üretim endüstrisi ilk defa bu kadar kötü duruma düşmüş ve en düşük büyümeyi gerçekleştirmiştir. Çin’de üretimi yükseltme sürecinde olan büyük üretim şirketleri faaliyetlerini ertelemek zorunda kalmış ve bu durum öngörülen büyümede yavaşlamaya katkıda bulunmuştur (Knieps, 2020).

Türkiye’de yüksek vergi oranları nedeniyle oldukça yüksek seviyede olan otomobil fiyatları ve işsizlikte görülen yükseliş sebebiyle satın alma gücünün azalması otomotiv sektöründeki mevcut daralmayı tetikleyecektir. Bu daralma hemen hemen tüm üretim sektörlerinde geçerli olacak, talepte ortaya çıkan düşüş hızla yükselecek, birçok fabrikada üretim yavaşlayıp sona erebilecektir.

5. Covid-19’un Üçüncül Sektörler Üzerindeki Etkileri

Covid-19, okul öncesinden yükseköğretime kadar tüm eğitim sistemini etkilemiş olup ülkelerin bazılarında eğitime ara verilip uzaktan eğitime geçilmiş, bazılarında eğitim başlamıştır. Uygulanan bu eğitim politikalarının belirli ve etkin sosyoekonomik sonuçları olmuştur. Farklı birçok ülkede düşük gelirli çocuklara eğitim desteği gündeme gelmiş, sosyal hareketlilik minimum düzeye ulaşmıştır. Çocukları küçük yaşta olan hane halklarında çocuk bakım maliyetleri artmış, uzaktan eğitimin sürdürülebilirliğini sağlayabilecek teknolojiye ulaşabilen daha

yüksek gelirli kesimler ile düşük gelirli kesimler arasında büyük bir eğitim eşitsizliği doğmuştur.

Uzun süreli okul kapatmanın ekonomi ve eğitim üzerindeki etkileri henüz ortaya çıkmamıştır. Ancak, bu durumun ülkeler açısından yüksek ekonomik maliyetle sonuçlanacağı ve ülke GSYH'sinin %1-3'üne mal olacağına yönelik öngörüler mevcut olup bu etkinin kısa ömürlü olması beklenmektedir (Baldwin ve Mauro, 2020). Diğer taraftan laboratuvar ve araştırma ortamlarının salgın nedeniyle kapatılması araştırma ve geliştirme çalışmalarını azaltmıştır.

Finans endüstrisi de Covid-19 salgınından olumsuz yönde etkilenen üçüncül sektörler arasında yer almaktadır. Koordinasyonsuz hükümet müdahaleleri ve kitlenmeler, tedarik zincirinde kesintiye yol açarak finansal piyasaları kötüleştirmiştir. Fabrikalarda mal üretimi ciddi anlamda düşerken, karantina ve kendi kendine izolasyon politikaları tüketimi, talebi, ürün ve hizmetlerin kullanımını azaltmıştır (Wei-Yap, 2020).

Covid-19 dünyanın geri kalanını etkileyecek biçimde ilerledikçe, Çin diğer ülkelerden daha hızlı toparlanmaya başlayacak ve Amerika'ya karşı ticaret müzakere gücünü güçlendirecektir. Çin şirketleri, büyük ölçüde bağımlı olan ve kaçınılmaz olarak borsadan etkilenecek olan batılı rakiplerini geçmek için avantajlı bir konumda olacaktır (Wilson, 2020).

Tedarik zincirindeki bozulma sonucunda sermaye piyasası da etkilenmiştir. Amerikan borsasındaki 500 büyük şirketin hisse senedi performansını ölçen bir borsa endeksi olan S&P 500 ciddi ölçüde düşüş sergilemiştir. Altın dolar karşısında düşmüştür. Küresel hisse senedi piyasalarındaki düşüş, kritik likidite seviyeleriyle birlikte değişken bir ortamı yok etmiştir (Bachman, 2020). Bu etkilerle mücadele etmek için küresel olarak merkez bankaları likiditenin sürdürülmesini sağlamak ve ekonomik şoku hafifletmek için müdahale etmiştir (Baldwin ve Mauro, 2020). G20 liderleri, ekonomik krizden toparlanmanın, keskin ve kısa süreli bir düşüşün ardından hızlı bir toparlanma ve ekonomik büyümeyle 'V' şeklinde bir eğri şeklini almasını beklemektedir. OECD ise ekonomik toparlanmaya giden yolun uzun vadede 'U' şeklindeki bir eğriye benzeme olasılığının daha yüksek olduğunu belirtmektedir (Chan, 2020).

6.Covid-19'un Sağlık ve İlaç Endüstrisi Üzerindeki Etkileri

Covid-19 salgını, küresel çapta sağlık hizmetleri sistemleri için benzeri görülmemiş bir kaosa yol açmıştır. Özellikle sağlık çalışanlarına yönelik risk, dünya çapında sağlık hizmetleri sistemlerinin en büyük güvenlik açıklarından birisi olmuştur. Sağlık maliyetlerinin yüksek oluşu, maskeyi de içine alan ekipman eksikliği ve yatak eksikliği gibi zayıflıkları açığa çıkarmıştır.

Covid-19 salgını sonrasında sağlık hizmetlerinin dinamiklerinde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu durum hastalık önleyici altyapıya büyük yatırımlar yapılmasına ve sağlık hizmeti sunumunun hızlandırılmış dijital dönüşümüne yol açmıştır (Nicola vd. 2020). Aşı ve ilaç üretimi yapan firmalar için eşzamanlı fırsatlar ortaya çıkmıştır.

7. Covid-19'un Ağırlama, Turizm ve Havacılık Sektörleri Üzerindeki Etkileri

Seyahat ve turizm endüstrileri Covid-19 salgınından en yüksek düzeyde etkilenenler olmuştur. Bu endüstrilerden birçoğu küresel piyasalardaki belirsizlik nedeniyle tasarruf yapmak ve esnek yapıyı korumak için borç almak durumunda kalmıştır. Kriz otelcilik endüstrisinde uluslararası çarpıklıklara ve otel hizmetlerinde ciddi düşüşlere yol açmıştır. Turizm sektörü gerek seyahat arzını gerekse seyahat talebini etkileyen Covid-19 salgınından en çok etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi, küresel seyahat ve turizm sektöründe yer alan milyonlarca çalışanın risk altında olabileceği konusunda uyarıda bulunmuştur. Birçok hükümet turizm ve seyahat sektörlerine destek vermek için yardım programları ve vergi indirimleri uygulamış, mevcut nakit eksikliği ile baş edebilmek için kısa ve orta vadeli kredilere hızlı ve kolay erişim sağlamıştır. Küresel çapta zorunlu olmayan tüm seyahatler engellenmiş, sınırlar kapatılmış, vize hizmetleri askıya alınmış, birçok park sosyal mesafeyi daha da güçlendirmek amacıyla kapatılmıştır. Salgın sonrasında seyahat endüstrisi, sosyal mesafeyi uygulamaya yönelik katı hükümet talimatları ve gereksiz seyahat kısıtlamalarının ortasında, benzeri görülmemiş bir iptal dalgasıyla ve talepte önemli bir düşüşle savaşılmaktadır (Nicola vd. 2020).

8. Covid-19'un Gayrimenkul ve Konut Sektörleri Üzerindeki Etkileri

Emlak sektörü, Covid-19 nedeniyle büyük bir belirsizlikle karşı karşıya kalmıştır. Sosyal mesafe önlemleri, satış sürecinin önemli bir parçası olan ev görüşlerini azaltmış ve hem alıcılar hem de satıcılar planlarını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmışlardır. Satıcılar, mülkleri görmeye gelen potansiyel alıcıların sağlığı konusunda giderek daha fazla güvence arar konuma gelmişlerdir. Dolayısıyla aracılardan bazıları enfeksiyon yayılma riskini en aza indirmek için Skype ve FaceTime aracılığıyla ev tanıtımı yapmaya başlamışlardır (Nicola vd. 2020). Konut arz ve talebinde oluşan bu dengesizlik gayrimenkul satışlarını önemli ölçüde azaltmıştır. Diğer taraftan, dünya genelindeki binlerce işçi işten çıkarılmıştır. Bu durum, tüketicilerin kira ve ipotek gibi harcamalarını düşürmüş, yeni ev satın alma ya da kiralama kararları ertelenmiştir.

9. Covid-19'un Spor Faaliyetleri Üzerindeki Etkileri

Önemli spor etkinliklerinin bir kısmının 2020'de yapılması planlanmış olduğundan Covid-19, spor programları üzerinde önemli etkiye sahip olmuştur. Futbol turnuvaları ve olimpiyatlar ertelenmiştir. Salgın çok çeşitli spor faaliyetleri üzerinde son derece olumsuz etkiler yaratmış, gecikmeler ve engeller artmıştır. Spor salonları kapatılmış, spor endüstrisi üzerinde önemli bir mali yük meydana gelmiştir. Bu maliyetin boyutu önümüzdeki günlerde daha çok açığa çıkacaktır. Sporcular yaşadıkları korku ve endişe dolayısıyla evde kalmayı tercih etmeye başlamışlardır.

10. Covid-19'un Ar-Ge ve Bilgi Teknolojisi Üzerindeki Etkileri

Covid-19 salgınının bir sonucu olarak ülkelerin birçoğu hastaları iyileştirmek ve hastalığın bulaşma riskini minimum seviyeye indirmek için teknolojik çözümlere yönelmektedir. Çin'deki çeşitli şehirlerde, sağlık personelinin hastalarla iletişim kurmasına, sağlıklarını izlemesine ve tıbbi malzemeleri teslim etmesine olanak tanıyan ve kabloşuz ağlar tarafından desteklenen tele-yanıt botlarının yanı sıra ilaç getirme ve evden çalışma uygulamaları sunan dronlar da kullanılmaktadır. Bu tür hizmetlerin otomasyonu, salgın sonrasında Çin için önemli bir hedef haline gelmiştir. Solunum vantilatörlerine olan talep, Covid-19 salgını nedeniyle hızla artmıştır. Ancak vantilatörlerin üretimi ve güvenliklerini sağlamak için sıkı düzenleme ve testler gerektiği için bu süreç zaman almaktadır (Nicola vd. 2020).

Covid-19 salgını ile mücadele sürecinde yenilikçi ve yüksek teknolojiyi kapsayan ürün ve araştırmaların önemi bir kez daha anlaşılmış olup bu bağlamda teknoloji firmalarının yapmış olduğu çalışmalar değer kazanmıştır. Salgın yaşam tarzımızı ve çalışma düzenimizi değiştirmiş, bilgisayar kullanımını artırmıştır. Dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de salgın sonrasında üreticiler ve tüketiciler maddi-manevi sıkıntılar yaşamış ve destek birimlerine yönelmiştir.

Dünyanın Covid-19 ile savaşında, alınması gereken önlemlerin etkin ve verimli bir biçimde uygulanabilmesi için teknolojiye çok büyük görevler düşmekte ve yenilikçi teknolojiler hükümetlerin en büyük destekçisi olmaktadır. Yaratıcı ve akıllı çözümler, salgının ayılma hızının düşürülmesi ve dünyanın eski haline dönmesi için her geçen gün daha da geliştirilmektedir. Dünya genelindeki farklı ülkeler, dijital altyapı ve mühendislik yeteneklerini ilerleterek salgın ile savaşmaya ve yenilikçi teknolojilerle Covid-19'un yayılmasını engellemek istemektedir. Salgın tüm dünyaya dijital altyapının kamu sağlığı açısından önemini vurgulamıştır. Dolayısıyla, teknolojik donanımın içinde bulunduğumuz ve ilerleyen dönemlerde bulunabileceğimiz krizlerin tahribatını azaltacak biçimde geliştirilmesi, yapay zeka teknolojilerinin de verimli bir biçimde bu süreçte dahil edilmesinin zorunlu olduğu gözlenmektedir.

11. Covid-19'un Gıda Sektörü Üzerindeki Etkileri

Covid-19 sonrasında yiyecek dağıtımı ve perakendeciliği de dahil olmak üzere gıda sektörü, bireylerin paniğe kapılıp yiyecek depolaması sonucunda baskı altına alınmıştır. Bu durum, uzun ömürlü gıda ürünlerinde kıtlık olabileceği konusunda endişelerin artmasına yol açmıştır. Tüketicilerin panik ve endişe içerisinde gıda satın almaları evlerde ihtiyaç duyulmayan gıda ürünlerinin artmasına neden olmuştur. Gıda ürünlerine olan bu yüksek talep, yemek dağıtımını da etkilemiştir. Şirketler, siparişlerin geç gelmesi veya hiç gelmemesi nedeniyle aşırı rezervasyonlarla mücadele eder konuma gelmiştir. Gıda ürünlerinin hızla tükenmesi ile ilgili endişeler, stoklama yapamayan düşük gelirli kesimin ihtiyaç duyduğu temel gıda ürünlerini bulamamasını da beraberinde getirmiştir. Süpermarketler de gıda ürünlerine olan aşırı talepten etkilenmiş, gıda ürünlerinin müşterilere ücretsiz teslimatını sağlamış, aşırı kalabalıklaşmayı önlemek için herhangi bir zamanda içeriye alınan müşteri sayısına kısıtlamalar getirmiş ve bu şekilde ürünlerini satın alan tüketici sayısını artırmayı hedeflemiştir. Süpermarketler büyük bir talep görmesine rağmen, restoranlar ve kafeler kapanmaya zorlanmış, çalışanların çoğu işlerini kaybetmiştir. Covid-19'un gıda endüstrisi üzerindeki etkisi, fast-food üretim zincirlerini değiştirmeye zorlamış, restoranların büyük bir çoğunluğu söğütölmüş hazır yemek satan dükkanlara dönüşmüştür (Nicola vd. 2020).

Covid-19 salgınıyla birlikte tüketicilerin tüketim alışkanlıkları farklılaşmış, ambalajlı gıda gibi güvenilirliği daha fazla olan ürünlere yönelim olmuş, evden alışverişini tercih eden bir tüketici profili oluşmuştur.

12. Covid-19'un Sosyal Etkileri

Covid-19 salgını sonucunda uygulanan sosyal uzaklaşma önlemleri, fiziksel, duygusal ve cinsel istismarı içeren aile içi şiddet düzeylerinin artmasına yönelik endişe ve korkuları artırmıştır. Eşler arasında oluşan anlaşmazlıklar sonucunda boşanmalar artmış, aile dinamikleri değişime uğramıştır. Ayrıca, evde kalma sonucunda video oyun endüstrisinde Covid-19 salgınının önemli bir etkisi görülmüştür. Birçok kişinin kendi kendini izole etmesi veya katı hükümet düzenlemeleri altında evde kalmasıyla, oyunlarda rekor sayıda oyuncunun ortaya çıkması birçok şirket için gelir artışını kolaylaştırmıştır (Nicola vd. 2020).

Sosyal izolasyonlar ve salgının yarattığı endişe sonucunda bireylerde içe kapanma, depresif ruh mali, mutsuzluk, korku, endişe ve panik atak artmıştır. Belirli birtakım temel hak ve özgürlüklere kısıtlama getirilmesi sonucunda bireylerde geleceğe yönelik kaygı ve hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağı düşüncesi hakim olmuştur.

Covid-19'un bulaşma ihtimalinin yüksek olması ve toplumun birlikte yaşa-

masına ilişkin kuralların farklılaşması, birey olmayı ön plan çıkaran ve yalnızlığı tetikleyen sosyal değişimler toplumun üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır.

13. Covid-19 ile Mücadelede Alınması Gerekli Olan Önlemler

2019 yılı Aralık ayında ilk defa Çin'in Wuhan kentinde görülen Covid-19 salgını kısa bir süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bulaşma ve bulaştırma özelliklerinin oldukça yüksek olması sebebiyle 21. yüzyılın en ciddi sağlık problemine dönüşmüştür. Her bir ülkenin salgını önlemek amacıyla sınırlarını kapatması, sosyal hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına yol açmış, ölüm oranının fazlalığı bilgi ve teknoloji çağının tekrar sorgulanmasına yol açmıştır.

Dünyanın yeni tanıştığı ve halen belirsizliğini koruyan Covid-19 virüsünden korunmak için alınması gerekli olan önlemlerin başında toplumda yaşayan bireyleri virüsle ilgili bilgilendirmek gelmektedir. İşyerlerinde sosyal mesafeyi koruyacak tedbirler alınmalı, havalandırma ve hijyene önem verilmelidir. Henüz aşısı bulunamayan salgının ne zaman biteceği ve hayatın ne zaman normale döneceğine ilişkin belirsizlikler sürerken, hükümetler de ekonomideki küçülmenin, işsizlik düzeyindeki hızlı yükselişin önüne geçmek amacıyla farklı politikalar uygulamaya başlamışlardır. Dünya genelindeki hükümetler bireylere yönelerek harcamaları ve talebi canlandıracak teşvik programları uygulamaya başlamıştır. Bu yolla ekonominin gereksinim duyduğu likiditenin sağlanması amaçlanmıştır.

Covid-19 salgını sonrasında zor durumda kalan ve borçlanma seviyesi yükselen sektörlerle maaş desteği, vergi indirimi, kredi limitlerinin yükseltilmesi, borçların ertelenmesi gibi teşvikler sağlanmalı, pandemiden en fazla etkilenen turizm ve havacılık sektörlerine yönelik desteklere öncelik verilmelidir. İşsiz kalan işgücüne ve kapanan firmalara yönelik önlem paketi uygulanmalıdır. Tüm dünyada salgına bağlı olağandışı önlemler alınmaktadır. Bu bağlamda, salgına karşı uygulanacak olan ekonomik program güven teşkil etmeli ve verilen sözler tutulmalıdır. Yürürlüğe girecek olan olağandışı ekonomi programı adil olmalı, ihtiyacı olan savunmasız kesimlere gelir desteği sağlanmalıdır.

Dünya ülkeleri sağlıklı ve dengeli bir yaşamı ya da para akışı ve ekonominin canlanması için hastalıkla birlikte yaşamı tercih etmek zorundadır. Sağlıklı ve dengeli yaşamın tercih edilmesi halinde temel ilkeler farklılaşmalı, yeni sisteme geçişin yolları aranmalıdır (Üstün ve Özçiftçi, 2020). Küresel salgının olası ekonomik etkilerini verimli ve etkin bir biçimde yönetebilmek için doğru önlemler alınmalıdır. Alternatif tedarik zincirleri ve üretim lokasyonları belirlenmelidir. Üretimde yerli olanaklara öncelik verilmeli, elektronik, yazılım ve tasarıma gereken önem verilmeli, sağlık sektörü başta olmak üzere tüm sektörlerin çalışma şartları iyileştirilmelidir. Ayrıca sağlık alanındaki yatırımlar artırılmalı, tasarrufu

özendirici politikalar uygulanmalı, enerjideki dışa bağımlılık azaltılmalı, Ar-Ge (Araştırma Geliştirme)'ye, eğitime, bilim ve teknolojiye gereken değer verilmeli, Ar-Ge çalışmaları artırılmalı ve desteklenmelidir.

Tüm dünya Covid-19 salgını sürecinde yaşananlardan ders çıkarmalıdır. Tüm olasılıklar dikkate alınmalı yüksek teknolojiyi barındıran tüm araçlar ve kaynaklar kullanılarak yakın takip devam ettirilmeli, kurumlar arası işbirliği en üst seviyede tutulmalı ve risk iletişimi sürdürülmelidir. Böyle bir uyum ve işbirliğinin gerçekleştirebilmesi için bireylerin bilime, kamu otoritelerine ve medyaya güvenmesi gerekmektedir. Koronavirüs salgını büyük bir vatandaşlık sınavını da içinde barındırmaktadır. Salgının kendisi, ortaya çıkan ekonomik kriz, karşılaşılan sorunlar küreseldir. Bu sorunlar ancak etkili bir şekilde küresel işbirliği ile çözülebilirler. Her şeyden önce virüsü yenebilmek için küresel bilgi paylaşımı gereklidir ve bunun gerçekleşmesi için küresel bir işbirliği ruhuna, güven ve dayanışmaya ihtiyaç vardır. Ülkeler, bilgileri açık bir şekilde paylaşmaya istekli olmalı ve alçakgönüllülükle tavsiye aramalıdır. Tıbbi ekipman üretimi ve dağıtımını için küresel çaba harcanmalıdır. Ülkelerin bir savaş sırasında kilit endüstrileri kamulaştırması gibi, insan savaşı da koronavirüse karşı, önemli üretim hatlarını insanileştirmeyi gerektirebilir. Covid-19'un oldukça düşük düzeyde görüldüğü zengin bir ülke, birçok vakanın olduğu yoksul bir ülkeye ekipman göndererek yardım edebilmelidir. Tıbbi personeli bir havuzda toplamak benzer bir küresel çaba olarak gösterilebilir. Covid-19'dan daha az etkilenen ülkeler, ciddi anlamda etkilenen ülkelere sağlık personeli göndermelidir. Ekonomik alanda da küresel işbirliği hayati önem taşımaktadır. Küresel bir eylem planına ihtiyaç vardır ve bunun hızla gerçekleştirilmesi gereklidir. Covid-19 ile savaşırken küresel dayanışmayı tercih etmek sadece koronavirüse karşı bir zafer olmayacak, 21. yüzyılda ortaya çıkabilecek tüm salgın ve krizlere karşı bir zafer olacaktır (Harari, 2020).

14. Sonuç

Dünya daha önce yaşanmamış olan bir krizle karşı karşıyadır. Tüm dünyayı etkileyen bu kriz gelişmekte olan ülkeler kadar gelişmiş ülkeleri de çok ciddi biçimde etkisi altına almıştır. Dünya genelindeki hükümetlerin her biri Covid-19 salgınının yarattığı tahribatı azaltabilmek ve yayılmasını önlemek için daha önce görülmemiş, kendine özgü politikalar uygulamaktadır.

Covid-19'un bulaşmasını azaltmaya yönelik önlemler, bireysel ve çevresel kısıtlamaları, vakaları tespit etme ve izole etme çalışmalarını, temas izleme ve karantina uygulamalarını, uluslararası seyahat ile sosyal ve fiziksel uzaklaşma önlemlerini içermektedir. Covid-19 için geliştirilmiş aşı ve özel ilaçlar henüz mevcut olmasa da alınan sosyal önlemler enfeksiyonların sayısının azaltılmasında ve

hayatların kurtarılmasında kilit rol üstlenmektedir.

Hastalığın yayılmasını durdurmaya yönelik tüm halk sağlığı önlemleri, toplum direncini ve sosyal bağlantıyı teşvik etmeyi, milli geliri korumayı ve gıda tedarikini güvence altına almayı amaçlamaktadır. Ülkeler, her müdahalenin olası yararlarını ve olumsuz sonuçlarını göz önünde bulundurmalı ve toplumsal katılımı teşvik edici, güven artırıcı, sosyal ve ekonomik zararı azaltıcı stratejiler uygulamalıdır. Toplumun direncini ve akıl sağlığını destekleyici uygulamalara önem verilmelidir. Hastaları hızlı bir şekilde değerlendirmek, test etmek, etkili bir şekilde tedavi etmek ve hastanelerle sağlık personelinin korunması için sağlık ve sosyal hizmetleri koordineli olarak yeniden düzenlenmek Covid-19'un yayılma hızını olumlu yönde etkileyecek ve yeni oluşan vaka sayısını azaltacaktır. Covid-19 krizi ulusal ve yerel yönetimlerin mali gelirlerinde keskin düşüşlere yol açmış, küresel bir durgunluğu da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla kırılganlık düzeyi en fazla olan ülkeleri ayakta tutmak ve kilitlenmenin yol açtığı yoksulluk ve eşitsizlik artışını azaltmak için önemli bir mali çabaya gereksinim vardır.

Covid-19 önce bir Çin şoku, ardından bir Asya bölgesel şoku olarak görülmüştür. Hızla yayılarak küresel ve ortak bir şok haline gelmiştir. Korona virüsünün yaratmış olduğu sosyal ve ekonomik sorunlar tüm dünya için ortak olup uluslararası işbirliği zorunludur. Covid-19, dünya ekonomisini büyük ölçüde kötüleştirmiş ve kötüleştirmeye devam etmektedir. Salgın, herhangi bir ülkenin entegre bir küresel ekonomide bir ada olabileceği fikrinin doğru olmadığını kanıtlamıştır. Özellikle halk sağlığı ve ekonomik kalkınma alanında küresel işbirliği esastır. Covid-19 ile savaşırken tüm gelişmiş ülkelerin aktif olarak sürece katılmaları ve destek olmaları gerekmektedir. Başarı, insanların kamu otoritelerini olağanüstü güvenilir görmelerini gerektirmektedir. Uluslararası uyum ve işbirliğinin gerçekleştirilmesi için bireylerin bilime, kamu otoritelerine ve medyaya güvenmesi gerekmektedir. Tüm bu şartlar sağlandığında Covid-19 ile mücadele kolaylaşacak ve dünyada insanlık kazanacaktır.

Kaynakça

1. Bachman, D. (2020). The Economic Impact of Covid-19 (Novel Coronavirus), Covid-19 Could Affect the Global Economy in Three Main Ways. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/global/en/insights/economy/covid-19/economic-impact-covid-19.html> (03.09.2020)
2. Baldwin, R. and Mauro B. (2020). Economics in the Time of Covid-19, A VoxEU.org Book, CEPR Press.
3. Chan, S.P. (2020). Global economy will suffer for years to come, says OECD, 23 March 2020. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/business-52000219> (03.09.2020).
4. Harari, Y.N. (2020). The World After Coronavirus, M&A News Global Business Bulletin, Edition 60, April 2020. Retrieved from <https://nbanet.co.za/wp-content/uploads/2020/04/60-MA-NEWS-NBA.pdf> (03.09.2020).
5. Knieps, S. W. (2020). Covid-19 Turn Germany's Export-oriented Economy into a Weakness? Retrieved from www.euractiv.com <https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/will-covid-19-turn-germanys-export-oriented-economy-into-a-weakness/> (04.09.2020).
6. Knoema, (2020). Erişim adresi: <https://knoema.com/bvfpaj/global-covid-19-pandemic-tracker-daily-update> (02.09.2020).
7. Knoema, (2020). Erişim adresi: <https://knoema.com/jfhrflg/containment-aside-covid-19-exerting-broad-economic-pressure-in-asia-pacific> (02.09.2020).
8. Knoema, (2020). Erişim adresi: <https://knoema.com/qyqgrlc/fiscal-fallout-from-the-covid-19-pandemic> (02.09.2020).
9. Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, K., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Losifidis, C., Agha, M. and Agha, R. (2020). The Socio-economic Implications of the Coronavirus Pandemic (Covid-19): A Review, Elsevier Public Health Emergency Collection, Jun; 78: 185-193.
10. Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması, Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi, Ocak 2020, 25(1).
11. Wei Yap, C. (2020). China's Factories Struggle to Resume Operations After Virus Shutdown. Retrieved from <https://www.wsj.com/articles/chinas-factories-struggle-to-resume-operations-after-virus-shutdown-11581157800> (04.09.2020).
12. Wilson, J. (2020). The Economic Impact of Coronavirus: Analysis from Imperial Experts, 13 May 2020. Retrieved from <https://www.imperial.ac.uk/news/196514/the-economic-impact-coronavirus-analysis-from/> (04.09.2020).
- 13.

● Bölüm-13●

ABD VE TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE MAHREMİYET HAKKI VE SOSYAL MEDYADA MAHREMİYET

Güliz Müge AKPINAR¹

Şanser VURGUN²

---

1 Doktor Öğretim Görevlisi, Adnan Menderes Üniversitesi, İletişim Fakültesi – Atça Meslek Yüksekokulu, gakpinar@yahoo.com.tr, Orchid: 0000-0003-3533-3166.

2 Öğretim Görevlisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Yatağan Meslek Yüksekokulu, Adalet Programı, sanser_v@hotmail.com, Orchid: 0000-0002-0119-2767.

Özet:

Sosyal medya günümüzde toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. İnsanlar sosyal medya üzerinden çeşitli amaçlarla birçok paylaşım yapmaktadır. İnsanların sosyal medya aracılığıyla, bazen kişisel bilgilerini bazen de özel hayatlarını diğerleriyle paylaşmaları, özel hayatın gizliliğinin ihlali, mahremiyetin sınırları gibi kavramların irdelenmesini zorunlu hale getirmektedir. Çünkü insanlar sosyal medya üzerinden yaptıkları paylaşımlarla medeni durumları, kaç çocuğa sahip oldukları, nereden mezun oldukları, meslekleri, hangi şehirde yaşadıkları, nerede tatil yaptıkları, hangi markaları kullanmayı tercih ettikleri, günün hangi saatlerini nerelerde geçirdikleri (iş, spor, sosyalleşme vs) gibi özel konular hakkında bilgi vermektedir. Bu durum, bireylerin özel yaşamlarına dair kişisel bilgilerinin kamuya açık hale gelmesine; bunun sonucunda da bireylerin bir takım yeni sorunlarla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Özellikle özel hayatın korunamaması, mahremiyetin ve gizliliğin ihlali, sosyal medya üzerinden yapılan paylaşımların kullanıcılar tarafından silinse bile sistemde bıraktığı dijital iz neticesinde ulaşılabilir olması, bu sorunların bazıları olarak sıralanabilir. Bu çalışmada, ABD ve Türkiye örnekleminde mahremiyet kavramı tartışılarak mahremiyet hakkı çerçevesinde sosyal medya ile gizlilik kavramları incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Gizlilik, Mahremiyet, Mahremiyet Hakkı

PRIVACY RIGHT IN THE USA AND TURKEY SAMPLE AND SOCIAL MEDIA PRIVACY

Abstract:

Social media has become an indispensable part of social life nowadays. People share many posts on social media for various purposes. The fact that people share their personal information and sometimes their private lives with others through the social media, makes imperative to examine notions such as violation of privacy, limits of privacy. Because in social media, people share private information about subjects in their posts such as their marital status, number of children they have, which school they graduated from, their profession, where they live, where they go for vacation, which brands they prefer to use, where they spend the day (work, sports, socialization, etc.). This situation causes the personal information of individuals to become public; as a result, it causes individuals to encounter some new problems. Especially the failure to protect private life, violation of privacy and confidentiality, the fact that the posts made on social media are accessible as a result of the digital trace left in the system even if they are deleted by the users, can be listed as some of these problems. In this study, the concept of privacy in the US and Turkey were discussed and the sample is analyzed within

the framework of privacy concepts with social media right to privacy.

Keywords: Social Media, Privacy, Right to Privacy.

GİRİŞ

Sosyal medya, gelişen teknoloji ile hayatımıza giren, eğitimden sosyalleşmeye, iş aramadan kimlik kazanmaya, bir gruba ait olarak etkileşim yaratmaktan haber almaya kadar farklı bir çok alanda kullanıcıların hayatında yer bulan önemli bir mecradır. Bu mecraanın kullanılabilmesi için kullanıcıların kimlik oluşturmaları, oluşturulan kimlikle kişisel bilgilerini sunmaları, ayrıca sosyal medyanın oluşum amacına göre kullanıcıların daha özel verilerini fotoğraf, video gibi çeşitli yöntemlerle paylaşmaları; kullanıcıları bazı risklerle karşı karşıya bırakmaktadır.

İnsanların ilgi alanlarının ve tercihlerinin değişebilme olasılığı, paylaştıkları içeriklerin ulaştığı yabancıların kim olduğunun bilinmemesi ve paylaşımların kaldırılrsa bile sistemde iz bırakması gibi etkenler sosyal medya kullanıcılarını gizliliğin ortadan kalkması ve mahremiyet ihlali gibi sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır.

Gazete, radyo ve televizyon gibi geleneksel yaygın kitle iletişim araçlarında, çeşitli yasal zorunluluklar ve düzenlemeler çerçevesinde, hangi bilginin hangi ölçüde paylaşılabileceğine yönelik sınırlamalar getirilmiştir. Ancak sosyal medyayı geleneksel medyadan ayıran ve sosyal medyayı benzersiz kılan en temel özellik sosyal medyanın sansürsüz olmasıdır. Sosyal medyanın geleneksel medyaya göre daha hızlı olması, daha kolay ses getirebilmesi daha yaygın bir şekilde geniş kitlelere ulaşabilmesinin yanında, sansürsüz olma özelliği hem onun olumlu yanını oluştururken, hem de tartışmalı yanını oluşturmaktadır. Her ne kadar pek çok sosyal medya şirketi, şiddet veya çıplaklık içeren görüntüleri kaldırmak için bazı sınırlamalar getirseler de, yine de kullanıcıların paylaşımlarını denetleme ve sansürleme konusunda yetersiz kalmaktadırlar.

Bu yetersizlik, kullanıcıları özel hayatın gizliliğinin ihlali gibi risklerle karşı karşıya bırakmaktadır. İşte bu sebeple, sosyal medya kaynaklı paylaşımların korunması açısından mahremiyet hakkı gündeme gelmektedir. Mahremiyet hakkı birçok ülkede başta anayasada belirtilen özel hayatın gizliliği ilkesi altında ve farklı yasalarla düzenlemeye çalışılmıştır. Özellikle Amerikan vatandaşlarının aile, evlilik, annelik, üreme gibi konularda mahremiyetlerinin korunması, finans şirketleri gibi şirketlerce elde edilen bilgilerin depolanması ve üçüncü kişilerle paylaşılmasının sınırları belirlenmiştir. Türkiye açısından bakıldığında ise, mahremiyet hakkına yönelik özel bir kanun bulunmadığı dikkat çekmektedir. Anayasada vurgulanan özel hayatın gizliliğinin korunması ve Kişisel Verilerin Korunması Hakkındaki Kanun ile mahremiyet hakkı korunmaktadır. Ancak özellikle sosyal medya kullanıcılarının video, fotoğraf gibi yöntemlerle paylaştıkları özel hayatlarına yönelik içeriklerden doğabilecek mağduriyeti kapsayan herhangi bir yasa bulunmamaktadır.

1. Sosyal Medyada Mahremiyet

1.1. Mahremiyet Kavramı

Türk Dil Kurumu, Arapça kökenli isim olan mahremiyet kelimesini gizlilik olarak tanımlamaktadır (<https://sozluk.gov.tr>). Oxford sözlüğüne göre ise mahremiyet, bir kişinin başkaları tarafından gözlenmediği ya da rahatsız edilmediği bir durum (Oxford Dictionary, 2020) olarak ifade edilmektedir. Kişinin yalnız olması, başkaları tarafından izlenmemesi veya kesintiye uğramaması mahremiyet olarak ifade edilebilir. Kelime anlamı olarak mahremiyet her ne kadar gizlilik olarak tanımlansa da bazı yazarlar mahremiyet kavramının gizlilik kavramı ile aynı anlamı taşımadığını savunmaktadır. Örneğin, Özgür Yazılım Derneği mahremiyet ile gizlilik arasında fark olduğunu savunmaktadır. Öyle ki, mahremiyette yapılan bir eylemin ne olduğu bilinse bile o eylemin içeriğinin aleni şekilde ortaya konmaması ya da gözlenmemesi vardır. Gizlilik de ise bir olgunun açıkça gizlenmesi amacı bulunmaktadır (Özgür Yazılım Derneği, 2020). Yani insanların bilmediği ve ne olduğunu öngöremediği şeyler gizli olarak ifade edilebilir.

Gizlilik, kişilerin sahip oldukları bilgileri kontrol etmek için sahip olduğu haklar ve bunların nasıl kullanıldığıyla ilgilidir (Gervais, 2020). Örneğin; bir alışveriş merkezinde insanlar almak istedikleri kıyafeti denemek istediklerinde genellikle soyunma odalarını kullanırlar. Kıyafet değişimi sırasında soyunma odalarının kapısı kapalıdır. İçerde ne olduğu bilinse de bunu insanların görmesi istenmez. Bu mahremiyettir. Bankaların müşterilerine sunduğu, banka personeli dahil hiç kimsenin içinde ne olduğunu bilmediği, açma ve kapatma yetkisi sadece kullanıcıya tahsis edilen kasalar vardır. Müşteriler kasaların içinde ne olduğunun bilinmesini istemedikleri gibi, kasaların korunmasını da talep ederler. İşte bankalar tarafından sadece yetki verilen müşteriye sunulan bu kasalar gizliliktir. Gizlilik çoğu zaman daha objektif ve kamusal da olabilirken, mahremiyet olgusu daha nesneldir ve toplumsal faktörlerden daha fazla etkilenmektedir. Hatta mahremiyet, toplumdan etkilenmesi ve ahlaki düzeye sahip olmasından dolayı gizlilikten kesin sınırlarla ayrılmaktadır (Belsey ve Chadwick, 2011: s. 110).

Mahremiyet olgusunun toplumdan etkilenmesi, bireyin dahil olduğu toplumun özelliklerinin, değerlerinin, yapısının ve bireye attığı sorumlulukların mahremiyetin sınırlarını belirlediği düşünülebilir. Çünkü toplumun koyduğu kurallar, sınırlar, bireyden beklediği kültürel dayatmalar bireyin mahrem olarak nitelendirdiği olguların anlam, şekil ve sınırını çizmektedir. İşte bu noktada birey, yaşadığı toplumun kültürel normlarını da belirleyerek ‘kamusal ve sosyal alan sınırı nerede başlıyor?’ sorusuna cevap aramalıdır. Diğer bir ifade ile özel bir mesele ne zaman kamu meselesine dönüşmektedir? Bir konuyu iki kişi biliyorsa, bu

şey hala özel kalabilir mi? Kamuya açık olmasını belirleyen kriterler nedir? Kişi sayısının beş olması ya da yüz olması? Bu husus mahremiyeti ihlal ediyor mu? sorularının cevaplarını netleştirmelidir. Çünkü doğru sorulmayan sorular ve netleşmeyen cevaplar bireyin potansiyel bir ihlal sorunu ile karşı karşıya kalmasına neden olabilecektir.

1.2. Sosyal Medya Kavramı

Sosyal medya kavramı gelişen teknoloji ile literatüre girmiştir. Sosyal medya, bireylerin ve toplulukların kullanıcı tarafından oluşturduğu içerikleri paylaştığı, birlikte içerik oluşturduğu, içerikleri tartıştığı ve değiştirdiği; son derece etkileşimli, mobil ve web tabanlı teknolojileri kullanan platformlardır (Kietzmann, Hermkens, McCarthy, Silvestre, 2011:241).

Sosyal medya, kullanıcılarının hızla içerik oluşturmaya ve oluşturdukları içerikleri kamu ile paylaşmalarını sağlayan dijital bir araçtır. Bu araç, bağlantı ve kısa yazılı mesajların paylaşılması gibi konularda uzman olan Twitter; fotoğraf ve videoların optimize olarak paylaşılmasını sağlayan Instagram ve Tiktok, fotoğraf, video, yazılı mesajların paylaşılmasına olanak tanıyan Facebook gibi farklı çeşit ve özellikteki web siteleri ve uygulamalarını kapsamaktadır (Dunphy, 2020). Sosyal medya, sanal topluluklar ve ağlar aracılığıyla bilgi, fikir, kariyer ilgi alanları ve diğer ifade biçimlerinin oluşturulmasını veya paylaşılmasını kolaylaştıran etkileşimli bilgisayar aracılı teknolojilerdir (Kietzmann, Hermkens, McCarthy, Silvestre, 2011:241).

Sosyal medya; sosyal ağlar, medya paylaşım ağları, tartışma forumları, yer işareti koyma ve içerik iyileştirme ağları, tüketici inceleme ağları, blog oluşturma ve yayınlama ağları, ilgi alanı ve hobilere yönelik ağlar, sosyal alışveriş ağları, ekonomi ağları, anonim sosyal ağlar gibi farklı tipte kullanım amacına yönelik oluşturulan internet destekli teknolojidir. Bu teknolojiler insanlarla bağlantı kurulması, fotoğraf ve video gibi medyaların paylaşılması, haber ve fikir paylaşılması, çevrimiçi içerik yayınlanması, çevrimiçi alışveriş yapılması, mal ve hizmet ticareti yapılması, iletişim kurulması gibi amaçlara hizmet etmektedir (Foreman, 2017). Sosyal medya, aidiyet oluşturma, ilişki kurma, itibar sahibi olma, sohbet etme, kimlik kazanma, farklı gruplara üye olma gibi fonksiyonlara sahiptir (Kietzmann, vd., 2010 :243). Sosyal medyaya ait farklı fonksiyonlara ait platformları kullanabilmek için, kullanıcılar profil oluşturarak içerik oluşturabilir ve bu içerikleri paylaşabilirler. Örneğin, yeni bir hesaba sahip bir Instagram kullanıcısı, bir fotoğraf çekebilir ve bunu profilinde bir başlık ile paylaşabilir. Sosyal medya kullanıcıları, profilleri için içerik oluşturma yanı sıra, içeriğini takip etmek veya yorum yapmak istedikleri diğer kullanıcıları bulabilirler.

Sosyal medyanın türüne bağlı olarak, bir kullanıcı başka bir kullanıcıyı “takip edebilir”, onu “arkadaş” olarak ekleyebilir veya başka bir kullanıcının sayfasına “abone olabilir”. Özellikle ‘hashtag’ adı verilen etiketlemelerle, sosyal medya kullanıcılarının ilgi alanlarına giren konulara yönelik, içerikleri konulara göre gruplandırmaları ve paylaşımları aynı konuya ilgi duyan yabancılarla bağlantı kurmalarına olanak tanımaktadır (Dunphy, 2020). Ancak sosyal medya kullanıcılarının çok farklı platformlara oluşturdukları bir profille ulaşabilmeleri, tanımadıkları kişilerle çok hızlı ve rahat etkileşim kurabilmeleri, kullanıcıların oluşturdukları profillere yönelik kimliklerin onaylanma zorunluluğunun olmaması, sosyal medya kullanıcılarını farklı ve olumsuz sonuçlar doğuracak risklerle karşı karşıya bırakabilir. Özellikle sosyal medya kullanıcılarının, rızaları dışında özel hayatlarına yönelik paylaşımların olması, tanımadıkları kişiler tarafından aşağılanma, dalga geçilmesi, hakarete maruz kalma gibi sanal zorbalıkla karşılaşmaları gibi olumsuz davranışlara maruz kalmalarına neden olabilir. Daha da ötesi sosyal medya kullanıcıları gizlilik ve mahremiyete yönelik ihlallerle karşı karşıya kalabilirler. Sosyal medyanın denetlenebilirliği yönündeki kısıtlamalar bu olumsuz davranışları tetiklemektedir.

Ayrıca sosyal medya kullanıcılarının farklı platformlardan yararlanabilmek için profil oluştururken verdikleri kişisel bilgileri farklı platformlarda verdikleri bilgileri ile eklemlenebilir. Platformlardan yararlanabilmek için verilen her yetki, kullanıcıların mahremiyetlerin daha da daraltılmasına neden olabilmektedir.

1.1.3. Sosyal Medyada Mahremiyet

Sosyal medya farklı din, dil, ırk, düşünce, kültürden olan insanların bir araya geldiği, heterojen özelliğe sahip yapıdaki bir iletişim ortamıdır. Sürekli yenilenebilir olması, insanların teknolojiyi sahip oldukları her an ve her yerden anlık olarak istedikleri bilgileri, fotoğrafları, düşünceleri diğerleri ile paylaşabilmeleri sosyal medyanın hem güçlü hem de tehdit edici yönünü oluşturmaktadır. Sosyal ağlar üzerinden bireylerin sosyalleşebilmeleri, bilgiye ulaşabilmeleri ve bu bilgiyi yönetebilmeleri büyük bir avantaj sağlarken aynı zamanda paylaşılan her fotoğraf, düşünce ve bilginin kişinin özelinden çıkarak kamuya açık hale gelmesi kullanıcılar için potansiyel tehlike oluşturmaktadır. Çünkü paylaşımı yapan kişi paylaştığı şeyi silse de sistemde dijital ayak izi bırakmaktadır. Ayrıca kişinin paylaştığı kişisel bilgiler paylaşım siteleri aracılığıyla diğer kişilerin de ulaşabilir olduğu bir hal almakta, kişinin bilgisi dahilinde olmadan depolanıp dağıtımı yapılabilmektedir (Kalaman, 2013:171).

Sosyal medya kullanımı ana akım bir aktivite olmasından mütevellit, bilgi çağında ‘mahremiyetin’ bir kalıntı olarak reddedilip reddedilemeyeceği yönündeki

görüşler ikiye ayrılmış durumdadır. İlk görüş, insanların hayatlarıyla ilgili her türlü ayrıntıyı sosyal ağ siteleri üzerinden paylaşmaya niyetli olmaları, onların herhangi makul bir mahremiyet beklentisinden vazgeçmiş olduğunu gösterir şeklindedir. Hatta konu ile ilgili yapılan bazı araştırmalar sosyal ağ kullanıcılarının gizlilik konusunda benzersiz bir şekilde kayıtsız olduklarını öne sürmüştür (Madden, 2012:4). Yani sosyal medya kullanıcıları kendi rızalarıyla, fiziksel konumlarını, çocuklarının fotoğraflarını, kişisel mücadelelerini, zaferlerini ve bunun gibi onlarca özel bilgiyi kamuya açık platformda paylaştıkları anda bu onların mahremiyet beklentilerinin olmadığına göstergesidir yorumunu oluşturabilir. İkinci görüşte ise, insanların çevrimiçi mahremiyetlerine hala derinden önem verdiğini, ancak kullanıcıların kişisel bilgilerinin daha yaygın bir şekilde paylaşılmasından ve bu bilgilerin kullanılabilir olmasından dolayı, kar elde etmeyi bekleyen teknoloji şirketlerince kullanıcıların mahremiyet konusundaki hassasiyetlerinin ihlal edildiği savunulmaktadır (Madden, 2012:4).

Mahremiyetin ihlal edilmesinin temel dayanağı olarak, kullanıcılar ile teknoloji şirketleri arasındaki asimetrik bilgi paylaşımı ve açıklık ilkesinin tam olarak yerine getirilmediği düşünülebilir. Öyle ki, teknoloji şirketlerinin kullanıcılar hakkında elde edebildiği her bilgiye karşın, kullanıcıların, teknoloji şirketlerinin kendi kişisel verilerini nasıl depoladığı ve kullandıkları hakkında yeterli bilgileri yoktur (tam rekabet piyasasında açıklık ilkesinin yerine getirilmemesi). Kullanıcılar, verilerinin nasıl depolandığı ve kullanıldığı konusunu yeterince anlamadıklarından, paylaştıkları şeylere daha açık olabilirler. Ve kullanıcıların, sırf bazı bilgileri kamuya açık olarak yayınlamakta rahat olmaları, çevrimiçi paylaşmayı seçtikleri bilgiler üzerindeki tüm kontrollerini sessizce teslim ettikleri diğer bir ifade ile mahremiyetlerinden vazgeçtikleri anlamına gelmemelidir.

İnsanların mahremiyet konusundaki söylemleri ile mahremiyete yönelik tutum ve davranışları arasında bir tutarsızlık olduğu rahatça gözlemlenebilmektedir. Yapılan bazı çalışmalar, insanlara sorulduğunda mahremiyetin kendileri için önemli olduğunu dile getirdiğini göstermiştir. Ancak özellikle sosyal paylaşım sitelerindeki paylaşımlar bunun tam aksini göstermektedir. Bu açıdan, mahremiyet konusunun, teknoloji, kamunun tutumu, gizlilik, yasalar gibi farklı açılardan ele alınması gerekir. Sosyal medyada sunulan her kişisel bilgi bireylerin mahremiyetlerini biraz daha yıkmakta, sistem içerisinde metalaşarak karşılık bulmaktadır. Bilgilerin paylaşılma sıklığı arttıkça piyasa değeri yükselen daha da materyalist bir hal almaktadır (Arık, 2015: s. 121-122).

Sosyal medya açısından mahremiyet kişisel bilgilerin ve özel şeylerin paylaşılması olarak iki açıdan ele alınabilir. Ad soyad, cinsiyet, yaş, medeni durum, aile bilgileri, meslek, eğitim, yaşanan yer gibi demografik veri ağırlıklı bilgiler

kişisel bilgi paylaşımına yönelik mahremiyeti içermektedir (Turan, 2016: s. 16). İlkel benlik etkisi altında, bilinçaltını ön plana çıkaran, haz temelli olan, çoğu zaman toplumsal ahlaki değerlerle bağdaşmayan paylaşımlar ise hedonistik paylaşımına yönelik mahremiyeti içermektedir. Sosyal medyanın teknolojik yapısı, hızı, bilgiyi depolama ve bilgiyi farklı uygulamalarda paylaşma özelliği, farklı platformlardaki bilgileri bir araya getirerek eşleştirme yeteneği, kullanıcıları o an idrak edemedikleri ama gelecekte rahatsızlık duyabilecekleri ya da pişman olabilecekleri mahremiyet ihlali riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durum da, kullanıcıların mahremiyete yönelik haklarının neler olduğu ya da ne oranda geliştirilmesi gerektiğinin ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

2. Mahremiyet Hakkı

2.1. Tanımı

Mahremiyet hakkı kavramı öncesinde “mahremiyet”e ilişkin felsefi bir literatür taraması yapıldığında, her ne kadar mahremiyet kavramı ile ilgili farklı tartışmalara rastlansa da, bu kavram ile ilgili en dikkat çekici değerlendirme Aristo’ya ait olduğu görülmektedir. Aristo, mahremiyet kavramını üçlü bir ayırım ile ilişkilendirmiş olup, bu durumu devlet, aile ve ev hayatıyla özdeşleştirerek açıklamaya çalışmıştır (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2002).

Türk Dil Kurumu tarafından “mahremiyet”; “gizlilik”, olarak tanımlanmıştır. TDK’da “gizli” tanımı ise; “başkalarından saklanan, duyurulmayan, saklı kalan, mahrem, mestur, nihan” olarak yapılmıştır (TDK, 15/12/2020). Farklı sözlükler minvalinde bir araştırma yapıldığında ise; Osmanlı/Türkçe sözlükte mahremiyet, “mahrem olma hali” olarak tanımlanmıştır. “mahrem” ise “1. şeriatın yasak ettiği, haram. 2. evlenmeyi şeriatın yasak ettiği nikah düşmeyen. 3. yakın akrabadan olduğu için kadınların kendisinden kaçmadığı. 4. Biriyle içli dışlı, her türlü işlerini bilen. 5. Gizli, herkese söylenmez; herkesçe bilinmemesi gerek.” olarak tanımlanmıştır (Özön, 1979: 477).

Mahremiyet hakkı, bir kişinin kişisel bilgilerinin kamu denetiminden korunması anlamına gelmektedir. Örf ve adet hukuku kadar eski bir ilke olan mahremiyet hakkı, bireyin şahsen ve mülkiyette tam korumaya sahip olması olarak ifade edilebilir (Warren, Brandeis, 1890:193).

Mahremiyet hakkı kamu politikasının sınırlamasına tabi olan, kişilerin kazanç, merak ve kötü niyet içerikli güdülerinden kaynaklanan haksız mahremiyet ihlallerine yönelik tazmin etme ya da ihtiyati tedbir almaya yönelik olarak kabul edilen bir haktır (Britannica, 2020).

Bu konuda özellikle Amerikan kaynakları irdelendiğinde, ABD’de bir ha-

kimin sahip olduğu mahremiyet hakkı, ‘yalnız bırakılma hakkı’ temel alınarak tanımlamıştır (Sharp, 2013). Amerikan Anayasası “hiçbir açık gizlilik içermez” ilkesine sahiptir. Ancak Siyasi, ekonomik ve teknolojik değışikliklere istinaden toplumun taleplerini karşılamak için kişiye ve mülkiyete yönelik koruyucu maddelerin niteliğı ve kapsamını yeniden tanımlamak gerekmiştir. ABD’de ilk olarak “Haklar Bildirgesi” ile mahremiyet hakkının sınırları şekillenmeye başlamıştır. Amerikan Anayasasının açıklık ilkesine karşın inançların mahremiyeti, hanenin (evin) mahremiyeti, kişi ve mülklerin mahremiyeti, kişilerin suçlanmasına karşı kişilere ayrıcalık sunan kişisel bilgilerin mahremiyeti, üreme ve çocuk yetiştirmeye yönelik ilgili kararları içeren genel mahremiyet, yapılan çeşitli değışikliklerle mahremiyet hakkı kapsamında gündeme gelmiştir (The U.S. Constitution). Mahremiyet hakkı, ABD’de dahi farklı kaynaklarda, farklı şekilde düzenlenmektedir. Örneğın; Amerikan Anayasası’nda, haksız fiil hukukunda ve işkence hukukunda bu durum farklı alanlarda düzenlenmiştir. ‘Kamuya mal olmuş kişilere ait gizliliğın korunması’ ya da ‘mağdurun samimi yaşamını ve ilişkilerini kamuyunun görüşüne açarak büyük gerilimlere maruz bırakacak şekilde tasarlanmış davranışla veya yalnızlığına yönelik aşağılayıcı ve sinir bozucu istilalar yoluyla duygusal olarak rahatsız edilmeme hakkı’ mahremiyet hakkına örnek gösterilebilir (Britannica, 2020). Farklı yasal düzenlemeler ışığında kişilere yönelik farklı bilgilerin korunması, gizliliğe yönelik geliştirilen çeşitli politika ve ilkelerle mümkün hale gelmektedir. Mahremiyet hakkına yönelik oluşturulan düzenlemelerde kamu güvenliğının sağlanması gibi devletin zorunlu çıkarları ile kişinin özgür yaşam hakkının sınırlarının korunarak yaşam kalitesinin iyileştirilmesi gibi iki önemli konu üzerindeki çıkarlar dengelenmelidir (Sharp, 2013).

Türkiye açısından araştırma yapıldığında ise, doğrudan herhangi bir tanımlama yapılmamasına rağmen mahremiyete hakkına ilişkin ilk somut adımların 1924 Anayasası ile atıldığını söylememiz mümkündür. Bu Anayasa mahremiyete ilişkin kavramları sadece temel hak ve özgürlükler bağlamında düzenlemiş olup, sadece isimlerinden bahsetmiş ve fakat ayrıntılı bir düzenleme yapılmamıştır. Ayrıca, Anayasada düzenlenen hak ve özgürlükler negatif haklar kategorisinde bulunup, sosyal ve ekonomik haklara yer verilmemiştir. Bu Anayasada en somut haliyle 76. maddesiyle konut dokunulmazlığı, 81. maddesiyle haberleşmenin gizliliğının esas düzenlenmiş olmasına rağmen bu hakların da hangi hal ve ölçülerle sınırlandırılabilceğı düzenlenmemiştir (Kurt, 2020: 19).

Günümüzde kullandığımız anayasamız olan 1982 Anayasası ise; mahremiyet hakkını “Temel Hak ve Özgürlükler” bağlamında ele almıştır. Temel hak ve özgürlüklerin kullanılması hususunda, Jellinek tarafından ortaya konan bir sınıflandırma olan “Jellinek Üçlüsü”nü kabul etmiştir. Bu bağlamda hakları; negatif statü

hakları, pozitif statü hakları ve aktif statü hakları biçiminde ayrıma tabi tutarak düzenlemiştir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2009: 151).

1982 Anayasası; özel hayat kavramının, mahremiyet hakkını da kapsamı sebebiyle, mahremiyet bir hakkını negatif statü haklarından olan “özel hayatın gizliliği ve korunması” başlığı altında düzenlemiştir. Bu nedenle Anayasamız madde 17/1’de “Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.” düzenlemesi ile mahremiyet hakkının en önemli parçasının kabul edildiğini belirtebiliriz (Kurt, 2020: 21).

2.2. Kapsamı

Mahremiyet hakkı genellikle kişisel özerklik hakkı veya belirli eylemlerde bulunup bulunmamayı veya belirli deneyimler yaşamayı seçme hakkı anlamına gelmektedir. Kişisel özerkliğin belirlenmesindeki en temel düzenlemeler anayasal haklar kapsamında ele alınmaktadır. Örneğin Amerikan anayasasının açıklığı koruyan temel mottosuna rağmen, inanç gizliliği, hane mahremiyeti, kişisel bilgilerin korunması gibi anayasada yapılan değişikliklerle özel hayatın korunması özellikle aile, evlilik, annelik, üreme çocuk yetiştirme alanlarında güvence altına alınmıştır.

Amerikan anayasası yargı süreci maddesinde mahremiyet hakkına uluslararası bir boyut da kazandırmıştır. İlgili maddede, *‘Hiçbir devlet, Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarının ayrıcalıklarını veya dokunulmazlıklarını ortadan kaldıracak herhangi bir yasayı yapmayacak veya uygulamayacaktır; aynı zamanda herhangi bir devlet, herhangi bir kimseyi, gerekli hukuk süreci olmaksızın yaşam, özgürlük veya mülkiyetten mahrum edemez; ya da kendi yetki alanı içindeki herhangi bir kişinin yasalar karşısında eşit korunmasını inkar edemez’* denilmektedir (Sharp, 2013). Bu şekilde Amerikan vatandaşları mahremiyet hakkı kapsamında uluslararası düzeyde korunmaya çalışılmıştır.

Amerika’da Gizlilik Yasası ile federal hükümet tarafından tutulan kişisel bilgilerin yetkisiz kişilere ifşasının engellenmesi, bireylerin kendi kişisel bilgilerini gözden geçirme, düzeltme isteme ve herhangi bir ifşadan haberdar olma haklarına sahip olmaları; Finansal Para Kazanma Yasası ile finansal kuruluşların müşterilerinden topladıkları bilgilerin korunmasına yönelik gizlilik politikaları; Adil Kredi Raporlama Yasası ile kredi raporlama kurumları tarafından toplanan kişisel mali bilgilere kimlerin ne oranda erişebileceğinin belirlenmesi (Sharp, 2013) böylelikle bu verilerin korunması mahremiyet hakkı kapsamında değerlendirilebilir.

Türk hukuk sisteminde ise; 1982 Anayasasında mahremiyet hakkı daha önceden de belirttiğimiz gibi, özel hayatın gizliliği ve korunması başlığı altında düzenlenerek, milli güvenlik ve kamu düzenine tehdit oluşturmamak kaydıyla

özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamayacağı düzenlenmiştir (1982 Anayasası, md.20). Türk Hukuk içerisinde, Mahremiyet hakkı kapsamında ele alınabilecek koruyucu düzenlemeler ayrıca Kişisel verilerin korunması kanunu, Bilgi Edinme Kanunu, Çeşitli Mesleki Kanunlar (Avukatlık Kanunu, Noterlik Kanunu, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu vs) ile korunmaktadır. Bu bağlamda ilgili mevzuatlarca korunan kişisel bilgiye erişim hali özünde, kişinin kendisinin ne tür bilgilerin toplandığını ve bu bilgilerin nasıl kullanıldığını belirleme hakkına sahip olmasını kapsamaktadır. Bu hususta en büyük adım ise Kişisel Verilerin Korunması Kanunu olarak ifade edilebilir.

Türkiye’de 2016 yılında yürürlüğe giren 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ile ‘kişisel verilerin işlenmesinde başta özel hayatın gizliliği olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin korunmasına’ (Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, md.1) yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler ile kişisel verileri işlenen gerçek kişilere ait verileri kayıt altında tutan gerçek ya da tüzel kişilerin bu verileri hangi koşullarda ne oranda kimlerle paylaşabileceklerinin sınırları çizilmiş böylelikle bir nevi kişilerin mahremiyet hakkı güvence altına alınmıştır.

Avrupa’da ortaya çıkan uluslararası düzenlemelere bakıldığında ise; günümüzde İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB) madde 12, Uluslararası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (UMSHS) madde 17 ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS) md. 8’de mahremiyet hakkına ilişkin düzenlenmeler bulunmaktadır.

İHEB’nin 12. Maddesinde, kimsenin özel yaşamına, ailesine, konutuna ve haberleşmesine, onur ve şerefine yönelik müdahale yapılamayacağı ve bu durumun kanun ile korunma hakkı olduğu düzenlenmiştir. UMSHS Madde 17 ile ise, özel hayata, aileye, konuta ya da haberleşmeye keyfi ya da kanunsuz müdahale edilemeyeceği ve herkesin müdahalelere karşı yasalarca korunmayı isteme hakkı olduğu yinelenerek düzenlenmiştir. İlgili düzenlemelerden anlaşılabileceği üzere, mahremiyet hakkı İHEB ve UMSHS çerçevesince korunmaktadır. Yapılan tanımlamalar ile de mahremiyet hakkının alanları belirlenmektedir. Bu hususta bireylerin özel hayatına, aile ve konut hayatına, haberleşme özgürlüğüne yapılan müdahalelerin keyfi olmasının önlenmesi için, bu alanlarda korumanın “yalnızca kanun” ile yapılması gerektiği belirtilmiştir. Madde 12’de yer alan düzenleme, ayrıca Çocuk Hakları Sözleşmesi md. 16/1’de de yer almıştır (Gemalmaz’dan Aktaran: Kurt, 2020: 33).

İHAS’ın Madde 8’de; özel yaşama, aile yaşamına ve haberleşmeye saygı hakkı düzenlenmiştir. Sözleşmede ayrıca bu hakların “ancak milli güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suçların önlenmesi, sağ-

lığın veya ahlakın ve başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunmasının gerekliliği hallerinde” sınırlanabileceği belirtilmiştir. Sözleşme ile özel hayatın genel bir tanımı yapılmamış, bu sayede Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından ilgili madde, teknolojik ve sosyal gelişmeler karşısında uyarlanarak değerlendirilmektedir (Üzeltürk, 2004: 168).

2.3.Sosyal Medya ve Mahremiyet Hakkı

Sosyal medyada mahremiyet hakkı ilişkisi maddi ve manevi yönlü olarak iki boyutta ele alınabilir. Bunlardan ilki maddi boyut kapsamında yer alabilecek kullanıcıların kişisel bilgilerinin korunması, kimlik hırsızlığının önlenmesi, kişinin paylaşımlarının üçüncü kişilerle ticari amaçlarla kullanılmasında kişinin bilgi ve rızasının alınması olarak incelenebilir. Daha önce de belirtildiği üzere, teknoloji şirketleri çeşitli sosyal medya platformları üzerinden kullanıcıların bilgilerine erişebilmektedir. Bu bilgilerin ne kadarının depolandığı ve kimlerle paylaşıldığı konusunda kişilerin yeterli bilgisi bulunmamaktadır. Her ne kadar gizlilik yasaları ve gizlilik politikaları ile kişisel verilerin korunması güvence altına alınmaya çalışılsa da, bir programa üye olma aşamasında onaylatılan zorunlu gizlilik ve güvenlik sözleşmeleri yasaların koruyuculuğunu etkisiz hale getirir nitelik taşımaktadır.

ABD’de Çocukların Çevrimiçi Gizliliğini Koruma Yasası gibi düzenlemelerle özellikle ebeveynlere web sitelerinin çocukları hakkında topladığı bilgileri kontrol etme hakkı tanınmıştır. Bu durum ile özellikle 13 yaşından küçük çocukları hedefleyen ya da bilinçli olarak çocuklardan bilgi toplayan web sitelerinden gizlilik politikaları, toplanan bilgilerden gelecekte vazgeçme hakkının çocuğa sunulması gibi düzenlemelerle sosyal medyada mahremiyet hakkı düzenlenmektedir (Sharp, 2013).

Türkiye’de Türk Ceza Kanunu Madde 226 gereğince korunan bu husus, Türkiye de doğrudan bir kanuna ilişkin olmasa da, ceza kanunu minvalince ilgili madde içeriğinde korunan değerlerden biri olarak ifade edilebilir. Müstehcenlik suçuna ilişkin olan bu maddeye göre; çocuklara ilişkin müstehcen görüntüler gösteren kişiler, müstehcenlik içerisinde çocukların kullanılması gibi kavramlar cezalandırmaya tabi tutulmuştur.

Sosyal medyada mahremiyet hakkının manevi boyutunda ise kullanıcıların çeşitli sosyal medya platformları üzerinden, çoğu toplumun değer yargılarıyla örtüşmeyen, ahlaki olarak değerlendirilmeyen şiddet, cinsellik gibi öğeler barındıran fotoğraf, video gibi özel paylaşımların ele alınması vardır.

Günümüzde en çok tartışılan konulardan birisi de mahremiyetin sınırının ne olacağıdır. İki kişinin bildiği bir paylaşımın birden çok kişi tarafından da bilin-

mesinin mahremiyet sınırını ihlal edip etmediği hususu farklı görüşlerle ele alınmaktadır. Ya da kişi sayısı ya da kişinin rızasının olup olmamasının bu konuda belirleyici olup olmadığı düşünülmektedir. Bunlar mahremiyet kavramı ve sosyal medyada paylaşım konusunda tartışılmaktadır. Örneğin 2012 Amerikan Başkanlık seçimlerinde senatör adaylarından birisinin herkes tarafından bilinen cinsel eğiliminin, seçim kampanyasında rakip parti tarafından karalama politikası olarak kullanılması mahremiyetin sınırlarına yeniden dikkat çekmiştir. İster bir isterse çok kişi tarafından bilinsin, mahremiyet hakkında temel konu sosyal medya paylaşımlarının kişinin rızası ve bilgisi dahilinde izin verdiği ölçüde paylaşılabilir olmasıdır. Çünkü özellikle “teenage (ergen)” olarak nitelendirilen ve henüz kimlik bulma ve aidiyet kazanma çabasında olan gençlerin paylaşımlarına yönelik mahremiyet algı ve değerleri zaman içerisinde değişebilir. Kişinin geçmişte paylaştığı ve dijital iz bıraktığı paylaşımların, kişinin rızası sonlandığı andan itibaren dijital ortamlardan kaldırılması ya da açık olan verinin kapatılması ile mahremiyet hakkının korunması sağlanmalıdır.

Bu hususun Türkiye açısından görünümü ise, hukukun farklı dallarında farklı yaş grupları ile sağlanmaktadır. Bu konuda gerek uluslararası belgeler nezdinde gerekse Medeni Hukuk açısından Türkiye’de en temel tanımı yapan, Çocuk Koruma Kanunu madde 3 de çocuk, “ Daha erken yaşta ergin olsa bile, on sekiz yaşını doldurmamış kişi” olarak nitelendirilmektedir. Ceza Kanununda ise, suç ve cezaların sübut etmesi bakımından farklı yaş gruplarında farklı cezalar öngörülmüştür. Fakat mağdurun çocuk olduğu durumlarda, ceza kanununda yer alan 18 yaşını doldurmamış kişi olan nirelendirilme kullanılmaktadır.

Türkiye’de sosyal medya ile ilgili en önemli somut adım, 29/07/2020 tarihinde kabul edilen, “7253 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi Ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”dur (7253 Sayılı Kanun). Sosyal medya Yasası olarak da blinen bu kanun önemli değişiklikler öngörmektedir. Bunlardan en önemlileri şu şekildedir:

-Sosyal etkileşim amacıyla kullanıcıların internet ortamında metin, görüntü, ses, konum gibi içerikleri oluşturmalarına, görüntülemelerine veya paylaşımlarına imkân sağlayan gerçek veya tüzel kişiler” kanun ile sosyal ağ sağlayıcı olarak adlandırılmışlardır (7253 Sayılı Kanun, Madde 2/1-j).

-Kullanıcıların sadece IP adresleri ile değil, port bilgileri de temin edilebilecektir (7253 Sayılı Kanun, Madde 2/1-j).

-Türkiye’den günlük erişimi bir milyondan fazla olan yurt dışı kaynaklı sosyal medya şirketlerine Türkiye’de temsilci bulunma zorunluluğu getirilmiştir. Eğer temsilci bir “gerçek kişi” olursa, Türk Vatandaşı olmak zorunluluğu bulun-

maktadır. Söz konusu kanuni zorunluluk ile beraber buna uymayan şirketler açısından yasal yollarla bildirimde bulunulmakta, uyulmadığı takdirde ise şirketler on milyon Türk Lirası para cezası ile cezalandırılmaktadır (7253 Sayılı Kanun, Ek Madde 4).

-Sosyal medyada işlenen suçlar ile ilgili olarak hukuk sistemi ve işlerliğinin arttırılması amacıyla mahkeme kararı varlığı halinde 24 saat içinde ilgili içerik/içerikleri kaldırmayan şirketler tazminata mahkum edilecektir. Bilhassa Kişisel hakların ihlali ve sosyal hayatın gizliliği kapsamındaki içerikler ile ilgili olarak, bunların kaldırılması için mahkeme kararı olmadan kendilerine yapılan başvuruyu en geç 48 saat içinde yanıtlamak zorundadırlar. İlgili suç teşkil eden içerik kaldırılmadığı takdirde ise, bir milyon liraya kadar para cezası verilebilecektir (7253 Sayılı Kanun, Ek Madde 4).

-Eğer hukuka aykırı bir biçimde mahkeme kararı ile kesinleşen bir hususun varlığı halinde, söz konusu içerik sosyal ağ sağlayıcısı tarafından kaldırılmazsa, meydana gelen tüm sorumluluk ilgili ağ sağlayıcı şirket (sosyal medya şirketi) tarafından giderilmek zorunda kalacaktır (7253 Sayılı Kanun, Ek Madde 4).

Ortaya çıkan bu gelişmelerle beraber bilhassa Türkiye nezdinde mahremiyetin daha etkin bir biçimde sağlanabileceği düşünülmekte ve bu konuda özellikle sosyal medya sağlayıcılarının ortaya koyduğu işlevler daha doğru bir biçimde kişisel haklara tezahür edebilecektir. Hal böyle olunca da, hem mahremiyetin sürdürülmesi hem de kişilerin bu anlamdaki haklarının korunması daha etkin bir biçimde sağlanacaktır. Bu konuda pek tabii ki Türkiye açısından yapılan düzenleme önemli bir adım olmakla beraber, mahremiyet hakkının tüm yönlerine dair yasaların oluşturulması gerekmektedir.

SONUÇ

Bireylerin ve toplulukların kullanıcı tarafından oluşturduğu içerikleri paylaştığı, birlikte içerik oluşturduğu, içerikleri tartıştığı ve değiştirdiği; son derece etkileşimli, mobil ve web tabanlı teknolojileri kullanan platformlar sosyal medya olarak tanımlanmaktadır. Sosyal medya, sosyal ağlar, medya paylaşım ağları, tartışma forumları, yer işareti koyma ve içerik iyileştirme ağları, tüketici inceleme ağları, blog oluşturma ve yayınlama ağları, ilgi alanı ve hobilere yönelik ağlar, sosyal alışveriş ağları, ekonomi ağları, anonim sosyal ağlar gibi farklı tipte kullanım amaçlarıyla kullanıcılara hizmet sunmaktadır.

Bu amaçlar doğrultusunda, profil oluşturarak kullanıcılar içerik oluşturma, içerik paylaşma, takip etme ve yorum yapma gibi çeşitli şeyleri yapabilirler. Hatta sosyal medyanın türüne göre diğer sosyal medya kullanıcıları (yabancılar) ile etkileşime girebilir, tanımadığı insanlarla takipleşebilir karşılıklı paylaşım içine

girebilirler. Ancak sosyal medya kullanıcılarının çok farklı platformlara oluşturdıkları bir profille ulaşabilmeleri, tanımadıkları kişilerle çok hızlı ve rahat etkileşim kurabilmeleri, sosyal medya kullanıcılarının, rızaları dışında özel hayatlarına yönelik paylaşımların olması, tanımadıkları kişiler tarafından aşağılanma, dalga geçilmesi, hakarete maruz kalma gibi sanal zorbalıkla karşılaşmaları gibi olumsuz davranışlara maruz kalmalarına neden olabilir. Daha da ötesi sosyal medya kullanıcıları gizlilik ve mahremiyete yönelik ihlallerle karşı karşıya kalabilirler.

Mahremiyetin ne olduğu ve sınırlarının neler olduğu hala farklı bilim insanları tarafından tartışılmaktadır. Toplumun koyduğu kurallar, sınırlar, bireyden beklendiği kültürel dayatmalar bireyin mahrem olarak nitelendirdiği olguların anlam, şekil ve sınırını çizmektedir. Sosyal medya kullanıcılarının mahremiyetlerine yönelik olarak farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu görüşlerden ilki, sosyal medyada yer alan kullanıcıların hayatlarına yönelik paylaşımları yapmaları onların mahremiyet beklentilerinin ortadan kalktığını gösterir yönündedir. Bunun aksi yönünde olan görüş ise, insanların yaptığı paylaşımların mahremiyet beklentilerinden vazgeçtiği anlamını taşımadığı yönündedir. Bu sebeple özellikle kullanıcıların kişisel bilgilerini paylaşımları kar elde etme amacıyla olan teknoloji şirketlerin kullanıcıların mahremiyetlerini ihlal ettiği yönündedir.

Bizim de katıldığımız bu görüş açısından; sosyal medya üzerinden mahremiyete yönelik ihlaller, kullanıcıların kişisel bilgilerinin teknoloji şirketlerince maddi çıkarlar doğrultusunda depolanması ve paylaşılmasına yönelik ihlaller (sosyal medya ve mahremiyetin maddi boyutu) ve kullanıcıların toplumun genel değer yargılarıyla örtüşmeyen şiddet, cinsellik gibi öğeleri içeren özel paylaşımlarına yönelik ihlalleri (sosyal medya ve mahremiyetin manevi boyutu) içermektedir. Bu ihlallerin engellenerek, sosyal medya kullanıcılarının hukuki olarak korunabilmeleri açısından, var olan genel mevzuatsal düzenlemelere ek olarak, mahremiyet hakkının her yönünü içeren özel yasaların yapılması elzemdir.

KAYNAKÇA

1. BELSEY, A., CHADWICK, R. (2011). *Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, (Çev: Nurçay Türkoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
2. Britannica. (2020). Rights of privacy. <https://www.britannica.com/topic/rights-of-privacy> (17.07.2020)
3. Dunphy, E. (2020). The Balance Small Business: What is social media?, <https://www.thebalancesmb.com/what-is-social-media-2890301> (11.08.2020).
4. Foreman, C. (2017). 10 Types of social media and how each can benefit your business <https://blog.hootsuite.com/types-of-social-media/> (21.07.2020)
5. Gervais, J. (2020). Privacy vs. security: What is the difference?, <https://us.norton.com/internetsecurity-privacy-privacy-vs-security-whats-the-difference.html#:~:text=Privacy%20and%20security%20are%20related,-your%20personal%20information%20is%20protected.> (19.06.2020)
6. Kalaman, S. (2013). Özel Hayatın Gizliliği, Kitle İletişim Araçları ve Yasal Düzenlemeler, Tıbyan Yayıncılık, ss.155-192.
7. Kietzmann, J.H., Hermkens, K., McCarthy, I.A., Silvestre, B.S. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizons*, 54(3), ss.241-251.
8. Kişisel Verilerin Korunması Kanunu. (2016).
9. Kurt, Ayşan Güneş (2020), *Türk Hukukunda Vergi Mahremiyeti*, İstanbul Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., Kamu Hukuku ABD., Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
10. Madden, M. (2012). Privacy management on social media sites, A Project of the PewResearch Center, Pew Research Center's Internet & American Life Project, USA.
11. Oxford Dictionary. (2020). Privacy, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/privacy?q=privacy> (16.06.2020)
12. Özgür Yazılım Derneği. (2020). Mahremiyet Nedir? <https://www.oyd.org.tr/yazilar/mahremiyet/> (16.06.2020).
13. Özön, M. Nihat (1979). *Büyük Osmanlıca- Türkçe Sözlük*, 6. Basım, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1979.
14. "Privacy", Stanford Encyclopedia of Philosophy, (Çevrimiçi), <https://plato.stanford.edu/archives/sum2002/entries/privacy/>, Erişim Tarihi:15/12/2020.
15. Sharp, T. (2013). Right to privacy: Constitutional Rights & Privacy Laws, <https://www.livescience.com/37398-right-to-privacy.html> (17.09.2020).

16. Tanör, Bülent, Yüzbaşıoğlu, Necmi (2009), *Türk Anayasa Hukuku*, 9. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
17. TDK. (2020). <https://sozluk.gov.tr/> (01.02.2020)
18. 18. The U.S. Constitution. Exploring Constitutional Conflicts: The Right Of Privacy, <http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/conlaw/rightofprivacy.html> (22.09.2020)
19. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982).
20. Türk Ceza Kanunu
21. Üzeltürk, Sultan (2004), *1982 Anayasası ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesine Göre Özel Hayatın Gizliliği Hakkı*, Beta Basım Yayım, 1. Baskı, İstanbul.
22. Warren, S.D, Brandeis L.D. (1890). Law Review: The right to privacy, *Harvard Law Review*, Vol.4, No:5, ss.193-220.

● Bölüm-14●

ÖZLER TAKIMI (Öz Yeterlilik, Öz Saygı, Öz Güven ve Öz Düzenleme Kavramlarının İncelenmesi)

Dr. Sait Çüm¹
Dr. Murat Aygün²
Dr. Elif Kübra Demir³

---

1 Milli Eğitim Bakanlığı, İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü. İzmir, Türkiye. saitcum@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-0428-5088

2 Ardahan Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu. Ardahan, Türkiye. aygunmurat06@gmail.com
Orcid: 0000-0002-7636-8325

3 Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi. İzmir, Türkiye. elif.kubra.demir@ege.edu.tr
Orcid: 0000-0002-3219-1644

GİRİŞ

Öz kavramı bireyin kim olduğu, ne anlama geldiği, neler yapabileceği ile ilgili düşüncelerini ifade etmektedir. Rosenberg'e (1975) göre öz kavramı bireyin kendine yönelik algısı, kendisine yüklediği duygu ve düşüncelerin bütünüdür. Benlik kavramı; kişinin kendi kimliği, değeri, yetenekleri, sınırları, değer yargıları gibi kendisi hakkında algılayabildiği görüşlerinin, duygularının ve tutumlarının toplamıdır (Gander ve Gardiner 2001). Mead'e (1967) göre ise öz, doğuştan var olmayan, zamanla gelişen bir özelliktir. Öz, kişilerin kendisi ile ilgili düşünceleri ve diğer bireylerle olan sosyal ilişkileri sonucunda oluşur. Pek çok araştırmacı tarafından farklı şekilde ifade edilen öz kavramı ile ilgili ortak noktalar özün, kişinin kendisine yönelik algıları, duyguları, tutumları, düşünceleri ile ilgili olup çok boyutlu bir kavram olmasıdır. (Burn, 1982; Marshall, 1989; Wall, 1986; Chen, Boucher ve Tapias, 2006).

Öz kavramını bazı araştırmacılar bilişsel öz ve duyuşsal öz olarak iki boyutta ele almışlardır. Bilişsel öz isim, ırk, hoşlanılan şeyler, hoşlanılmayan şeyler, inançlar, değerler ve hatta belirli kişilik özelliklerine sahip olup olmadığımız gibi kendimiz hakkında bildiğimiz her şeyi içerir. Baumeister'e (1998) göre, insan organizmasının kendisinin bilincinde olma kapasitesi ayırt edici bir özelliktir ve öz için son derece önemlidir. Araştırmacılar, beynin özle ilişkili bilgilere ayrıcalıklı bir statü verip vermediğini, diğer bir ifadeyle, benlik hakkında işlenen bilgilerin diğer tür bilgilerle aynı şekilde işlem görüp görmediğini uzun süredir tartışmışlardır (Bower ve Gilligan, 1979; Klein ve Kihlstrom, 1986; Klein ve Loftus, 1988; Maki ve McCaul, 1985; Markus, 1977). Sözelimi, bununla ilişkili olarak Rogers Kuiper ve Kirker'in (1977) çalışmasında, kendine referansla kodlanan bilgilerin birey için öncelikli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ortaya çıkan baskın görüş, bireylerin kendileriyle ilgili bilgilerin özellikle akılda kalıcı olduğu yönündedir. Hafızası çok zayıf olan insanlar bile kendileriyle ilgili bilgileri hatırlayabilirler. Örneğin, şiddetli amneziden (beyin hasarı, gelişimsel bozukluklar veya Alzheimer hastalığından kaynaklanan) muzdarip hastalar, belirli özelliklerin kendileri için doğru olup olmadığını doğru bir şekilde tanımlama yeteneğini korurlar (Klein, 2004).

Duyuşsal öz ise duygularla ilişkilidir. Özle ile ilgili değerlendirmeler kaçınılmaz olarak düşünceleri ve eylemleri etkileyen duygusal tepkilere yol açar. Nitekim insanlar sahip oldukları nesnelere bile kendi öz hislerini aşılacak ve daha sonra sahip oldukları nesnelere başkalarının sahip olduğu nesnelerden farklı muamele etmektedir. Öz değerlendirmenin ürettiği bu duygulanımda bireysel farklılıklar da görülmektedir (Beggan, 1992; Sedikides ve Spencer, 2007).

Bu bölümde, "öz" kavramı ile ortaya çıkan ve sosyal bilimlerde çok sayıda

araştırmaya konu olan öz yeterlilik, öz saygı, öz güven ve öz düzenleme kavramları ayrı ayrı ele alınarak benzer ve farklı yönleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1. ÖZ YETERLİLİK

Bu bölümde, öz yeterlilik değişkeninin kavramsal çerçevesi, tanımı ve boyutları sunulmuştur. Ayrıca kavramla ilişkili olan davranışlar verilerek söz konusu değişkeni ölçme girişimleri özetlenmiştir.

1.1. Öz Yeterlilik Kavramının Doğası ve Alanyazındaki Tanımları

Öz yeterlilik kavramı motivasyon ile ilişkili olarak öne sürülen kavramlardan birisidir. Bireyleri, belli bir davranışa doğru yönelten itici güçler üzerinde uzun yıllardır süregelen çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalar sırasında üzerinde durulan kavramlardan biri olan öz yeterliğin bireylerin belli bir davranış yapıp yapmama konusundaki tercihlerine etki ettiği düşünülmektedir.

Öz yeterlilik (self efficacy) kavramı ilk kez, Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramı'nda ileri sürülen bir değişken olup, bireylerin olası durumlarla başa çıkabilmek için gerekli olan eylemleri ne kadar iyi yapabileceklerine ilişkin bireysel yargıları şeklinde ele alınmıştır (Bıkmaz, 2004). Öz yeterlilik terimini bazı araştırmacılar öz yetkinlik şeklinde kullanmışlardır. Voltan Acar ve Tanrıdağ'a (2012) göre ancak "Competency" sözcüğünün karşılığı yeterlik olabilir ve yeterlik daha çok becerilerle ilgilidir. Oysa "efficacy" terimi daha çok olgunlukla sağlanan niteliklerle ilişkilidir. Bu nedenle, "self efficacy" için öz yetkinlik demek, yansıttığı anlam açısından daha uygundur. Fakat bu bölümde söz konusu kavramın, alanyazındaki kullanım yaygınlığı bakımından öz yeterlilik olarak ele alınması uygun görülmüştür.

Öz yeterlilik kavramı ileri sürülüşünden itibaren sürekli motivasyon kavramı ile birlikte anılmıştır. Bu iki değişken arasındaki ilişki alanyazında sık sık vurgulanmaktadır. Öz yeterlilik seviyelerinin yüksek olduğu belirlenen bireylerin, öğrenmelerinde daha etkili stratejiler kullandıklarını, daha zorlu hedefler belirlediklerini ve daha yüksek bir motivasyon seviyesine sahip olduklarını gösteren bulgular bulunmaktadır (Edmonds, 2002).

Alanyazında öz yeterlilik kavramının kuramsal çerçevesinin tüm bireyler için aynı şekilde ele alınmadığı görülmektedir. Farklı meslek, yaş veya kültürel gruplar için bu kavramın farklı tanımlamalarının yapıldığı belirlenmiştir. Örneğin öğrenci öz yeterliği ile öğretmen öz yeterliği işevuruk olarak farklı şekilde tanımlanmakta ve dolayısıyla hedef kitlenin özellikleri bağlamında farklı davranışlar aracılığıyla gözlemlenebilmektedir. Öz yeterlilik kavramı farklı gruplar için fark-

lı boyutlarda ele alınsa da temelde aynı çıkış noktasına sahiptir ve benzer değişkenlere etki etmektedir. Bandura (1997), öz yeterlilik inancının birbiri ile ilişkili dört kaynağa bağlı olduğunu ve bu inancın insan yaşamında önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Sözü geçen kaynaklar aşağıda sunulmuştur.

Performans deneyimleri: Kişinin doğrudan kendi deneyimleri ile ilişkili olup, bireyin yaptığı işlerde gösterdiği başarı, ödül etkisi oluşturmakta ve bireyin ileride yaptığı işleri de etkilemektedir.

Duygusal durum: Bireyin davranış yapacağı anda ruhsal ve bedensel yönden sağlıklı olması, onun davranışa girişimde bulunma olasılığını artırır.

Dolaylı yaşantılar: Başka kişilerin başarılarını görmek, kişinin kendisinin de başarılı olabileceği üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Sözel ikna (Dıştan destek): Bir davranışın başarılı bir şekilde ortaya koyabileceğine ilişkin başkaları tarafından yapılan söz ve öğütler bireyi cesaretlendirir ve öz yeterliğin değişmesine katkı sağlayabilir.

1.2 Öz Yeterlilik Değişkeninin Boyutları

Bandura'ya (1977) göre öz yeterlilik inancı, “kişisel öz yeterlilik” ve “sonuç beklentisi” olarak iki farklı boyutta incelenebilir. Kişisel öz yeterlilik, bireyin kendi değerinin bir yargısı ve verilen bir görevi etkileyen bireysel yeterliklerle ilgili inançlarıdır. Sonuç beklentisi ise bireyin bir iş karşısında göstereceği performansa olan inancının bir yargısıdır. Gibson ve Dembo'da (1984), kişisel öz yeterlilik ve sonuç beklentisinin birbirinden farklı boyutlar olarak ele alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Savran ve Çakıroğlu (2001) bu iki farklı boyutu öğretmenler açısından somut bir şekilde ele almıştır. Buna göre, kişisel öz yeterlilik, öğretmenin etkili bir öğretme için gerekli davranışları gösterebileceği konusundaki sahip olduğu inanç ve yargılarıdır; ikinci boyut olan sonuç beklentisi ise öğretmenlerin, öğrencilerin başarılarını, etkili öğretim yöntemleri ile arttırabileceklerine olan inanç ve yargılarıdır.

Öz yeterlilik algısına ilişkin boyutlar farklı özelliklere sahip hedef kitlelerde farklı şekilde ele alınabilir. Alanyazında öz yeterlilik ile ilişkili olarak en çok üzerinde çalışılan meslek olan öğretmenler açısından öz yeterlilik algısını Gibss (2003) tarafından dört boyutta ele almıştır. Bu boyutlar öğretmenler için “davranışsal, bilişsel, duygusal ve kültürel öz yeterlik” olarak belirtilmiştir.

Alanyazında yer alan ve bu değişkeni ölçmeye yönelik geliştirilen ölçekler incelendiğinde, Owen ve Fromann (1988) tarafından geliştirilen akademik öz yeterlilik ölçeğinde *sosyal statü, bilişsel uygulamalar ve teknik beceriler* olmak üzere üç alt boyuttan söz edildiği belirlenmiştir.

0.3. Öz Yeterlilik Değişkeni ile İlişkili Olan Davranışlar

Öz yeterliğin hedef kitlenin özellikleri bağlamında farklı davranışlar aracılığıyla gözlemlenebileceğine daha önce değinilmişti. Bunun yanı sıra öz yeterlilik kavramından bahsederken bireyin genel olarak öz yeterliği şeklinde bir tanımlama yapmanın neredeyse olanaksız olduğu ileri sürülebilir. Bunun yerine, öz yeterliği, bireyin belli bir alana, konuya, performansa vb. yönelik öz yeterliği şeklinde sınırlandırmak daha yerinde olacaktır. Bu doğrultuda yapılan tartışmaları Umaz (8: 2010) şöyle somutlaştırmıştır: *“Öz yeterlik farklı konularda farklı düzeylerde gelişmiş olabilir. Örneğin, bir öğrenci matematiğin belli konu alanlarına ilişkin farklı öz-yeterlik inançlarına sahip olabilir. Öğrenci toplama işlemine dair yüksek bir öz-yeterlik inancına sahipken, çarpma işlemiyle ilgili daha düşük bir öz-yeterlik inancına sahip olabilir. Öğrenci çarpma işlemlerini yapabilecek yeterlilikte olsa da sırf bu inancı nedeniyle, çarpma işlemlerinin yoğun olduğu ödevlerini yapmak istemeyebilir.”* (s.8)

Alanyazın incelendiğinde, öğrencilerin belli alan ve performanslarına yönelik öz yeterlilik algıları ve öğretmenlerin mesleklerine yönelik öz yeterlilik algıları üzerinde çokça çalışma olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle genel olarak öz yeterliği yüksek olan öğrencilerin bu özelliklerini ne şekilde davranışa dönüştürdükleri üzerinde durulacaktır.

Alanyazında eşit yetenek seviyesindeki öz yeterliği yüksek olan öğrencilerin öz yeterliği düşük olan öğrencilere göre daha başarılı olduğunu gösteren birçok çalışma bulunmaktadır (Ormrod, 1999). Yüksek seviyede öz yeterlilik algısına sahip öğrenciler, zor görevleri kaçılacak tehdit unsurları olarak görmezler, aksine mücadele ederek üstesinden gelinecek görevler olarak görürler. Bu şekilde etkili bir bakış açısı, öğrencilerin etkinliklere olan ilgilerini ve etkinlik içindeki var oluşlarını kuvvetlendirir. Ayrıca bu öğrenciler, kendilerine ilgi çekici, çaba harcamayı gerektiren hedefler koyarlar ve bunlara karşı sorumluluk duyguları yüksektir. Öz yeterlilik algısı yüksek olan öğrencilerin bir diğer özelliği ise yaptıkları şeyler için çok çaba sarf etmeleri, başarısızlıklarla ya da aksiliklerle karşılaştıklarında çabalarını arttırmaya ve muhafaza etmeye çalışmalarıdır. Bu öğrenciler başarısızlıklarını yetersiz çabaya bağlamakta, başarısızlıklar ve aksilikler karşısında öz yeterlilik algılarını çabucak toparlamaktadırlar. Potansiyel stres kaynaklarına ve endişe verici durumlara güvenle yaklaşmaları ve onlar üzerinde kontrol oluşturabilme yetisine sahip olmaları bu öğrencilerin bir diğer dikkat çekici özellikleridir (Bandura, 1997; Bandura, 1999).

Düşük seviyede öz yeterlilik algısına sahip öğrenciler ise kendi kapasiteleri hakkında zor görevlerden kaçarlar. Bu öğrencilerin performans göstermeye yönelik istekleri azdır ve peşinden koşmayı planladıkları amaçlar uğrunda sorumluluk

duyguları zayıftır. Bu öğrenciler zor bir görevle karşılaştıklarında, onu başarıyla nasıl yapacaklarına yoğunlaşmaktan ziyade, kendi kişisel eksiklikleri, karşılaşılabilecekleri muhtemel engeller, görevin ürkütücülüğü, başarısız olma ihtimali ve olabilecek her türlü aksi sonuçlar üzerinde dururlar. Bu tedirgin düşünceler, öğrencilerin çabalarını ve analitik düşünme becerilerini azaltır. Bu öğrenciler kolaylıkla stres ve depresyonun kurbanı olurlar (Bandura, 1997; Pajares ve Schunk, 2001).

Öğretmenlerin öz yeterlilik algı düzeylerinin somut yaşamdaki karşılıkları ise şöyle sıralanabilir: Öz yeterlilik algıları yüksek olan öğretmenler, öğrenci merkezli yaklaşımları kullanma ve araştırmaya dayalı öğretim gerçekleştirme eğilimi gösterirler ve bunları uygulamada da oldukça başarılıdırlar. Ayrıca bu öğretmenler öğretilmede daha istekli, gayretli ve coşkulu, diğer öğretmenlere göre daha az stresli ve öğrencilerin olumsuz yönlerine karşı daha az eleştireldirler. Bu öğretmenlerin en dikkat çekici özelliklerinden biri ise eğitimsel kararları daha net ve hızlı bir şekilde alabilmeleridir. Öz yeterlilik algıları düşük olan öğretmenler ise bilgileri kitaptan okuma ve sözel olarak anlatma gibi öğretmen merkezli yaklaşımları kullanmayı tercih ederler (Schrivver ve Czerniak, 1999; Chan, 2003). Genel olarak öz yeterlilik algıları yüksek olan ve düşük olan bireylerin özellikleri çizelge 1’de sunulmuştur.

Çizelge 1. Öz yeterlilik algılarına göre bireylerin özellikleri

Öz yeterlilik algıları yüksek olan bireylerin özellikleri	Öz yeterlilik algıları düşük olan bireylerin özellikleri
Karmaşık olaylarla baş edebilmek.	Olaylarla baş edememek.
Problemlerin üstesinden gelebilmek.	Umutsuzluk ve mutsuzluk.
Çalışmalarda sabırlı olmak.	Kendilerini yetersiz bulmak.
Kendine güvenmek.	İlk denemede başarısızlık yaşanırda tekrar denemeden kaçınmak.
Okulda veya meslekte daha başarılı olmak.	Çabalarının sonucu değiştirmeyeceğine inanmak.

1.4. Öz Yeterlilik Algısının Belirlenmesinde Kullanılabilecek Ölçme Araçları

Pajares (1996), öz yeterlilik algısının özel becerilere/durumlara göre hazırlanan ölçme araçlarıyla ölçülmesi gerektiğini, genel bir öz yeterlilik algısı bağlamında yapılacak bir ölçmenin yordama gücünün az olacağını belirtmiştir. Bu alanda geliştirilmiş ölçme araçlarından bazıları aşağıda sunulmuştur.

Encoshs ve Riggs’in (1990) geliştirdiği, “Sınıf Öğretmenlerinin Fen Öğretiminde Öz Yeterlilik İnancı Ölçeği”.

Owen ve Froman'ın (1998) geliştirdiği, "Akademik Öz Yeterlik Ölçeği".

Aşkar ve Umay'ın (2001) geliştirdiği, "Bilgisayarla İlgili Öz Yeterlik Algısı Ölçeği".

Enoch ve Riggs'in (1990) geliştirdiği, "Fen Öğretiminde Öz Yeterlik İnancı Ölçeği".

Morgil, Seçken ve Yücel'in (2003) geliştirdiği, "Kimya Eğitiminde Öz Yeterlik İnancı Ölçeği".

Mercimek ve Pektaş'ın (2013), "İstatistiğe Yönelik Öz Yeterlik Ölçeği".

1.5. Öz Yeterlilik Algısını Ölçme Girişimleri ve Yapılan Araştırmalar

Alanyazın incelendiğinde, öz yeterlilik üzerine yapılan çalışmalarda genellikle öğretmen ve öğrenci öz yeterlilikleri üzerine yoğunlaşıldığı belirlenmiştir. Öğretmen öz yeterlilikleri üzerinde yapılan araştırmalarda genellikle, öğretmen öz yeterliliklerinin farklılaşmasında, cinsiyet, kıdem, sınıftaki öğrenci sayısı, yaş, branş, eğitim düzeyi, mezun olunan okul gibi değişkenlerin etkili olup olmadığı araştırılmıştır.

İncelenen çalışmaların büyük çoğunluğuunda, cinsiyet değişkeninin, öğretmen öz yeterliliklerinin farklılaşmasında bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşıldığı belirlenmiştir (Celep, 2002; Özçelik, 2006; Çimen, 2007; Türk, 2008; Gençtürk, 2008; Benzer, 2011). Öğretmen adayları üzerinde yapılan çalışmalarda ise cinsiyet değişkenine göre öz yeterlilik düzeyleri arasında anlamlı farklılıkların bulunduğu birçok çalışmaya rastlanılmıştır (Üredi ve Üredi, 2006; Akbaş ve Çelikkaleli, 2006; Kiremit, 2006).

Alanyazında, yaş değişkeninin, öğretmenlerin öz yeterlilik inançları üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılan araştırmaların olduğu (Nazri ve Barrick, 1990; Milner ve Woolfolk, 2002; Çimen, 2007; Türk, 2008) ve yaş değişkeninin öğretmen öz yeterliliklerinin farklılaşmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılan araştırmaların olduğu (Celep, 2002; Akkoyunlu ve Kurbanolu, 2004; Kiremit, 2006) belirlenmiştir.

Öğretmen öz yeterlilikleri üzerinde yapılan araştırmalarda genellikle, kıdem değişkeninin öğretmen öz yeterliği üzerinde anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Nazri ve Barrick, 1990; Çimen, 2007; Türk, 2008, Ercan, 2007).

İncelenen çalışmalarda, branş değişkeninin de öğretmen öz yeterlilikleri üzerinde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Akkoyunlu ve Kurbanolu, 2004; Çimen, 2007; Gençtürk, 2008).

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmalarda da bağımsız değişken olarak genellikle yaş, cinsiyet, bölüm, fakülte gibi değişkenlerin kullanıldığı il-

kokul, ortaokul ve lise öğrencileri üzerinde yapılan araştırmalarda ise daha çok öz yeterlik ve akademik başarı ilişkisinin araştırıldığı belirlenmiştir. Bu araştırmalarda ise genellikle akademik başarı ve öz yeterlilik arasında ilişkinin olduğu sonucu elde edilmiştir. Türkiye’de bu alanda yapılan araştırmaların çok büyük çoğunluğunun öğretmen ve öğretmen adayları üzerinde yapıldığı, öğrenciler üzerinde yapılan çalışmaların sayısının ise çok az sayıda olduğu belirlenmiştir.

2. ÖZ SAYGI

Bu bölümde, öz saygı değişkeninin kavramsal çerçevesi, tanımı ve boyutları sunulmuştur. Ayrıca kavramla ilişkili olan davranışlar verilerek söz konusu değişkeni ölçme girişimleri özetlenmiştir.

2.1. Öz Saygı Kavramının Doğası ve Alanyazındaki Tanımları

Öz saygı, bireyin kendini nasıl gördüğü ve gördüğünü beğenip, beğenmediğine ilişkin bir yargılamayı ifade etmektedir. Kendini değerli hissetme, yeteneklerini, bilgi ve becerilerini ortaya koyabilme, başarma, beğenilir olma, kabul görme, sevilme, kendi bedensel özelliklerini kabul ve benimseme, öz saygının oluşması ve gelişmesinde önde gelen etkenlerdir (Yörüköğlu, 1986).

Alanyazın incelendiğinde, benlik kavramı ile ilişkilendirilen bir kavram olan öz saygının benliğin farkında olunması sonucu ortaya çıktığı fakat yalnızca benliğin bilinmesi ile öz saygı kavramının eşleştirilemeyeceği vurgulanmıştır. Öz saygının, bireyin benliğini tanıdıktan sonra bunu yargılaması ve bu doğrultuda kendine yönelik olumlu veya olumsuz bir tutum oluşturması sonucu ortaya çıktığı alanyazında sıklıkla belirtilmektedir. Kişinin yüksek veya düşük bir öz saygı algısı oluşturabilmesi için kendi kimliğini, davranışlarını, bilgilerini ve düşüncelerini yargılaması ve bunun sonucunda bir karar vermesi gerekmektedir. Buradan hareketle öz saygı ile ilgili yapılacak olan tanımlamaların da bireyin kendisini yargılaması vurgusu bağlamında şekillenecek olması öngörülebilmektedir.

Alanyazında öz saygıya yönelik farklı psikolojik kuramlar çerçevesinde farklı tanımlara rastlanılsa da yapılan araştırmaların birçoğu temel birkaç tanıma dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma çerçevesinde ulaşılabilen tanımlardan bazıları aşağıda sunulmuştur

Rosenberg (1965), öz saygıyı, bireyin kendisine karşı, olumlu ve olumsuz tutumu olarak tanımlamıştır. Öz saygı, bireyin benlik kavramına ilişkin ulaştığı değerlilik yargısıdır.

Coopersmith (1967), öz saygıyı, bireyin kendi saygınlığı ile ilgili yaptığı bir değerlendirme şeklinde tanımlamış ve bireyin kendi yeterlilik, önem, başarı ve değerlerine ilişkin inancının ve kendini onaylama ya da onaylamama tutumunun

bir ifadesi şeklinde açıklamıştır.

Burns (1982), öz saygıyı, bireyin kendisi için önemli gördüğü kişiler ve toplum aracılığı ile içselleştirdiği kişisel standartlar ve değerlere göre kendi performansını ve yeterliliklerini değerlendirme süreci olarak belirtmiştir.

2.2. Öz Saygı Değişkeninin Boyutları

Rosenberg (1965), öz saygıyı barometrik özsaygı ve temel özsaygı olmak üzere iki alt boyutta incelemiştir. Barometrik öz saygı, kişinin andan ana sürekli değişim gösteren, duygulardaki değişime göre sürekli dalgalanmalar yaşayan öz saygıyı tanımlamaktadır. Barometrik öz saygıya, bir toplantı salonuna yanlışlıkla girildiğinde özür dilenirken hissedilen duygular örnek verilebilir. Temel özsaygı ise anlık deneyimlerden çok kolay etkilenmeyen belirli bir sürekliliği olan kişinin genel olarak kendisine yönelik olumlu olumsuz tutumu şeklinde tanımlanır. Genellikle durağanlık gösteren temel özsaygı ergenlik döneminde büyük değişiklikler göstererek kararlı hale gelir. Temel özsaygı düzeyi yüksek kişiler bir eyleme girişirken kendilerine güvenirlere.

Satir (1975) ise, öz saygının kimlik ve kapasite olmak üzere iki alt boyutta özetlenebileceğini öne sürmektedir. Kimlik temelinde; kişinin doğuştan gelen ve seçme şansının olmadığı özelliklerine yönelik yaptığı değerlendirmeler ele alınmaktadır. Bu değerlendirme, bireyi kendine saygıya, mutlu olmaya ve sevimli olmaya layık olduğu sonucuna götürdüğü gibi, kişinin kendisini de sevmesini sağlar. Kapasite temelinde ise; kişinin kendi bilgi, düşünce ve davranışlarına başka bir deyişle sonradan kazandığı özelliklere yönelik bir değerlendirmesi söz konusudur.

2.3. Öz Saygı Değişkeni ile İlişkili Davranışlar

Rosenberg (1986), benliği, ‘mevcut benlik’ (extant self) (kişinin kendini nasıl gördüğü), ‘arzu edilen benlik’ (desired self) (kişinin kendini nasıl görmek istediği) ve ‘sunulan benlik’ (presenting self) (kişinin kendini diğer insanlara nasıl gösterdiği) şeklinde üçe ayırmıştır. Mevcut benlik, arzu edilen benliğe ne kadar yaklaşırsa bireyin öz saygısı o kadar yüksek olacaktır.

Öz saygısı yüksek olan bireylerin beklentileri ve tutumları, onları daha çok bağımsızlığa ve yaratıcılığa yönlendirir. Daha atılgan ve gayretli sosyal davranışlar göstermelerini olanaklı kılar. Öz saygısı düşük olan bireyler ise çevrelerine karşı kendilerini yapay olarak olumlu bir tutum içinde gösterir ve yeterli bir kişi olarak gösterme çabasını güderler. Reddedilme korkusu ile insanlarla ilişki kurmaktan kaçınarak, kendi içine çekilir, kabul görmeyecek bir fikir ileri süreceğini düşünerek endişe duyarlar. Bu durum, sosyal ilişkilerini sınırlar ve başkaları ile dostça ve destekleyici nitelikte ilişki kurma olasılığını azaltır. Alanyazında ge-

nellikle öz saygısı düşük olan bireylerin, daha çok onay ve kabul gördükleri ortamları tercih etme gibi bir eğilim gösterdiklerini ve olumsuz değerlendirmelere hoşnutsuz tepkiler verdiklerini vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu bireylerin, onay beklentilerini karşılayamadıkları ortamlara daha az katılırlarken, onay aldıkları ortamlarda çok daha etkin olduklarını belirtilmiştir (Jones, 1973; Pope, McHale ve Craighead, 1988). Öz saygısı yüksek ve düşük olan bireylerin özellikleri Çizelge 2’de sunulmuştur.

Çizelge 2. Öz saygısı yüksek ve düşük bireylerin özellikleri

Öz Saygısı Yüksek Olan Bireylerin Özellikleri	Öz Saygısı Düşük Olan Bireylerin Özellikleri
Kendilerini daha iyi ve olumlu tanımlarlar.	Kendilerini yetersiz ve olumsuz tanımlarlar.
Bireysel ve bağımsız hareket edebilirler.	Sosyal çevreye daha çok bağımlıdır.
Kendilerini değerli ve işe yarar hissederler.	Kendilerini değersiz ve işe yaramaz görürler.
Yeniliğe ve değişime açıktırlar.	Kendilerine yönelik daha savunmacı ve korumacı tepkiler verirler.
Sosyal ortamlara rahatlıkla girerler. Aktif ve girişkenlerdir.	Sevgiyi almakta ve vermekte zorlanır, yakın ilişkilerden kaçınırlar.
Meraklıdır ve yeni durumlarla karşılaşmaktan çekinmezler.	Risk alamazlar, mütevazı amaçlar belirlerler.
Düşüncelerini rahatlıkla ifade edebilirler.	Utangaçtırlar. Ürkek inatçı ve pasiftirler.

2.4. Öz Saygı Değişkenini Ölçme Girişimleri ve Yapılan Araştırmalar

Alanyazındaki öz saygı üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, genellikle öz saygı düzeyleri ile saldırganlık, öfke, şiddet ve suça eğilim gibi değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırıldığı belirlenmiştir. Bununla birlikte etkili iletişim, sosyalleşme, uyum, problem çözme gibi becerilerle ilişkilendirilen öz saygının akademik ve mesleki ortamlarda kişi açısından önemli bir kavram olduğu düşünülmüş bu nedenle çeşitli öz saygı geliştirme programlarının etkililiği incelenmiştir.

Yapılan araştırmalarda ulaşılan sonuçlara göre, bireylerin aile, akran grubu ve öğretmenleriyle olan ilişkilerinde karşılaştıkları sorunlara çözüm getirebilmelerinin öz saygı artışı sağladığı belirlenmiştir (Rice, 1987; Kreuger ve Hansen, 1987; Camblin, Stone, Merrilit, 1990; Ordu, 2005). Ayrıca bazı araştırmalarda, saldırganlık, öfke ve stres gibi sorunlar üzerine gerçekleştirilen terapi süreçlerinden sonra öz saygı düzeylerinde artış olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Helpinstill, 1988; Chapman, 1994; Bogenç, 1998).

Ayrıca ilgili alanyazında, aynı ülkede yaşayan çoğunluk ve azınlık grupları arasındaki öz saygı düzeylerinin karşılaştırıldığı araştırmalar da göze çarpmak-

tadır. Alanyazında çoğunluk ve azınlık gruplarının arasındaki öz saygı düzeyinin anlamlı derece farklı bulunduğu araştırmalar olduğu gibi (Singelis, 1999; Herz ve Gullone; 1999; Chan, 2000; Kobayashi ve Brown, 2003; Farrugia ve diğ., 2004), anlamlı derece farklılaşmanın görülmediği çalışmalar da bulunmaktadır (Chapman ve Mullis, 2000; Verkuyten, 2001).

3. ÖZGÜVEN

Bu bölümde, öz güven değişkeninin kavramsal çerçevesi, tanımı ve boyutları sunulmuştur. Ayrıca kavramla ilişkili olan davranışlar verilerek söz konusu değişkeni ölçme girişimleri özetlenmiştir.

3.1. Özgüven Kavramının Doğası ve Alanyazındaki Tanımları

Alanyazın incelendiğinde, özgüven değişkeni ile ilgili çok sayıda çalışmanın bulunduğu fakat incelenen çalışmalarda kavramın doğası ile ilgili büyük bir kavram kargaşasının var olduğu gözlemlenmiştir. İncelenen çalışmalarda özgüven kavramı ile öz saygı kavramlarının sıklıkla birbirleri yerine kullanıldığı, hemen hemen iki değişken için de aynı tanımların yapıldığı belirlenmiştir. Bu iki kavramın birbiri yerine kullanılabilir kavramlar olduğu iddiasında olan araştırmacıların yanı sıra André ve Lelord (2001) gibi özgüvenin öz saygının bir alt boyutu olduğunu ileri süren araştırmacılar da bulunmaktadır. İncelenen tanımların birçoğunda özgüvenin var olabilmesi için kişinin benliği hakkında bilgi sahibi olması ve bu bağlamda kendini değerlendirmesi (yargılaması) gerektiği vurgulanmıştır. Bu tanımlama bağlamında özgüven ve öz saygı kavramlarını birbirlerinden ayırmak oldukça zordur. Ayrıca çalışmaların birçoğunda Coopersmith ve Rosenberg'in öz saygı için yaptıkları tanımların aynısının özgüven tanımı olarak verildiği görülmüştür. Yabancı literatürde öz güven kavramı genellikle self confidence olarak kullanılmaktadır. Self esteem kavramı ise Türkçe'ye öz saygı olarak yerleşmiştir. Hem Coopersmith'in hem de Rosenberg'in çalışmalarında self esteem kavramını kullandıkları ve bu isim altına yeni bir yapı tanımlamaya çalıştıkları yapılan incelemeler sonucu ortaya koyulabilir.

Öz saygı ve özgüvenin benzer hatta aynı yapıya işaret eden tanımlamalarının yanı sıra alanyazında bu iki kavramı birbirinden ayıran bazı tanımlamalar da bulunmaktadır. Brenden'a (1969) göre, özgüven, hayatın zorluklarıyla başa çıkabilmek için yeteneklerimize duyduğumuz güvendir. Bu ve buna benzer tanımlardan hareketle özgüven kavramının içerisinde kişinin kendi yeteneklerine, bilgi ve becerilerine güven duyması gerektiği varsayımının olduğu çıkarımını yapabiliyoruz. Öz saygı kavramında ise kişinin herhangi bir işi yapabileceğine dair kendine bir güven duyması gerekmemektedir. Bu kavram kişinin kendi yeterli ve yetersiz

yönlerini bilmesi, yeterli yönleri kadar yetersiz olan yönlerini de kabul etmesi sevmesi ve saygı duyması ile ilişkilidir.

3.2. Özgüven Değişkeninin Boyutları

Lindenfield'e göre Özgüven; iç güven ve dış güven olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Akt. Akagündüz, 2006). İç güven, bireyin kendisinden memnun ve kendisiyle barışık olduğuna dair duygu ve düşünceleridir. İç güveni oluşturan unsurlar kendini sevmek, kendini tanıma, belirgin hedefler koyma ve olumlu düşünmedir. Kendini tanımak kendini sevmekle başlar. Kendini seven kişiler kendilerine güven duyarlar ve kendileriyle barışıktırlar. Kendilerine güvenli kişilerin ise her zaman belli hedefleri vardır. Dış güven ise; bireyin çevresine kendisinden hoşnut ve emin olduğuna dair göstermiş olduğu tavır ve davranışlarıdır. Dış güveni oluşturan unsurlar iletişim becerileri ve kişinin kendi duygularını kontrol edebilmesidir.

3.3. Özgüven Değişkeni ile İlişkili Davranışlar

Özgüvenin yüksekliği veya düşüklüğü alanyazında genellikle gelişim kuramları bağlamında tartışılmıştır. Erikson, Adler ve Freud gibi birçok psikolog çocuklukta geçirilen evrelerin ve yaşanan olayların kişilerin özgüveninin düzeyinde önemli bir süreç oluşturduğu görüşündedir.

Özgüveni yüksek olan bireyler genelde, başarıma isteği olan, iyimser, zorluklardan yılmayan, yeni düşüncelere ve deneyimlere açık ve araştırmacı, insan ilişkilerinde rahat ve sevecen, sorumluluk yüklenen ve atılgan bir kişilik özelliğine sahiptirler. Kendilerini saygı ve kabul edilmeye değer, yararlı, önemli kişiler olarak algılama eğilimindedirler. Özgüveni düşük kişiler, kendilerini başarısız ve değersiz görür; reddedilme korkusu ile sevgi alışverişine girmezler. Günlük yaşamdaki problemleri çözemeyeceklerine inanır, devamlı çaresizliğin stres ve kaygısını yaşarlar. Çabuk etkilenirler ve başkalarına bağımlı bir yaşantı sergilerler (Mağden ve Aksoy, 1993). Özgüveni yüksek ve düşük olan bireylerin özellikleri Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 3. Özgüven düzeyine göre bireylerin özellikleri

Özgüveni Yüksek Olan Bireyler	Özgüveni Düşük Olan Bireyler
Öğrenmeye karşı meraklı ve isteklidir.	Doğal merakını kaybetmiştir.
Mücadele etmeyi sever.	Kaçınma stratejilerini kullanır.
Eleştiriyeye karşı hoşgörülüdür.	Eleştirilere karşı aşırı duyarlıdır.
Başkalarıyla değil kendisiyle yarışır.	Mücadeleden kaçınır, rekabette umursamazdır.
Çaba göstermekten keyif alır.	Yenilgiyi baştan kabul eder.
Hatalarından ders alır, fakat hedefinden vazgeçmez.	Hata yapmaktan korkar.

Alanyazında öz güven kavramı incelendiğinde incelendiğinde multidisipliner bir kavram olarak sağlık, sosyal, eğitim ve spor bilimleri gibi bir çok alanda yer aldığı görülmektedir. Güven kavramı incelendiğinde, literatürde Vealey'in sportif öz güveni, Harter'in öz yeterlik kuramı ve Bandura'nın öz yeterlik kuramı karşımıza çıkmaktadır.

3.4. Sporda Öz Güven

Güven kavramı, öz yeterlilik kavramının oluşmasında önemli bir etkindir. Bu nedenle;

Yeteneğinizdeki inancın performansınızı etkileyen kesinlik olarak tanımlanması güven olarak ifade edilmektedir (Karageorghis ve Terry, 2017). Sportif güven, bireylerin sahip olduğu istek ve becerilerin sonucunda kesin olarak başarılı olma durumu olarak ifade edilmektedir. Özgüvenin oluşmasında, performansın önemli olduğu ve bunun gerçekleşmesinde etki, davranış ve biliş süreçlerinin önemli olduğu görülmektedir (Vealey, 2001; Vealey, 1988; Vealey and Chase, 2008). Sporcuların güven kavramlarının oluşmasında fiziksel becerilerin yanı sıra zihinsel yeteneklerin de önemli olduğu görülmektedir.

Bir aktivite sırasında sporcunun hissettiği güven duygusunda performans, deneyim, psikoloji, duygu, imgeleme ve sözel ikna gibi kaynakların biri veya birden çoğu kullanılmaktadır (Karageorghis ve Terry, 2017). Sportif güven kavramı Vealey'in sportif öz güven modeli'nde ileri sürülmekle birlikte, bu kavramın Bandura'nın ve Harter'in öz yeterlilik kavramlarıyla da ilişkili olduğu belirtilebilir.

Vealey'in Sportif Öz Güven Modeli: Sporcular için özgüvenin işlevselleşmesi üzerinde durarak, farklı spor etkinliklerinde daha tutarlı davranış sergileyeceğini öne sürmektedir. Spor olayında özgüvenin ve rekabet eğiliminin, farklı spor olaylarında edinilen kazanımlar sonucunda performans ve başarı algısı gibi öznel sonuçları ortaya çıkmasına ve etkilenmesine neden olmaktadır (Vealey, 1986).

Vealey, spor karşılaşmalarındaki davranışları tahmin etmek için kendine güven içerisinde sürekli kendine güven ve durumluk kendine güven şeklinde 2 temel yapı taşından söz etmektedir (Cohen, 2016).

Bandura'nın Öz Yeterlilik Kuramı: Öz yeterlilik kavramı ile ilgili olarak Bandura'nın yapmış olduğu tanımda; Bireyin kendi yeteneklerine inançları doğrultusunda amaca ulaşmak için geçirdiği süre ve bireylerin hayatları boyunca mücadele ettikleri engeller karşısında, başarılı olmak için kendilerini nasıl hissettiklerini, nasıl düşündüklerini ve kendilerini nasıl motive ettiklerine yönelik görüşlerdir (Bandura, 1994; Bandura, 1997).

Harter'in Öz Yeterlilik Kuramı: Bireylerin zihinsel becerileri içerisinde yer alan algı faktörünün üzerinde durarak, sporcuların algılamaları iyi yönde ise usulca dönemlerinin de olumlu etkileneceğini, algılarının olumsuz olması bireyin yetkinliğine ve becerisine zarar verebileceğini belirtmiştir (Harter, 1978).

3.5. Öz Güven Değişkenini Ölçme Girişimleri ve Yapılan Araştırmalar

Alanyazında, okul ortamında öz güven üzerine yapılan çalışmaların genellikle, akademik başarı, stres ve sınav kaygısı değişkenleri bağlamında ele alındığı belirlenmiştir. Bu kapsamda incelenen çalışmalarda, akademik başarısı yüksek olan öğrencilerin öz güvenlerinin yüksek olduğu, sınav kaygısı ve stres problemi yaşayan öğrencilerin ise özgüvenlerinin düşük olduğu sonucu ağır basmaktadır (Williams, 1991; Van Boxtel ve Mönks, 1992; Bilgin, 2000).

Söz konusu çalışmaların yanı sıra, öz güven ile anksiyete, depresyon gibi psikopatolojik durumlar arasında ilişkilerin arandığı çalışmalar da bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda genellikle, düşük özgüvenin anksiyete, kaygı, tükenmişlik gibi değişkenler ile negatif yönde anlamlı ilişki gösterdiği belirlenmiştir (Many ve Many, 1975; Patten, 1983; Cones ve Cale, 1989; Pond ve Kemp, 1992; Taylor ve Pilor, 1992; Göçek, 1996; Bruce, 2000; Altan, 2001; Jang, 2002; Cheung, 2006).

4.ÖZ DÜZENLEME

Bu bölümde, öz düzenleme değişkeninin kavramsal çerçevesi, tanımı ve boyutları sunulmuştur. Ayrıca kavramla ilişkili olan davranışlar verilerek söz konusu değişkeni ölçme girişimleri özetlenmiştir.

4.1. Öz Düzenleme Kavramının Doğası ve Alanyazındaki Tanımları

Öz düzenlemenin, insanın kişilik yapısındaki en önemli ve en yararlı süreçlerde birisi olduğu ileri sürülmektedir. Alanyazın incelendiğinde, öz düzenlemenin benlik ile ilişkili diğer süreçlerden farklı olarak bilişsel veya duyuşsal bir

kavramdan çok bilişüstü (metakognitif) bir kavram olduğu sonucuna ulaşılabilir. Daha önce öz yeterlilik, öz saygı, özgüven gibi kavramların daha çok kişinin kendi benliğine ilişkin olumlu veya olumsuz algıları veya tutumları ile ilişkili olduğu belirtilmişti. Öz düzenleme ise kişinin benliğine yönelik duygusal tepkilerinden öte benliğini kontrol edebilme, düzenleyebilme ve yönlendirebilme gibi becerileri gerektiren süreçleri betimlemektedir. Bu nedenle alanyazın taramasında söz konusu kavramın benlik ile ilişkili diğer kavramlardan kolayca ayırt edilebilir şekilde ele alındığı gözlemlenmiştir. Fakat incelenen bazı çalışmalarda, öz düzenleme ile bilişüstü (metacognition) kavramlarının birbirleri yerine kullanıldığı ve bunun sonucu olarak bu iki kavram arasında anlam karmaşası olduğu belirlenmiştir. Bazı araştırmacılar ise bilişüstü kavramının öz düzenlemenin bir alt boyutu olduğunu öne sürmüşlerdir. Çünkü bu araştırmacılara göre, öz düzenleme yapısı yalnızca bilişin bilinmesi ile ilgili bir yapı değil ayrıca davranış boyutunu da (bireyin kendi bilişi ile ilgili bilgilerini akademik başarıyı yakalamak için pratik olarak kullanabilmesi) içeren bir kavramdır (Schunk, 1994; Zimmerman, 1989). Oysa ilgili alanyazına göre ima edildiği gibi bilişüstü yapısının yalnızca bireyin kendi bilişini bilmesinden oluşan bir yapı olmadığı görülmektedir. Bilişüstü (metacognition) yapısı bilişüstü bilgi ve bilişüstü beceri adı altında iki alt boyuttan oluşmaktadır. Bilişüstü beceri alt boyutu ise kişinin kendi bilişi ile ilgili sahip olduğu bilgileri kullanması (davranışa dönüştürmesi) süreçlerine işaret etmektedir (Deseote ve Roeyers, 2002; Flavell, 1979; Gourgey, 1998; Lucangeli ve Cornoldi, 1997; Schraw ve Moshman, 1995). Ayrıca yapılan incelemelerde, öz düzenleme ve bilişüstü yapılarının alt boyutlarının isimleri farklı olsa da oldukça benzer yapılar oldukları görülmüştür. Bu tartışmalar doğrultusunda bu iki yapının birbirlerinden farkının alanyazında net bir şekilde ortaya koyulmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Öz düzenleme, kişinin kendisi ve dünya arasında daha iyi, daha ideal uyuma sahip olması için kendini değiştirme ve uyarlama kapasitesi olarak değerlendirilmektedir. Öz düzenleme, kişinin içinden gelen tepkileri bastırma ya da değiştirme becerisinin yanı sıra istenmeyen davranışsal eğilimleri bölme ve onları sergilemekten de kaçınmasıdır (Tangney, Baumeister ve Boone, 2004). Alanyazında öz düzenleme (self regulation) kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılan bir diğer kavram öz denetim (self control) kavramıdır. Zimmermann (2011) öz denetimi, öz düzenleme süreci içerisine dahil etmiştir. Öz düzenleme ya da öz denetim, davranış üzerinde kontrol sergileme kapasitesi olarak da tanımlanabilmektedir. Öz düzenleme, uzun vadede zarar verici, mantıksız ya da istenmeyen davranışları bastırmayı gerektirmektedir (Oaten ve Cheng, 2006). Öz düzenlemenin, kişinin düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını amaçlarına ulaşacak şekilde kontrol

etme sürecini kolaylaştırdığı ve sistematik çabalarla yönlendirdiği kabul edilmiştir (Baumeister ve Vohs, 2007).

4.2. Öz Düzenleme Değişkeninin Boyutları

Zimmerman (2000), öz düzenlemeyi, davranışsal, çevresel ve gizil öz düzenleme olarak üç alt boyutta incelemiştir. Gibbs, Giever, Martin (1998) tarafından geliştirilen öz denetim ölçeği ise tek boyutlu olarak geliştirilmiştir. Rosenbaum'da (1980) dolaylı, yaşantısal ve onarıcı öz denetim alt boyutlarından oluşan bir öz denetim ölçeği geliştirmiştir. Alanyazın incelemesi sonucu, öz düzenleme yapısının farklı çalışmalarda birçok farklı boyut üzerinden aydınlatılmaya çalışıldığı belirlenmiştir.

4.3. Öz Düzenleme Değişkeni ile İlişkili Davranışlar

Öz düzenleme yapan bir öğrenci hedefini belirler, bu hedefine ulaşmak için kullanacağı stratejiyi iyi seçer ve kullanır, performans sürecini yönetir ve gözlemler. Amacına ulaşabilmek için fiziksel ve sosyal çevresini düzenler. Zamanını etkili kullanır ve elde ettiği sonuçları gelecekteki yöntemlere uyarlar. Bu açıdan bakıldığında öz düzenlemenin önemi oldukça açıktır. Öğrenme sürecinde etkin olan, hedeflerini belirleyen, hedefine ulaşmak için en uygun stratejileri seçen ve sonra öğrenme sürecini gözlemleyerek değerlendirme yapan öğrenciler tüm bunları öğretmeninden bekleyen öğrencilere göre daha yüksek düzeyde başarı gösterirler (Zimmerman, 2002). Öz düzenleme becerisine sahip olan ve olmayan kişi özellikleri Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4. Öz düzenleme becerisi düzeyine göre birey özellikleri

Öz Düzenleme Becerisi Yüksek Olan Bireyler	Öz Düzenleme Becerisi Düşük Olan Bireyler
İş için gerekli zamanı planlayıp kontrol edebilirler. Zamanı etkili şekilde kullanırlar.	Fevri davranışlar sergilerler.
Güçlü ve zayıf yönlerinin farkındadırlar.	Olumsuz öz tepkilerde bulunurlar.
Kendilerini değişik durumlara uyarlar hedeflerini yeniden yapılandırabilirler.	Akademik olarak düşük hedefler belirlerler.
Kendilerini yüksek derecede motive edebilirler.	Kolaylıkla pes ederler.
Yaşam boyu öğrenme becerileri gelişmiştir.	Sürekli desteğe ihtiyaç duyarlar.
Kendi performanslarını yargılayarak sonuçları değerlendirebilirler.	Kendi becerilerini yanlış değerlendirirler.

4.4. Öz Düzenleme Değişkenini Ölçme Girişimleri ve Yapılan Araştırmalar

Alanyazın incelendiğinde, öz düzenleme becerileri ile çeşitli derslerdeki ya da genel olarak okuldaki başarı arasında ilişkilerin incelendiği çalışmaların çoğunlukta olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda, öz düzenleme becerilerinin çeşitli dersler bazındaki akademik başarıyı yordadığını gösteren çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Pintrich ve De Groot, 1990; Senemoğlu, 1990; Altun, 2005; Haşlaman, 2005; Üredi ve Üredi, 2005; Israel, 2007;Ataş, 2009; Sungur ve Güngören, 2009).

KAYNAKÇA

1. Akbaş, A. ve Çelikkaleli Ö. (2006). Sınıf öğretmeni adaylarının fen öğretimi öz yeterlik inançlarının cinsiyet, öğrenim türü ve üniversitelerine göre incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2(1): 98-110.
2. Akkoyunlu, B. ve Kurbanoğlu, S. (2004). Öğretmenlerin bilgi okuryazarlığı öz yeterlik inancı üzerine bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 27: 11-20.
3. Altan, A. (2001). *Body image dissatisfaction, self-esteem and anxiety in plastic surgery patients*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
4. André, C. ve Lelord, F. (2001). *Kendine Saygı* (çev. İsmail Yerguz). İstanbul: İletişim Yayınları.
5. Aşkar, P. ve Umay, A. (2001). İlköğretim matematik öğretmenliği öğrencilerinin bilgisayarla ilgili öz-yeterlik algısı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt 21: 1-8.
6. Ataş, İ. (2009). Öz düzenleyici öğrenme stratejilerinin kullanımının ilköğretim okulu dördüncü sınıf öğrencilerinin matematik dersindeki öz yeterlik algısına ve başarısına etkisi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
7. Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*. Cilt 84: 191-215.
8. Bandura, A. (1994). *Self-Efficacy*. In V.S. Ramachaudran (Ed.), *encyclopedia of human behavior*. Academic Press, New York. 4: 71-81.
9. Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise Of Control*. New York: Freeman. Barbuto.
10. Bandura, A. (1999). *A Social Cognitive Theory Of Personality: Handbook of personality*. NewYork: Guilford Publications.
11. Baumeister, R. F. (1998). *The Self*. New York: McGraw-Hill.
12. Beggan, J. K. (1992). On the social nature of nonsocial perception: The mere ownership effect. *Journal of Personality and Social Psychology*. 62(2): 229-237.
13. Benzer, F. (2011). İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin öz yeterlik algılarının analizi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.
14. Bogenç, A. (1998). *Grupla psikolojik danışmanın suçlu gençlerin kendine saygı düzeylerine etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

15. Bower, G. H. ve Gilligan, S. G. (1979). Remembering information related to one's self. *Journal of Research in Personality*. 13: 420-432.
16. Burns, R. (1982). *Self-Concept Development and Education*. London: Holt Rinehanger Winston.
17. Bruce, B. (2000). Relationships between anxiety, fear, self-esteem, and coping strategies in adolescence. *Adolescence*, 35(137).
18. Camblin, L., Stone, W. N. ve Merillit, L. C. (1990). An addaptive approach to group therapy for the cronic patieni. *Social Work With Groups*. 13(1): 53-65.
19. Celep, C. (2002). The correlation of the factors: The prospective teachers: sense of efficacy and beliefs, and attitudes about student control. *National Forum*, 1-10.
20. Cohen, R. (2016). *Sport Psychlogy: The Basics Optimising Human Performance*. Bloomsbury Sport. London-New York. 14-16.
21. Chan Y. M. (2000). Self-esteem: Across-cultural comparison of British-Chinese, white British and Hong Kong Chinese children. *Educational Psychology*. 20(1): 59- 74.
22. Chen, S., Boucher, H. C. ve Tapias, M. P. (2006). The relational self revealed: integrative conceptualization and implications for interpersonal life. *Psychological Bulletin*. 132(2): 151-179.
23. Chapman, P. ve Mullis, R. (2000). Racial differences in adolescent coping and self esteem. *Journal of Genetic Psychology*. 161(2): 152-160.
24. Coopersmith, S. (1967). *The Antecedents of Self-Esteem*. San Francisco: W.H. Freeman and Company.
25. Çimen, S. (2007). İlköğretim öğretmenlerinin tükenmişlik yaşantıları ve yeterlik algıları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
26. Desoete, A. ve Roeyers, H. (2002). Off-line metacognition-a domain-specific retardation in young children with learning disabilities. *Learning Disability Quarterly*. 25: 123-139.
27. Edmons, H. (2002). *Grade retention and children's academic self-efficacy and use of self- protective strategies*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Wayne State University, Michigan.
28. Enochs, L. ve Riggs, I. M. (1990). Further development of an elementary science teaching efficacy belief instrument. *School Science and Mathematics*. Cilt 90: 694-706.
29. Ercan, S. (2007). *Sınıf öğretmenlerinin bilimsel süreç beceri düzeyleri ile fen bilgisi öz yeterlik düzeylerinin karşılaştırılması (Uşak ili örneği)*. Ya-

- yımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
30. Flavell, J. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive- developmental inquiry. *American Psychologist*. 34: 906-911.
  31. Gander, M. J. ve Gardiner, H. W. (2001). Çocuk ve Ergen Gelişimi. (4. baskı), (çev. Bekir Onur). Ankara: İmge Kitabevi.
  32. Gençtürk, A. (2008). İlköğretim okulu öğretmenlerinin öz yeterlik algıları ve iş doyumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak.
  33. Gibbs, C. (2003). Explaining effective teaching: self-efficacy and thought control of action. *Journal of Education Enquiry*. Cilt 4: 1-14.
  34. Gibson, S. ve Dembo, M. H. (1984). Teacher efficacy: A construct validation. *Journal of education psychology*. Cilt 76: 569-582.
  35. Gourgey, A. F. (1998). Metacognition in basic skills instruction. *Instructional Science*. 26: 81-96.
  36. Göçek, E.A. (1996). *A comparison of anxiety level and self-esteem between working and non-working mothers*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
  37. Harter, S. (1978). *Effectance Motivation Reconsidered: Toward a Developmental Model*. Human Development. 21: 34-64.
  38. Haşlamam, T. (2005). *Programlama dersi ile ilgili öz düzenlemeli öğrenme stratejileri ile başarı arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
  39. Helpinstill, K. L. (1988). Effect of assertion training on self-esteem and level of aggression in adjudicated delinquent males. *Dissertation Abstracts International*. 50(5): 2153.
  40. Herz L. ve Gullone E. (1999). The relationship between self- esteem and parenting style-A cross- cultural comparison of Australian and Vietnamese Australian adolescent. *Journal of Cross- Cultural Psychology*. 30(6): 742- 761.
  41. Jones, S. (1973). Self and interpersonal evaluations. esteem theories versus consistency theories. *Psychological Bulletin*. Cilt 79: 185-199.
  42. Karageorghis, C. I. ve Terry, P. C. (2017). Spor psikolojisi (çev. edi. Erdal Demir). Ankara: Nobel Yayıncılık.
  43. Kiremit, H. (2006). *Fen bilgisi öğretmenliği öğrencilerinin biyoloji ile ilgili öz yeterlik inançlarının karşılaştırılması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
  44. Kobayashi, C. ve Brown, J. D. (2003) Self esteem and self enhancement in japan and america. *Journal of Cross Cultural Psychology*. 34(5): 567-

580.

45. Klein, S. B. (2004). *The cognitive neuroscience of knowing one's self*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology.
46. Klein, S. B. ve Loftus, J. (1988). The nature of self-referent encoding: The contributions of elaborative and organizational processes. *Journal of Personality and Social Psychology*. 55: 5-11.
47. Klein, S. B. ve Kihlstrom, J. F. (1986). Elaboration, organization, and the self-reference effect in memory. *Journal of Experimental Psychology: General*. 115: 26-38.
48. Krueger, R. ve Hansen, C. J. (1987). Self-concept changes during youth-home placement of adolescents. *Adolescence*. 12(86): 385-392.
49. Lucangeli, D. ve Cornoldi, C. (1997). Mathematics and metacognition: What is the nature of relationship? *Mathematical Cognition*. 3: 121-139
50. Mağden, D. ve Aksoy, A. (1987). *Anne-Babaların Çocuklarına Karşı Tutumlarını Etkileyen Etmenler*. Ankara: Eğitim ve Bilim.
51. Maki, R. H. ve McCaul, K. D. (1985). The effects of self-reference versus other reference on the recall of traits and nouns. *Bulletin of the Psychonomic Society*. 23: 169-172.
52. Many, M. A. ve Many, W. A. (1975). The relationship between self-esteem and anxiety in grades four through eight, *Educational and Psychological Measurement*. 35(4): 1017- 1021.
53. Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*. 35: 63-78.
54. Marshall, H. H. (1989). The development of self-concept. *Young Children*, July. 44-51.
55. Mead, G. H. (1967). *Mind, Self and Society*. Chicago. Phoenix.
56. Morgil, İ., Secken, N. ve Yücel, A. S. (2003) Kimya öğretmen adaylarına kimya öğretimine yönelik öz yeterlik inanç ölçeği geliştirilmesi. *XVII. Ulusal Kimya Kongresi'nde sunulan bildiri. İstanbul*.
57. Ordu, F. (2005). *Psikososyal Risk Yatkınlığı Olan Ergenlerin Benlik Algılarını Geliştirici Grup Çalışması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
58. Özçelik, H. (2006). İlköğretimde çalışan öğretmenlerin bilgisayar öz yeterlikleri: Balıkesir ili örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
59. Pajares, F. (1996). Self-efficacy beliefs in achievement settings. *Review of Educational Research*. Cilt 66: 543-578.
60. Pajares, F. ve Schunk, D. H. (2001). *Self efficacy beliefs and school suc-*

cess. London: Ablex Publication.

61. Pintrich, P. R. ve De Groot, V. E. (1990). Motivational an self-regulated learning components of classroom academic performance. *Journal of Educational Psychology*. 82(1): 33- 40.
62. Pond, E. F. ve Kemp, V. H. (1992). A comparison between adolescent and adult women on prenatal anxiety and self-confidence. *Maternal-Child Nursing Journal*. 20(1): 11-20.
63. Rice, P. A. (1987). The effect of a structured group counseling program on the self-esteem of a sample of black juvenile delinquent males. *Dissertation Abstracts International*. 49(5): 1065.
64. Rogers, T. B., Kuiper, N. A. ve Kirker, W. S. (1977). Self-reference and the encoding of personal information. *Journal of Personality and Social Psychology*. 35: 677-688.
65. Rosenberg, M. (1965). *Society and the Adolescent Self-Image*. New Jersey: Princeton University Press.
66. Rosenberg, M. (1975). *Self-concept and self-esteem*. In P. F. Rice (Ed.) *The Adolescent Development, Relationships and Culture*. Boston: Ally and Bacon, Inc.
67. Savran, A. ve akiroğlu J. (2001). Pre-service biology teachers: Perceived efficacy beliefs in teaching biology, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt 21: 105-112.
68. Sedikides, C. ve Spencer, S. J. (Ed.). (2007). *The Self*. New York: Psychology Press.
69. Senemoğlu, N. (1990). ğrenci giriş nitelikleri ve öğretme-öğrenme süreci özelliklerinin matematik derslerindeki öğrenme düzeyini yordama gücü. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 5: 259-270.
70. Singelis, T. M. (1999). Unpackaging culture' s influences on self- esteem and embarrassability the role of self- construals. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 30(3): 315-341.
71. Sungur, S.ve Savaş G. (2009). Sınıf ortamının ğrencilerin z düzenleme becerileri ve fen başarıları üzerindeki rolü. *lkğretim Online*. 8(3): 883-900.
72. Schraw, G. ve Moshman, D. (1995). Metacognitive theories. *Educational Psychology Review*. 7: 351–371.
73. Schriver, M. ve Czerniak, C.M. (1999). A comparison of middle and junior high science teachers' levels of efficacy and knowledge of developmentally appropriate curriculum and instruction, *Journal of Science Teacher Education*. Cilt 10: 21-42.

74. Symons, C. S. ve Johnson, B. T. (1997). The self-reference effect in memory: A metaanalysis. *Psychological Bulletin*. 121: 371-394.
75. Türk, Ö. (2008). İlköğretim sınıf öğretmenlerinin öz yeterlikleri ve mesleki doyumlarının incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
76. Umaz, D. (2010). *Dişarbakır'daki ilköğretim öğretmenlerinin öz-yeterlik düzeyi ve yaşadıkları iletişim sorunları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
77. Üredi, I. ve Üredi, L. (2006). Sınıf öğretmeni adaylarının cinsiyetlerine, bulundukları sınıflara ve başarı düzeylerine göre fen öğretimine ilişkin öz yeterlik inançlarının karşılaştırılması. *Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 1(2).
78. Vealey, R. S. (1986). *Conceptualization of Sport-Confidence and Competitive Orientation: Preliminary Investigation and Instrument Development*. Journal of Sport Psychology. 8 (3), 221-246.
79. Vealey, R. S. (1988). *Sport-Confidence and Competitive Orientations: an Addendum on Scoring Procedures and Gender Differences*. Journal of Sport and Exercise Psychology. 10(4), 471-478.
80. Vealey, R. S. (2001). *Understanding and Enhancing Self-Confidence in Athletes*. *Handbook of Sport Psychology*. Second Edition (edited by R.N. Singer, H.A. Hausenblas, C.M. Janelle). 550-565.
81. Vealey, R. ve Chase, M. A. (2008). *Self-Confidence in Sport*. Conceptual and Research Advances. In Horn, T. S. (ed.), *Advances in Sport Psychology*, (3rd edn). Champaign, IL. Human Kinetics. 65-97.
82. Verkuyten, M. (2001). Global self- esteem, ethnic self- esteem and family integrity. Turkish and Dutch early adolescent in the Netherlands. *International Journal of Behavioral Development*. 25(4): 357- 366.
83. Voltan Acar, N. ve Tanrıdağ, R. (2012). *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
84. Wall, C. (1986). Self concept: An element of success in the female library manager. *Journal of Library Administration*. 6(4): 53-65.
85. Yörükoğlu, A. (1986). *Gençlik Çağı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
86. Zimmerman, B. (1989), A Social cognitive view of self regulated academic learning. *Journal of Educational Psychology*. 81(3): 329-339.
87. Zimmerman, B. (2001). *Theories of self regulated learning and academic achievement: An overview and analysis*. London: Lawrence Erlbaum Associates.

● Bölüm-15●

**MUHASEBEDE BİLGİ TEKNOLOJİLERİNDE
DEĞİŞİM, E- DÖNÜŞÜM:
MUHASEBE UYGULAMALARINA ve
MUHASEBE MESLEĞİNE ETKİSİ**

Dr. Öğr. Üyesi Tevfik EREN¹

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Nuri SALUR²

---

1 * Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, teren@erbakan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6674-602X>

2 ** Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, nsalur@erbakan.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-1089-1372>

1. Giriş

Bilgi teknolojilerin gelişmesi ile birlikte bilginin üretimi, depolanması ve iletimi gibi aşamalarda, bilginin yönetimini gerçekleştirip, bilgiyi ekonomik değere dönüştürebilen kişi, işletme ve toplumların refahlarında da önemli artışlar olmaktadır (1).

Son 10 yıldır dijital teknolojilerdeki gelişim ile başlayan bilgi ve bilginin yapısındaki değişimin ekonomik ve sosyal yaşama yansımaları ile birlikte, dünyada büyük bir değişim ve dönüşüm süreci tekrar başlamıştır (2). Muhasebe bilgi teknolojilerinin gelişen internet ile birlikte kullanımı muhasebe uygulamalarının boyutunu değiştirmiştir. Muhasebe bilgi teknolojilerindeki değişim ile birlikte geleneksel muhasebe kaydı yapılabilen programlar, yerini daha fonksiyonel olan birçok işlemin entegre olarak yapılabilirdiği programlara bırakmıştır.

Dünyada birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de, teknolojik alandaki ve muhasebe bilgi teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte Türk Ticaret Kanunu ve Vergi Usul Kanunu kapsamında yapılan değişiklik ve düzenlemeler ile çeşitli e-muhasebe uygulamaları yürürlüğe girmiştir. Muhasebe bilgi teknolojilerindeki değişim ve muhasebede e-dönüşüm hem muhasebe uygulamalarını hem de uygulayıcıları olan muhasebe meslek mensuplarını etkilemiş ve etkilemeye devam edecektir.

2. Muhasebede Bilgi Teknolojisi Kullanımı

Önceleri finansal nitelikteki işlemler fiziki muhasebe defterlerine kaydediliyor, sınıflandırılıyor, bilgiler özetlenerek bilanço ve gelir tablosunda ayrıntılı bilgiye ihtiyaç duyulmadan, herhangi bir sınıflama yapılmaksızın düzenleniyordu (3). Küreselleşme ve teknolojik alandaki gelişmeler ile birlikte muhasebe sisteminde de birçok yenilikler meydana gelmiştir. Bu yeniliklerin en başında ise muhasebe uygulamalarının bilgisayar ortamında yapılmaya başlamasıdır (4). Bilgisayarların muhasebede kullanımı başlamasıyla birlikte ticari defterler muhasebe paket programları vasıtası ile bilgisayarlarda tutulmaya başlamış ve böylelikle finansal tabloların, mizanların ve alınacak bazı raporların hazırlanma süreleri kısalmış ve hazırlanmaları daha da kolaylaşmıştır.

Muhasebe bilgi teknolojilerinin kullanımında ticari yazılımlar önemli rol oynamaktadır. İlk olarak muhasebe işlemlerinin bilgisayarlara kaydedilmesinde kullanılan “Genel Muhasebe Programları” geliştirilmiştir. İlk olarak geliştirilen bu programlar planlama, kontrol ve karar desteği için ihtiyaç duyulan bilgileri bilgi kullanıcılarına sağlamaktan uzak kalmıştır. Daha sonraları bu programların yerine aynı anda birçok muhasebe işleminin entegre olarak kayıt altına alınmasına imkân veren ve muhasebe kayıtlarının otomatik olarak yapılmasını sağlayan programlar kullanılmaya başlanmıştır. Muhasebede, genel muhasebe programları

yazılımları kullanımı ile başlayan bilgi teknolojisi kullanımı, işletmelerin tüm bölümlerini, fonksiyonlarını ve muhasebeyi de kapsayan tümleşik yazılımlar olan kurumsal kaynak planlaması (KKP-ERP Enterprise Resource Planning) yazılımları ile devam etmiştir (5).

Muhasebede ilk olarak klasik muhasebe programları kullanılırken bilişim teknolojileri alanında meydana gelen gelişmeler ile birlikte günümüzde daha fonksiyonel nitelikte olan programlar kullanılmaya başlanmıştır.

Klasik muhasebe programlarının özelliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (6):

- Veriler muhasebe programına elle girilir,
- Program kurulumu ve daha sonra yapılacak güncellemeler elle yapılır,
- İşyerinden bağımsız çalışma olanağı sunmaz,
- Yedekleme işyerindeki yerel terminalde yapılabilir,
- Mevzuatta meydana gelen değişiklikler bireysel olarak takip edilir,
- Beyannameler elle doldurulur ve beyannameler internet ortamından gönderilemez,
- Zaman kayıpları yaşanır,
- Faturalar ve diğer tüm resmî belgeler elle doldurulur ve gönderilir,
- İşletme yöneticilerinin finansal verilere uzaktan erişimine imkân vermez,
- Muhasebe meslek mensuplarının müşteri işletmeler ile sürekli web tabanlı iletişim kurmalarına imkân vermez.

Bilişim teknolojilerindeki gelişim ile birlikte, muhasebe işlemlerinde bulut bilişim tabanlı muhasebe programları da yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (7). Bulut bilişim, en basit anlam ile internet üzerinden sağlanan kaynakları ve servisleri ifade etmektedir. Bulut teknolojisi ise kaynak, yazılım ve verilerin kullanıcının isteği doğrultusunda bilgisayar ve internete bağlı diğer cihazlar vasıtasıyla erişilebildiği ve paylaşabildiği, internet tabanlı bir yapıdır (6). Muhasebe sistemleri bulut bilişim hizmeti ile birleşmek suretiyle Bulut Muhasebesine yönelmiştir (3). Muhasebe uygulamalarında son trend olup veriler, alınıp bilgisayara kurulan bir programa kaydetmek yerine, internetle bağlanmak suretiyle farklı bir konumdaki sunucuya kaydedilir (8).

Bulut teknolojisi farklı yerlere yerleştirilmiş farklı cihazlarla veri depolama ve uygulamaları kullanmaya imkân sağlamaktadır. Bu teknolojinin muhasebe yazılım firmaları tarafından kullanılması ile “bulut muhasebesi” ortaya çıkmış ve bu kavram ile ilgili resmi bir tanım bulunmamaktadır. Kavram daha çok muhasebede kullanımı ile kullanıcıya sağlamış olduğu faydalar ve işlevleri ile açıklanmaktadır (9).

Bulut bilişim tabanlı muhasebe yazılımları, internet altyapısındaki gelişimler, internet hızının ve internete erişim imkanlarının artması, mekândan bağımsız çalışma isteği, yazılımın bir servis olarak kullanılması gibi faktörler bulut muhase-

be yazılımlarının gelişiminde etkin rol oynamıştır (6).

Bulut tabanlı muhasebe programlarının özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (3):

- Sisteme uzaktan erişim sağlanabilmektedir,
- Program kurulumu ve güncellemeleri uzaktan erişim ile otomatik olarak gerçekleşir,
- İş yerinden bağımsız çalışma olanağı sunmaktadır,
- Yedekleme işlemi bulut bilişim sisteminde ve yerel terminalde yapılabilir,
- Mevzuatta yapılan değişiklikler bulut bilişim sisteminden takip edilebilir,
- İşlemler hızlı bir biçimde yapılabilir ve zaman tasarrufu sağlar,
- Fatura ve diğer resmî belgelerin web tabanlı doldurulması ve gönderilmesi mümkündür
- İşletme yöneticileri finansal verilere istedikleri anda uzaktan erişim sağlayabilir,
- Muhasebe meslek mensuplarının müşteri işletmeler ile sürekli web tabanlı iletişim kurmalarına imkân sağlar.

Bulut muhasebe ile veriler sisteme otomatik olarak girilebilmekte, uzaktan erişim sağlanabilmekte, mevzuattaki değişimler otomatik olarak izlenebilmekte ve beyannameler otomatik olarak doldurulabilmektedir. Muhasebe meslek mensubu kısa zaman içerisinde daha çok müşteriye hizmet edebilmekte ve ek bir lisans maliyetine katlanmaksızın müşteri ya da kullanıcıyı sisteme ekleyebilmektedir. Kamu kurum ve kuruluşlarına verilmesi gereken beyannameler ve e-bildirgelerin sistem üzerinden doldurularak kolayca kısa sürede doldurularak gönderilmesini sağlamaktadır. Türkiye Finansal Raporlama Standartlarına uygun bir altyapının bulunması nedeni ile standartlara uygun raporlanmanın yapılmasına da imkân vermektedir (10).

Bulut bilişimde veri saklanması ve güvenliğinin hizmet sağlayıcısında olması nedeni ile önemli bir maliyet kavramı olan finansal bilgilerin saklanacağı sistem odası kurmak ve bunun için UPS, jeneratör, yangın söndürme, güvenlik cihazları bulundurma zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır. Diğer taraftan sistemin en önemli özelliği esnek ve geliştirilebilir olmasıdır (7).

3. Muhasebede E- Dönüşüm ve Türkiye’de E-Muhasebe Uygulamaları

3.1. E-Muhasebe

Bilgisayar teknolojilerinin, bilgiyi işleme ve kullanımındaki büyük yeteneğinden dolayı muhasebe departmanları için bilgisayar teknolojisi odak olmuştur. Bilgisayar teknolojilerinde meydana gelen değişimler, muhasebeyi önemli ölçüde etkilemiş ve muhasebeyi geleneksel işlevlerinin ötesinde teknoloji ile bütünleşik

bir karar destek sistemine dönüştürmüştür. Elektronik Muhasebe verileri, sadece geçmişte meydana gelmiş olan işlemleri kaydeden bir sistem değil bunun ötesinde, faaliyetlerin önceden planlanmasını ve sonuçların anlamlı bir şekilde analiz edilmesine de imkân sağlayan yönetim fonksiyonu haline gelmiştir (5).

Bilgi teknolojilerindeki gelişim ile birlikte muhasebe bilgi sisteminde kayıt altına alınan geleneksel kâğıda dayalı olarak yapılan işlemlerin elektronik ortama taşınmasına neden olmuş ve dolayısı ile kayıtlama, sınıflama, raporlama, analiz gibi süreçlerde birçok değişime neden olmuştur. Bu değişim, defterlerin tutulması, mali tabloların hazırlanması ve beyannamelerin verilmesi gibi muhasebe uygulamalarını dolayısı ile muhasebe meslek mensuplarının faaliyetlerini etkilemiştir (1).

Birçok muhasebe uygulaması bilgi teknolojileri kullanılarak yapılmaya başlanmış ve bunun sonucu olarak da E- Muhasebe adı verilen yeni bir kavram ortaya çıkmıştır (11). E- Muhasebe uygulamaları, defterlerin tutulması, beyannamelerin hazırlanması, faturaların, irsaliyelerin düzlenmesi, tahsilat ve ödeme işlemlerini yapılması gibi mali nitelikteki işlemlere ait süreçlerin devlet birimleri, muhasebe meslek mensupları ve vatandaşlar tarafından elektronik ortamda yürütülmesi olarak tanımlanabilir (12).

E- Muhasebe, elektronik ve internet birlikte kullanımı ile ortaya çıkmış olup, muhasebe işlemlerinin işyerinden bağımsız olarak sanal ofis yolu ile hızlı bir şekilde, kâğıt kullanmaksızın elektronik girdi çıktı şeklinde yapılmasına imkân sağlayan bir uygulamadır (13).

E-Muhasebe uygulamalarının teknolojik odaklı olması nedeni ile sistemin aktif ve sorunsuz bir şekilde çalışması için teknolojik alt yapının iyi bir şekilde kurulmuş olması gerekmektedir. Fakat iyi bir teknolojik alt yapının kurulması da ek maliyetlere neden olacaktır (14).

3.2. Türkiye’de E-Muhasebe Uygulamaları

Ülkemizde elektronik dönüşüm sürecinde elektronik ortamdaki düzenlemelere Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) yetkili olup, GİB tarafından Elektronik Belge (e-Belge) ve Elektronik Defter (e-Defter) uygulamaları başlatılmıştır (15).

Maliye Bakanlığı bilgi teknolojileri alanındaki değişimle birlikte, vergi gelirlerinin arttırılması, vergi kayıp ve kaçığının önüne geçilmesi, kayıt dışılığın önlenmesi, şeffaf daha kontrollü bir ortamın oluşturulması, işlemlerin daha hızlı ve ulaşılabilir hale getirmek ve vergi denetimlerinde etkinliği artırmak amacı ile e-dönüşümü uygulamaya koymuştur (16).

Türkiye’de e-dönüşüm uygulamaları ile ilgili mevzuatta önemli düzenlemeler yapılmıştır. Vergi Usul Kanunu’nda 2001 yılında yapılan düzenlemeler ile elekt-

ronik defter, elektronik belge ve elektronik kayıt kavramları mevzuata girmiştir. E-Dönüşüm kapsamında muhasebe ve vergi uygulamaları ile ilgili ilk uygulama 2004 yılında elektronik beyanname uygulaması ihtiyari olarak uygulanmaya konulmuş ve daha sonra bu uygulama zorunlu hale getirilmiştir (17).

Dünya ülkelerinin birçoğunda daha önce başlayan e-fatura, e-defter uygulamalar ülkemizde 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu yürürlüğe girmesi ile uygulanmaya konulmuştur (18). Kanunu'nun 64. Maddesi hükmüne göre fiziki ve elektronik ortamda tutulacak defterlerin tutulması ile ilgili düzenlemeleri yapma yetkisi müştereken Gümrük ve Ticaret Bakanlığı ile Maliye Bakanlığına verilmiştir. Yine aynı maddede her iki bakanlığın bu alandaki düzenlemeleri, müştereken çıkaracağı tebliğ ile yapacakları hükmü yer almaktadır.

Maliye Bakanlığı tarafından E belge uygulamaları ile ilgili 397,416, 421, 424, 433, 447, 448, 454, 486 ve 487 Sıra No.lu V.U.K. Genel Tebliğleri yayımlamıştır (15). İlgili bakanlık tarafından e-defter uygulamaları ile ilgili 1 Sıra Nolu (13.12.2011 Tarih ve 28141 Sayılı Resmî Gazete), 2 Sıra Nolu (24.12.2013 Tarih ve 28861 Sayılı Resmî Gazete) ve 3 Sıra Nolu (19.10.2019 tarih 30923 Sayılı Resmî Gazete) Elektronik Defter Genel Tebliğleri yayınlanmıştır.

E uygulamalar ile ilgili 19.10.2019 Tarih ve 30923 Sayılı Resmî Gazete'de 509 No'lu VUK Genel Tebliği yayınlanmış ve tebliğin hazırlanma amacı, tebliğde *“Vergi Usul Kanunu uyarınca düzenlenmesi zorunlu olan belgelerin elektronik ortamda düzenlenmesine yönelik olarak yayımlanan Tebliğler gözden geçirilmiş, tüm tarafların tek kaynaktan bilgilenmelerinin temin edilmesi ve elektronik belge uygulamalarında bütünlüğün sağlanması”* olarak yer almaktadır. Tebliğ metinden anlaşılabacağı üzere bu tebliğ elektronik belge uygulamaları ile ilgili bütünlüğü sağlamak amacı ile çıkarılmıştır.

Ülkemizde uygulamaya konulan bazı e-muhasebe uygulamaları şunlardır.

- E-Beyanname
- E-Fatura
- E-Defter
- E-Arşiv Fatura
- E-İrsaliye
- E-Serbest Meslek Makbuzu
- E-Müstahsil Makbuzu
- E-Gider Pusulası
- E-Bilet
- E-Döviz Alım Belgesi
- E-Dekont
- E-Sigorta

E-defter ve e-fatura uygulamalarının, kolay erişim, arşivleme ve zaman tasarrufu sağlama gibi faydaları vardır (18). E- Fatura uygulamaları, milyonlarca kâğıt faturayı ortadan kaldırarak giderleri düşürme, önceden düzenlenmiş faturaların değiştirilmesinde esneklik sağlama ve maliyetsiz bir şekilde değiştirilmesi, idari hataların daha aza indirilmesi, postadaki gecikmelerin ortadan kaldırılması gibi birçok önemli avantajları beraberinde getirmektedir (19).

3.3. E-Muhasebe Uygulamalarının Amacı

E-Defter ve e-fatura uygulamaları denetim kolaylığı ve vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesi açısından da devlete önemli bir avantaj sağlamaktadır (4).

Dünyada birçok ülkede olduğu ülkemizde de e-fatura uygulamalarında hedeflenen bazı amaçlar olup bu amaçların başında vergi kayıp kaçaklarının önlenmesi gelmekte olup diğer bazı amaçlar ise şunlardır (14)

- İşletmeme yönetimlerinde yönetim etkinliğinin sağlanması,
- Kamu hizmetlerinde hizmet kalitesinin artırılması,
- Teknoloji alanının meydana gelen gelişmelerin ticari hayatta etkin kullanımının sağlanması,
- Kamu hizmetlerine etkili ve hızlı erişimin sağlanması ve
- Dünya ile ticari entegrasyonun sağlanmasında etkinliğin artırılmasıdır.

4. Muhasebede Bilgi Teknolojileri Kullanımı ile E- Muhasebe Uygulamalarının, Muhasebe Uygulamalarına ve Muhasebe Mesleğine Etkisi

4.1. Muhasebe Uygulamalarına Etkisi

İnternet ve bilgi teknolojilerinin birlikte kullanımı ile ortaya çıkan bilgi teknolojileri birçok işlemin daha hızlı ve daha kolay yapılmasını sağlamıştır (11). Bilgi teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler muhasebe mesleğinde, müşavirlik, tahkim ve bilirkişilik alanında daralmaya zorlamazken, defterlerin tutulması beyannamelerin düzenlenmesi ve verilmesi işlemlerinde değişikliklere neden olmuştur (20).

Muhasebede bilgi teknolojileri kullanımı muhasebe uygulamalarının doğasını kökünden değiştirmiştir (21). Uygun bilgi teknolojileri kullanımı, muhasebe bilgilerine olan güveni artırıp, bilginin kısa sürede, daha az enerji ile düşük maliyetle elde edilmesini sağlamıştır (13). Bilgi teknolojileri, muhasebecilerin hazırlık ve sunum için ihtiyaç duymuş olduğu süreleri kısaltmış ve aynı zamanda finansal bilgilerin verimlilik ve doğruluğunu arttırmıştır (22).

Muhasebede kullanılan programlar, muhasebe işlemlerinin daha hızlı ve güvenilir bir şekilde yapılmasına imkân sağlamanın yanında, ihtiyaç duyulan ele-

man sayını azaltmış, ciltli defterlerin kullanımını ortadan kaldırmış ve böylelikle maliyetler azalarak verimlilikte artmıştır (23).

Teknolojik alanda meydana gelen değişimler işletmelerin muhasebe düzenini etkileyerek, muhasebe sistemlerinin elektronik ortama aktarılmasını neden olmuştur. Değişimler, muhasebenin, kayıt işlevi, belgeleme işlevi, arşiv işlevi, raporlama işlevi ve personeli üzerinde etkili olmuştur. Muhasebe bilgi teknolojileri muhasebenin işlevleri üzerinde olumlu yönde etkileri olmuştur (5).

4.1.1. Kayıt İşlevine Etkisi

Geleneksel muhasebede kayıt işlemi denince işlemlerin kanuni defterlere kaydı kaydı akla gelirken, e-muhasebe ise işlemlerin elektronik defter adı altında manyetik ortamlara kaydedilmesi akla gelmektedir ve bu elektronik ortama yapılan kayıt işlemine e-kayıt denilmektedir (11)

E- Muhasebede de yasal mevzuatta olan defterlerin tutulması zorunludur. Bu defterlerle ilgili hüküm ve kurallar aynen geçerli olup, sadece şekil açısından değişiklikler olmuştur. Mürekkeple yazılan defterler yerini bilgisayar ortamında yazılıp manyetik ortamda saklanan defterlere bırakmıştır (11).

Bilgi teknolojilerinin muhasebeye etkileri ile birlikte, daha önceleri yevmiye defterine yapılan kayıtların, büyük defterlere aktarımının denetlenmesi amaçlı kullanılan mizanlar artık bu amaç için kullanılmamaktadır. Bilgi teknolojisi ortamında yapılan bu işlemin doğruluğunun kontrolüne ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu işlemlerin bilgi teknolojileri vasıtası ile kaydının yapılmasının bir sonucu olarak, mizanlar kontrol aracı olarak görülmeyip, hesap bakiyelerinin görünmesini sağlayan bir çizelge olarak işlevini sürdürmektedir (24).

4.1.2. Belgeleme İşlevine Etkisi

Muhasebe yapılan her kayıt bir belgeye dayandırılır ve bu belgeler işletme ya da işletme dışındaki kişi ve kurullar tarafından düzenlenmektedir. E-Muhasebede bu belgeler elektronik ortamda düzenlenerek, saklanmakta ve bu belgelere e-belge denilmektedir (11).

4.1.3. Arşiv İşlevine Etkisi

E-defterlerin, e-belgeler vasıtası ile kodlar, algoritmalar ve akıllı sistem sayesinde ilgili hesaba aktarılması ile e-defterler otomatik bir şekilde doldurulacak, e-kayıtlar vasıtası ile bilgi kullanıcıları ve işletme departmanları için ihtiyaç duyulan finansal raporların e- rapor olarak kısıtlar dahilinde otomatik olarak hazırlanması ve finansal nitelikteki işlemlerin e-arşivlerde saklanması mümkün olacaktır (20). Kanunlara göre tutulan defterler ve muhasebe işlemlerinin daya-

nağı olan belgeler belirli süre saklanmak zorundadır. Klasik düzende bunlar fiziki dosyada saklanırken e-muhasebede defter ve belgeler elektronik ortamda saklanmaktadır. Böylelikle arşivleme yükü de azaltmaktadır (11).

4.1.4. Raporlama İşlevine Etkisi

Bilgi teknolojilerinin muhasebe alanındaki en büyük başarısı finansal bilgilerin organize ve disiplinli bir şekilde sunulmasını sağlamasıdır (25).

Muhasebe kayıtlarının dijital ortamda e-defterler vasıtası ile tutulması ve beyannamelerin aynı sistem üzerinden verilmesi işletme-meslek mensubu ve kamu kurumları arasındaki bilgi akışını ve raporlamayı daha hızlı ve etkin hale getirmektedir (20). Teknolojik değişim ve dönüşümlerin muhasebe işlemlerinde kullanımı ile birlikte etkin finansal ve finansal olmayan raporların hazırlanması kolaylaşmıştır. Kamu kurumlarına verilecek bilgilerin ve beyannamelerin internet ortamında verilmesi zaman ve maliyetten tasarruf sağlayacak ve e-muhasebe uygulamaları meslek mensuplarının işlerini kolaylaştıracaktır (3).

4.1.5. Muhasebe Personeli Üzerinde Etkisi

Muhasebe uygulamalarında bilgi teknolojilerinin kullanımı, işlemlerin daha kısa sürede ve daha az insan gücü kullanılarak yapılmasına imkân vermesi nedeni ile işletmelere önemli bir avantaj sağlamaktadır (4).

Muhasebe paket programlarının sayısındaki artış ve içeriklerinin genişlemesi muhasebe meslek mensuplarının iş yoğunluğunu önemli düzeyde azaltmıştır (24).

Muhasebe uygulamalarının dijitalleşmesi ve akıllı hale gelmesi, meslek mensuplarına duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmamakta fakat sahip olmaları gereken nitelikleri ve iş tanımlamalarını değiştirmektedir. Muhasebe işlemlerinin dijital ortama taşınması daha az sayıda fakat muhasebe bilgi teknolojilerini iyi bir şekilde kullanabilen, yeterli dijital bilgiye sahip nitelikli muhasebe meslek mensuplarını gerekli kılmaktadır (20).

4.1.6. Muhasebe Mesleğine Etkisi

Teknolojik alanda meydana gelen değişimler, küreselleşme ve rekabet ortamındaki artış meslekleri sürekli olarak değişime zorlamaktadır. Muhasebe mesleği de teknolojik gelişmelerden ve küreselleşmeden en çok etkilenen mesleklerin başında gelmektedir. Muhasebe mesleği ani ve hızlı bir teknolojik değişim yaşamıştır. On yıl önce olmayan birçok dijital sistem, teknolojik alandaki gelişmeler ile birlikte günümüzde muhasebe mesleğinde kullanılmaya başlanmıştır (26).

Bilgi teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler muhasebeyi önemli ölçüde etkilemiştir. Bilgisayarlar muhasebenin kayıt tutma fonksiyonu kolaylaştırarak,

muhasabe meslek mensuplarını sadece muhasabe kaydı yapan kişi olmaktan kurtararak aynı zamanda meslek mensuplarını bilgi üreten ve yöneten kişi konumuna getirmiştir (23).

Teknolojik gelişmeler muhasabe mesleğinde meslek süreçlerini daha etkin ve yalın hale getirmiştir. Son yıllardaki teknolojik gelişmeler muhasabe mesleğinin hizmet verimlilikleri ve kabiliyetlerini olumlu yönde etkilemiştir (27). Bilgi teknolojilerinde meydana gelen değişim ile işlemlerin kaydı otomatikleşip, rutin işlerin birçoğu ortadan kalkmaktadır. Bu durum ise sadece kayıt yapan geleneksel muhasebecilere olan ihtiyacı azaltacak, muhasebeciler daha çok analiz ile muhasabe bilgilerinin kullanımına odaklanacaktır (28). Teknolojik alanda meydana gelen değişim ile birlikte, muhasabe mesleği, defter tutama yerine veri analizi, danışmanlık, denetim ve stratejik planlamaya yönelecektir (3)

5. SONUÇ

Bilgi teknolojilerinde meydana gelen gelişmelerden muhasabe bilgi teknolojileri de etkilenmiş ve muhasabe işlemlerinde kullanılan klasik muhasabe programlarının yerini birçok işlemin entegre olarak yapılabildiği muhasabe programları almıştır. Bulut teknolojisinin muhasabe programları ile birlikte kullanılmaya başlanması ile bu programlar daha farklı bir boyut kazanmıştır. Muhasabe bilgi teknolojileri, internet ve teknolojik alandaki gelişim ile birlikte muhasabe uygulamalarının birçoğu bilgisayar ortamına taşınmış ve E-Muhasebe uygulamaları ortaya çıkmıştır.

Gün geçtikçe bilgi teknolojileri alanında meydana gelen hızlı gelişmeler ve bilgi kullanıcılarının daha hızlı, daha güvenilir, daha fazla bilgiye ihtiyaç duyması ve uygulayıcılara birçok kolaylık sağlaması gibi nedenlerle bilgi teknolojileri muhasabe işlemlerinde daha çok kullanılmaya başlanmış ve muhasabe bilgi sisteminin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Diğer taraftan kayıt dışı işlemlerin engellenmesi, vergi kayıp kaçaklarının önlenmesi de hedeflenerek uygulamaya konulan e-muhasebe uygulamalarının kapsamı sürekli olarak genişletilmiş ve genişletilmeye devam etmektedir.

Muhasebe bilgi teknolojilerinde meydana gelen değişimden ülkemizde etkilenmiş ve bunun sonucunda e-dönüşüm yaşanmıştır. E- Dönüşüm ile birlikte E-Beyanname, E- Defter, E-Belge uygulamaları zamanla uygulamaya konulmuş, başlangıçta ihtiyari olarak uyulamaya konulan bazı uygulamalar zorunlu hale gelmiştir.

Muhasebe bilgi teknolojilerindeki değişim ve e-muhasebe uygulamaları hem muhasabe uygulamalarını hem de uygulayıcıları olan muhasabe meslek mensuplarını önemli şekilde etkilemiştir. Bilgi teknolojilerinin muhasabe uygulamaların-

da kullanımı, muhasebe işlemlerinin daha kolay, daha hızlı ve düşük maliyet ile yapılmasını sağlarken, muhasebe meslek mensuplarının ise muhasebe bilgi teknolojileri kullanımı konusunda daha yetkin kişiler olması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

Günümüzde, bilişim teknolojilerinde meydana gelen gelişim, muhasebe meslek mensuplarının hayatını etkilemekte görevlerini yerine getirirken bu değişime ayak uydurmalarını gerekli kılmaktadır. Geleceğin muhasebecileri, dijital gelişmelere ayak uydurabilen ve teknolojik gelişmeler karşısında veri analizlerini başarılı bir şekilde yapabilen, liderlik özellikleri gelişmiş okuyabilen ve bu konularda işletmelere danışmanlık yapan, bilgi teknolojilerinde meydana gelen değişimleri kucaklayan kişiler olacaktır (3).

KAYNAKÇA

1. SÜRMEN, Yusuf ve Abdülkerim Daştan (2007), “Muhasebe Bürolarında ‘Bilgisayarlı Muhasebe Paket Programı’ Kullanımına Yönelik Doğu Karadeniz Bölgesi Analizi”, Muhasebe ve Denetime Bakış, Sayı: 22, s. 1-26
2. TÜRKER, Masum (2018), “Dijitalleşme Sürecinde Küresel Muhasebe Mesleğinin Yeniden Şekillenmesine Bakış”, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 1, s.202-235
3. AKDOĞAN, Nalan ve M. Uğur Akdoğan (2018), “Büyük Veri - Bilişim Teknolojisindeki Gelişmelerin Muhasebe Uygulamalarına ve Muhasebe Mesleğine Etkisi”, Muhasebe ve Denetime Bakış, Yıl: 18, Sayı: 55, s.1-14
4. GÖKÇEN, Gürbüz ve Mustafa Özdemir (2016), “Türkiye’de Muhasebe Uygulamalarından E-Defter ve E-Fatura Uygulaması”, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 46, s.137-154
5. GÜNEY, Selami ve Hüseyin Özyiğit (2015), “Muhasebedeki Verilerin Yönetimde Kullanılması ve Elektronik Muhasebe Verilerinin Yönetim Kararlarına Etkisi”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:14, Sayı: 13, s. 279-297 (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/70635> Erişim: 08.06.2020)
6. AYTEKİN, Alper, Yıldırım Erdoğan ve Kübra Kalaycı (2016), “Yeni Bir İş Modeli: Muhasebe Alanında Bulut Bilişim”, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 3. Uluslararası Muhasebe ICAFR 16 Özel Sayısı, s.46-62 (<http://ijmeb.org/index.php/zkesbe/article/view/1301> Erişim: 04.07.2020)
7. ELİTAŞ, Cemal ve Serkan Özdemir (2014), “Bulut Bilişim ve Muhasebede Kullanımı”, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, s. 93-108
8. LİM, Francis Pol C. (2013), “Impact of Information Technology on Accounting Systems”, Asia-Pacific Journal of Multimedia Services Convergent with Art, Humanities, and Sociology, Volüm: 3, No: 2, p. 93-106
9. AKSU, İbrahim (2017), “Bilişim Teknolojisinden Muhasebeye Açılan Pencere: Bulut Muhasebesi”, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 79-102
10. BUYRUK AKBABA, Ayşenur (2019), “Bulut Muhasebe ve İşletmelerde Uygulanması”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı: 82, s. 21-40
11. DİNÇ, Engin ve İdris Varıcı (2008), “E-İşletme Olgusunun Muhasebe İlke ve Uygulamaları Üzerine Etkisi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 1, s. 191-211
12. ÖZTÜRK, Mahmut Sami ve Oğuzhan Çarıkçı (2019), “Elektronik Mu-

- hasebe Uygulamaları Kapsamında Geleceğin Muhasebecileri Üzerine Bir Araştırma”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 16, s. 1007-1026
13. SACER, IvanaMamic ve Ana Oluic (2013), “Information Technology And Accounting Information Systems’ Quality in Croatian Middle and Large Companies”, Journal of Information and Organizational Sciences, Volüm: 37, No: 2, p. 117-126
  14. ELÇİN, Ramis, Bilal Gerekan ve Mehmet Usta, “E-Fatura, E-Defter Ve E-Arşiv Uygulamalarına Geçiş Sürecinde Yaşanan Sorunlar: Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Üzerine Bir Araştırma”, Mali Çözüm Dergisi, Yıl: 28, Sayı:146, s.13-42
  15. TEKTÜFEKÇİ, Fatma (2018), “Türkiye’de E- Dönüşüm Sürecinde Elektronik Belge ve Defter Kontrolü İle Denetimi Üzerine Bir İnceleme”, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 101-109
  16. GÖNEN, Seçkin ve Bilal Solak (2017), “Maliye Bakanlığı E-Dönüşüm Sürecinin Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Değerlendirilmesine İlişkin Bir Alan Araştırması”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:76, s. 63-80
  17. KURTÇEBE, Emin ve Mehmet Utku (2020), “Muhasebe ve Vergi Uygulamalarında E-Dönüşüm: 509 Nolu V.U.K. Genel Tebliğinin Ticari Hayata Etkileri”, Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 75-84
  18. NARLI, Zeynep ve Melek Yardımcıoğlu (2018), “Türk Ticaret Kanunu’nda Elektronik Bilgi ve Belgeler”, 1. Uluslararası Ekonomi ve İşletme Sempozyumu, 25-27 Ekim 2018 Gaziantep, s. 576-583
  19. ORTEGA, Blanca Hernandez (2012), “Key Factors For The Adoption And Subsequent Use of E-**Invoicing**”, Academia, Revista Latinoamericana de Administración, Issue: 50, p. 15-30
  20. DURSUN, Güney Deniz, Doğuştık ve Burçin Tutçu (2019), “Mesleğin Dijitalleşmesi: Muhasebe 4.0”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 6, s. 263-271
  21. 21) ALVES, Maria do Céu Gaspar (2010), “Information Technology Roles in Accounting Tasks – A Multiple-Case Study”, International Journal of Trade, Economics and Finance, Volum:1, No: 1, p. 103-107
  22. 22) GHASEMİ, Maziyyar, Vahid Shafeiepour, Mohammad Aslani, Elham Barvayeh (2011), “Theimpact of Information Technology (IT) on Modern Accounting Systems”, Procedia – Social and Behavioral Sciences, Volüm: 28, p. 112-116

23. 23) PARLAKKAYA, Raif ve Mustafa Özkürkçüler (2004), Bilgisayarlı Muhasebe, 1. Baskı, Atlas Kitabevi, Konya
24. 24) KABLAN, Ali (2018), “Endüstri 4.0, “Nesnelerin İnterneti” - Akıllı İşletmeler ve Muhasebe Denetimi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 23, Endüstri 4.0 ve Örgütsel Değişim Özel Sayısı, s.1561-1579
25. 25) HESAM, Dostan, “Impact Of Information Technology In Evolution Of Traditional Accounting To Modern Accounting”, Proceedings of 97th The IIER International Conference, Paris, France, 13th-14th March 2017 (https://www.worldresearchlibrary.org/up_proc/pdf/698-149068019301-04.pdf Erişim: 05.06.2020)
26. 26) TEKBAŞ, İsmail (2018), The Profession Of The Digital Age: Accounting Engineering, <https://www.ifac.org/knowledge-gateway/preparing-future-ready-professionals/discussion/profession-digital-age-accounting-engineering>, Erişim: 15.08.20120).
27. 27) TÜREGÜN, Nida, A. Engin Ergüden ve Can Tansel Kaya (2018), “Bilgi Çağında Teknolojik Değişim ve Dönüşümlerin Muhasebe Mesleği Üzerine Etkileri”, XX. Türkiye Muhasebe Kongresi 5-6 Ekim 2018, Dijitalleşme Sürecinde İş Hayatı ve Muhasebe Mesleğinin Yeniden Yapılanması, Cilt: 2, TÜRMOB Yayınları-496, İstanbul
28. 28) LİYAN, Liu (2013), “The impact Of **Information** Technology On accounting Theory, Accounting Profession, And Chinese Accounting Education”, WHICEB 2013 Proceedings. Paper 103. (<https://aisel.aisnet.org/whiceb2013/103/> Erişim: 06.05.2020)

● Bölüm-16●

KARTON AMBALAJDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Mustafa Batuhan KURT¹¹

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Batuhan KURT, Marmara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Basım Teknolojileri Bölümü, Göztepe Kampüsü, İstanbul / Türkiye, batuhan@marmara.edu.tr

GİRİŞ

Ekonominin temel kurallarının başında insan ihtiyaçlarının sınırsız olmasına karşılık, bunları karşılayacak olan doğal kaynakların kısıtlı olması gelmektedir. Bu kurama göre sürdürülebilirliğin ve sürdürülebilir üretim gibi olguların, ihtiyaçların karşılanması için çok büyük önem taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Günümüzde ambalaj içine girmeyen tüketim malzemesi kalmamıştır. Yaşanan COVID-19 pandemi süreci özellikle gıdalara direk insan temasını önlemek için ambalajlamanın önemini arttırmış, marketlerden alınan sebze ve meyvelerin bile ambalaj içerisine girmesine neden olmuştur. Bu da ambalajlamanın önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Ambalajın bu kadar önemli olduğu bir dönemde, tüketiminin de diğer yıllara göre üretimi miktarının da arttığı ortadadır. Bu nedenle ambalaj; üretilecek olan malzemesinden, tasarımına, tasarımından üretim sürecinde kullanılan enerjisine, lojistik süreci de dahil her adımında ekolojik çevrenin düşünülmesi gereken bir ürün haline gelmiştir.

Bir ambalajın üretimi için; baskı öncesi, baskı ve baskı sonrası süreçlerinden geçmesi gereklidir. Bu süreçler sonucunda nihai şekile ulaşan ambalajlar gıda ve diğer tüketim maddeleri üreten firmalar tarafından dolum ve paketleme sürecine sokulmaktadır.

Yukarıda sıraladığımız ve bir ambalajın üretim döngüsünü oluşturan süreçlerde tasarımcının görevi ambalajın istenilen görsel kimliği kazandırmaktır. Bu görsel kimliği oluştururken tasarladığı ambalajların çevreye verdiği zararı minimum düzeyde tutması sürdürülebilirlik açısından önemli bir konudur. Bu nedenle de çalışmada ambalajın üretiminde sürdürülebilirlik açısından nasıl tasarlanması gerektiği ve bu süreçte dikkat edilmesi gerekli durumlar incelenmiş ve ambalajın üretim süreci hakkında bilgiler verilmiştir.

AMBALAJ SEKTÖRÜNE GENEL BAKIŞ

Ambalaj; içine konulan ürünü koruyan, onun hakkında bilgi veren, taşınmasını ve depolanmasını sağlayan, ürünün üretim tesisinden nihai tüketicinin eline temiz ve güvenilir bir şekilde ulaşmasını sağlayan bir malzemedir. Reklamcılar ambalajı dilsiz satıcı olarak da ifade ederler. Bundaki en büyük neden satılacak olan ürünün rakiplerine göre daha albenili olmasını sağlamak amacıyla uygulanan şekil, büyüklük, çarpıcı renklerin kullanılması ve ilgi çeken logoların kullanılmasıdır. Bütün bu özellikleri bünyesinde bulunduran ambalajın ayrıca sürdürülebilirlik açısından doğada kolay çözünür veya geri kazanımının olması istenmektedir.

Önceleri ürünler ambalajlarının içerisine el ile doldurulurken özellikle sanayi devriminden sonra nüfus artışıyla birlikte piyasadaki arzın da artmasıyla otomatik

dolum makinelerinin icat edilmesiyle birlikte ambalajlama teknolojisi gelişmiş günümüzdeki halini almıştır.

Ambalajlar dağıtım ve tüketim ambalajı olarak ikiye ayrılırlar. Dağıtım ambalajları koli olarak tabir edilen ürüne direk olarak temas etmeyen ambalajlardır. Genellikle Oluklu mukavvadan üretilirler. Tüketim ambalajları ise direk ürüne temas eden ambalajlardır ve çeşitli malzemelerden üretilirler. Bu malzemeler;

- Karton ve kağıt
- Plastik
- Metal
- Cam
- Ahşap

olmak üzere beş çeşittir (Şekil 1).

Şekil 1: Ambalaj çeşitleri (URL1)

Genelde sıvı ürünlerin ambalajlanmasında plastik, cam ve metal malzemeler tercih edilir. Bunun yanı sıra süt ve meyve suları ambalajlanmasında tetrapak olarak adlandırılan karton, plastik film ve alüminyum folyonun birbirine lamine edilmesi ile oluşturulan malzeme kullanılır. Bütün bu malzemelerin içinde ambalaj malzemesi olarak karton tercih edilir. Nedeni ise; şekillendirmesinin kolay olması, depolamanın problemsiz olması, birçok baskı sistemi ile baskı yapılabilmesi, ekonomik olması ve geri dönüşümünün sağlanabilmesidir.

TÜRKİYE’DE AMBALAJ SEKTÖRÜ

Türkiye’de ambalaj üzerine çalışan yaklaşık 3000 tane firma vardır. Bu firmaların büyük çoğunluğu orta ve küçük ölçekli firmalardır. Bu firmalar İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara, Konya, Kocaeli, Gaziantep, Adana, Kayseri ve Manisa’da bulunmaktadır. Bu firmalar; temel ambalaj hammaddeleri olan metal, ahşap, cam, plastik ve kağıt kullanarak üretimlerini gerçekleştirirler. Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı’nın(TCEB) 2020 yılında hazırladığı rapora göre bu ambalaj ürünlerinden yaklaşık 3,7 milyon tonu plastik ambalaj üretimidir. Polietilen ve Polipropililen’den, un ve bakliyat için üretilen dokuma torba ve çuvallar önemli ihraç kalemleri arasındadır. Kağıt, karton ve oluklu mukavva ürünleri, ambalaj sanayinin önemli sektörlerden biri haline gelmiştir ve ambalaj sanayindeki üretimin büyük bölümü bu sektöre aittir (TCEB, 2020).

Ulusal ve uluslararası çevre düzenlemeleri ile ilgili gelişmeleri Türk ambalaj üreticileri yakından takip etmektedir ve bu düzenlemeleri kendi bünyelerine uygulamaktadırlar. Yürürlükte olan “Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği’ ne göre;

a) Ambalaj üretiminin çevresel ölçüt, temel şart ve özelliklere uygun olarak gerçekleştirilmesi,

b) Çevreye duyarlı ambalaj malzemesinin kullanılması ya da oluşan atıkların geri dönüştürülmesi yolu ile sıfır atığa ulaşılması,

c) Ambalaj atıklarının çevreye zarar vermemesi için gerekli önlemlerinin alınması,

ç) Ambalaj atıklarının belirli bir yönetim sistemi içinde, kaynağında ayrı toplanması, taşınması, ayrılmasına ilişkin teknik ve idari standartların oluşturulması amaçlanmıştır.

Kağıt ve karton grubu ambalajların ihracat payı % 24,4’tür. 2019 yılında kağıt ve karton ambalajların ihracatı 1,2 milyar dolara yaklaşmıştır. İhraç edilen başlıca ürünler, kağıt ve kartonlar, oluklu mukavva, kutular, sandıklar ve diğer ambalajlama kaplarıdır (TCEB, 2020).

Türkiye ambalaj üretimi konusunda büyük bir atılım içine girmiştir. European Carton Makers Association (ECMA) 2018 European Carton Prospects raporuna göre 2019-2022 yılları arasında Avrupa’da 555 bin tonluk bir üretim artışı olacağı ve bunun yüzde 46’lık kısmını Türkiye’nin sağlanacağı öngörülmektedir (ECMA, 2018).

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI

Sürdürülebilirlik kavramı günümüzde doğal kaynakların azalması ve yeni kaynak arayışı ile sürekli karşılaşılan bir konu ile karşımıza çıkmaktadır. Özellikle

1980'lerden itibaren daha geniş alan da kullanılmaya başlanmıştır. Kökeni itibarı ile Latince “Sustinere” kelimesinden gelen “sürdürülebilirlik” (sustainability) kelimesi, sözlüklerde birçok anlamda kullanılmış olmasına rağmen, esas itibarıyla; sürdürmek, sağlamak, devam ettirmek, desteklemek, var olmak anlamlarında kullanılmaktadır (Onions, 1964). Sürdürülebilir gelişmeye olan ilginin kaynağı 1987’de yayınlanan Bruntland raporu uyarınca mevcut insan aktivitelerinin çevreye zarar vermesi ve insanlık için ciddi olumsuz sonuçlara yol açacağı inancıdır (Bhamra ve diğ., 2001). Sürdürülebilirliği sürdürmek uluslararası hukuku, ulusal hukuku, şehir planlamasını, ulaşımı, tedarik zinciri yönetimini, etik tüketiciliği, yerel ve bireysel yaşam tarzlarını içeren sosyal bir zorluktur. Daha sürdürülebilir bir şekilde yaşamın yolları; yaşam koşullarının yeniden düzenlenmesi, ekonomik sektörlerin yeniden değerlendirilmesi veya iş uygulamalarının geliştirmek için bilimin kullanılması gibi pek çok biçimde olabilir (Fawcett ve diğ., 2012).

Ekolojik koşullar ve ekonomik ve sosyal sistemler ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğinden, sürdürülebilirlik uygulamalarının nasıl yürütüleceğine dair tek bir plan yoktur. Sürdürülebilir kalkınmanın küresel bir hedef olarak yürütülmesini sağlamak için her ülke kendi somut politikası üzerinde çalışmak zorundadır. Ama International Standards Organisation (ISO) da ISO 14001 adı altında çevre yönetim sistemi ile ilgili standart oluşturmuştur. Gönüllü uygulanacak bir standart olmasına karşın gerek işletmelerin sosyal sorumluluk boyutuyla çalışanlarına, müşterilerine ve topluma karşı sorumluluğu, gerekse de doğal çevrenin korunması yoluyla temiz ve çevreyi koruyarak üretimin yarattığı yeni pazar paylaşımları ve rekabet ile bu standardı uygulamak fiilen bir zorunluluğa dönüşmektedir (Yontar, 2007). Şirketlerin birbirleriyle yaptıkları alışverişlerde ISO14001 belgesi istemesi, ekolojik çevrenin korunması açısından önemli katkıda bulunmaktadır.

SÜRDÜRÜLEBİLİR TASARIM

Tasarım, bir şeyi bir araya getirmek, toplumun kabul edilmiş bir ihtiyacını karşılamak için mevcut şeyleri yeni bir şekilde düzenlemek demektir. Tasarımcı, daha önce çözülmemiş sorunlar ve yapılar için yeni çözümler bulur ve daha öncekinden farklı bir şekilde çözer (Dieter ve Schmidt, 2013). Sürdürülebilir ürün tasarımı ise “En iyi toplumsal, ekonomik ve çevresel performansta ya da en az toplumsal, çevresel ve ekonomik maliyetle olan tasarımıdır” şeklinde tanımlanmaktadır (Özgen ve Bayazıt, 2016).

Şekil 2: Sürdürülebilir ambalaj tasarım örnekleri (URL2)

Endüstriyel tasarımcılar, endüstriler ve yönetimler toplumumuza sosyal ve ekolojik olarak ne kadar zarar veriyoruz cevabını birlikte saptamalıdır (Papanek, 1984). Bu nedenledir ki üretim yapan şirketler, kendi içlerinde kurullar oluşturarak ürünlerini çevre koruma koşulları açısından dönem dönem toplantılar yaparak irdelmeleri gerekmektedir. Çevre dostu eylemler uygulayan şirketler ürün tasarımılarında, karbon ayak izlerini azaltmakta, daha fazla geri dönüştürülmüş malzeme kullanmakta ve daha fazla ambalaj bileşenini yeniden kullanmaktadır (Amcor, 2020). Örneğin, Amerikan Tarımsal Araştırma Servisi'ndeki araştırmacılar, petrol bazlı paketlemeye alternatif olarak süt bazlı filmleri kullanmayı düşünmektedir (Wood, 2010). Şeffaf filmler, sentetik polimerlerden yapılmak yerine, sütte bulunan kazein ve peynir altı suyu gibi proteinlerden üretilmektedir. Filmler biyolojik olarak parçalanabilmekte ve sentetik, kimyasal bazlı filmlerden daha iyi oksijen bariyerleri sunmaktadır. Süt bazlı filmin dezavantajı sıvı içeren ürünlerin ambalajlanmasındaki bariyer kalitesinin artırılması gerekliliğidir, ancak sürdürülebilir ambalajlamadaki ilerlemeler aktif olarak takip edilmektedir (Bliss, 2010).

Sürdürülebilirlik bir mamülün tasarımından başlayıp, son şeklini alana kadar ve hatta sonrasında lojistiğine kadar planlanması gereken bir zincirdir. Bu zincirin herhangi bir halkasındaki zayıflıktan dolayı oluşan zarar, insanoğlunun gelecek nesilleri için yaşam koşullarını daha da zora sokmakta, hatta geri dönülmez duruma getirmektedir. Bu nedenle tasarımcılar tasarladıkları ürünün hammaddesinden, üzerine uygulanacak işlemlere, dışarıdan temin ettikleri malzemelerin ISO 14001 standartlarına göre mi üretildiğinden, harcanan enerjinin tasarrufuna kadar bütün kalemleri düşünmek zorundadır (Şekil 2)..

KARTON AMBALAJ

Kağıt ve karton ambalajın hammaddesi selüloz adı verilen çok değerli bir maddedir. Selüloz, özel yetiştirilen bitkilerden ve ağaçlardan elde edilmektedir. Çok değişik kalitede ve gramajda üretilebilen kartondan yapılan karton ambalajlar, sayısız biçim ve görünüşte elde edilmektedir. Karton esaslı ambalaj malzemelerinin ana hammaddesi kağıttır. Kağıt da karton gibi işlenmesi kolaydır. Günümüzde üretilen kağıtlar arasında ambalaj kağıdı olarak çok çeşitli üretim yapılmaktadır. Daha az hammadde kullanarak daha dayanıklı ancak ince, hafif, ekonomik karton üretimi yapılmaktadır (ASD, 2020).

Şekil 3: Karton basan ofset baskı makinesi (URL4)

Karton ambalaj baskısında en çok tercih edilen baskı sistemi ofset baskı sistemidir (Şekil 3). Bunun yanı sıra flekso baskı sistemi de kullanılabilir. Ofset baskı sisteminde kullanılan mürekkepler yağ bazlıdır. Bunun yanı sıra ambalaj üzerindeki baskının çizilmesini önlemek amacı ile lak veya selofan uygulaması yapılır. Yapılan bu uygulamalar ambalajın geri dönüştürülmesini daha zorlaştırır. Özellikle selofan filmler karton üzerine tutkal ile lamine edildiği için, geri dönüşümünde düşük kalite kağıt veya karton sınıfında değerlendirilirler. Bu da sürdürülebilirlik açısından istenen durum değildir. Baskı sonrasında geri dönüşüm kalitesi düşmesine rağmen yine de karton ambalaj doğada kolay parçalanabildiği için önemli bir kirlilik meydana getirmemekte, ayrıca atıkların bile ticari değeri

yüksek olduğundan şehir ve evsel atıklar içinden toplanarak geri dönüştürülmesi açısından önemli bir ambalaj malzemesidir.

KARTON AMBALAJ ÜRETİM SÜRECİ

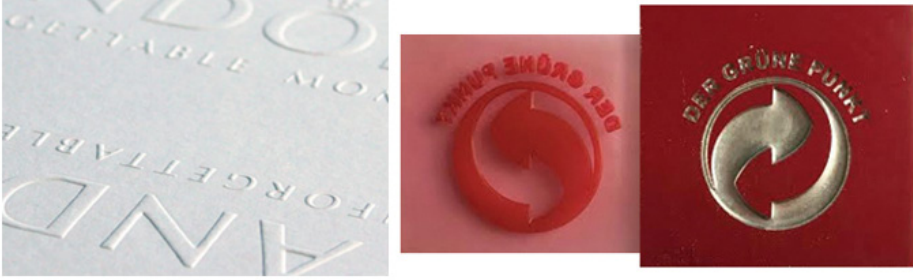
Karton ambalaj üreten bir matbaanın görevi; karton tabakasının üzerine baskı yaparak üç boyutlu hale yani kutu haline dönüştürmektir. Karton tabaka, kutu haline gelene kadar bir çok aşamadan geçer.

Ambalajı yapılacak ürünün ebatlarına, ağırlığına ve kullanım amacına uygun karton cinsi, kutunun konstrüksiyonu, bir tabaka üzerindeki kutu açınımı adedi ve basılacak kartonun ebadı belirlenir. Daha sonra müşterinin isteklerine göre ve baskı tekniğine uygun olarak grafik tasarımı yapılır, kullanılacak renkler belirlenir. Kullanılacak baskı yöntemine uygun baskı kalıbı hazırlanır. Bu işlemler yapılırken bir yandan da daha önceden hazırlanan kutu konstrüksiyonuna uygun olarak, kesim bıçağı hazırlanır (Şekil 4).

Şekil 4: Kesim bıçağı (URL3)

Hazırlanmış olan kalıplar baskı makinasına takılarak, daha önceden belirlenmiş renklerdeki mürekkepler ve karton cinsi kullanılarak baskı gerçekleştirilir. Baskı aşamasında eğer isteniyorsa UV veya dispersiyon lak uygulamaları gerektiğinde bölgesel (spot) olarak yapılır. Eğer ürün mikro dalga oluklu mukavva ise basılan kartonlar önceden hazırlanan tek taraflı mikro dalga oluklu mukavvalar üzerine lamine edilir, daha sonra kesilir. Eğer ürün karton ise baskıdan sonra kesim aşamasına geçilir.

Şekil 5: Gofre uygulaması ve klişe takımı (URL5)

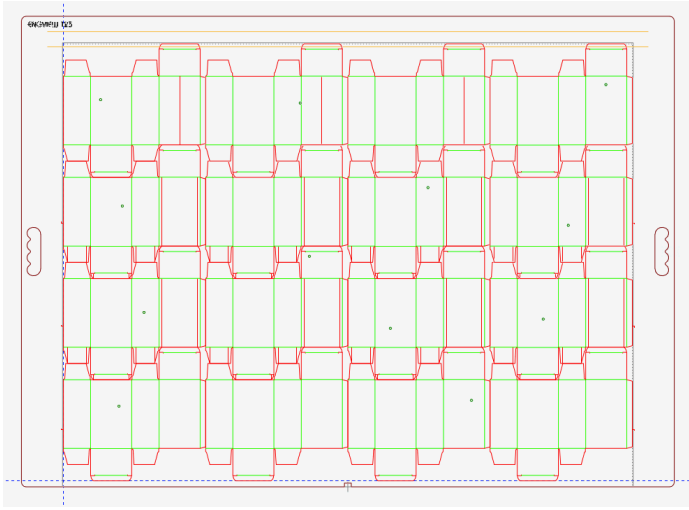
Kesim işlemin amacı kutu açınımmın karton tabakasından ayırmaktır. Bu işlem için kesim makinalarında kullanılmak üzere hazırlanan çeşitli kesim ve ayıklama kalıplarından, ve el işçiliğinden yararlanılır. Kabartma baskı (Gofre) (Şekil 5) işlemi isteğe bağlı olarak kesim aşamasından önce veya kesim işlemi içerisinde uygulanabilir. Fakat varak yaldız ve selofan kaplama (eğer pencerede selofan isteniyorsa önce pencereler kesilmeli) işlemleri kesim işleminden önce uygulanmalıdır. Kesim işlemi tamamlandıktan sonra kutu açınımları, konstrüksiyonun özelliğine uygun olarak katlama - yapıştırma makinalarında veya manuel olarak el ile yapıştırılır ve paketlenir.

KARTON AMBALAJ ÜRETİM SÜRECİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK AÇISINDAN DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN TEMEL ETKENLER

Ambalajda sürdürülebilirlik olgusu yalnızca ambalajın üretimi sırasında dikkat edilmesi gerekenler olarak algılanmamalıdır. Sürdürülebilirliğin içerisine ne aldığınız hammaddelerin ne kadar çevre koruma kurallarına göre üretildiği, üretimhaneye gelene kadar hangi ulaşım araçları ile getirildiği, üretimi yapılırken kullanılan enerjinin türü, üretim ortamının iklimlendirme şekli, ürün tesliminde kullanılan araçların yakıt türüne kadar birçok kalemi kapsar. Bu nedenledir ki çevreye önem veren firmalar hizmet aldıkları şirketlerden ISO14000 serisi belgelerini istemektedirler.

Ambalajın tasarım açısından uygunluğu, hammadde ve enerjinin verimli kullanımı, atık oluşumunun en aza indirgenmesi, insan ve ekosisteme zarar vermemesi, sürdürülebilir ambalaj üretiminin ilkeleridir. Ambalajda sürdürülebilirliğin tam olarak elde edilmesi öncelikle müşterilerin çevre korumaya duyarlı olmasından sonra şirket politikalarının ISO14000 serisi standart sertifikasını almasından geçer. İkincil sorumluluk tasarımcıya aittir. Tasarımcı tasarladığı ambalajı olması gerektiği gibi tasarlamalıdır. Tasarladığı ambalajda yaptığı her bir fazlalık, unutulmamalıdır ki ekosisteme zarar verecektir. Tasarımcının ilk dikkat etmesi gereken ambalajda kullandığı kartonun gramajı ve türüdür. Kullanı-

lan hammadde kartondur ve ambalajda geri dönüşümün temelini oluşturur. Geri dönüşümden elde edilmiş bir karton kullanması sürdürülebilirlik açısından en iyi yol olacaktır. Genelde müşteriler mamullerinin rakip ürünlerin önüne geçmesi için emsallerine göre daha büyük ve daha renkli ambalaj yapılmasını isterler. Ambalajın daha büyük olması gereksiz yere karton kullanılmasına, fazla renk kullanımı ise kartonun dönüşüm sırasında, daha alt kalitede dönüştürülmesine neden olur. İyi bir ambalaj tasarımcısı bu olguyu tasarladığı ambalajın şekli ile müşteriye göz ardı ettirir. Tasarımcı ambalajda kullanacağı kartonun gramajını olması gerektiği kadar kullanmalıdır.

Şekil 6: Bir ambalajın çoklu montajlanmış bilgisayar çizimi

Ambalajların materyallerinin hafifletilmesi, koruma işlevinden taviz vermeden minimum malzeme kullanımı ile gerçekleştirilmelidir. Daha ince, daha az ambalaj malzemesi kullanımı kaynak kullanımını da azaltarak atıkların önlenmesindeki önemli bir stratejidir. (Licciardello & Piergiovanni, 2020). Tasarımcı istediği gramajda olan en uygun karton tabaka ölçüsünü belirler ve firesi en az olacak şekilde kutu açınının çoklu montajını hazırlar (Şekil6). Burada belirleyici unsurlar; işletmenin bünyesindeki ofset baskı makinesinin basacağı en büyük ebat ve yine işletmenin bünyesinde bulunan kesim makinelerinin kesim ebadı. Üretim planlamacı ile konuşur ve planlamacı iş için uygun olan makineleri planlar. Burada da önemli olan küçük ebatlı bir iş için, büyük ebatlı makinenin meşgul edilmemesidir. Aksi halde makine küçük ebatlı bir iş için çalışacak ve kullanılan enerji için gereksiz yere karbon salınımı yapılacaktır. İşçilerin mümkün olduğu kadar fire vermeden işleri basmaları gerekmektedir. Aksi halde verilen her fire

sürdürülebilirlik zincirini kıracak, boş yere zaman, enerji ve iş gücü harcanacaktır. Kullanılan mürekkeplerin bitkisel yağlardan elde edilmiş, mineral yağlardan elde edilmemiş olması gereklidir. Baskıda petrol türevi yağlı mürekkep kullanılmadığı gibi geri dönüşümü de rahat olan bir mürekkep seçilmiş olacaktır. Kesim makinesi ayarlarının iyi yapılması ve mümkün olduğu kadar az fire ile kesime girilmelidir. Akabinde katlama-yapıştırma makinelerinde kullanılan yapıştırıcıların çevreci olması, solvent içermemesi bu adımda dikkat edilmesi gerekenlerin içine girer. Ambalajın müşteriye tesliminde, karbon salınımı düşük olan araçların kullanımı çevreye daha az zarar vermemizi sağlayacaktır.

Bu ilkeler doğrultusunda ambalaj üretimi sırasında ve sonrasında atık minimum düzeyde olmalı, enerji verimliliği sağlanmalıdır. Ambalajın geri dönüştürülebilir olması önem taşımaktadır. Ambalaj firmaları, sürdürülebilir ambalaj üretirken, ambalajın temel görevlerini göz önünde bulundurarak hammadde tasarrufu sağlamalı ve atık azaltma konusunda kendini geliştirmelidir.

AZALT, YENİDEN KULLAN, DÖNÜŞTÜR

Dünyada birçok ülkede 3R kuralı (Reduce, Reuse, Recycle) benimsenmiş ve birçok ülkede bu kurala uymayan firma ve şahıslar için para cezaları uygulanmaya başlanmıştır.

Reduce (Azaltmak) : Üretilen atık miktarının daha az olmasına dikkat edecek şekilde kullandığımız ürünleri seçmek.

Reuse (Yeniden kullanmak) : Ürünlerin tekrar kullanımını ya da kullanılabilir parçalarının tekrar kullanılması.

Recycle (Geri Dönüşüm) : Atığın yeni bir ürüne dönüştürülmesidir.

Bu kapsamda kullanılan ambalajların da uygulanan 3R kuralına uygun olarak üretilmesi gerekmektedir.

Bu dünyayı geçmiş nesillerden emanet aldık. Bu emaneti aldığımız üründen, tükettiğimiz enerjiye, yediğimiz gıda ürünlerinden, giydiğimiz ayakkabıya kadar sürdürülebilir ürünler üreterek ve tercih ederek çocuklarımıza daha yaşanır bir dünya bırakabiliriz.

KAYNAKÇA

1. Onions, C.T.(Ed), “*The Shorter Oxford English Dictionary*”, Oxford:Clarendon press (1964).
2. Bhamra, T. Evans, Zwan, S. F., “*Moving from Eco-Products to Eco-Services*”, Cook, M. International Ecotechnology Research Centre. Cranfield University, Journal of Design Research, 1,2, (2001).
3. Amcor, “Sustainability Review 2020”, (<http://www.amcor.com/sustainability/>). Erişim tarihi 10 Kasım 2020.
4. Wood, M. “*Leftover Straw Gets New Life*”, Agricultural Research, April 2002.
5. Bliss, R.M., “*Potential of Dairy-Based Package Wraps Outlined*”, <https://www.ars.usda.gov/news-events/news/research-news/2010/potential-of-dairy-based-package-wraps-outlined/> ,2010, Erişim tarihi 09 Aralık 2020.
6. Fawcett, W., Hughes, M., Krieg, H., Albrecht, S., Vennström, A., “*Flexible strategies for long-term sustainability under uncertainty*”. Building Research. 40 (5): 545–557, 2012.
7. Yontar, İ.G., “*Sürdürülebilir Çevre ve Ekonomi İçin Bir Araç: Türkiye’de ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi Standardı*”, Review of Social, Economic & Business Studies, Vol.9/10, 477-500, 2007.
8. Dieter G. E ., Schmidt L. C., “*Engineering design*” — 5. Baskı, McGraw-Hill, NY , USA, ISBN 978-0-07-339814-3, s-1, 2013.
9. Özgen, C.V.,Bayazıt N., “*Sürdürülebilirlik Kavramının Ambalaj Tasarımına Etkilerinin İrdelenmesi*”, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, International Congress of Management Economy And Policy, S-229, Aralık , 2016.
10. Papanek, V., “*Design For The Real World*”, London: Van Nostrand Reinhold Co. (1984).
11. ASD , “*Kağıt, Karton Ambalajlar*”, <https://www.ambalaj.org.tr/tr/ambalaj-ve-cevre-kagit-ve-karton-ambalajlar> Ambalaj Sanayicileri Derneği, Erişim Tarihi: 10 Aralık 2020.
12. TCEB (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı), “*Ambalaj Sektörü*”, Sektör Raporları, S 2-5, Ankara, 2020.
13. ECMA, “*2018 European Carton Prospects Report*”, European Carton Makers Association, 2018.
14. Licciardello, F., & Piergiovanni, L., “*Packaging and food sustainability. In: The Interaction of Food Industry and Environment*”, s. 191–222, El-

sevier Academic Press, 2020.

15. URL1: <http://www.moedermeteenmissie.com/vitaminen-en-voeding/levensmiddelen/?lang=nl> Son erişim tarihi: 07 Kasım 2020.
16. URL2: <https://www.boardofinnovation.com/blog/20-sustainable-packaging-innovations/> Son erişim tarihi: 07 Kasım 2020.
17. URL3: <http://www.ozkardesler.com/uretim.asp?lang=tr&detay=matbaa> Son erişim tarihi: 07 Kasım 2020.
18. URL4: <http://www.camisambalaj.com.tr/tr/teknolojimiz/offset-baskili-ambalaj-uretimi> Son erişim tarihi: 07 Kasım 2020.
19. URL5: <https://gofrebaski.wordpress.com/> Son erişim tarihi: 06 Kasım 2020.